

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Διπλωματική Εργασία του Γιώργου Δουλόπουλου με θέμα: Από το
Σύλλογο Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου στην Ένωση Ιδιωτικών
Υπαλλήλων Ηρακλείου: Η ιστορική πορεία ενός σωματείου**

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή:

Γιάννης Κοκκινάκης (Επιβλέπων)

Σωκράτης Πετμεζάς

Χρήστος Χατζηιωσήφ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2022

Αφιερωμένο στο Ναπολέοντα Σουκατζίδη, το Στρατή Περγαλίδη και σε όλους εκείνους που πρόσφεραν τη ζωή τους στον αγώνα για να ανθρωπέψει ο άνθρωπος ...

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	3
Συντομογραφίες	6
Εισαγωγικό σημείωμα.....	9
1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Το γενικό πλαίσιο: Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα και η σοσιαλιστική κίνηση στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (ως τις παραμονές του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου).....	12
2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η προϊστορία: Το εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα στο Ηράκλειο κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας (1898-1913).....	17
3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Το ξεκίνημα: Η ίδρυση του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου.....	23
3.1. Το «υπέδαφος».....	23
3.2. Η επανίδρυση του Σ.Ε.Η. – Το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα.....	31
3.3. Οι πρόσφυγες στο Ηράκλειο: Η επίδρασή τους στο τοπικό εργατικό κίνημα.....	41
3.4. Η περίοδος 1925-1928.....	43
4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η περίοδος 1928-1931.....	46
4.1. Το γενικό πλαίσιο.....	46
4.2. Ιανουάριος-Μάρτιος 1928: Η Κρήτη σε αναβρασμό.....	48
4.3. Η ανασυγκρότηση και επαναδραστηριοποίηση του Σ.Ε.Η.....	50
4.3.1. Το νέο καταστατικό του Σ.Ε.Η.....	51
4.3.1.α. Το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα	51
4.3.1.β. Η οργανωτική συγκρότηση.....	56
4.3.1.γ. Ο εσωτερικός κανονισμός του Σ.Ε.Η.....	58
4.4. Η δράση του Σ.Ε.Η. κατά την περίοδο 1928-1931.....	60
4.4.1. Γενικές παρατηρήσεις.....	60
4.4.2. Η συνδικαλιστική δράση του Σ.Ε.Η.: αιτήματα και τρόποι διεκδίκησής τους	61
4.4.3 Η εσωτερική διαπάλη.....	69
4.4.4. «Εργατοϋπαλληλική» ή «υπαλληλική τάξη»; Ζητήματα ταυτότητας του Σ.Ε.Η.	74
4.5. Η Νυκτερινή Επαγγελματική Σχολή Εμποροϋπαλλήλων του Σ.Ε.Η.....	78
4.5.1. Η ίδρυση και οι στόχοι της.....	78
4.5.2. Οργάνωση, δομή και τρόπος λειτουργίας της σχολής.....	82

4.6. Η διαχείριση του «ελεύθερου χρόνου» των μελών του Σ.Ε.Η.....	86
4.6.1. Σχετικά με την έννοια του «ελεύθερου χρόνου».....	86
4.6.2. Η Βιβλιοθήκη και το Αναγνωστήριο.....	86
4.6.3. Χοροεσπερίδες και εκδρομές.....	88
5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η περίοδος 1932-1936: Η αλλαγή πλεύσης στο Σ.Ε.Η....	91
5.1. Γενικές επισημάνσεις.....	91
5.2. Η κατάσταση του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος.....	94
5.3. Η περίοδος της μεταξικής δικτατορίας.....	103
6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση και τον Εμφύλιο Πόλεμο (1941-1949).....	105
6.1. Μερικές απαραίτητες επισημάνσεις.....	105
6.2. Το γενικό πλαίσιο.....	105
6.3. Το εργατικό κίνημα στο Ηράκλειο από την απελευθέρωση ως το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου (1944-1949).....	112
6.3.1. Από την απελευθέρωση στη Συμφωνία της Βάρκιζας: Από την ελπίδα της αλλαγής στη διάψυσή της.....	112
6.3.2. Από τη Συμφωνία της Βάρκιζας στον Εμφύλιο πόλεμο: Η προσπάθεια διάσωσης των κεκτημένων.....	121
6.3.3. Ιούνιος 1946-Μάρτιος 1947: Η σύντομη θητεία της τελευταίας φιλοΕΑΜικής διοίκησης του Σ.Ε.Η.....	126
6.3.4. Σεπτέμβριος 1947-Φεβρουάριος 1948: Η «αλλαγή φρουράς» στο Σ.Ε.Η.	134
7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ο Σ.Ε.Η. από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 μέχρι την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών.....	139
7.1. Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στο Ηράκλειο: Το γενικό πλαίσιο.....	139
7.2. Η εσωτερική διαπάλη: Η συνδικαλιστική «αντιπολίτευση» στο εργατικό κίνημα	149
7.3. Οι εργατικές κινητοποιήσεις.....	153
7.4. Ο Σ.Ε.Η. κατά τη δεκαετία του 1950.....	155
7.4.1. Από το Σ.Ε.Η. στην Ένωση Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου (Ε.Ι.Υ.Η.)	155
7.4.2. Η συνδικαλιστική δράση του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η.....	162
7.5. Η περίοδος της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974).....	172
7.6. Η «αποχουντοποίηση».....	180

Επίλογος	181
Πηγές	184
<i>Αρχεία</i>	184
<i>Τύπος-Περιοδικά</i>	184
<i>Βιβλιογραφία</i>	184
<i>Διαδικτυακοί ιστότοποι</i>	191

Συντομογραφίες

Α.Ε.Σ.	Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα
Α.Κ.Ε.	Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας
Γ.Σ.Ε.Ε.	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
Δ.Δ.Δ.Δ.	Δευτεροβάθμιο Διοικητικό Διαιτητικό Δικαστήριο
Δ.Ε.Σ.Η.	Δημόσια Εμπορική Σχολή Ηρακλείου
ΔΗ.ΣΥ.Κ.	Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα
Δ.Ο.Ε.	Διεθνής Οικονομική Επιτροπή
Δ.Σ.Ε.	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
Δ.Σ.Ε.Ε.Σ.	Διεθνής Συνομοσπονδία Ελεύθερων Εργατικών Συνδικάτων
Δ.Σ.Κ.	Δημοκρατικός Στρατός Κρήτης
Ε.Α.Μ.	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ε.Β.Ε.Η.	Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητήριο Ηρακλείου
Ε.Β.Φ.Α.	Ένωση Βοηθών Φαρμακοποιών Αθηνών
Ε.Γ.Σ.Ε.Ε.	Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
Ε.Δ.Α.	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
Ε.Ε.Η.	Επιτροπή Εφοδιασμού Ηρακλείου
Ε.Ε.Κ.Η.	Εθνικόν Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρο Ηρακλείου
Ε.Σ.Η.	Εμπορικός Σύλλογος Ηρακλείου
Ε.Σ.Κ.Ε.	Ενιαίο Συνδικαλιστικό Κίνημα Ελλάδας
Ε.Ε.Α.Μ.	Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ε.Ι.Υ.Η.	Ένωση Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου
Ε.Κ.	Ένωση Κέντρου
Ε.Κ.Α.	Εργατικό Κέντρο Αθηνών
Ε.Κ.Β.	Εργατικό Κέντρο Βόλου
Ε.Κ.Η.	Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου
Ε.Κ.Θ.	Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης
Ε.Κ.Τ.	Εργατικό Κέντρο Τρικάλων
Ε.Κ.Χ.	Εργατικό Κέντρο Χανίων
Ε.Λ.Α.Σ.	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
Ε.Μ.Ε.	Εθνικό Μέτωπο Εργαζομένων
Ε.Ο.Κ.	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Ε.Ο.Κ.	Εθνική Οργάνωση Κρητών

ΕΡΓ.Α.Σ.	Εργατικός Αντιφασιστικός Συνασπισμός
Ε.Ρ.Ε.	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
Ε.Ρ.Ε.Π.	Εθνική Ριζοσπαστική Εργατική Παράταξη
Ε.Σ.Α.	Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών
Ε.Σ.Ε.Ε.	Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
Ε.Σ.Η.	Εμπορικός Σύλλογος Ηρακλείου
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Κ.Δ.Ε.Σ.	Κόκκινη Διεθνής Εργατικών Συνδικάτων
Κ.Ε.Σ.	Κίνημα Ελεύθερου Συνδικαλισμού
Κ.Κ.Ε.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
Κ.Ο.Η.	Κομματική Οργάνωση Ηρακλείου
Ν.Ε.Σ.Ε.	Νυκτερινή Επαγγελματική Σχολή Εμποροϋπαλλήλων
Ο.Ι.Υ.Ε.	Ομοσπονδία Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ελλάδος
Ο.Π.Α.Α.	Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα
Π.Δ.Δ.Δ.Η.	Πρωτοβάθμιο Διοικητικό Διαιτητικό Δικαστήριο Ηρακλείου
Π.Ε.Ν.Η.	Πανεργατική Ένωση Νομού Ηρακλείου
Π.Κ.Θ.	Πανυπαλληλικό Κέντρο Θεσσαλονίκης
Π.Ο.Γ.	Πανελλαδική Ομοσπονδία Γυναικών
Π.Σ.Ε.	Πανελλαδική Συνομοσπονδία Εργασίας
Π.Σ.Η.	Πανεργατικός Σύνδεσμος Ηρακλείου
Π.Σ.Ο.	Παγκόσμια Συνδικαλιστική Ομοσπονδία
Σ.Ε.Η.	Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου
Σ.Ε.Θ.	Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων Θεσσαλονίκης
Σ.Ε.Κ.Ε.	Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας
Σ.Ε.Λ.Η.	Σύνδεσμος Εργατών Λιμένος Ηρακλείου
Σ.Ε.Ο.	Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις
Σ.Ι.Υ.Κ.	Σύλλογος Ιδιωτικών Υπαλλήλων Καβάλας
Σ.Ι.Υ.Λ.	Σύλλογος Ιδιωτικών Υπαλλήλων Λάρισας
Σ.Ι.Υ.Μ.	Σύλλογος Ιδιωτικών Υπαλλήλων Μυτιλήνης
Σ.Ι.Υ.Π.	Σύλλογος Ιδιωτικών Υπαλλήλων Πειραιώς
Σ.Κ.	Σοσιαλιστικό Κόμμα
Σ.Ξ.Η.	Σύνδεσμος Ξυλεμπόρων Ηρακλείου
Σ.Π.Α.	Σύλλογος Παντοπωλοϋπαλλήλων Αθηνών

Σ.Π.Ξ.Κ.Η.	Σωματείο Προσωπικού Ξυλεμπορικών Καταστημάτων Ηρακλείου
Σ.Τ.Ξ.	Σύνδεσμος Τεχνιτών Ξυλουργών
Σ.Τ.Υ.Η.	Σύλλογος Τραπεζικών Υπαλλήλων Ηρακλείου
Σ.Υ.Α.Ε.Τ.	Σύλλογος Υπαλλήλων Ανωνύμων Εταιρειών και Τραπεζών
A.F.L.	American Federation of Labor
C.I.O.	Congress of Industrial Organization
M.L.	Military Liaison
T.U.C.	Trade Unions Congress
U.N.R.R.A.	United Nations Relief and Rehabilitation Administration

Εισαγωγικό σημείωμα

Το να προσπαθείς να αποτυπώσεις στο χαρτί την ιστορική πορεία μιας δημόσιας συλλογικότητας η οποία, διανύοντας σήμερα το δεύτερο αιώνα της ύπαρξής της, εξακολουθεί να συμμετέχει ενεργά στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα της τοπικής κοινωνίας όπου γεννήθηκε αποτελεί, οπωσδήποτε, μια πρόκληση η οποία, ταυτόχρονα, εμπεριέχει μια σοβαρή ευθύνη: επιβεβαιώνοντας, εμπλουτίζοντας και, μερικές φορές, ανατρέποντας υποθέσεις εργασίας, αξιολογώντας ενίοτε αλληλοαναιρούμενες πηγές και απόψεις, αναιρώντας παγιωμένες μέχρι πρότινος προσωπικές βεβαιότητες, προσπαθείς να αναλύσεις σε βάθος συμπεριφορές και στάσεις προσώπων, ομάδων και μηχανισμών που, αν και δρουν σε επίπεδο τοπικό, εκφράζουν, ωστόσο, διεργασίες που συντελούνται σε ένα πεδίο πολύ μεγαλύτερων διαστάσεων τόσο εθνικό όσο και διεθνές.

Η μελέτη της δράσης του *Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου* (στο εξής Σ.Ε.Η.) και της άμεσης συνέχειάς του της *Ένωσης Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου* (στο εξής Ε.Ι.Υ.Η.) δεν αναιρεί αλλά, αντίθετα, επιβεβαιώνει τους προαναφερόμενους προβληματισμούς. Πόσω μάλλον όταν πρόκειται για μια συνδικαλιστική οργάνωση που ιδιαίτερα την τελευταία δεκαπενταετία έκανε έντονη την παρουσία της στο τοπικό εργατικό κίνημα και σε αυτό που, σύμφωνα με μια συγκεκριμένη ορολογία, ονομάζουμε πεδίο της ταξικής πάλης. Σε όλη τη διάρκεια της υπερεκατοντάχρονης πορείας του και παρά τα όποια σκαμπανεβάσματα, τις συνέχειες και τις ασυνέχειες στη δράση του που σηματοδοτούσαν οι αλλαγές στον πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό του, ο Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. έδινε το δικό του στίγμα στις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις του Ηρακλείου. Ξεκινώντας στα τέλη του 1916 ως ένα φιλελεύθερου πολιτικού προσανατολισμού εργατοϋπαλληλικό σωματείο στο βενιζελοκρατούμενο Ηράκλειο, θα υπαχθεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 ως την πρώτη περίοδο του Εμφύλιου Πολέμου το 1947 στην άμεση επιρροή του Κ.Κ.Ε. και του Ε.Α.Μ. Ο σύλλογος μεταπολεμικά θα αλωθεί από τους εργατοπατέρες του «εθνικόφρονος» συνδικαλισμού και μετά την ανατροπή της δικτατορίας των συνταγματαρχών θα διεκδικήσει –αναζωογονημένο με νέες δυνάμεις από τη Μεταπολίτευση μέχρι σήμερα- τη δική του διακριτή παρουσία. Αν και μια από τις σημαντικότερες θεωρητικές βάσεις της συγκεκριμένης εργασίας αποτελεί η παραδοχή πως η ιστορία γράφεται από τη δράση των συνειδητών μαζών και πως ο ρόλος των εκάστοτε περισσότερων ή λιγότερων «φωτισμένων» ηγεσιών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους περιορισμούς που θέτουν οι αναγκαιότητες της κάθε εποχής, μορφές όπως ο πρόεδρος του Σ.Ε.Η. Ναπολέων Σουκατζίδης ή ο δραστήριος πρόεδρος του

Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου (στο εξής Ε.Κ.Η.) στα «δίδεκα χρόνια» της μετακατοχικής περιόδου Στρατής Περγαλίδης αποτέλεσαν πηγές προσωπικής έμπνευσης του γράφοντος.

Η χρονική περίοδος που καλύπτει η εν λόγω εργασία ξεκινάει από την εμφάνισή του σωματίου το 1916 και εκτείνεται μέχρι την αρχή της Μεταπολίτευσης με την έναρξη της διαδικασίας «αποχουντοποίησης» του συνδικαλιστικού κινήματος. Όσον αφορά τους ερευνητικούς της στόχους, προσπαθεί, καταρχάς, να εξετάσει τη διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας του εμποροϋπαλλήλου και, γενικότερα, του ιδιωτικού υπαλλήλου μέλους του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. μέσα στο οικονομικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο που διαμορφωνόταν στη χώρα σε όλη τη διάρκεια της προαναφερόμενης ταραγμένης περιόδου. Παράλληλα, φιλοδοξεί να διερευνήσει τους παράγοντες που καθόριζαν αφενός, το ρόλο του σωματίου στο ευρύτερο εργατικό κίνημα του Ηρακλείου και αφετέρου, τις προτεραιότητες και τα καθήκοντα που έθετε στον εαυτό του.

Μια πρώτη επισήμανση αφορά τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη κατηγορία μισθωτών εργαζομένων αντιλαμβάνονταν την ταξική της τοποθέτηση αφενός, μέσα από το πρίσμα της θέσης της στην παραγωγική διαδικασία και τον εργασιακό χώρο –με άλλα λόγια τη σχέση με τον έμπορο-εργοδότη και αφετέρου, τη σχέση της με την «καθεαυτή» εργατική τάξη των άμεσα παραγόντων υπεραξία εργαζομένων. Ο εμποροϋπάλληλος πατούσε ταυτόχρονα «σε δυο βάρκες»: ως ανήκων σε μια ξεχωριστή «υπαλληλική τάξη» διατηρούσε, ενδεχομένως, την έντονη ή αμυδρή ελπίδα κοινωνικής ανόδου με τη μετατροπή του σε «νοικοκυραίο» ή την ανέλιξή του σε μια καλύτερα αμειβόμενη θέση ευθύνης στην επιχείρηση. Ωστόσο, ως μέλος της μεγάλης οικογένειας της εργατικής τάξης αποδεχόταν τη σύνδεση της τύχης του με εκείνη των χειρωνακτών ταξικών αδελφών του. Η εν λόγω εργασία θεωρεί πως η πλειονότητα των ιδιωτικών υπαλλήλων με την προϋπόθεση πως κατέχουν εκτελεστικό και όχι ενδιάμεσο ρόλο στην οργάνωση της εργασίας μπορούν να ενταχθούν στην ευρύτερη εργατική τάξη. Υπό αυτήν την έννοια, οι συνδικαλιστικές τους εκφράσεις αποτελούν μέρος του ευρύτερου εργατικού –ή εργατοϋπαλληλικού- κινήματος.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, επίσης, στο ρόλο που διαδραμάτισαν στη συγκρότηση αυτής της ταυτότητας τόσο οι σχέσεις του σωματίου με τον εξωτερικό του περίγυρο (εργοδότες, κράτος, κόμματα, άλλες συνδικαλιστικές συλλογικότητες), όσο και οι συγκρούσεις που εκδηλώνονταν στο εσωτερικό του ως εκφράσεις της διαπάλης που διεξαγόταν στο ελληνικό εργατικό κίνημα σχετικά με τον

προσανατολισμό που έπρεπε να ακολουθήσει και που στην παρούσα εργασία σχηματοποιείται με το δίλημμα «ρήξη ή ενσωμάτωση»: υιοθέτηση μιας «γραμμής» συνολικής αμφισβήτησης του αστικού καθεστώτος στην προοπτική της ανατροπής του ή διατήρηση ενός θεσμικού και, άρα, αποδεκτού από το κράτος και την εργοδοσία ρόλου με την ελπίδα απόσπασης ανταλλαγμάτων για τη «νομιμοφροσύνη» του; Όσον αφορά ειδικότερα το δεύτερο μέρος του διλήμματος, αυτό της ενσωμάτωσης, ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται στο ρόλο που διαδραμάτισε στη διάρκεια του Μεσοπολέμου η ίδρυση φορέα επαγγελματικής κατάρτισης από το ίδιο το σωματείο, της *Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής Εμποροϋπαλλήλων*. Στη βάση των παραπάνω συλλογισμών, η δράση του σωματείου δε θα μπορούσε να εξετασθεί αποκομμένα από τη διαδρομή των πολιτικών υποκειμένων που αυτοπροσδιορίζονται ως εκφραστές των συνολικότερων ταξικών συμφερόντων της εργατικής τάξης, δηλαδή του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού κινήματος και ειδικότερα, του *Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας* (στο εξής Κ.Κ.Ε.) και των μετωπικών σχημάτων στα οποία συμμετείχε όπως το *Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο* (στο εξής Ε.Α.Μ.).

Βασικές πηγές για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, εκτός από την απαραίτητη σχετική βιβλιογραφία, αποτέλεσαν τα αρχεία του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η., το ψηφιοποιημένο αρχείο της *Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου* και σε μικρότερο βαθμό τα αρχεία της *Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης* του Κ.Κ.Ε. και οι εργασίες ερευνητών της τοπικής ιστορίας του Ηρακλείου και της Κρήτης. Μία σημαντική δυσκολία αποτέλεσε η χρονική ασυνέχεια στο, κατά τα άλλα πολύτιμο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον, περιεχόμενο του αρχειακού υλικού του σωματείου εξαιτίας της απουσίας εγγράφων που σχετίζονταν με σημαντικές περιόδους, όπως π.χ. το χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών 1932-1945. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η τεκμηρίωση ορισμένων θέσεων της εργασίας να στηρίζεται σε προσωπικές εκτιμήσεις και εικασίες βασισμένες στο ευρύτερο σχετικό υλικό.

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Το γενικό πλαίσιο: Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα και η σοσιαλιστική κίνηση στην Ελλάδα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως τις παραμονές του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου

Θεωρούμε αυτονόητο πως η απόπειρα αποτύπωσης και ερμηνείας της ιστορικής πορείας ενός εργατικού σωματείου με πάνω από έναν αιώνα ύπαρξης και συνεχούς παρέμβασης στα συνδικαλιστικά τεκταινόμενα της Κρήτης εμπεριέχει δυο βασικές προϋποθέσεις: αφενός, την αντιμετώπισή του ως οργανικού τμήματος του ευρύτερου κινήματος προάσπισης των επαγγελματικών συμφερόντων του κόσμου της μισθωτής εργασίας, του κοινώς καλούμενου ως εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος· αφετέρου, την παρακολούθηση της δράσης του παράλληλα με εκείνη των οργανωμένων συλλογικοτήτων του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού κινήματος που επεδίωξαν και σε σημαντικό βαθμό κατόρθωσαν να αποτελέσουν ιστορικά τους πολιτικούς και ιδεολογικούς εκφραστές ευρύτερων τμημάτων της εργατικής τάξης. Εκείνης, δηλαδή, της κοινωνικής οντότητας την οποία αναγνώριζαν ως ηγετική και ταυτόχρονα βασική κινητήρια δύναμη του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της αστικής κοινωνίας -είτε μέσω επανάστασης είτε ως προϊόν δομικών μεταρρυθμίσεων- δημιουργό μιας νέας κοινωνίας, απαλλαγμένης από την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Η περίπτωση του Σ.Ε.Η. θεωρούμε πως επιβεβαιώνει την παραπάνω διαπίστωση.

Αναμφισβήτητα, το νηπιακής μορφής εργατικό κίνημα της Ελλάδας του όψιμου δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα απείχε πολύ τόσο σε ποσοτικούς όσο και σε ποιοτικούς δείκτες από τα αντίστοιχα «αδελφά» κινήματα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών της Δυτικής Ευρώπης. Παρά την -αργόσυρτη και με ρυθμούς περιφέρειας- προώθηση του αστικού εκσυγχρονισμού και τη σταδιακή επέκταση της μισθωτής εργασίας, η εργατική τάξη του νεαρού βασιλείου παρέμεινε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αριθμητικά μικρή¹ και χωρίς αξιοσημείωτη παρουσία στα κοινωνικά του δρώμενα.² Ωστόσο, σποραδικές και τοπικής εμβέλειας εργατικές κινητοποιήσεις που εκδηλώνονταν σε σημαντικά κέντρα εμπορικής και βιομηχανικής ανάπτυξης με αξιοσημείωτη συγκέντρωση εργατικού δυναμικού, θα καταστήσουν εμφανή στην ελληνική κοινωνία την ύπαρξη του «εργατικού ζητήματος» ως προάγγελου ή και ως επιβεβαίωσης της αδιαμφισβήτητης εισόδου της

¹ Το 1889, παρά τις αυξητικές τάσεις που παρουσίαζε ο αριθμός τους, οι καταγεγραμμένοι ως εργάτες αριθμούσαν 55.881 άτομα, δηλαδή λιγότερο από το 9% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας (βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 2010, σ. 206, όπως παρατίθεται στο Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939*, τόμος Α1, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019, σ. 165).

² Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939*, τόμος Α1, σ. 227.

χώρας σε τροχιά καπιταλιστικής ανάπτυξης. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της -πρώτης από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους- απεργίας των εργατών στα ναυπηγεία της Σύρου το 1879³ και των απεργιών των μεταλλωρύχων του Λαυρίου με αποκορύφωμα την αιματηρή εξέγερση του 1896.⁴

Την ίδια περίοδο θα ιδρυθούν και οι πρώτες (όχι ακόμη αμιγείς ταξικά και συντεχνιακού μάλλον χαρακτήρα) εργατικές συλλογικότητες με τη μορφή «αδελφοτήτων», όπως ο *Αδελφικός Σύνδεσμος των Ξυλουργών* στη Σύρο το 1879, στον οποίο γίνονταν δεκτοί και μάστορες με ρόλο υπεργολάβου.⁵ Ωστόσο, δίπλα σ' αυτές θα κάνουν την εμφάνισή τους και αμιγή ταξικά σωματεία με πρώτο το *Σύνδεσμο Τυπογράφων Αθήνας* το 1882,⁶ ενώ την ίδια χρονιά το παράδειγμα των τυπογράφων θα ακολουθήσουν οι ραπτεργάτες και οι υποδηματεργάτες.⁷

Αξιοσημείωτο πάντως είναι το γεγονός πως η εξέλιξη των μορφών συνδικαλιστικής οργάνωσης του νεαρού ελληνικού προλεταριάτου συμπίπτει με μια περίοδο κρισιακών φαινομένων που σηματοδοτούν σημαντικές αλλαγές στην ελληνική κοινωνία. Γεγονότα όπως η πτώχευση του 1893, ο «ατυχής» ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η επιβολή του ελέγχου της *Διεθνούς Οικονομικής Επιτροπής* (Δ.Ο.Ε.) στα δημόσια οικονομικά το 1898 σε συνδυασμό με χρόνια άλτα «εθνικά ζητήματα» (Κρητικό και Μακεδονικό) θα οδηγήσουν σε σημαντικές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις που αναπόφευκτα θα επιδράσουν στην εξέλιξη της κοινωνικής διαπάλης και τις ιδεολογικές μορφές που αυτή λαμβάνει. Το κίνημα του *Στρατιωτικού Συνδέσμου* στο Γουδί τη 15^η Αυγούστου του 1909 θα πυροδοτήσει μια σειρά διαδοχικών εξελίξεων οι οποίες θα σηματοδοτήσουν την έναρξη μιας νέας περιόδου στην ιστορία του νεοελληνικού κράτους.⁸

Δεν πρέπει, λοιπόν, να θεωρηθεί τυχαίο πως στα τέλη του 19^{ου} και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα τα πρώτα εργατικά σωματεία ιδρύθηκαν σε αστικά κέντρα με αξιοσημείωτη για τα ελληνικά δεδομένα βιομηχανική ανάπτυξη και συνακόλουθα σημαντική εργατική παρουσία. Έτσι, αν και τα πρωτεία ανήκουν στη Ζάκυνθο, όπου

³ Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. Α', Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1990, σ. 44 και Κωστής Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης. Η διαμόρφωση της Εθνικής και Κοινωνικής Συνείδησης στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1985, σ. 179-180.

⁴ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Εκδόσεις Μπουκουμάνης, Αθήνα 1972, σ. 36-41 και Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 195-196.

⁵ Π. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. Α', σ. 44.

⁶ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, σ. 191.

⁷ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 180.

⁸ Στο ίδιο, σ. 382.

το 1892 θα κάνει την εμφάνισή του το πρώτο Εργατικό Κέντρο της Ελλάδας, το 1908 και το 1910 θα ιδρυθούν τα σαφώς μαζικότερα Εργατικά Κέντρα του Βόλου (στο εξής Ε.Κ.Β.) και των Αθηνών (στο εξής Ε.Κ.Α.) αντίστοιχα.⁹

Την ίδια περίοδο, παράλληλα με τα πρώτα σκιρτήματα του νεαρού ελληνικού εργατικού κινήματος θα αρχίσει να κάνει αισθητή την εμφάνισή του το εμβρυακής μορφής σοσιαλιστικό κίνημα. Την 1^η Μαΐου του 1891 με πρωτοβουλία του Κρητικού Σταύρου Καλλέργη θα πραγματοποιηθεί στο Παναθηναϊκό Στάδιο η «πρώτη σοσιαλιστική διαδήλωση» ως απότιση φόρου τιμής στην Εργατική Πρωτομαγιά, «την εορτή της διεθνούς εργατικής τάξεως», σύμφωνα με τα λεγόμενα του διοργανωτή της.¹⁰ Ως ηγετικές φυσιογνωμίες της πρώιμης ελληνικής σοσιαλιστικής κίνησης την περίοδο αυτή αναδεικνύονται ο ριζοσπαστικών σοσιαλιστικών αντιλήψεων (με εμφανείς τις επιρροές αναρχικών ιδεών) και ιδρυτής του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου Καλλέργη, («ηγέτης τότε του ελλαδικού σοσιαλισμού» σύμφωνα με τον Κωστή Μοσκόφ) και ο Πλάτωνας Δρακούλης, εκδότης του περιοδικού *Αρδην*, οπαδός ενός μετριοπαθέστερου μεταρρυθμιστικού σοσιαλισμού.¹¹

Το 1907 ο Γεώργιος Σκληρός (Κωνσταντινίδης ήταν το πραγματικό του επίθετο) θα εκδώσει το *Κοινωνικόν μας Ζήτημα*, μια απόπειρα ανάλυσης της ελληνικής κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας υπό το πρίσμα του διαλεκτικού υλισμού. Παρά τις εναντίον του αιτιάσεις για απόκλιση από την «ορθόδοξη» μαρξιστική ανάλυση,¹² ο Σκληρός θα φέρει για πρώτη φορά το ελληνικό κοινό σε επαφή με τις βασικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας, όπως την αντιλαμβανόταν η δυτικοευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία.

Στο μωσαϊκό του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η παρουσία των περιορισμένης πολιτικής επιρροής χριστιανοκοινωνιστών, των οποίων οι απόψεις προσέγγιζαν ουτοπικές σοσιαλιστικές αντιλήψεις, περιβεβλημένες με την επίκληση στις αρχές της κοινοκτημοσύνης των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των χριστιανοκοινωνιστών της Πάτρας.¹³

Από τη σύντομη αυτή παρουσίαση των διαφόρων αποχρώσεων που λαμβάνει ο «αντιπλουτοκρατικός» αντικαπιταλιστικός λόγος στην Ελλάδα κατά τη

⁹ Π. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. Α', σ. 92.

¹⁰ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 189.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 182-197.

¹² Λουκάς Αξελός, «Γ. Σκληρός (1878-1919) Η ζωή, το έργο και η εποχή του», στο Λουκάς Αξελός (επιμ.), *Γ. Σκληρού Έργα*, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1976, σ. 41 και Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 220-226.

¹³ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 166.

συγκεκριμένη περίοδο – συνδυασμένος ενίοτε με μορφές ριζοσπαστικής δράσης – δε θα πρέπει να παραλειφθεί ο ελληνικός αναρχισμός. Με εμφανή την παρουσία τους, κατά κύριο λόγο, στις σταφιδοπαραγωγές περιοχές της Αχαΐας και της Ηλείας και λιγότερο στην Αθήνα, οι αναρχικές ομάδες θα γνωρίσουν στα χρόνια που ακολουθούν τη σταφιδική κρίση, μια πρόσκαιρη απήχηση στους κατεστραμμένους σταφιδοπαραγωγούς της πελοποννησιακής υπαίθρου. Ωστόσο, παρά την εμφανή συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις των αγροτών της βορειοδυτικής Πελοποννήσου και τείνοντας ολοένα και περισσότερο στην επιλογή μορφών ατομικής τρομοκρατικής δράσης (π.χ. ένοπλες επιθέσεις κατά τραπεζιτών και τοκογλύφων), σταδιακά θα περιθωριοποιηθούν προς όφελος του αναπτυσσόμενου στα νεοεμφανιζόμενα βιομηχανικά και εμπορικά κέντρα σοσιαλιστικού κινήματος.¹⁴

Η απόκτηση δεσμών με το εργατικό κίνημα και το μπόλιασμά του με τη σοσιαλιστική ιδεολογία θα αποτελέσει βασικό στόχο των μικρών σοσιαλιστικών ομίλων που ξεφυτρώνουν σε αστικά κέντρα με περισσότερο ή λιγότερο εμφανή την εργατική παρουσία. Σε αυτήν τη συντελούμενη διαδικασία συγκρότησης της εργατικής τάξης ως συλλογικού κοινωνικού υποκειμένου με διακριτή ταξική ταυτότητα, εμφανής θα είναι η, συχνά επιτυχημένη, προσπάθεια των διαφόρων σοσιαλιστικών ομάδων να διαδραματίσουν το ρόλο του «μέντορα» μπολιάζοντάς την με την ιδεολογία τους. Χαρακτηριστική περίπτωση, αποτελεί η συμβολή σοσιαλιστών αλλά και αναρχικών του Βόλου στην ίδρυση του Εργατικού Κέντρου το 1908.¹⁵

Οπωσδήποτε, το εγχείρημα της ταξικής αφύπνισης της νεαρής ελληνικής εργατικής τάξης δεν αποτελούσε εύκολη υπόθεση. Οι επίδοξοι ιδεολογικοί και πολιτικοί εκφραστές της, εκτός από το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και την αγροτική κυρίως προέλευση των περισσότερων εργατών,¹⁶ αντιμετώπιζαν και τα εμπόδια που όρθωναν μπροστά τους θεσμοί, πρακτικές και νοοτροπίες κυρίαρχες στη δημόσια ζωή του νεοελληνικού κράτους. Ο σοσιαλιστής πεζογράφος Κωνσταντίνος Χατζόπουλος (ο πρώτος μεταφραστής του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* των Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς¹⁷) σε αδημοσίευτο άρθρο του που προοριζόταν για τη γερμανική σοσιαλδημοκρατική εφημερίδα *Die Neue Zeit* επισήμανε ορισμένους από αυτούς τους ανασταλτικούς παράγοντες για την ταξική συνειδητοποίηση των εργατικών στρωμάτων: τα εμπόδια που έθεταν στην εργατική αφύπνιση οι πελατειακές σχέσεις και η μεσολάβηση κρατικών αξιωματούχων και «αστών συμπαραστατών» για την

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 161-175.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 247-248.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 176-177.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 246.

προώθηση των αιτημάτων τους, την ισχυρή επιρροή της ορθόδοξης εκκλησίας και την κυριαρχία των αλυτρωτικών αντιλήψεων της *Μεγάλης Ιδέας*, που συσκοτίζε τις ταξικές διαφορές στην ελληνική κοινωνία.¹⁸

Η ρήξη με το κυρίαρχο μέχρι τότε «παλαιοκομματικό» σύστημα την οποία σηματοδότησε το κίνημα στο Γουδί έδωσε στο νεαρό σοσιαλιστικό κίνημα την ευκαιρία να κάνει πιο αισθητή την παρουσία του στις πολιτικές εξελίξεις. Αντιμετωπίζοντας το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου ως μια απόπειρα ολοκλήρωσης του ατελούς αστικοδημοκρατικού εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας και εναρμονιζόμενο με τους ριζοσπαστικής ιδεολογικής κατεύθυνσης αστούς, σημαντικό τμήμα του ελληνικού σοσιαλιστικού κόσμου, όπως οι Κοινωνιολόγοι και ο Πλάτων Δρακούλης, θα δηλώσει την υποστήριξή του στο συγκεκριμένο εγχείρημα. Την ίδια στιγμή, εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως το *Εργατικό Κέντρο Βόλου* (στο εξής Ε.Κ.Β.), θα σταθούν αλληλέγγυες στο στρατιωτικό κίνημα εγκαινιάζοντας έτσι μια πρώτη προσπάθεια του εργατικού κινήματος να βάλει τη δική του σφραγίδα στην πολιτική διαπάλη που εκτυλισσόταν στην ελληνική κοινωνία.¹⁹

Κομβικής σημασίας γεγονός που θα δώσει σημαντική ώθηση στο ελληνικό εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα, θα αποτελέσουν οι βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913 με τις καθοριστικές αλλαγές που επέφεραν στους ποιοτικούς δείκτες ανάπτυξης του ελληνικού βασιλείου:²⁰ σημαντική εδαφική επέκταση, πληθυσμιακή αύξηση και, κατά συνέπεια, αξιοσημείωτη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς. Η προσάρτηση περιοχών με εμποροβιομηχανικά αστικά κέντρα και αξιόλογη αριθμητική παρουσία της εργατικής τάξης θα αποτελέσει σημαντικό ποιοτικό βήμα που θα επισπεύσει την «ενηλικίωση» του ελληνικού εργατικού κινήματος.

Ήδη από τον Ιούλιο του 1909 στη Θεσσαλονίκη δρα μια μαζική και με σημαντική απήχηση στην εργατική τάξη της πόλης αλλά και της ευρύτερης μακεδονικής ενδοχώρας πολυεθνική εργατική οργάνωση με σαφή σοσιαλιστικό ιδεολογικό προσανατολισμό, η *Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία*, γνωστότερη ως *Φεντερασιόν*.²¹ Η *Φεντερασιόν*, περιλαμβάνοντας στους κόλπους της σοσιαλιστές της πολυπληθούς εβραϊκής κοινότητας της πόλης και διατηρώντας διασυνδέσεις με τις

¹⁸ Κώστας Χατζόπουλος, «Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», μετ. Δημήτρης Χρ. Ξιφαράς, *Θέσεις*, 58 (1997), http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=article&id=566:category-566&catid=58&Itemid=113

¹⁹ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 256-257.

²⁰ D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 303.

²¹ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 343, 348-349 και 387 και Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (επιμ.), *Η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης (1909-1918)*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 41.

βαλκανικές σοσιαλιστικές οργανώσεις και τη *B' Σοσιαλιστική Διεθνή*, θα συμβάλει αποφασιστικά στη στενότερη διασύνδεση του ελληνικού με το ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κίνημα.

Ωστόσο, παρά την εμφανή υπεροχή της *Φεντερασιόν* συγκριτικά με τις αδελφές οργανώσεις της υπόλοιπης χώρας και το αδιαμφισβήτητο κύρος της μεταξύ των σοσιαλιστικών κύκλων της «Παλαιάς Ελλάδας»²², η πρωτοβουλία για την ενοποίηση των ποικίλων σοσιαλιστικών κινήσεων, όπως επισημαίνει ο Κ. Μοσκόφ,²³ θα αναληφθεί από τους «παλαιοελλαδίτες» ομοϊδεάτες της θεσσαλονικιώτικης οργάνωσης. Την εξέλιξη αυτή θα προαναγγείλει το Δεκέμβριο του 1913 η έκδοση της εφημερίδας *Οργάνωση* ως κοινού δημοσιογραφικού οργάνου των ελλήνων σοσιαλιστών προλειαίνοντας το έδαφος για το πρώτο καθοριστικής σημασίας βήμα. Η σύγκληση της *Πρώτης Πανελλαδικής Σοσιαλιστικής Συνδιάσκεψης* στην Αθήνα το Μάιο του 1915 θα αποτελέσει τον προπομπό της οργανωτικής ενοποίησης του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος, η οποία θα οριστικοποιηθεί με την ίδρυση του *Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας* (στο εξής Σ.Ε.Κ.Ε.) και μετέπειτα Κ.Κ.Ε. στις 4/17 Νοεμβρίου του 1918.²⁴

Την ίδια περίοδο, παράλληλα με τις προαναφερόμενες ζυμώσεις στο ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα θα προχωρήσει και η διαδικασία συνδικαλιστικής ενοποίησης του ελληνικού εργατικού κινήματος. Στις 21 Οκτωβρίου/3 Νοεμβρίου του 1918 - δύο μόλις εβδομάδες πριν από την ίδρυση του Σ.Ε.Κ.Ε.- θα ξεκινήσουν στην Αθήνα οι εργασίες του πρώτου ελληνικού πανεργατικού συνεδρίου, που θα ολοκληρωθούν επτά ημέρες αργότερα στον Πειραιά με την ίδρυση της *Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος* (στο εξής Γ.Σ.Ε.Ε.). Η υιοθέτηση της αρχής της πάλης των τάξεων στο καταστατικό της είναι ενδεικτική, μεταξύ άλλων, της ισχυρής ιδεολογικής επίδρασης που ασκούν οι σοσιαλιστές στο νεοϊδρυθέντα συνδικαλιστικό φορέα.²⁵

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η προϊστορία: Το εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα στο Ηράκλειο κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας (1898-1913)

Στα τέλη του 1898, ενάμιση χρόνο μετά την οδυνηρή ήττα του ελληνικού στρατού στον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και με αφορμή τις σφαγές

²² Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (επιμ.), *Η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης (1909-1918)*, σ. 120.

²³ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 387-389.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 400.

²⁵ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 399-400 και Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (επιμ.), *Η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης (1909-1918)*, σ. 244-247.

που προκάλεσαν ομάδες φανατισμένων Τουρκοκρητικών την 25^η Αυγούστου/6^η Σεπτεμβρίου του 1898 στο Ηράκλειο, θα δρομολογηθεί το πρώτο ουσιαστικό βήμα για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.²⁶ Η οριστική απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων για την επιβολή στο νησί ενός μεταβατικού καθεστώτος αυτονομίας με την ίδρυση της *Κρητικής Πολιτείας*, η οποία τυπικά βρισκόταν υπό οθωμανική επικυριαρχία, δρομολογούσε την επίλυση του χρονίζοντος Κρητικού Ζητήματος, που μαζί με το Μακεδονικό αποτελούσαν τα φλέγοντα «εθνικά» θέματα που απασχολούσαν το νεοελληνικό κράτος στο δεύτερο μισό του 19^{ου} και στις αρχές του 20ού αιώνα.

Με αφορμή τη συγκεκριμένη παρατήρηση θεωρείται αναγκαία η επισήμανση πως το Κρητικό Ζήτημα δεν άφηνε ασυγκίνητο το νεαρό ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα, ενώ ο περιοδικός επαναστατικός αναβρασμός στο νησί ευαισθητοποιούσε σε σημαντικό βαθμό και αρκετούς από τους Ευρωπαίους σοσιαλιστές και ριζοσπαστικούς δημοκράτες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μιας από τις κορυφαίες μορφές του ελληνικού σοσιαλισμού, του Σταύρου Καλλέργη που κατά την τελευταία κρητική επανάσταση του 1897-1898 θα μεταβεί στην ιδιαίτερη πατρίδα του, όπου θα εκλεγεί αντιπρόσωπος στην επαναστατική Κρητική Συνέλευση.²⁷ Παρά την επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας ως κυρίαρχου και «υπερταξικού» ιδεολογικού αφηγήματος στην ελληνική κοινωνία, θεωρούμε πως η συγκεκριμένη στάση των ελλήνων σοσιαλιστών δεν είναι δυνατό να ερμηνευθεί μόνο και κυρίως ως απόρροια του συγκεκριμένου παράγοντα. Είναι γνωστή, εξάλλου, η εκτίμηση της κυρίαρχης στην ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία αντίληψης για τη σημασία της επίλυσης του «εθνικού ζητήματος» στις χώρες της καπιταλιστικής περιφέρειας ως βασικής, μεταξύ άλλων, προϋπόθεσης για την ολοκλήρωση σ' αυτές του αστικού μετασχηματισμού και την απρόσκοπτη ανάπτυξη των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων. Αυτή με τη σειρά της θα άνοιγε το δρόμο για την αριθμητική ανάπτυξη της εργατικής τάξης και την ενδυνάμωση του κινήματός της, εφόσον η εθνική ολοκλήρωση θα δημιουργούσε τους όρους για την εξάλειψη ενός από τους σημαντικότερους ανασταλτικούς παράγοντες στην ανάπτυξη επαναστατικής ταξικής συνείδησης, εκείνου της πρόταξης της «εθνικής ομοψυχίας» έναντι της ταξικής αντιπαλότητας.

Η διαφαινόμενη υλοποίηση της επί δεκαετίες πάγιας επιδίωξης του χριστιανικού πληθυσμού της Κρήτης για ένωση με τη «μητέρα-πατρίδα» διευκόλυνε την ανάδειξη υπαρκτών ζητημάτων και κοινωνικών αντιθέσεων που ως τότε

²⁶ D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 234-235.

²⁷ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 191 και 197.

επισκιάζονταν από το κυρίαρχο εθνικό ζήτημα. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Μήτσου Βλαντά, ηγετικού στελέχους του Κ.Κ.Ε. κατά τη δεκαετία του 1940,²⁸ η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση της παραγωγής στο νησί που ακολούθησε την ουσιαστική απεξάρτηση από την οθωμανική κυριαρχία με την ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας, ενίσχυσε την ανάπτυξη των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων και την εξάπλωση της μισθωτής εργασίας στη βιοτεχνία. Αυτό με τη σειρά του υπονόμει το συντεχνιακό χαρακτήρα της οργάνωσης της παραγωγής στο δευτερογενή τομέα καθιστώντας εμφανέστερη την ταξική διαφοροποίηση μέσα στο βιοτεχνικό εργαστήριο. Η αντίθεση μάστορα-καλφά ως εσωτερική υπόθεση της συντεχνίας σταδιακά μετατρέπεται σε αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η ένταση της εργασιακής εκμετάλλευσης ως απόρροια της προαναφερόμενης εξέλιξης είναι ο καθοριστικός παράγοντας που, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ανάλυση, θα οδηγήσει στην αύξηση της ίδρυσης «καθαρόαιμων» εργατικών σωματείων στο νησί και ιδιαίτερα στο Ηράκλειο μετά το 1910.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του *Εμπορικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου* (στο εξής Ε.Β.Ε.Η.), κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας στην πόλη λειτουργούσαν 20 βιομηχανικές και 338 εμπορικές επιχειρήσεις, δραστηριοποιούμενες κυρίως στο εξωτερικό εμπόριο (εισαγωγικό και εξαγωγικό). Παράλληλα ήταν συνδεδεμένη ατμοπλοϊκά όχι μόνο με τα περισσότερα από τα ελληνικά αλλά και με ορισμένα λιμάνια του εξωτερικού (της Ιταλίας, της Αιγύπτου, της Βουλγαρίας και της Ολλανδίας).²⁹ Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα πως το Ηράκλειο, που το 1911 αριθμούσε πληθυσμό περίπου τριάντα χιλιάδων κατοίκων, αποτελούσε ένα δίδυμο ευκαταφρόνητο, τουλάχιστον για τα ελληνικά δεδομένα, οικονομικό κέντρο.³⁰

Η ανάπτυξη, επίσης, του λιανικού εμπορίου ειδών κατανάλωσης που θα σημειωθεί στις αρχές του εικοστού αιώνα θα οδηγήσει στην αύξηση των εμπορικών καταστημάτων και την παρεπόμενη αυξημένη ζήτηση εργασίας στον κλάδο, η οποία σε σημαντικό βαθμό θα καλυφθεί από νέους και γυναίκες.³¹ Το σχετικά υψηλό,

²⁸ Αρχείο Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης του Κ.Κ.Ε. (στο εξής Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε.), Μανώλης Γ. Κακουδάκης και Μήτσος Γ. Βλαντάς, «Από την προϊστορία και την ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Κρήτης», *Μαχόμενη Κρήτη*, 1 (1946), σ.4.

²⁹ Ειρήνη Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου», *Τόλμη*, φ. 18.04.2010.

³⁰ Ε. Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³¹ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις» στο Έφη Αβδελά, Χάρης Εξερχόγλου, Χρήστος Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2015, σ.148 και 149.

συγκριτικά με άλλους κλάδους, ποσοστό απασχόλησης των εργαζομένων στο εμπόριο θα αποτελέσει και ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του εν λόγω κλάδου.

Στα οφέλη, ωστόσο, που προέκυπταν για την τοπική οικονομία από τις προαναφερόμενες δραστηριότητες δε φαίνεται πως είχαν πρόσβαση όλες οι κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού και ειδικότερα η ηρακλειώτικη εργατική τάξη. Όπως επιβεβαιώνεται από μαρτυρίες³² οι ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές, οι ανθυγιεινές συνθήκες απασχόλησης και τα εξαντλητικά ωράρια εργασίας (που μπορεί να προσέγγιζαν ακόμη και τις 15 και 16 ώρες ημερησίως) χαρακτήριζαν τις εργασιακές συνθήκες επαγγελματιών κλάδων όπως οι «τσαγκαράδες» (υποδηματοποιοί) και οι καπνεργάτες.

Πράγματι, όπως προκύπτει από την έρευνα της Ειρήνης Λαγουδάκη,³³ κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στην περιοχή του Ηρακλείου καταγράφεται η ίδρυση δεκατεσσάρων σωματείων βάσει του νομικού πλαισίου που καθόριζε το Σύνταγμα του 1899, καθώς και οι μετέπειτα επιπλέον νομοθετικές ρυθμίσεις που το συμπλήρωναν. Το εναρκτήριο λάκτισμα θα δοθεί το 1902 με την ίδρυση της *Συντεχνίας Υποδηματοποιών*.³⁴ Όπως επιβεβαιώνεται από τα καταστατικά τους, επρόκειτο ουσιαστικά για επαγγελματικές οργανώσεις αλληλοβοηθητικού χαρακτήρα που αποσκοπούσαν στην οικονομική ενίσχυση και την υγειονομική περίθαλψη όσων μελών τους είχαν ανάγκη.³⁵

Επιπλέον, μπορούμε να εντοπίσουμε σε αυτές την επιβίωση ορισμένων «παραδοσιακών»³⁶ προνεωτερικών γνωρισμάτων, όπως μαρτυρούν στοιχεία της δομής και του τρόπου λειτουργίας τους. Καταρχάς, κρίνοντας και από τις επωνυμίες τους διαπιστώνουμε πως μόνο δυο από τα δεκατέσσερα αυτά σωματεία συσπειρώναν απασχολούμενους με σχέση εξαρτημένης εργασίας: το *Σωματείο των Καπνεργατών* και ο *Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων*, ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί, ενδεχομένως, και ως ο «πρόδρομος» του Σ.Ε.Η.³⁷ Όσον αφορά τα υπόλοιπα δώδεκα, πρέπει να θεωρηθεί πως είτε εκπροσωπούσαν, κατά κύριο λόγο, τα λεγόμενα παραδοσιακά μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα (τους «νοικοκυραίους»), όπως το Σωματείο

³² Ε. Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³³ Ειρήνη Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 19.10.2016.

³⁴ Ε. Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³⁵ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

³⁶ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 146.

³⁷ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

των Πανδοχέων³⁸, είτε πως αποτελούσαν μικτές, διαταξικές επαγγελματικές ενώσεις που στις γραμμές τους συμπεριλάμβαναν αδιακρίτως εργοδότες, αυτοαπασχολούμενους και εργαζόμενους με υπαλληλική σχέση.

Εκτός αυτού, αξιοσημείωτη είναι και η -καταστατικά κατοχυρωμένη σε όλα σχεδόν τα σωματεία- σχέση των συγκεκριμένων επαγγελματικών ενώσεων με την ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση. Το συγκεκριμένο γνώρισμα φαίνεται πως αποτελούσε κληροδότημα των παλαιότερων συντεχνιών, οι οποίες καταγράφονται στο Ηράκλειο ήδη από το 15^ο-16^ο αιώνα³⁹ και οργανώνονταν στη βάση της θρησκευτικής διαφοροποίησης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Χαρακτηριστικό στοιχείο, αποτελούσε η καθιέρωση ενός προστάτη αγίου, θεωρούμενου ως υπερασπιστή του επαγγελματικού κλάδου που εκπροσωπούσε το καθένα από αυτά, ενώ αυτονόητες θεωρούνταν η επισιμότητα και η κατά γράμμα τήρηση του θρησκευτικού τυπικού με την οποία τιμώνταν ο εορτασμός του.⁴⁰ Δε θα πρέπει, εξάλλου, να παραβλεφθεί και το γεγονός πως στην περίπτωση της Κρήτης και γενικότερα του βαλκανικού οθωμανοκρατούμενου χώρου η θρησκευτική ταυτότητα αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα στη διαδικασία διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης με τις διενέξεις μεταξύ των δυο κοινοτήτων να οξύνονται έντονα σε περιόδους εξεγέρσεων των χριστιανών του νησιού ή έντασης στις ελληνοοθωμανικές σχέσεις.⁴¹ Είναι προφανές πως η επίδειξη σεβασμού απέναντι σε παραδόσεις και πρακτικές που αποτελούν βασικά στοιχεία της ταυτότητας μιας κοινωνίας καθιστούν ευκολότερη την ένταξη σε αυτήν μιας νεοεμφανιζόμενης συλλογικότητας, όπως οι νεοσύστατες εργατικές ενώσεις.

Ωστόσο, η θεσμική κατοχύρωση της λειτουργίας των επαγγελματικών ενώσεων στο νέο μεταβατικό κρατικό μόρφωμα της Κρητικής Πολιτείας δε σήμαινε και την ταυτόχρονη παραχώρηση ελευθερίας δράσης σε αυτές. Αντίθετα, το θεσμικό πλαίσιο που διείπε τη λειτουργία τους φρόντιζε να τα περιορίζει σε πλαίσια τέτοια που θα απέτρεπαν την ανάδειξή τους σε παράγοντες διασάλευσης της «κοινωνικής τάξης», θέτοντάς τα ουσιαστικά, υπό κρατική εποπτεία. Οι απόψεις του Υπατου Αρμοστή πρίγκιπα Γεωργίου για τον ενδεδειγμένο τρόπο διακυβέρνησης ενός κράτους ήταν ενδεικτικές των αντιδημοκρατικών του αντιλήψεων. Ουσιαστικά, ταύτιζε την παραχώρηση διευρυμένων συνταγματικών ελευθεριών στους πολίτες με

³⁸ Στο ίδιο.

³⁹ Στο ίδιο.

⁴⁰ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα» και Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 146.

⁴¹ D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 235.

την «αταξίαν» και την ευνομία με την «πειθάρχηση» των τελευταίων στην κρατική εξουσία.⁴² Ο συντηρητικός χαρακτήρας, εξάλλου, του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας του 1899 και οι υπερεξουσίες που παραχωρούσε στον Ηγεμόνα⁴³ σύμφωνα και με τις αιτιάσεις των επικριτών του— δεν άφηναν περιθώρια για μια διαφορετική αντιμετώπιση.⁴⁴ Πόσω μάλλον, αν λάβουμε υπόψη μας και τις έντονες ανησυχίες που προκαλούσε στην οικονομική και πολιτική ελίτ των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών της Δύσης η συνδικαλιστική και πολιτική δράση του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος. Ανησυχίες που υποθέτουμε πως απασχολούσαν και τις προνομιούχες κοινωνικές ομάδες και σε κράτη της καπιταλιστικής «περιφέρειας» (όπως το ελληνικό) όπου η εργατική αφύπνιση ήταν ακόμη στα σπάργανα, αλλά όχι και ανύπαρκτη, όπως αποδεικνυαν τα πρώτα απεργιακά σκιρτήματα, όπως εκείνα του Λαυρίου.

Έτσι, παρ' όλο που το άρθρο 26 του Κρητικού Συντάγματος κατοχύρωνε τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, έθετε ταυτόχρονα τον όρο πως «εις τον σκοπόν του συνεταιρισμού ή εις τα προς επίτευξιν του σκοπού τούτου μέσα δεν υπάρχει τι το παράνομον, ανήθικον ή επικίνδυνον εις την Πολιτείαν».⁴⁵ Την ίδια στιγμή, η αυστηρότητα των κυρώσεων που επιβάλλονταν στους απεργούς βάσει του Ποινικού Νόμου 28/25.6.1899⁴⁶ σήμαινε ουσιαστικά την ποινικοποίηση της απεργίας, αποστερώντας στην πράξη τους εργαζομένους από το κυριότερο διεκδικητικό τους μέσο. Κινούμενος, εξάλλου, στην ίδια λογική, ο Αστικός Κώδικας του 1904 προϋπέθετε την έγκριση του καταστατικού των σωματείων «δι' ηγεμονικού διατάγματος δημοσιευομένου εν τη Επισήμω Εφημερίδι».⁴⁷ Στην ενίσχυση αυτού του ασφυκτικού θεσμικού πλαισίου συνέβαλλαν και οι καταστατικές διατάξεις ορισμένων σωματείων που έθεταν εμπόδια στην πολιτική δράση των μελών τους επισείοντας ακόμη και την απειλή της διαγραφής.⁴⁸

⁴² Γιάννης Κοκκινάκης, «Α'. Πολιτειακές αντιλήψεις στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)» στο *1898-1899, Κρήτη, Φωτογραφικές μαρτυρίες από το προσωπικό λεύκωμα του πρίγκηπα Γεωργίου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, σ. xix.

⁴³ Λιλή Μακράκη, *Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1910)*, Αθήνα 1992, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 382.

⁴⁴ Γιάννης Κοκκινάκης, «Η “ιστοριογραφία του νικητή” και το κίνημα του Θερίσου: προϋποθέσεις και αποτελέσματα της βενιζελικής πολιτικής», Πρακτικά, Θερίσσιον 1905 100 χρόνια, Συνέδριο υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων, Χανιά, 3-5 Μαΐου 2005, σ. 429.

⁴⁵ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

⁴⁶ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα» και Ε. Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

⁴⁷ Ε. Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

⁴⁸ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

Ωστόσο, παρά τα προαναφερόμενα θεσμικά εμπόδια και τα προσκόμματα που προβάλλονταν μέσα στα ίδια τα σωματεία, το συνδικαλιστικό κίνημα των εργατών του Ηρακλείου σταδιακά αναπτυσσόταν, ενώ παράλληλα, δρώντας και μέσα από τις γραμμές του, έκαναν ολοένα και πιο εμφανή την παρουσία τους οι ντόπιοι σοσιαλιστές. Όπως πληροφορούμαστε από το περιοδικό *Μαχόμενη Κρήτη*, μηνιαίο όργανο της *Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης* (στο εξής Κ.Ο.Κ.) του Κ.Κ.Ε.,⁴⁹ ήδη από το 1912 στο Ηράκλειο δρούσε σοσιαλιστική ομάδα, η οποία δυο χρόνια αργότερα θα διαδραμάτιζε πρωταγωνιστικό ρόλο στον εργατικό συνδικαλισμό της πόλης, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια. Από το ίδιο έντυπο,⁵⁰ πληροφορούμαστε πως το όπλο της απεργίας θα αποτελέσει διεκδικητικό μέσο και των ηρακλειωτών εργατών με πρωτεργάτες τους καπνεργάτες. Αξιοσημείωτη, παρά την αποτυχημένη έκβαση που ακολούθησε την καταστολή της, είναι η πολυήμερη –διάρκειας 28 ημερών- απεργία των καπνεργατών το 1911 με επικεφαλής το συνδικαλιστή Μανώλη Μαυράκη.⁵¹ Πρόκειται, ενδεχομένως, για τη σημαντικότερη εργατική κινητοποίηση κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913 θα οδηγήσουν στην τελική επίλυση του Κρητικού Ζητήματος με την οριστική αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στο νησί από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913).⁵² Η ενσωμάτωση της Κρήτης στον ελληνικό εθνικό κορμό, που θα επικυρωθεί με την ελληνοτουρκική συνθήκη του Νοεμβρίου του 1913,⁵³ θα σημάνει και την οργανική ένταξη του κινήματος των εργατών της μεγαλονήσου σε εκείνο των ταξικών τους αδελφών της «μητέρας» Ελλάδας.

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Το ξεκίνημα: Η ίδρυση του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου

3.1. Το «υπέδαφος»

Η επόμενη ημέρα της ενσωμάτωσης της Κρήτης στον ελληνικό κράτος βρίσκει το εργατικό κίνημα του νησιού και ειδικότερα του Ηρακλείου σε μια φάση σταθερής ανόδου και έντονων ζυμώσεων. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η επίλυση του

⁴⁹ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μήτσος Γ. Βλαντάς, «Από την προϊστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ηρακλείου», *Μαχόμενη Κρήτη*, 3 (1946), σ.73.

⁵⁰ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μανώλης Γ. Κακουδάκης και Μήτσος Γ. Βλαντάς, «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», *Μαχόμενη Κρήτη*, 2 (1946), σ. 37.

⁵¹ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μανώλης Γ. Κακουδάκης και Μήτσος Γ. Βλαντάς, *Μαχόμενη Κρήτη*, 2 (1946), σ. 37.

⁵² D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 301.

⁵³ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σελ. 117.

εθνικού ζητήματος κάνει εμφανέστερες υπαρκτές κοινωνικές αντιθέσεις που η πρόκριση της αναγκαιότητας της «εθνικής ομοψυχίας» των προηγούμενων ετών δεν άφηνε να εκδηλωθούν. Παράλληλα με τις έντονες αντιδράσεις που θα προκαλέσει η φορολογική επιβάρυνση⁵⁴ θα αρχίσει να κάνει εμφανέστερη την παρουσία του στην τοπική κοινωνία του Ηρακλείου το «εργατικό ζήτημα». Έτσι, το Φεβρουάριο του 1915 η εφημερίδα *Εργάτης*, καταδεικνύοντας τις αντίξοες βιοτικές και εργασιακές συνθήκες του Κρητικού εργάτη, θα αναδείξει το ζήτημα της ελλιπούς εφαρμογής της ελληνικής εργατικής νομοθεσίας στο νησί.⁵⁵ Την ίδια εποχή παρατηρούμε τη συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων στα διοικητικά συμβούλια αρκετών εργατικών σωματείων.⁵⁶

Το 1914 οι σοσιαλιστές συμμετέχουν ενεργητικά σε τέσσερα νεοεμφανιζόμενα σωματεία της πόλης: στο *Σύνδεσμο Εργατών Λιμένος Ηρακλείου* (στο εξής Σ.Ε.Η.Λ.), το *Σύνδεσμο Τεχνιτών Ξυλουργών* (στο εξής Σ.Τ.Ξ.), το *Σύνδεσμο Υποδηματεργατών* και το *Σύνδεσμο Εργατών Κτιστών* τη θέση του προέδρου κατέχουν ντόπιοι σοσιαλιστές.⁵⁷ Πρόκειται για κάποιες από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις που θα ιδρυθούν αξιοποιώντας τις δυνατότητες που από τον Ιούνιο του 1914 προσέφερε ο νόμος 281/1914.

Η θέσπισή του συγκεκριμένου νόμου αποτελούσε κομβικής σημασίας γεγονός, που δημιουργούσε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του ελληνικού εργατικού κινήματος. Η καινοτομία που εισήγε αφορούσε τη δυνατότητα ίδρυσης αμιγώς ταξικών επαγγελματικών ενώσεων με την έννοια πως στα μητρώα τους εγγράφονταν αποκλειστικά απασχολούμενοι με σχέσεις εξαρτημένης εργασίας. Αυτό σήμαινε πως οι νέες αυτές συλλογικότητες αντικαθιστούσαν τους προϋπάρχοντες μικτούς συλλόγους (ουσιαστικά συντεχνίες) εργοδοτών και εργαζομένων, των οποίων η λειτουργία στο εξής θα επιτρεπόταν μόνο με τη μορφή αλληλοβοηθητικών σωματείων.⁵⁸ Συγκεκριμένα, το άρθρο 19 απαγόρευε με κατηγορηματικό τρόπο τη

⁵⁴ Ε. Λαγουδάκη, «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

⁵⁵ Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην απουσία πρόβλεψης για αποζημίωση σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος (βλ. Ανώνυμο, «Το εργατικό ζήτημα εν Κρήτη», *Ο Εργάτης*, Ηράκλειο, 23.01.1915., όπως αναφέρεται στο Δημήτρης Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, Ηράκλειο 2011, σ. 39-40).

⁵⁶ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

⁵⁷ Στο ίδιο.

⁵⁸ Σταύρος Μουδόπουλος, «Ο Νόμος 281/1914 για τα Επαγγελματικά Σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του Συνδικαλιστικού Κινήματος», στο Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος – Χρήστος Χ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 225, 232 και 242-243.

συνύπαρξη «εις εν και το αυτόν σωματείον» εργοδοτών και εργατών ή ιδιοκτητών και μισθωτών.⁵⁹

Εκ των πραγμάτων, ο νόμος 281/1914 εγκαινιάζε μια προσπάθεια συστηματικής θεσμικής παρέμβασης του κράτους στο χώρο της εργασίας θέτοντας με αυτόν τον τρόπο τις βάσεις της ελληνικής εργατικής νομοθεσίας. Επρόκειτο για ένα επιπλέον βήμα στην πορεία ολοκλήρωσης του αστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας που προωθούσαν οι φιλελεύθερες κυβερνήσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου της περιόδου 1910-1915 και που είχε εγκαινιαστεί με την έναρξη του κινήματος του Γουδή.⁶⁰ Η θέσπιση της κυριακάτικης αργίας θεωρείται ως ο «πρώτος προστατευτικός της εργασίας νόμος», που θεσμοθετείται μετά την επικράτηση του κινήματος του *Στρατιωτικού Συνδέσμου* ενώ το νέο Σύνταγμα του 1911, το οποίο περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, και προστατευτικά νομοθετήματα για τους εργαζομένους.⁶¹ Οι προαναφερόμενες εξελίξεις αφενός, σηματοδοτούσαν την επίσημη αναγνώριση της ύπαρξης «εργατικού ζητήματος» εκ μέρους του ελληνικού κράτους και αφετέρου, καταδείκνυαν τη σημασία που κατείχε για τη διασφάλιση της «κοινωνικής ειρήνης» ο προσεκτικός χειρισμός του. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του ίδιου του Βενιζέλου στη δυνατότητα «πρόληψης εκρήξεων» που προσέφερε η «έγκαιρη ικανοποίηση των δίκαιων αξιώσεων των εργατικών τάξεων».⁶²

Η εξασφάλιση της ταξικής «καθαρότητας» των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων μέσω του αποκλεισμού των εργοδοτών από αυτές δημιουργούσε, αναμφισβήτητα, ευνοϊκές συνθήκες για την αυτοτελή συνδικαλιστική δράση των μισθωτών εργαζομένων. Ωστόσο, η θεσμική κατοχύρωση των σωματείων ως αναγνωρισμένων φορέων με νομική προσωπικότητα συνεπαγόταν και ένα σοβαρό αντίτιμο: τη θεσμική κατοχύρωση του ασφυκτικού ελέγχου και της επιτήρησης του κράτους στη λειτουργία τους, που εκφραζόταν μέσω της υπαγωγής τους στην

⁵⁹ Νόμος 281/1914 «Περί Σωματείων», ΦΕΚ Α 171/25.6.1914, Κεφάλαιον Γ', Άρθρον 19, παρ. 2, όπως αναφέρεται στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 25.

⁶⁰ Γιάννης Δ. Ληξουριώτης, «Προστατευτικός νομοθετικός παρεμβατισμός και η εμφάνιση του εργατικού δικαίου στην Ελλάδα: Η περίπτωση της παιδικής εργασίας», στο Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος – Χρήστος Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 206-207.

⁶¹ Γ. Δ. Ληξουριώτης, «Προστατευτικός νομοθετικός παρεμβατισμός και η εμφάνιση του εργατικού δικαίου στην Ελλάδα: Η περίπτωση της παιδικής εργασίας», σ. 214.

⁶² Στο ίδιο, σ. 210.

εποπτεία του Υπουργείου Οικονομικών και των κατά τόπους νομαρχιακών διοικήσεων.⁶³

Η πρώτη αυτή απόπειρα διαμόρφωσης ενός προσαρμοσμένου στα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα⁶⁴ κανονιστικού πλαισίου που ρύθμιζε πλέον τις εργασιακές σχέσεις εγκαινίαζε μια συστηματική προσπάθεια παρέμβασης του «ταξικού αντιπάλου» στο ελληνικό εργατικό κίνημα. Μιας παρέμβασης που στην προκειμένη περίπτωση δεν επιχειρούνταν αδιαμεσολάβητα από την ίδια την εργοδοσία αλλά διαμεσολαβημένα από τον κρατικό μηχανισμό ως συλλογικού εκφραστή των συμφερόντων της αστικής τάξης. Μιας παρέμβασης με εμφανή, μεταξύ άλλων, τον πολιτικό και ιδεολογικό έλεγχο του εργατικού κινήματος καθιστώντας το ένα είδος «κοινωνικού εταίρου», ακίνδυνου για το αστικό καθεστώς. Η συγκεκριμένη επιδίωξη θα επιβεβαιωθεί και από την απόπειρα των βενιζελικών να ελέγξουν τη Γ.Σ.Ε.Ε. πετυχαίνοντας να πλειοψηφήσουν στο ιδρυτικό της συνέδριο το 1918 με την εκλογή του «φιλελευθερίζοντος» Ευάγγελου Μαχαίρα στη θέση του γενικού γραμματέα της.⁶⁵ Η αναφορά εξάλλου, του σοσιαλιστή πεζογράφου Κωνσταντίνου Χατζόπουλου σε «αστούς συμπαραστάτες» που ουσιαστικά χειραγωγούν το νεαρό εργατικό κίνημα θα αποκτήσει συγκεκριμένη υπόσταση στο πρόσωπο παραγόντων όπως ο βενιζελικός δικηγόρος Σπύρος Θεοδωρόπουλος, πρώτος πρόεδρος του Ε.Κ.Α.⁶⁶

Τα δυο πρώτα σωματεία που ιδρύθηκαν στο Ηράκλειο με βάση το νόμο 281/1914 ήταν εκείνα των λεμβούχων και των λιμενεργατών.⁶⁷ Αξιοσημείωτο, όμως, είναι το γεγονός πως το μεν πρώτο εκπροσωπούσε συνδικαλιστικά μικροϊδιοκτήτες και όχι απασχολούμενους με σχέσεις εξαρτημένης εργασίας ενώ το δεύτερο με την επωνυμία *Λιμενεργατική Ένωση Ηρακλείου* ουσιαστικά δε λειτούργησε ποτέ, αφού διαλύθηκε σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή του με το «στίγμα» του «μη διεκδικητικού» και «εργοδοτικού» σωματείου. Την αξιοποίησή του ως «αντίβαρου» απέναντι στο «μαζικό και μαχητικό» Σ.Ε.Λ.Η.⁶⁸ και συγκεκριμένα ως απεργοσπαστικού μηχανισμού από τους ιδιοκτήτες των φορτηγίδων του λιμανιού του

⁶³ Σ. Μουδόπουλος, «Ο Νόμος 281/1914 για τα Επαγγελματικά Σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του Συνδικαλιστικού Κινήματος», σ. 244-245.

⁶⁴ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, σ. 383.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 399-400.

⁶⁶ Γιάνης Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1972, σ. 177, 179.

⁶⁷ Σοφία Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)». Προσπάθεια για την οργάνωση των εργατών και για τη διάδοση των νεωτερικών ιδεών σε μια επαρχιακή πόλη», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 145 και 148.

⁶⁸ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 147-148.

Ηρακλείου κατά τη διάρκεια της κινητοποίησης του Ιουλίου του 1915 μαρτυρεί και η *Μαχόμενη Κρήτη*.⁶⁹

Όμως, παρά τα αναμφισβήτητα βήματα του εργατικού συνδικαλισμού στο Ηράκλειο, αρκετοί επαγγελματικοί κλάδοι παραμένουν χωρίς συνδικαλιστική εκπροσώπηση⁷⁰ ενώ στα ήδη υφιστάμενα σωματεία η συμμετοχή των εργατών παραμένει σε χαμηλά επίπεδα. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα παραδείγματα του *Σωματείου Καπνεργατών*, δραστηριοποιούμενου σε έναν από τους μαζικότερους εργατικούς κλάδους, με 80 εγγεγραμμένα μέλη, του Σ.Ε.Λ.Η. με 40 μέλη και του Σ.Τ.Ξ. με μόλις 30 μέλη από τους 150 καταγεγραμμένους εργαζόμενους στον κλάδο.⁷¹ Σε μια προσπάθεια ερμηνείας της προαναφερόμενης κατάστασης, η σοσιαλιστική εφημερίδα *Εργάτης* καταδεικνύει αφενός, την ικανότητα των εργοδοτών να σπέρνουν τη διχόνοια και να καλλιεργούν τη δυσπιστία μεταξύ των εργατών και αφετέρου, το ρόλο του λεγόμενου «κουμπαρά». ⁷² Όντας τυπικά ένα είδος αποταμίευσης προερχόμενης από την παρακράτηση μέρους της αμοιβής των εργαζομένων μιας επιχείρησης για την εξυπηρέτηση έκτακτων αναγκών όπως η ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη, ο «κουμπαράς» αποτελούσε, σύμφωνα με τη *Μαχόμενη Κρήτη*, ένα «μέσο αισχροφούς εκμετάλλευσης [...] και εκβιασμού» των εργατών από τον εργοδότη, ο οποίος είχε τον ουσιαστικό του έλεγχο. Κι αυτό γιατί ο φόβος της ενδεχόμενης απόλυσης που σήμαινε και απώλεια των χρηματικών εισφορών του εργαζομένου στον «κουμπαρά» τον εξανάγκαζε στην αποδοχή των όποιων δυσμενών εργασιακών όρων του επέβαλλε η εργοδοσία.⁷³

Παρ' όλα αυτά, τα υπάρχοντα στοιχεία μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε πως –έστω και με δειλά βήματα- η ιδέα της συνδικαλιστικής οργάνωσης άρχισε να ριζώνει στα εργατικά στρώματα του Ηρακλείου, καθώς η πίεση που ασκούσαν στην εργοδοσία σταδιακά απέφερε καρπούς. Παρά το γεγονός πως συχνότερα μέσα διεκδίκησης αποτελούσαν ενέργειες όπως οι γραπτές διαμαρτυρίες ή η δημοσίευση των εργατικών παραπόνων στη σοσιαλιστική εφημερίδα *Εργάτης*,⁷⁴ η απειλή χρήσης του όπλου της απεργίας φαίνεται πως αποτελούσε ένα εξίσου αποτελεσματικό μέσο

⁶⁹ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μ. Γ. Κακουδάκης και Μ. Γ. Βλαντάς, «Από την προϊστορία και ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Κρήτης», σ. 37.

⁷⁰ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 151-152.

⁷¹ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μ. Γ. Κακουδάκης και Μ. Γ. Βλαντάς, «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», σ. 5-6.

⁷² Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ.152.

⁷³ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μ. Γ. Κακουδάκης και Μ. Γ. Βλαντάς, «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», σ. 36 και Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ.152.

⁷⁴ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 147.

άσκησης πιέσεων στην εργοδοσία. Έτσι, τον Ιούλιο και τον Οκτώβριο του 1914 υπό την απειλή της κήρυξης απεργίας, ο Σ.Τ.Ξ. και το *Σωματείο Υποδηματεργατών* αντίστοιχα θα υποχρεώσουν τους εργοδότες να αποδεχθούν τη μείωση του εργασιακού ωραρίου τους από στις 11 αντί των 15 ωρών ημερησίως.⁷⁵ Στις 3 Δεκεμβρίου του 1914 και καταφεύγοντας στην ίδια απειλή,⁷⁶ -ή πραγματοποιώντας την κατ' άλλες πηγές⁷⁷ - το *Σωματείο των Καπνεργατών* θα αποτρέψει την πρόσληψη μη εγγεγραμμένων σ' αυτό εργατών με χαμηλότερες απολαβές.⁷⁸ Ανάλογες επιτυχίες με αντίστοιχα αιτήματα και με την ενεργό συμπαράσταση των πειραιωτών συναδέλφων τους, θα έχουν και οι κινητοποιήσεις του Σ.Ε.Λ.Η. τρεις φορές μέσα στο 1915.⁷⁹

Σύμφωνα με τη Σοφία Ματθαίου,⁸⁰ αξιοσημείωτο γεγονός της ίδιας περιόδου θα αποτελέσει η έκδοση της εφημερίδας *Εργάτης* από τον Εμμανουήλ Κακουδάκη. Όπως υποστηρίζει, επρόκειτο για ένα έντυπο «στρατευμένο» στην υπόθεση της συνδικαλιστικής οργάνωσης αλλά και της πολιτικής αφύπνισης της εργατικής τάξης του Ηρακλείου, το οποίο λειτουργούσε ως αγωγός διάδοσης των σοσιαλιστικών ιδεών στην κρητική πόλη. Όπως θα φανεί στη συνέχεια και παρά τη βραχύβια κυκλοφορία της (από τον Ιούλιο του 1914 ως το Σεπτέμβριο του 1915), η πρώτη σοσιαλιστική εφημερίδα του Ηρακλείου θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην περαιτέρω ανάπτυξη του τοπικού εργατικού κινήματος.

Στις 25 Φεβρουαρίου του 1915 με την παρουσία εκπροσώπων από έξι σωματεία (εργατών λιμένος, σανδαλοποιών, καπνεργατών, κτιστών, εργατών ξυλουργών και εργατών υποδηματοποιών)⁸¹ θα πραγματοποιηθεί στα γραφεία της εφημερίδας ένα «μεγάλης σημασίας γεγονός εις την εξέλιξιν του εν Ηρακλείω εργατικού αγώνος»: ⁸² η ιδρυτική σύσκεψη του Ε.Κ.Η. Έτσι, το νεαρό εργατικό κίνημα του Ηρακλείου θα αποκτήσει το δευτεροβάθμιο συνδικαλιστικό του όργανο,

⁷⁵ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μ. Γ. Κακουδάκης και Μ. Γ. Βλαντάς, «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», σ. 37-38 και Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 147.

⁷⁶ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 148.

⁷⁷ Αρχείο Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μ. Γ. Κακουδάκης και Μ. Γ. Βλαντάς, «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», σ. 37.

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 37-38.

⁷⁹ Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μ. Γ. Κακουδάκης και Μ. Γ. Βλαντάς, «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», σ. 37-38 και Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 147-148.

⁸⁰ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 139, 140, 142, 143-145.

⁸¹ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ.148 και Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μανώλης Γ. Κακουδάκης και Μήτσος Γ. Βλαντάς, «Από την προϊστορία και την ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Κρήτης», *Μαχόμενη Κρήτη*, 1 (1946), σ. 5.

⁸² Ανώνυμο, «Μετά εξήμιση», *Ο Εργάτης*, Ηράκλειο, 27.02.2015., όπως παρατίθεται στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 44.

το δεύτερο στην Κρήτη, αφού είχε ήδη προηγηθεί με διαφορά μόλις δυο μηνών η ίδρυση του *Εργατικού Κέντρου Χανίων* (στο εξής Ε.Κ.Χ.) το Δεκέμβριο του 1914.⁸³ Τον Απρίλιο του 1915, ο *Εργάτης* ως επίσημο όργανο του Ε.Κ.Η. θα μετονομαστεί σε *Λαό* υιοθετώντας την ίδια ονομασία με το αντίστοιχο έντυπο που εξέδιδε το *Εργατικό Κέντρο Αθηνών* (στο εξής Ε.Κ.Α.).⁸⁴

Με αφορμή τα παραπάνω, θεωρούμε σκόπιμη την επισήμανση δυο παραγόντων που πιστεύουμε πως καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό τα χαρακτηριστικά του νεοεμφανιζόμενου εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο.

Ο πρώτος αφορά τον αξιοσημείωτο ρόλο που διαδραμάτισαν ορισμένες από τις αρχαιότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις ως «μέντορες» και οργανωτικά πρότυπα για τις εργατικές συλλογικότητες που ιδρύονταν ανά την ελληνική επικράτεια. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του Ε.Κ.Α. και του ιδρυμένου το 1892⁸⁵ *Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Αθηνών* (στο εξής Σ.Ε.Α.). Αυτό προκύπτει τόσο από τους διακηρυγμένους στόχους τους όσο και από τις έμπρακτες ενέργειές τους. Τέτοιες ήταν η προβολή της δράσης άλλων σωματείων στα δημοσιογραφικά τους έντυπα, όπως στην περίπτωση του *Συνδέσμου Εργατών Ξυλουργών* του Ηρακλείου από την εφημερίδα του Ε.Κ.Α. *Λαό*.⁸⁶ Αξιοσημείωτος, επίσης, ήταν ο συμβουλευτικός και καθοδηγητικός ρόλος του προαναφερόμενου εργατικού κέντρου στη δράση άλλων ομοιόβαθμων οργανώσεών του, όπως το Ε.Κ.Η. και το Ε.Κ.Χ.⁸⁷ Έναν ανάλογο ρόλο «μέντορα» θα επιτελέσει για το Σ.Ε.Η. το αδελφό του αθηναϊκό σωματείο, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό της δράσης του, όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια.

Καταρχάς, θεωρούμε εύλογο το γεγονός πως ο προαναφερόμενος ρόλος του «μέντορα» αναλήφθηκε από συνδικαλιστικές οργανώσεις που είχαν συμπληρώσει αρκετά χρόνια δράσης στο νεαρό ελληνικό εργατικό κίνημα.⁸⁸ Αυτό σήμαινε πως η εμπειρία που διέθεταν μπορούσε να μεταφερθεί στις «νεοφώτιστες» αδελφές οργανώσεις για τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους είτε μέσω διαπραγματεύσεων με την εργοδοσία είτε μέσω δυναμικότερων μορφών πάλης, όπως οι απεργίες. Δεν πρέπει, εξάλλου, να παραβλεφθεί το γεγονός πως τόσο το Ε.Κ.Η. όσο και ο Σ.Ε.Α. έδρευαν στην Αθήνα, ένα ταχέως ανερχόμενο οικονομικό κέντρο και ταυτόχρονα

⁸³ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ.148 και Α.Κ.Ο.Κ. του Κ.Κ.Ε., Μανώλης Γ. Κακουδάκης και Μήτσος Γ. Βλαντάς, «Από την προϊστορία και την ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Κρήτης», *Μαχόμενη Κρήτη*, 3 (1946), σ. 5.

⁸⁴ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 140.

⁸⁵ Μ. Χ. Χατζηγιάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», σ. 146.

⁸⁶ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ.142.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ.142-143 και 168.

⁸⁸ Το Ε.Κ.Α., όπως έχει αναφερθεί, ιδρύθηκε το 1910, ενώ ο Σ.Ε.Α. το 1892.

πρωτεύουσα του κράτους, που σήμαινε εγγύτητα στο κέντρο των οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων.

Ο δεύτερος παράγοντας συνδέεται με το ρόλο που διαδραμάτισαν οι συντελεστές του *Εργάτη-Λαού* και συγκεκριμένα ο εκδότης του, παπλωματάς στο επάγγελμα, Εμμανουήλ Κακουδάκης και ο αρθρογράφος του, δικηγόρος Αριστείδης Α. Κόντος.⁸⁹ Η ταξική ένταξη των προαναφερόμενων επιβεβαιώνει ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εργατικού κινήματος, καταδεικνύοντας παράλληλα και την ανωριμότητά του, σε αυτήν την πρώιμη φάση της ανάπτυξής του: τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτιζαν στη συνδικαλιστική και πολιτική οργάνωση των εργατών στοιχεία προερχόμενα από τα μεσαία στρώματα και την αστική διανοήση. Δεν ήταν, εξάλλου, σπάνιο το φαινόμενο της ανάθεσης της ηγεσίας των νεοσυσταθέντων εργατικών σωματείων του Ηρακλείου σε «επιφανή μέλη»⁹⁰ της τοπικής κοινωνίας, όπως οι δικηγόροι. Μπορούμε βέβαια να συμπεράνουμε πως η παρουσία τους στις νεαρές εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, εκτός από την προφανή παροχή των νομικών συμβουλών τους, πρόσφερε και ορισμένα ακόμη πλεονεκτήματα: αφενός, κάλυπτε την ενδεχόμενη «ανασφάλεια» που ένιωθαν οι νεοσύστατοι φορείς ως νεοεισερχόμενοι στο πεδίο της δημόσιας κοινωνικότητας⁹¹ και αφετέρου, τους περιέβαλλε με το κύρος που απαιτούσε η αποδοχή τους από τις τοπικές κοινωνίες.

Αναμφισβήτητα, η κοινωνική-ταξική προέλευση των προαναφερόμενων «μεντόρων» άφηνε με ευκρίνεια το αποτύπωμά της και στην πρόσληψη της σοσιαλιστικής ιδεολογίας από αυτούς. Επρόκειτο για ένα αποτύπωμα που στην περίπτωση του *Εργάτη-Λαού* παρουσίαζε τα χαρακτηριστικά ενός «εθνικού» και ρεφορμιστικού σοσιαλισμού με εμφανείς τις «χριστιανοσοσιαλιστικές επιρροές», την έμφαση στην ελληνική «ιδιομορφία» και την πρόκριση της μεταρρύθμισης ως μέσου κοινωνικής αλλαγής.⁹² Στη διαμόρφωση, εξάλλου, της κυρίαρχης σοσιαλιστικής σκέψης στον ελλαδικό χώρο έχει ήδη επισημανθεί ο σημαντικός ρόλος των άλυτων εθνικών ζητημάτων και η παρεπόμενη καταθλιπτική κυριαρχία της *Μεγάλης Ιδέας*.⁹³ Η τελευταία αποτελούσε, εκ των πραγμάτων, έναν από τους παράγοντες που έθεταν σε δεύτερη μοίρα το εντεινόμενο «κοινωνικό ζήτημα» το οποίο προέκυπτε ως συνέπεια αφενός της εντεινόμενης προλεταριοποίησης των αγροτικών πληθυσμών

⁸⁹ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ.148.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ 146.

⁹¹ Στο ίδιο, σ.146.

⁹² Στο ίδιο, σ. 171-172.

⁹³ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939* τόμος Α1, σ. 208, 211.

και αφετέρου της επέκτασης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και, συνεπώς, της μισθωτής εργασίας.

Εκτός αυτού, θεωρούμε πως δεν πρέπει να υποτιμηθεί και το γεγονός πως η συγκεκριμένη ιδεολογική παρέμβαση επιχειρούνταν σε μια επαρχιακή πόλη, όπως το Ηράκλειο. Η έντονη παρουσία του μικροαστικού στοιχείου, των «νοικοκυραίων», στην πόλη και η ισχυρή επιρροή του αγροτικού περιγύρου⁹⁴ που «περικύκλωνε» τα εργατικά και υπαλληλικά (συχνά αγροτικής προέλευσης) στρώματα, αποτελούσαν σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στη διαμόρφωση «καθαρής» εργατικής ταξικής συνείδησης.

3.2. Η επανίδρυση του Σ.Ε.Η. – Το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα του

Η επανίδρυση του Σ.Ε.Η. πραγματοποιείται σε μια ταραχώδη ιστορική συγκυρία. Σε διεθνές επίπεδο κυριαρχείται από τις εξελίξεις στα πολύνεκρα μέτωπα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, σε εθνικό από την κορύφωση της έντονης ενδοαστικής πολιτικής διαμάχης μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, καταγεγραμμένης ως *Εθνικού Διχασμού*. Η άφιξη του Ελευθέριου Βενιζέλου στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Κρήτη, το Σεπτέμβριο του 1916 θα συνοδευτεί από την κήρυξη «επανάστασης» εναντίον του βασιλιά Κωνσταντίνου και της αντιβενιζελικής κυβέρνησης της Αθήνας και την ταυτόχρονη ανάληψη από τον ίδιο της πρωθυπουργίας στην κυβέρνηση που σχηματίζεται στη Θεσσαλονίκη μετά το στρατιωτικό κίνημα της *Εθνικής Άμυνας*. Αυτό με τη σειρά του θα σημάνει την ουσιαστική διάσπαση της χώρας σε δυο κράτη με το μεν «κωνσταντινικό» να περιλαμβάνει κυρίως τις περιοχές της *Παλαιάς Ελλάδας* και το δε «βενιζελικό» να επεκτείνει την κυριαρχία του κατά κύριο λόγο στις *Νέες Χώρες*, μεταξύ των οποίων και η Κρήτη.⁹⁵

Η οξεία πολιτική αντιπαράθεση του *Εθνικού Διχασμού* δε θα αφήσει ανεπηρέαστο το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα. Ως οργανικό τμήμα του ευρωπαϊκού σοσιαλιστικού κινήματος και αντανακλώντας τις έντονες αντιθέσεις που αναπτύσσονται στους κόλπους του τελευταίου, ήταν ήδη διχασμένο στο ζήτημα της ενδεδειγμένης στάσης απέναντι σε μια παγκόσμια πολεμική σύρραξη που, βάσει των

⁹⁴ Σύμφωνα με την απογραφή του 1920, ο αγροτικός πληθυσμός της Κρήτης ανερχόταν στο 74,6% του συνολικού πληθυσμού της (βλ. Δημήτριος Ανωγιάτης-Pelé, Κωνσταντίνος Μαυρέας, «Αστικός και αγροτικός πληθυσμός στην Ελλάδα κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα: μια πρώτη αποτίμηση της πληθυσμιακής ενδυνάμωσης των αστικών κέντρων», *Τετράδια Ιστορικής Δημογραφίας*, 6 (2011), σ. 186).

⁹⁵ D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 323.

προ του 1914 διακηρύξεων της *Β' Διεθνούς*, θεωρούνταν προϊόν ενδοκαπιταλιστικών αντιθέσεων.⁹⁶ Ενώ, λοιπόν, η ιδεολογική συνέπεια επέβαλλε την απερίφραστη καταδίκη του πολέμου, στην τοποθέτηση αρκετών ελλήνων σοσιαλιστών βάρυνε η συνεκτίμηση της πιθανής πραγμάτωσης των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων χάρη σε αυτόν ακριβώς τον πόλεμο. Έτσι, τη στιγμή που οργανώσεις όπως η *Φεντερασιόν* υιοθετούν μια συνεπή αντιπολεμική στάση, μετριοπαθείς σοσιαλιστές όπως ο Πλάτων Δρακούλης⁹⁷ και ο Νίκος Γιαννιός⁹⁸ συντάσσονται με τη βενιζελική παράταξη, τοποθετούμενοι υπέρ της εξόδου στον πόλεμο στο πλευρό της *Αντάντ*.

Είναι προφανές πως το ζήτημα του πολέμου δεν άφηνε ανεπηρέαστους ούτε τους Κρητικούς σοσιαλιστές, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν σε μια περιοχή με νωπές ακόμη τις μνήμες από τους εθνικούς αγώνες για την ένωση με τη «μητέρα-πατρίδα».⁹⁹ Αν, παράλληλα με τα προαναφερόμενα, συνεκτιμηθούν και οι εύλογες πιέσεις που ασκούσε η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του βενιζελισμού στο νησί, μπορούμε να κατανοήσουμε τις αμφιταλαντεύσεις σοσιαλιστών όπως των συντακτών του *Εργάτη-Λαού* μεταξύ μιας συνεπούς αντιπολεμικής στάσης και της συστράτευσης με την ιδέα της «εθνικής ολοκλήρωσης».¹⁰⁰ Έτσι, η σταθερή ως το καλοκαίρι του 1915 τοποθέτηση της εφημερίδας υπέρ της ουδετερότητας,¹⁰¹ δε θα περιορίσει τις αντιτουρκικές και αντιβουλγαρικές διαθέσεις που εκφράζει σε αγαστή συμφωνία με την ακραιφνή φιλοβενιζελική *Νέα Εφημερίδα*.¹⁰² Η κήρυξη της επιστράτευσης στο υπό βενιζελικό έλεγχο τμήμα της ελληνικής επικράτειας θα σηματοδοτήσει την αλλαγή της στάσης της εφημερίδας υπέρ της πολεμικής εμπλοκής της χώρας στο πλευρό της *Αντάντ*.¹⁰³ Η συγκεκριμένη τοποθέτηση δε θα αφήσει ανεπηρέαστα τα εργατικά σωματεία του Ηρακλείου.

Μέσα σε αυτό το οξυμμένο κοινωνικοπολιτικό κλίμα στα τέλη του 1916 θα κάνει για τρίτη φορά το νέο του ξεκίνημα ο Σ.Ε.Η. Όπως προαναφέρθηκε, είχε ήδη προηγηθεί η ίδρυση της πρώτης επαγγελματικής ένωσης του κλάδου το 1907 χωρίς, όμως, να έχει καταγεγραμμένη στο ενεργητικό της κάποια ιδιαίτερη δράση, ενώ το 1912 θα πραγματοποιηθεί η δεύτερη απόπειρα επαναλειτουργίας της.¹⁰⁴ Την 21^η

⁹⁶ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 155-156.

⁹⁷ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)» και Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 165.

⁹⁸ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, σ. 390-392.

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 166.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 151-166.

¹⁰¹ Σ. Ματθαίου, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-1915)», σ. 163-164.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 161-162.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 166.

¹⁰⁴ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

Φεβρουαρίου του 1917 με την υπ' αριθμόν 45 απόφασή του και με αριθμό πρωτοκόλλου 21, το *Δικαστήριο Πρωτοδικών Ηρακλείου* θα εγκρίνει το - καταρτισμένο ήδη από τον Οκτώβριο του 1916- καταστατικό του Σ.Ε.Η. αναγνωρίζοντάς τον, πλέον, ως «νομίμως συσταθέντα». Ο λόγος για τον οποίο επί πέντε σχεδόν μήνες καθυστερούσε η νομιμοποίησή του, σύμφωνα πάντα με το προαναφερόμενο έγγραφο, ήταν η συμμετοχή στο διοικητικό συμβούλιο του σωματείου δυο ατόμων που στερούνταν της ελληνικής ιθαγένειας, παρά την ελληνική τους καταγωγή, όπως τουλάχιστον μαρτυρούν τα ονοματεπώνυμά τους. Ωστόσο, στους περί των ο λόγος «αλλοδαπούς», Γεώργιο Σταματάκη και Ιωάννη Ματθαϊάκη, αναγνωριζόταν το δικαίωμα συμμετοχής τους στο νεοϊδρυθέν σωματείο ως απλών μελών.¹⁰⁵

Έχει ήδη επισημανθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο ο ρόλος του Σ.Ε.Α. στη συνδικαλιστική συγκρότηση των μισθωτών εργαζομένων στο χώρο του εμπορίου και γενικότερα στον τομέα της παροχής υπηρεσιών με το χαρακτηρισμό του ως σωματείου «μέντορα». Πιστεύουμε ότι ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός συνοψίζει τη συμβολή του Σ.Ε.Α. σε δύο επίπεδα: αφενός, ως προτύπου οργάνωσης και δράσης για άλλα «αδελφά» σωματεία ανά την Ελλάδα· αφετέρου ως «διαμεσολαβητή» μεταξύ αυτών των συνδικαλιστικών οργανώσεων και του κράτους προωθώντας τα αιτήματά τους προς τις αρμόδιες αρχές. Με δεδομένες τις διασυνδέσεις του Ε.Κ.Α. με το Ε.Κ.Η.¹⁰⁶ και παρά την απουσία καταγεγραμμένων πληροφοριών που να επιβεβαιώνουν την ύπαρξη επαφών μεταξύ του Σ.Ε.Α. και του ηρακλειώτικου σωματείου, εκτιμάται πως η δράση του τελευταίου δεν ήταν άγνωστη στο πρώτο. Δεν είναι δυνατό, εξάλλου, να παραβλεφθεί το γεγονός πως κατά την περίοδο 1917-1918 σωματεία ιδιωτικών υπαλλήλων σε αστικά κέντρα με οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη μεγαλύτερα από εκείνα του Ηρακλείου, όπως η *Ένωσις Εμποροϋπαλλήλων Πειραιά*, ο *Σύνδεσμος Υπαλλήλων των εν Αθήναις και Πειραιεί Ανωνύμων Εταιρειών* και ο *Σύνδεσμος των υπαλλήλων της Πάτρας Η Ένωσις*, είχαν ήδη απευθυνθεί στο Σ.Ε.Α. για την προώθηση οικονομικών αιτημάτων τους προς το *Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας*.¹⁰⁷ Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε πως ο Σ.Ε.Η. συγκαταλεγόταν ανάμεσα στα σωματεία για τα οποία ο Σ.Ε.Α. αποτελούσε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ένα είδος προτύπου.

¹⁰⁵ Αρχείο Ένωσις Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου (στο εξής Α.Ε.Ι.Υ.Η.). αρ. φ. 1, Απόφαση Δικαστηρίου των εν Ηρακλείω Πρωτοδικών, Αριθμ. πρωτ. 21, Αποφ. 45.

¹⁰⁶ Μ. Χ. Χατζηγιάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», σ. 146 και 153.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ.152-153.

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό, μπορούμε να θεωρήσουμε πως τα πορίσματα μελετών σχετικών με την κατά τόπους συλλογική δράση των εργαζομένων στον κλάδο του εμπορίου μπορούν να αξιοποιηθούν για τη διατύπωση γενικότερων διαπιστώσεων για τα βασικά χαρακτηριστικά των εμποροϋπαλλήλων ως ιδιαίτερης κατηγορίας μισθωτών εργαζομένων. Χαρακτηριστικά που αφορούν όχι μόνο τους υλικούς όρους ύπαρξής τους (κοινωνική-ταξική ένταξη, βιοτικό επίπεδο, εργασιακές συνθήκες κ.α.) αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την κοινωνική θέση τους, το ρόλο τους στην εργασία και τις προσδοκίες τους από αυτήν, τη σχέση τους με την εργοδοσία και τους θεσμικούς φορείς εξουσίας, τους παράγοντες, δηλαδή, που διαμόρφωναν τη συλλογική τους ταυτότητα, την εικόνα που η συγκεκριμένη κοινωνική-επαγγελματική ομάδα είχε σχηματίσει για τον εαυτό της. Θεωρούμε αυτονόητο πως οι προαναφερόμενοι παράγοντες καθόριζαν αφενός, τις κοινές τους επιδιώξεις στα πλαίσια της δεδομένης κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας και αφετέρου, τη στάση τους απέναντι σε άλλα συλλογικά υποκείμενα και τους θεσμικούς φορείς εξουσίας. Σημαντική προς αυτήν την κατεύθυνση θεωρούμε τη συμβολή της μελέτης της Μαρίας Χριστίνας Χατζηιωάννου για τους εμποροϋπαλλήλους της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα.

Μια από τις πρώτες επισημάνσεις της εν λόγω μελέτης αφορά τις έντονες συγκριτικά με άλλους εργασιακούς κλάδους προσδοκίες που έτρεφαν αρκετοί εμποροϋπάλληλοι για τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης μέσω της μετεξέλιξής τους σε εμπόρους· προσδοκίες που συντηρούνταν από αντίστοιχες «ιστορίες επιτυχίας» παλαιότερων συναδέλφων τους.¹⁰⁸ Παρά τον εμφανή περιορισμό της δυνατότητας κοινωνικής κινητικότητας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο,¹⁰⁹ είναι προφανές πως η συντήρηση της συγκεκριμένης ελπίδας δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την αντιμετώπιση του επαγγέλματός τους ως αναγκαίου ενδιάμεσου σταθμού για αυτήν τη μετάβαση και, επομένως, ως μιας κατάστασης προσωρινής.¹¹⁰ Την ίδια στιγμή ο χαμηλός βαθμός συγκέντρωσης της εργασίας, όπως συνάγεται από τη διασπορά των εμποροϋπαλλήλων σε πλήθος καταστημάτων,¹¹¹ και ο καθημερινός συγχρωτισμός με τους εργοδότες, με τους οποίους συχνά μοιράζονταν τα ίδια

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 152.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ.151.

¹¹⁰ Όπως επισημαίνει ο Νίκος Ποταμιάνος, οι συγκεκριμένες προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης των εμποροϋπαλλήλων καλλιεργούνταν και από πολιτικούς και επιχειρηματικούς παράγοντες ως μέσο ενσωμάτωσης των πρώτων και αποφυγής κοινωνικών εντάσεων (βλ. Νίκος Ποταμιάνος, *Οι νοικοκυραίοι, Μαγαζάτορες και βιοτέχνες στην Αθήνα, 1880-1925*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015, σ. 102).

¹¹¹ Μ. Χ. Χατζηιωάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», σ. 146.

εργασιακά καθήκοντα, δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση ενός «οικογενειακού» κλίματος. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η σχέση υπαλλήλου-εργοδότη μπορούσε ευκολότερα να εκληφθεί ως σχέση πατρική,¹¹² πόσω μάλλον όταν ο εμποροϋπάλληλος –φαινόμενο όχι σπάνιο– τύχαινε να συνδέεται και συγγενικά με τους εργοδότες του.¹¹³ Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα πως το συγκεκριμένο εργασιακό περιβάλλον συνέβαλλε στην άμβλυνση των όποιων ταξικών αντανάκλαστικών του εμποροϋπαλλήλου λειτουργώντας ανασταλτικά στη διαμόρφωση διακριτής ταξικής ταυτότητας και στη διαφοροποίησή του από τον εργοδότη-έμπορο, τον οποίο αντιμετώπιζε όχι ως ταξικό αντίπαλο αλλά ως πρότυπο για την κοινωνική του ανέλιξη.¹¹⁴ Στην καλλιέργεια αυτών των προσδοκιών συνέτεινε, προφανώς, και η συντεχνιακή λογική που κυριαρχούσε στα μικτά επαγγελματικά σωματεία του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος με τον οποίο η συγκεκριμένη λογική αποτυπωνόταν κατά την περίοδο 1882-1892 στη συνύπαρξη των μισθωτών εργαζομένων στο εμπόριο με τα αφεντικά τους στο *Μετοχικό Ταμείο των εν Αθήναις Εμποροϋπαλλήλων*.¹¹⁵ Φαίνεται, ωστόσο, πως το ξέσπασμα της *Μεγάλης Ύφεσης* του 1929 στις Η.Π.Α. και η διαφαινόμενη επέλασή της στην απέναντι πλευρά του Ατλαντικού δεν άφηναν πολλά περιθώρια για τη συνέχιση της καλλιέργειας ανάλογων προσδοκιών μεταξύ των –συνδικαλισμένων τουλάχιστον– εμποροϋπαλλήλων, όπως προκύπτει από τις απόψεις που εκφράζονταν στις συνεδριάσεις του Σ.Ε.Η. κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.¹¹⁶

Στην παγίωση τέτοιου είδους αντιλήψεων «ταξικής συνεργασίας» μεταξύ των εμποροϋπαλλήλων συνέβαλλε προφανώς και η θετική αντιμετώπιση που επεδείκνυε προς το Σ.Ε.Α. όχι μόνο ο εργοδοτικός φορέας του *Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών* (στο εξής Ε.Σ.Α.), αλλά και εκπρόσωποι του ευρύτερου επιχειρηματικού κόσμου. Αυτή η ευνοϊκή στάση εκφραζόταν τόσο σε ηθικό επίπεδο με την αναγνώριση στο πρόσωπο του εμποροϋπαλλήλου του «αυριανού εμπόρου» όσο και σε υλικό μέσω της οικονομικής στήριξής του συνδικαλιστικού του φορέα.¹¹⁷ Ενδεικτικό παράδειγμα της προαναφερόμενης ευνοϊκής στάσης αποτελεί η θεμελίωση του επιβλητικού μεγάρου του Σ.Ε.Α. στο κέντρο της Αθήνας το 1901 χάρη στη χορήγηση δανείου από την

¹¹² Στο ίδιο, σ.151.

¹¹³ Στο ίδιο, σ.152.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ.149.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ.145-146.

¹¹⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 60, Συνεδρίαση διοικητικού συμβουλίου 14-12-1930, σ. 131.

¹¹⁷ Μ. Χ. Χατζηγιάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», σ.151.

Τράπεζα Αθηνών.¹¹⁸ Μπορούμε βέβαια να εκτιμήσουμε πως η συγκεκριμένη στάση του επιχειρηματικού κόσμου απέναντι στο Σ.Ε.Α. αποτελούσε ένα είδος αναγνώρισης του συλλόγου ως μέλους της εμπορικής «οικογένειας». Είναι προφανές πως μια τέτοια αντιμετώπιση ευνοούσε την καλλιέργεια «ελιτίστικων» αντιλήψεων στα μέλη του σωματείου συντηρώντας, παράλληλα, ελπίδες κοινωνικής ανέλιξης. Ταυτόχρονα, λειτουργούσε ως ανασταλτικός παράγοντας στον αυτοπροσδιορισμό των εμποροϋπαλλήλων ως ιδιαίτερου μεν, οργανικού δε, τμήματος του κόσμου της μισθωτής εργασίας. Όπως θα αναλυθεί σε επόμενα κεφάλαια, ανάλογα ζητήματα σχετικά με την κοινωνική ένταξη και την ιδεολογική ταυτότητα των εμποροϋπαλλήλων θα απασχολήσουν τα μέλη του Σ.Ε.Η σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου με σαφή την επίδραση της κοινωνικής και πολιτικής διαπάλης στην ελληνική κοινωνία εκείνης της περιόδου.

Ξεχωριστό ρόλο (ιδιαίτερα εμφανή στην περίπτωση των εμποροϋπαλλήλων του Ηρακλείου κατά το μεσοπόλεμο, όπως θα αναδειχθεί στη συνέχεια) στη διαμόρφωση της συλλογικής τους ταυτότητας ως διακριτής ομάδας μισθωτών εργαζομένων θα διαδραματίσει η εμπορική εκπαίδευση, την οποία προωθούν τόσο το κράτος όσο και ο επιχειρηματικός κόσμος.

Τα διαθέσιμα στοιχεία για την παρέμβαση του Σ.Ε.Η. στην ηρακλειώτικη κοινωνία κατά την περίοδο 1916-1927 αντλούνται σχεδόν στο σύνολό τους από τον τοπικό τύπο. Από την εξέταση του συγκεκριμένου υλικού δεν προκύπτει η ανάληψη κάποιας πρωτοβουλίας για την ανάδειξη ιδιαίτερων ζητημάτων που, ενδεχομένως, απασχολούσαν τον κλάδο των εμποροϋπαλλήλων. Διαπιστώνεται, ωστόσο, η συμμετοχή του συλλόγου σε κοινές δράσεις με τα υπόλοιπα σωματεία του Ε.Κ.Η., το οποίο παρενέβαινε με αφορμή διάφορα προβλήματα που επηρέαζαν την καθημερινότητα των εργατοϋπαλλήλων της πόλης. Έτσι, τον Ιούνιο του 1918 η εκδήλωση κρουσμάτων δηλητηρίασης λόγω της κατανάλωσης αλλοιωμένου ψωμιού θα προκαλέσει την άμεση παρέμβαση έξι σωματείων (Εμποροϋπαλλήλων, Εργατών Λιμένος, Λεμβούχων, Καπνεργατών, Κτιστών και Βαρελοποιών), οι πρόεδροι των οποίων θα υποβάλουν γραπτή αναφορά προς το νομάρχη.¹¹⁹ Ωστόσο, παρά την προφανή σοβαρότητα του προβλήματος, το εν λόγω κείμενο χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια, απουσία διεκδικητικού λόγου και χαμηλούς τόνους. Σε κάποια σημεία, μάλιστα, διαφαίνεται μια σχεδόν δουλοπρεπής στάση απέναντι στον τοπικό άρχοντα,

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ.151-152.

¹¹⁹ Ανυπόγραφο, «Η ποιότης του άρτου», *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 08.06.1918.

η οποία υπερβαίνει τα όρια της τυπικής ευγένειας.¹²⁰ Ως ένα από τα στοιχεία που μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία της συγκεκριμένης στάσης θεωρούμε το γεγονός πως στη συνδικαλιστική ηγεσία πολλών σωματείων κατά την εξεταζόμενη περίοδο βρίσκονταν άνθρωποι προσκείμενοι στη βενιζελική παράταξη, όπως ο πρόεδρος του Σ.Ε.Λ.Η. Ανδρέας Ρουμπελάκης.¹²¹ Παρ' όλα αυτά, η συγκεκριμένη προσπάθεια ανάδειξης ενός προβλήματος αναμφισβήτητα σημαντικού για την τοπική κοινωνία - ως σχετιζόμενου με την κάλυψη των στοιχειωδών διατροφικών αναγκών του πληθυσμού- θεωρείται ενδεικτική του ρόλου που ο νεοεμφανιζόμενος εργατικός συνδικαλισμός επεδίωκε να διαδραματίσει σε αυτήν.

Συμβαδίζοντας με το κλίμα υπερπατριωτικής έξαρσης της εποχής και με εμφανή την επίδραση της ιδεολογικής κυριαρχίας του βενιζελισμού, -ιδιαίτερα έντονη στην Κρήτη- η ηγεσία του Ε.Κ.Η. θα υιοθετήσει τα αλυτρωτικά οράματα της Μεγάλης Ιδέας, όπως αυτά εκφράζονταν από την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τη λήξη του *Μεγάλου Πολέμου*. Προφανώς, η συγκεκριμένη στάση της ηρακλειώτικης συνδικαλιστικής οργάνωσης δεν πρέπει να θεωρηθεί άσχετη με την τελική τοποθέτηση του «μέντορά» της, του *Εργάτη-Λαού*, υπέρ της ελληνικής πολεμικής εμπλοκής, όπως έχει ήδη επισημανθεί. Υπό αυτό το πρίσμα θα υιοθετήσει τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις που θα προβληθούν στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των συμμάχων της *Αντάντ* στο Παρίσι από τον Ιανουάριο ως το Μάιο του 1919. Το Μάρτιο του 1919 με αφορμή τον εορτασμό της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Η. Κ. Βαρδαβάς μαζί με τους ομολόγους του πέντε ακόμη εργατικών σωματείων του Ηρακλείου θα αποστείλουν τηλεγράφημα προς τον επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στη γαλλική πρωτεύουσα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Υπερθεματίζοντας σε προσωπολατρία και επίδειξη υψηλού «εθνικού φρονήματος», οι κρητικοί συνδικαλιστές θα καλέσουν τον «Προστάτη των Εργατικών αντιλήψεων και συμφερόντων» συντοπίτη τους να φέρει εις πέρας την «εθνοσωτήριο πολιτικήν» του.¹²² Στις 2/15 Μαΐου του ίδιου έτους μετά από έγκριση των Βρετανών, Αμερικανών και Γάλλων Συμμάχων της *Αντάντ*, η αποβίβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη θα εγκαινιάσει τη στρατιωτική παρουσία της

¹²⁰ Χαρακτηριστική είναι η υπόσχεση εκ μέρους των συνδικαλιστών της «αμέριστης ευγνωμοσύνης απασών των εργατικών τάξεων και λοιπών πολιτών Ηρακλείου» προς το νομάρχη ως ένδειξη αναγνώρισης της ανταπόκρισής του στο συγκεκριμένο αίτημα (βλ. Ανυπόγραφο, «Η ποιότης του άρτου», *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 08.06.1918).

¹²¹ Ε. Λαγουδάκη, «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα».

¹²² «Συγχαρητήρια τηλεγραφήματα», *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 27.03.1919.

Ελλάδας στα μικρασιατικά εδάφη.¹²³ Για πολλούς η υλοποίηση της *Μεγάλης Ελλάδας των δυο ηπείρων και των πέντε θαλασσών* αρχίζει να αχνοφέγγει στον ορίζοντα, ενώ η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου μοιάζει να δικαιώνεται. Λίγες μέρες αργότερα, με προεξάρχοντα το δήμαρχο της πόλης Ιωάννη Βογιατζάκη οι εκπρόσωποι τοπικών φορέων του Ηρακλείου (μεταξύ των οποίων και ο νέος πρόεδρος του Σ.Ε.Η. Γρηγόρης Παρίδης) θα αποστείλουν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα στον έλληνα πρωθυπουργό και το γάλλο ομόλογό του και πρόεδρο της *Πανσυμμαχικής Διάσκεψης Ζορζ Κλεμανσό*.¹²⁴

Ωστόσο, τα διαφαινόμενα οφέλη από τη συστράτευση της χώρας με τους νικητές του πολέμου δεν αναιρούν το έντονο πολωτικό κλίμα που συντηρεί η συνέχιση του *Εθνικού Διχασμού*. Η αποκάλυψη συνωμοτικής απόπειρας αντιβενιζελικών αξιωματικών εναντίον του ηγέτη των Φιλελευθέρων το Νοέμβριο του 1919 θα προσφέρει στις διοικήσεις των εργατικών σωματείων του Ηρακλείου μια ακόμη ευκαιρία για την επίδειξη μιας αφοσίωσης στα όρια του μεσσιανισμού.¹²⁵ Με ανάλογους διθυράμβους θα γίνει δεκτή και η υπογραφή της *Συνθήκης των Σεβρών* (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), η οποία θα χαιρετιστεί από τους ίδιους συνδικαλιστικούς φορείς –μεταξύ των οποίων και ο πρόεδρος του Σ.Ε.Η. Κ. Βαρδαβάς- ως «θρίαμβος» του «Μεγάλου Εθνάρχου».¹²⁶ Το πανηγυρικό κλίμα εκείνων των ημερών θα αποτυπωθεί με ιδιαίτερα γλαφυρό τρόπο στο φιλοβενιζελικό τύπο του Ηρακλείου.¹²⁷

Η ήττα του Κόμματος των Φιλελευθέρων στην εκλογική αναμέτρηση του Νοεμβρίου του 1920 δε θα θέσει υπό αμφισβήτηση την κυριαρχία του βενιζελισμού στην Κρήτη και ειδικότερα στο Ηράκλειο. Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο Σ.Ε.Η., δε θα αποτελέσει εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα συνεχίζοντας να παρέχει τη στήριξή του στη βενιζελική παράταξη, γεγονός που θα επηρεάσει καθοριστικά τη στάση του στην ολοένα εντεινόμενη εσωτερική διαπάλη που διεξάγεται στους κόλπους του εργατικού κινήματος κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Έτσι, σε αντιπαράθεση με τους κομμουνιστές και άλλους αριστερούς συνδικαλιστές που προτάσσουν τη χάραξη μιας ριζοσπαστικής πολιτικής γραμμής, ο Σ.Ε.Η. θα

¹²³ D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 337.

¹²⁴ Ανυπόγραφο, «Η πόλις μας ευγνωμονεί τον Βενιζέλον και τον Κλεμανσό», *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 10.05.1919.

¹²⁵ Είναι ενδεικτικός ο χαρακτηρισμός του Βενιζέλου ως «Αρχηγού της Φυλής» (βλ. *Νέα Εφημερίς*, «Επίκαιρα», φ. 15-11-1919).

¹²⁶ «Συγχαρητήρια τηλεγραφήματα», *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 01.08.1920.

¹²⁷ Το σχετικό ρεπορτάζ που φιλοξενεί στις στήλες της *Νέα Εφημερίς* έχει το χαρακτηριστικό τίτλο «Κύματα χαράς και φρενίτιδας» (βλ. *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 01.08.1920).

υιοθετήσει μια λογική ταξικής συνεργασίας και κοινωνικού εταιρισμού. Θεωρούμε πως τα γεγονότα που ακολουθούν επιβεβαιώνουν τις προαναφερόμενες εκτιμήσεις.

Το φιλοβενιζελικό στρατιωτικό κίνημα των Πλαστήρα, Γονατά και Φωκά, που θα πυροδοτήσει η μικρασιατική τραγωδία το Σεπτέμβριο του 1922, θα χαιρετιστεί από το Σ.Ε.Η. και τα υπόλοιπα εργατικά σωματεία του Ηρακλείου ως ενέργεια αποβλέπουσα στη «σωτηρίαν της πατρίδος».¹²⁸ Η κυβέρνηση των κινηματιών με επικεφαλής το Στυλιανό Γονατά, η οποία θα σχηματιστεί το Νοέμβριο του 1922, θα επιχειρήσει να αντιμετωπίσει τα σοβαρά δημοσιονομικά προβλήματα με περιοριστικές οικονομικές πολιτικές που πλήττουν τα εργατικά και φτωχά λαϊκά στρώματα. Η μαζική είσοδος των προσφύγων στην αγορά εργασίας θα προσφέρει στην ελληνική καπιταλιστική οικονομία ένα πολυάριθμο και φθηνό εργατικό δυναμικό το οποίο θα οδηγήσει στη συμπίεση των αμοιβών. Η ικανοποίηση της συγκεκριμένης απαίτησης των βιομηχάνων από τη στρατιωτική κυβέρνηση¹²⁹ επιβεβαιώνει την εκτίμηση πως ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της εργατικής πολιτικής του ελληνικού κράτους μετά το 1920 υπήρξε η απροθυμία του για την προστασία της εργασίας.¹³⁰ Συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1923 θα αποφασιστεί η μείωση των ημερομισθίων των βιομηχανικών εργατών κατά 25%-30%, ενώ τον Ιούλιο του ίδιου έτους θα ανασταλεί η ισχύς του νόμου 2112/20 «Περί υποχρεωτικής καταγγελίας της συμβάσεως εργασίας ιδιωτικών υπαλλήλων», ο οποίος έθετε εμπόδιο στις απολύσεις χωρίς αποζημίωση.¹³¹ Τα κυβερνητικά μέτρα θα προκαλέσουν την έντονη αντίδραση των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Τον Αύγουστο του 1923, στα πλαίσια της πανελλαδικής απεργίας που κήρυξε η Γ.Σ.Ε.Ε. θα πραγματοποιηθούν στον Πειραιά δυναμικές εργατικές διαδηλώσεις. Η απάντηση της κυβέρνησης Γονατά θα είναι η αιματηρή καταστολή τους με 14 νεκρούς και εκατοντάδες τραυματίες και συλληφθέντες.¹³²

Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις του Ηρακλείου σε μια εμφανή επίδειξη νομιμοφροσύνης θα καταδικάσουν απερίφραστα την απεργία. Αδιαφορώντας για την

¹²⁸ «Αγγέλματα-Ειδήσεις», *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 21.09.1922.

¹²⁹ Ενδεικτικό, εξάλλου, είναι το γεγονός πως κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, τη θέση του υπουργού Εθνικής Οικονομίας κατείχε ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος, πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων (στο εξής Σ.Ε.Β.) και ιδιοκτήτης της τσιμεντοβιομηχανίας ΑΓΕΤ Ηρακλής (βλ. *Ριζοσπάστης*, φ. 01.06.1923 όπως παρατίθεται στο Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019, σ. 195).

¹³⁰ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστρατής (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμος Β', μέρος Α', Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 33.

¹³¹ Νόμος 2112/1920, Περί υποχρεωτικής καταγγελίας της συμβάσεως εργασίας ιδιωτικών υπαλλήλων (ΦΕΚ 67/Α/18-3-1920), Άρθρο 3, <https://www.taxheaven.gr/law/2112/1920>.

¹³² Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 198-200.

τήρηση των όποιων προσχημάτων θα επέβαλλαν μια στοιχειώδη επίδειξη συνδικαλιστικής αλληλεγγύης, έντεκα σωματεία του Ε.Κ.Η. (μεταξύ των οποίων και ο Σ.Ε.Η.) θα επικροτήσουν τα «ληφθέντα μέτρα κατά των απεργών». Παράλληλα, θα εκφράσουν την ανεπιφύλακτη υποστήριξή τους προς «το έργο αναδημιουργίας και ανατάσεως» της «Επαναστατικής Κυβερνήσεως».¹³³ Μοναδική εξαίρεση θα αποτελέσει ο Σ.Ε.Λ.Η. ο οποίος θα συμμετάσχει στην απεργία έχοντας τη συμπαράσταση της προσκείμενης στο Κ.Κ.Ε. *Ενώσεως Παλαιών Πολεμιστών* και του δημοσιογραφικού της οργάνου *Φωνή του Εφέδρου*.¹³⁴

Λίγους μήνες αργότερα, η καταστολή του στρατιωτικού κινήματος των Λεοναρδόπουλου-Γαργαλίδη της 22^{ης} Οκτωβρίου 1923 θα δώσει την ευκαιρία στους προαναφερόμενους συλλογικούς φορείς να εκφράσουν για άλλη μια φορά την ολόπλευρη υποστήριξή τους προς την «Εθνοσωτήριο Επανάστασιν» και τη βενιζελική παράταξη.¹³⁵ Στις 9 Δεκεμβρίου 1923, μια εβδομάδα πριν από τις βουλευτικές εκλογές της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1923, σε μια κορύφωση της επίδειξης των φιλοβενιζελικών πολιτικών φρονημάτων τους τα επαγγελματικά σωματεία του Ηρακλείου θα διοργανώσουν «πάνδημον συλλαλητήριο» υπέρ της επιστροφής στη χώρα του «Μεγάλου Αρχηγού του Έθνους» Ελευθέριου Βενιζέλου, «προς [...] σωτηρίαν της κλυδωνιζόμενης πατρίδος».¹³⁶

Το δημοψήφισμα της 13^{ης} Απριλίου 1924 θα επικυρώσει με συντριπτική πλειοψηφία την απόφαση της Δ' *Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης* της 25^{ης} Μαρτίου του ίδιου έτους υπέρ της κατάργησης της μοναρχίας εγκαινιάζοντας τη βραχύβια ζωή της λεγόμενης Β' *Ελληνικής Δημοκρατίας* (1924-1935).¹³⁷ Η περίοδος που θα ακολουθήσει ως τον Ιούνιο του 1928 θα χαρακτηριστεί από τη συνέχιση της οικονομικής αστάθειας και της πολιτικής ρευστότητας. Μιας κατάστασης την οποία επιτείνουν οι διαρκείς παρεμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή επιβεβαιώνοντας τον ενισχυμένο διακριτό του ρόλο στη διαμόρφωση των συσχετισμών στο αστικό πολιτικό σύστημα.¹³⁸ Βασικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης περιόδου αποτελεί η συνεχής εναλλαγή κυβερνήσεων που προσπαθούν να διαχειριστούν τη σοβαρή

¹³³ *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 28.08.1923.

¹³⁴ Είναι αξιοσημείωτο πως στο τηλεγράφημα συμπαράστασης προς την κυβέρνηση που απέστειλαν οι πρόεδροι των προαναφερόμενων εργατικών σωματείων και της Ένωσης Εφέδρων Αξιωματικών Οπλιτών Χωροφυλακής η «Άμυνα», δε θα διστάσουν να κατονομάσουν τον πρόεδρο του Σωματείου Λιμενεργατών Ηρακλείου ως «κοινό ανατροπέα» (βλ. *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 28.08.1923).

¹³⁵ *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 24.10.1923.

¹³⁶ *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 01.12.1923.

¹³⁷ D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ. 400.

¹³⁸ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστρατής (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμος Β', μέρος Β', σ. 59 και Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σ. 110-111.

δημοσιονομική κρίση και το προσφυγικό ζήτημα, κληροδοτημένο από τη *Μικρασιατική Καταστροφή* του 1922. Ως τόπος υποδοχής ενός όχι ευκαταφρόνητου - για τα πληθυσμιακά δεδομένα της περιοχής- αριθμού μικρασιατών προσφύγων, το Ηράκλειο θα βιώσει το δράμα αλλά και την επίμονη προσπάθεια για επιβίωση μιας κοινότητας που θα αφήσει ανεξίτηλο το στίγμα της στην τοπική κοινωνία και στο εργατικό της κίνημα.

3.3. Οι πρόσφυγες στο Ηράκλειο: Η επίδρασή τους στο τοπικό εργατικό κίνημα

Σύμφωνα με την ερευνήτρια της τοπικής ιστορίας του Ηρακλείου Ευγενία Λαγουδάκη,¹³⁹ η προσφυγική παρουσία στην περιοχή χρονολογείται ήδη από το 1913-1914 με την εγκατάσταση σε αυτήν 300-400 ατόμων προερχόμενων από τα Δωδεκάνησα και την Αλικαρνασό της Μικράς Ασίας. Στις παραμονές της μικρασιατικής καταστροφής ο αριθμός των προσφύγων θα ενισχυθεί με την άφιξη 4.025 ατόμων από τα μικρασιατικά παράλια και 1.271 Δωδεκανησίων. Με βάση την απογραφή του προσφυγικού πληθυσμού τον Απρίλιο του 1923, οι πρόσφυγες στο νομό Ηρακλείου ανέρχονταν στους 13.088 με το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό τους (10.982 από αυτούς) να διαμένουν στην πόλη του Ηρακλείου και τα περίχωρά της. Η απογραφή του 1928 θα καταγράψει στην ίδια διοικητική περιφέρεια 18.886 πρόσφυγες, κυρίως μικρασιατικής καταγωγής. Η σημαντική αριθμητικά προσφυγική παρουσία στην περιοχή καταδεικνύεται από το γεγονός πως, σύμφωνα πάντα με την ίδια απογραφή, οι νεοφερμένοι αποτελούσαν το 35,9% του πληθυσμού στο δήμο Ηρακλείου.

Όσον αφορά την επαγγελματική ενασχόληση των εγκατεστημένων στην πόλη του Ηρακλείου προσφύγων, φαίνεται πως πολλοί από αυτούς –τουλάχιστον στο πρώτο διάστημα της άφιξής τους- απασχολούνταν ως υπαίθριοι μικροπωλητές, μικροκαταστηματάρχες και ελεύθεροι επαγγελματίες.¹⁴⁰ Η αυξημένη προτίμηση των προσφύγων στις προαναφερόμενες δραστηριότητες –εκτός από την επαγγελματική εμπειρία που έφεραν από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους- θα πρέπει να αποδοθεί και στο σχετικά χαμηλό επενδυτικό κόστος που απαιτούνταν για την έναρξή της.¹⁴¹ Παράλληλα, σημαντικός ήταν και ο αριθμός των προσφύγων που απασχολούνταν με

¹³⁹ Ευγενία Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Δοκιμάκης, Ηράκλειο 2009, σ. 18-20 και 22-23.

¹⁴⁰ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 182-183.

¹⁴¹ Χ. Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», σ. 20.

εξαρτημένη σχέση εργασίας, συμβάλλοντας έτσι στη διεύρυνση των εργατοϋπαλληλικών στρωμάτων της πόλης.¹⁴²

Αξιοσημείωτο γεγονός, σύμφωνα πάντα με την παραπάνω μελέτη, αποτελεί η θετική αντιμετώπιση του προσφυγικού στοιχείου από το γηγενή πληθυσμό του Ηρακλείου κατά την πρώτη περίοδο της εγκατάστασής τους στην πόλη.¹⁴³ Η πολιτική τοποθέτηση, εξάλλου, της πλειονότητας των νεοφερμένων υπέρ του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους παράγοντες που διευκόλυναν την αποδοχή τους από τους ντόπιους σε μια περιοχή προπύργιο του βενιζελισμού.¹⁴⁴ Ωστόσο, το ευνοϊκό αυτό κλίμα θα αρχίσει σταδιακά να διαταράσσεται, όπως συμπεραίνεται από την καταγραφή περιστατικών που αφορούσαν προστριβές μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Οι συγκεκριμένες διενέξεις εκδηλώνονταν, μεταξύ άλλων, και στην αγορά εργασίας, καθώς οι πρόσφυγες ενοχοποιούνταν για την υποτίμηση της αξίας της εργατικής δύναμης.¹⁴⁵

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η υποστήριξη των προσφυγικών αιτημάτων θα ενσωματωθεί στο διεκδικητικό πλαίσιο του Κ.Κ.Ε. και των οργανώσεων που επηρεάζονταν πολιτικά από αυτό, όπως το κίνημα των Παλαιών Πολεμιστών. Πράγματι, μια από τις πρώτες συλλογικότητες του Ηρακλείου που υιοθέτησαν τις απαιτήσεις των προσφυγικών συλλόγων υπήρξε ο *Σύλλογος Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού Νομού Ηρακλείου*. Ήδη από το 1924 η άμεση εξασφάλιση μόνιμης στέγης για τους πρόσφυγες και η εργασιακή τους αποκατάσταση θα προστεθούν στα αιτήματα του συλλόγου,¹⁴⁶ ενώ ανάλογα αιτήματα θα διατυπωθούν περίπου δυο χρόνια αργότερα στην απεργιακή συγκέντρωση της Εργατικής Πρωτομαγιάς του 1926.¹⁴⁷ Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, πως ο συνδυασμός με τον οποίο το Κ.Κ.Ε. θα κατέλθει στις εκλογές του 1926 και του 1928 θα φέρει τον χαρακτηριστικό τίτλο *Ενιαίο Μέτωπο Εργατών, Αγροτών και Προσφύγων*.¹⁴⁸

Η προσπάθεια προσέγγισης του προσφυγικού στοιχείου και ένταξής του στη διαδικασία της οργανωμένης πολιτικής και συνδικαλιστικής πάλης θα αρχίσει σταδιακά να αποδίδει καρπούς. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 η προσφυγική παρουσία θα είναι εμφανής στις διοικήσεις αρκετών εργατικών

¹⁴² Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 186-187.

¹⁴³ Στο ίδιο, σ. 25-32.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 190.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 190.

¹⁴⁶ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ.32 και *Η Φωνή του Εφέδρου*, Ηράκλειο, φ. 14.09.1924.

¹⁴⁷ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 32 και *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 06.05.1926.

¹⁴⁸ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 271-272 και 283.

σωματείων του Ηρακλείου. Από τους προσφυγικής καταγωγής συνδικαλιστές θα αναδειχθούν ορισμένα από τα σημαντικότερα συνδικαλιστικά στελέχη του Κ.Κ.Ε. και του τοπικού εργατικού κινήματος όπως οι μετέπειτα πρόεδροι του Ε.Κ.Η. κατά τις δεκαετίες του 1930 και του 1940 αντίστοιχα, Θεόδωρος Παπάζογλου ή Πάγκαλος και Στρατής Περγαλίδης.¹⁴⁹ Ανάμεσά τους και ο Ναπολέων Σουκατζίδης, πρόεδρος του Σ.Ε.Η. από τις αρχές του 1936 μέχρι τη σύλληψή του τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Η συνεπής στάση που επέδειξε ως πολιτικός κρατούμενος του μεταξικού καθεστώτος και των γερμανικών κατοχικών αρχών και η εκτέλεσή του την Πρωτομαγιά του 1944 μαζί με άλλους 199 συντρόφους του στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής θα τον καθιερώσουν ως μια από τις αντιπροσωπευτικές φυσιογνωμίες του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος.¹⁵⁰

Η αργά αλλά σταθερά αυξανόμενη επιρροή του Κ.Κ.Ε. στον προσφυγικό πληθυσμό της πόλης του Ηρακλείου θα αποτυπωθεί στη σημαντική του άνοδο στις βουλευτικές εκλογές του 1936 συγκριτικά με εκείνες του 1928 και του 1932. Ειδικότερα στα εκλογικά τμήματα των αμιγώς προσφυγικών ή με πλειοψηφική προσφυγική παρουσία συνοικισμών του Αγίου Ιωάννη-Ατσαλένιου-Φορτέτσας, της Χρυσοπηγής-Κατσαμπά και της Νέας Αλικαρνασσού τα ποσοστά του *Παλλαϊκού Μετώπου* [συμμαχία Κ.Κ.Ε. και *Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος* (στο εξής Α.Κ.Ε.)], θα κινηθούν στο 6,50%, 8,51% και 7,88% αντίστοιχα.¹⁵¹ Η ανάδειξη δραστήριων και αναγνωρισμένων μεταξύ των συναδέλφων τους κομμουνιστών συνδικαλιστών από την προσφυγική κοινότητα συνέβαλε, αναμφισβήτητα, στην ενίσχυση της παρουσίας της Αριστεράς στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου.

3.4. Η περίοδος 1925-1928

Η απότομη διεύρυνση της αγοράς εργασίας χάρη στο πολυάριθμο και φθινό προσφυγικό εργατικό δυναμικό σε συνδυασμό με την αδυναμία απορρόφησης των ανέργων από την υπερπόντια μετανάστευση¹⁵² αποτελούσαν, αναμφισβήτητα, βασικούς παράγοντες μείωσης του εργασιακού κόστους. Οι προαναφερόμενες συνθήκες σε συνδυασμό με τον υψηλό πληθωρισμό οδήγησαν στη ραγδαία

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 187 και 262-263.

¹⁵⁰ <http://arxheio.kke.gr/collections/show/5> και Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 263-264.

¹⁵¹ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 201-202 και 205.

¹⁵² Λόγω της διεθνούς οικονομικής ύφεσης μετά το 1921 οι μεταναστευτικές ροές προς τις Η.Π.Α. είχαν μειωθεί αισθητά (βλ. Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, σ. 185).

επιδείνωση των συνθηκών ζωής των εργατικών και λαϊκών στρωμάτων πυροδοτώντας την ανάπτυξη αγώνων με διεκδικήσεις οικονομικού περιεχομένου.¹⁵³

Το Σεπτέμβριο του 1925, το σωματείο των σανδαλοποιών του Ηρακλείου θα απαντήσει με απεργιακή κινητοποίηση στην απόφαση των εργοδοτών να μειώσουν δραστικά τις αμοιβές τους. Η απόφαση των τελευταίων να απαντήσουν με κλείσιμο των καταστημάτων τους (λοκ άουτ), θα προκαλέσει την αντίδραση των σωματείων των εργατών τυπογράφων και των αρτεργατών, που θα εκδηλώσουν τη συμπαραστάσή τους στους απεργούς συναδέλφους τους με την έκδοση κοινού ψηφίσματος των τριών συνδικαλιστικών οργανώσεων.¹⁵⁴

Η προαναφερόμενη κινητοποίηση θα εκδηλωθεί σε μια περίοδο κατά την οποία η προσπάθεια κηδεμόνευσης του εργατικού κινήματος από το κράτος θα ενταθεί αποκτώντας νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Μια από τις βασικές επιδιώξεις της δικτατορίας του Θεόδωρου Πάγκαλου (Ιούνιος 1925-Ιούλιος 1926)¹⁵⁵ θα είναι, μεταξύ άλλων, η αναχαίτιση της αυξανόμενης επιρροής του Κ.Κ.Ε. στις εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις. Αδιαμφισβήτητο «επίτευγμα» της παγκαλικής δικτατορίας θα αποτελέσει η αλλοίωση των συσχετισμών στο 3^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. (27 Μαρτίου-7 Απριλίου 1926) με τη σύλληψη 110 κομμουνιστών αντιπροσώπων. Η συγκεκριμένη ενέργεια θα επιτρέψει στις «νομιμόφρονες» παρατάξεις των σοσιαλδημοκρατών, ρεφορμιστών και συντηρητικών να αποκτήσουν τον έλεγχο της εργατικής συννομοσπονδίας. Ενδεικτική της πολιτικής γραμμής που θα χαραχτεί η νέα διοίκηση είναι η αποχώρηση της Γ.Σ.Ε.Ε. από τη φιλοκομμουνιστική *Κόκκινη Διεθνή των Εργατικών Συνδικάτων* (στο εξής Κ.Δ.Ε.Σ.) και η προσχώρησή της στην ελεγχόμενη από τους σοσιαλδημοκράτες *Διεθνή του Άμστερνταμ*.¹⁵⁶

Η πολιτική διαπάλη στη Γ.Σ.Ε.Ε. δεν ήταν δυνατό να μην εκφραστεί και στους κόλπους των ενταγμένων σ' αυτήν τοπικών ή κλαδικών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η σημαντική ιδεολογική επιρροή των Φιλελευθέρων στα εργατικά σωματεία του Ηρακλείου δε θα αποτρέψει την εμφάνιση των κομμουνιστών στο εργατικό κίνημα του Ηρακλείου. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 ο τοπικός φιλοβενιζελικός τύπος εκφράζει, κατά διαστήματα, την ανησυχία του για την ολοένα εντεινόμενη κομμουνιστική δράση. Χαρακτηριστική είναι η θριαμβευτική υποδοχή

¹⁵³ Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, σ. 185.

¹⁵⁴ *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 19.09.1925.

¹⁵⁵ Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων*, τόμος Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, σ. 284-288.

¹⁵⁶ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 261-262.

που επιφυλάσσει η *Ανόρθωσις*¹⁵⁷ στην επικράτηση της αντικομμουνιστικής παράταξης κατά τις αρχαιρεσίες του σωματείου υπαλλήλων ζυθεςτιατορίων τον Αύγουστο του 1927. Παράλληλα, θα επιβραβεύσει τη διαφοροποίηση της νέας διοίκησης από το «εκτραπέν του προορισμού του και ακολουθούν πρόγραμμα κομμουνιστικόν» Ε.Κ.Η.¹⁵⁸

Ωστόσο, παρά την ενδεχόμενη υπερβολή τους, οι προαναφερόμενες εκτιμήσεις δεν πρέπει να εξέφραζαν ανυπόστατους φόβους. Η αφορμή δινόταν, κατά κύριο λόγο, από δημόσιες τοποθετήσεις ή οργανωτικές πρωτοβουλίες συνδικαλιστικών φορέων, οι οποίες πιθανότατα εκλαμβάνονταν ως παρεκκλίνουσες από την κυρίαρχη γραμμή της Γ.Σ.Ε.Ε. Ενδεικτικά αναφέρονται δυο παραδείγματα. Το πρώτο αφορά την κοινή σύσκεψη εργατικών σωματείων και επαγγελματικών ενώσεων που πραγματοποιήθηκε στις 31 Ιουλίου 1926, ένα μήνα μετά από τον ισχυρό σεισμό της 26^{ης} Ιουνίου. Το βασικό θέμα που την απασχόλησε ήταν η αποκατάσταση των πληγέντων και η γενικότερη αντιμετώπιση του σοβαρού στεγαστικού προβλήματος που είχε προκληθεί. Οι τοποθετήσεις των εκπροσώπων του Ε.Κ.Η. και των σωματείων των αρτεργατών και των σανδαλεργατών, - ενδεχομένως θεωρούμενες ως ακραίες- προκάλεσαν τις αντιδράσεις των υπόλοιπων παρευρισκομένων.¹⁵⁹ Χαρακτηριστική είναι η έμφαση με την οποία ο πρόεδρος του σωματείου αρτεργατών Βενιέρης, εξέθεσε την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης, τονίζοντας την αναγκαιότητα επίδειξης της εμπιστοσύνης της «μόνο εις ανθρώπους προερχόμενους από τα σπλάχνα της».¹⁶⁰ Μερικούς μήνες αργότερα, στις 13 Μαρτίου 1927, σε πανεργατική συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε σε κινηματογράφο του Ηρακλείου¹⁶¹ εγκρίθηκε ψήφισμα με εμφανείς τις αντικαπιταλιστικές αιχμές. Μεταξύ των εργατικών αιτημάτων ξεχωρίζουμε διεκδικήσεις όπως η βαριά φορολόγηση του κεφαλαίου και η κατάργηση των θεωρούμενων ως ληστρικών συμβάσεων με την αμερικανική εταιρεία *Ούλεν* και τη βρετανική *Πάουερ*.¹⁶²

¹⁵⁷ Οι συντάκτες των σχετικών άρθρων με τους χαρακτηριστικούς τίτλους «Οι εργάται αποκηρύσσουν τον κομμουνισμό» και «Άξιοι επαίνων» δεν παραλείπουν να εκφράσουν τον ενθουσιασμό τους για την απομάκρυνση των κομμουνιστών από τη διοίκηση του σωματείου. (βλ. *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 23.08.1927).

¹⁵⁸ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 23.08.1927.

¹⁵⁹ *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 28.06.1926 και 03.08.1926.

¹⁶⁰ *Νέα Εφημερίς*, Ηράκλειο, φ. 03.08.1926.

¹⁶¹ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, «Η εργατική συγκέντρωσις της προχθεσινής Κυριακής», φ. 15.03.1927. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο άρθρο δε διευκρινίζονται οι συνδικαλιστικοί φορείς που διοργάνωσαν την εν λόγω συγκέντρωση.

¹⁶² *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, «Η εργατική συγκέντρωσις της προχθεσινής Κυριακής», φ. 15.03.1927.

Η απουσία επαρκούς πληροφοριακού υλικού δε μας επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για τη δράση του Σ.Ε.Η. κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Οι όποιες σχετικές πληροφορίες βρίσκονται στη διάθεσή μας προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο. Αν και η προαναφερόμενη πηγή παρουσιάζει μια γενική εικόνα για την αλληλεπίδραση του σωματείου με τους «έξω», -την τοπική κοινωνία- δε μας ενημερώνει για τις διεργασίες που συντελούνταν στο εσωτερικό του. Παρ' όλα αυτά και με δεδομένη τη συμμετοχή του Σ.Ε.Η. στη δράση του Ε.Κ.Η., μπορούμε να εκτιμήσουμε πως ο σύλλογος, σε γενικές γραμμές, κινούνταν στη γραμμή πλεύσης του εργατικού κέντρου της πόλης.

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η περίοδος 1928-1931

4.1. Το γενικό πλαίσιο

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 η ένταση της αντιπαράθεσης στους κόλπους του ελληνικού εργατικού κινήματος μεταξύ των φιλοκομμουνιστικών συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εκφραστών της συντηρητικής και «ρεφορμιστικής» (σοσιαλδημοκρατικής) γραμμής είναι εμφανής. Η αποκάλυπτη επέμβαση των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών υπέρ του «νομιμόφρονος» συνδικαλισμού αποτυπώθηκε ακόμη πιο έντονα στο 4^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. το Μάιο του 1928. Σε αυτό μέσω αποκλεισμών και συλλήψεων των αριστερών αντιπροσώπων -του 46% των συνέδρων- διασφαλίστηκε ο πλήρης έλεγχος της συνομοσπονδίας από τους «νομοταγείς» συνδικαλιστές.¹⁶³ Στο συγκεκριμένο συνέδριο οριστικοποιήθηκε η οργανωτική διάσπαση του εργατικού κινήματος με τη διαγραφή όλων των συνδικαλιστικών οργανώσεων που επηρεάζονταν πολιτικά από το Κ.Κ.Ε. Οι εξοβελισμένες από τη Γ.Σ.Ε.Ε. εργατικές συλλογικότητες θα συσπειρωθούν στην *Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος* (στο εξής Ε.Γ.Σ.Ε.Ε.), το ιδρυτικό συνέδριο της οποίας θα πραγματοποιηθεί την 3^η Φεβρουαρίου του 1929 στην Αθήνα.¹⁶⁴ Η νέα εργατική συνομοσπονδία θα επιδιώξει να αποτελέσει -όπως προδίδει και ο τίτλος της- τον πόλο συσπείρωσης των ριζοσπαστικών συνδικαλιστικών δυνάμεων απέναντι στην καθεστωτική Γ.Σ.Ε.Ε.

Η δράση του Σ.Ε.Η. την τριετία 1928-1931 πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο που συνέπιπτε χρονικά με τη θητεία της τελευταίας κυβέρνησης Βενιζέλου (1928-

¹⁶³ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 338-339 και Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, σ. 442.

¹⁶⁴ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 339-341. και Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, σ. 444.

1932). Μιας κυβέρνησης η πολιτική της οποίας αποδείχθηκε έντονα εχθρική απέναντι στο Κ.Κ.Ε. και τις δυναμικές μορφές κινητοποίησης ενός ταχέως ριζοσπαστικοποιούμενου εργατικού κινήματος, ιδιαίτερα μετά το 1930.¹⁶⁵ Ήδη από τους πρώτους μήνες της θητείας της η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων δεν άφησε κανένα περιθώριο παρανόησης σχετικά με την ταυτότητα εκείνων που θεωρούσε ως εχθρούς του κοινωνικού καθεστώτος. Οι χιλιάδες συλλήψεις και οι εκατοντάδες καταδίκες και εκτοπίσεις μελών ή οπαδών του Κ.Κ.Ε. μέχρι τον Ιανουάριο του 1929, το κλείσιμο του *Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης* (στο εξής Ε.Κ.Θ.) στις 29 του ίδιου μήνα και η αιματηρή καταστολή της απεργίας των μεταλλωρύχων του Λαυρίου το Φεβρουάριο του ίδιου έτους είναι αρκετά εύγλωττες ως προς αυτό.¹⁶⁶

Ωστόσο, παράλληλα με την προσφυγή στη χρήση βίας, η βενιζελική κυβέρνηση επιστράτευσε, όπως επισημαίνεται από το Χρήστο Χατζηιωσήφ, την αξιοποίηση θεσμικών μέσων για την τιθάσευση του εργατικού κινήματος.¹⁶⁷ Πιο συγκεκριμένα, η νομική θωράκιση του αστικού καθεστώτος απέναντι στη διαφανόμενη απειλή διατάραξης της «κοινωνικής ειρήνης» θα ενισχυθεί με τη θέσπιση του αντικομμουνιστικού νόμου «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών». Το νέο ποιοτικό στοιχείο που εισήγαγε με την ψήφισή του στις 25 Ιουλίου 1929 ο νόμος 4229/1929, γνωστότερος ως «Ιδιώνυμο»,¹⁶⁸ δεν ήταν μόνο η θεσμοποίηση του αντικομμουνισμού, διαδικασία η οποία είχε ήδη ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Αφορούσε, παράλληλα, την επιβολή ενός ασφυκτικού κρατικού ελέγχου στο συνδικαλιστικό κίνημα και, γενικότερα, σε κάθε μορφή οργανωμένης συλλογικής δράσης των πολιτών. Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση λειτουργούσε αντικειμενικά και η θέσπιση περαιτέρω περιορισμών στην άσκηση του απεργιακού δικαιώματος εξαρτώνταν την από την έγκριση των κρατικών αρχών.¹⁶⁹ Είναι προφανές πως τα συγκεκριμένα μέτρα στόχευαν, ουσιαστικά, στην υπαγωγή του εργατικού κινήματος σε καθεστώς κρατικής κηδεμονίας. Την ίδια περίοδο, εξάλλου, θα επανενεργοποιηθούν οι τοπικές *Επιτροπές επί της Δημόσιας Ασφαλείας* που είχαν θεσπιστεί επί κυβερνήσεων Αλέξανδρου Παπαναστασίου και Θεόδωρου Πάγκαλου,

¹⁶⁵ Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, σ. 188-189.

¹⁶⁶ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, σ. 443-444.

¹⁶⁷ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ο μεσοπόλεμος*, τόμος Β', μέρος Β', Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 98.

¹⁶⁸ Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, σ. 175-179.

¹⁶⁹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 346-347 και Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, σ. 175-176, 180-181 και 188-190.

Βασική μέριμνά τους αποτελούσε η προληπτική εκτόπιση όσων πολιτών θεωρούνταν επικίνδυνοι «δια το Κράτος και την Κοινωνία».¹⁷⁰ Μια από τις πρώτες συνδικαλιστικές οργανώσεις που τέθηκαν στο στόχαστρο του «Ιδιωνύμου» ήταν η Ε.Γ.Σ.Ε.Ε., η οποία, αψηφώντας την απόφαση διάλυσής της από το Πρωτοδικείο Αθηνών στις 3 Ιανουαρίου του 1930, συνέχισε παράνομα τη δράση της.¹⁷¹

4.2. Ιανουάριος-Μάρτιος 1928: Η Κρήτη σε αναβρασμό

Εκτός από τις ανησυχητικές για το αστικό καθεστώς διεργασίες στο εργατικό κίνημα, σημάδια αναβρασμού εντοπίζονταν παράλληλα και σε άλλες κοινωνικές ομάδες. Έντονη δυσαρέσκεια παρατηρούνταν μεταξύ των αγροτών λόγω της φορολογικής πολιτικής της οικουμενικής κυβέρνησης του Αλέξανδρου Ζαΐμη. Από τα μέσα του Ιανουαρίου ως τα τέλη του Μαρτίου του 1928 η Κρήτη θα συνταραχθεί από μαζικές και μαχητικές λαϊκές κινητοποιήσεις. Το εναρκτήριο λάκτισμα θα δοθεί στις 19 Ιανουαρίου του ίδιου έτους στην κωμόπολη των Μοιρών Ηρακλείου με την πυρπόληση των φορολογικών καταλόγων από εκατοντάδες εξαγριωμένους αγρότες του κάμπου της Μεσσαράς. Παρά την αδιαμφισβήτητη κυρίαρχη παρουσία του αγροτικού στοιχείου στις κινητοποιήσεις, τα εργατοϋπαλληλικά σωματεία του Ηρακλείου δεν έμειναν αμέτοχα σε αυτό το παλλαϊκό ξέσπασμα που έτεινε να λάβει τα χαρακτηριστικά εξέγερσης. Στις 29 Ιανουαρίου του 1928 θα δώσουν το δυναμικό παρόν τους σε πολυπληθή συγκέντρωση έξω από τη Νομαρχία του Ηρακλείου ενώνοντας τις διαμαρτυρίες τους με τα αιτήματα χιλιάδων επαγγελματιών και οπλισμένων αγροτών.¹⁷² Η αποτυχία των τοπικών αρχών να επιβληθούν στους εξεγερμένους θα έχει ως συνέπεια την ουσιαστική απώλεια του κυβερνητικού ελέγχου στο νησί και ιδιαίτερα στην πόλη του Ηρακλείου. Το αποτέλεσμα θα είναι η επικράτηση μιας κατάστασης που από ορισμένους ερευνητές της τοπικής ιστορίας θα χαρακτηριστεί –ενδεχομένως με μια δόση υπερβολής– ως «λαϊκή εξουσία».¹⁷³

Η άμεση και δυναμική αντίδραση της κυβέρνησης Ζαΐμη μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη της ανησυχίας των κρατούντων για τη σταδιακή

¹⁷⁰ Αναστάσης Γκίκας, «Η αντιμετώπιση του ΚΚΕ από το αστικό κράτος», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* 6 (2013), σ. 91 και Άννα Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το συνδικαλιστικό κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο Θεοχάρης Δετοράκης, Αλέξης Καλοκαιρινός (επιμ.), *Πεπραγμένα Θ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμος Γ1, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών Ηράκλειο 2005, σ. 398.

¹⁷¹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 343.

¹⁷² *Συλλογικό, Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 338, *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 20.01.1928 και 31.01.1928 και <https://archive.patris.gr/articles/231890/155347>, Αλέκος Ανδρικόκης, «Η αντιφορολογική εξέγερση των Κρητικών που ανέτρεψε την κυβέρνηση Ζαΐμη».

¹⁷³ <https://archive.patris.gr/articles/231890/155347>, Α. Ανδρικόκης, «Η αντιφορολογική εξέγερση των Κρητικών που ανέτρεψε την κυβέρνηση Ζαΐμη».

ρίζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος και για την αυξανόμενη επιρροή των κομμουνιστών σ' αυτό. Έτσι, επικαλούμενος την εμφανή, αλλά, οπωσδήποτε, όχι κυρίαρχη, παρουσία των οργανωμένων δυνάμεων του Κ.Κ.Ε. στις κινητοποιήσεις, ο βενιζελικός ηρακλειώτης βουλευτής και –από τις 8 Φεβρουαρίου- νέος υπουργός εσωτερικών Γεώργιος Μαρής θα καταδείξει τους κομμουνιστές ως υπαίτιους της εξέγερσης. Δε θα διστάσει, μάλιστα, να τους διαβάλει καταγγέλλοντάς τους για συνεργασία με υποστηρικτές του πρώην δικτάτορα Θεόδωρου Πάγκαλου.¹⁷⁴ Στα πλαίσια της επιχείρησης καταστολής των κινητοποιήσεων πραγματοποιήθηκαν αρκετές συλλήψεις πολιτών που θεωρήθηκαν ως υποκινητές της εξέγερσης. Ανάμεσά τους διακρίνουμε συνδικαλιστικά στελέχη όπως ο γενικός γραμματέας και ο ταμίας του Ε.Κ.Η. Νίκος Σφακιανάκης και Ιωάννης Τερζόπουλος¹⁷⁵ αντίστοιχα, αλλά και γνωστούς κομμουνιστές όπως ο γραμματέας της *Εργατικής Βοήθειας* και πρώην πρόεδρος της *Ένωσης Παλαιών Πολεμιστών Ηρακλείου* Μανώλης Κακουδάκης¹⁷⁶ και ο κοινοτάρχης του Μαράθου Ηρακλείου Στέλιος Παπαδομιχελάκης.¹⁷⁷ Η ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών του νησιού με την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων από την υπόλοιπη Ελλάδα θα αποκαταστήσει σταδιακά τον κυβερνητικό έλεγχο στην Κρήτη.¹⁷⁸

Το τίμημα που θα πληρώσει το Ε.Κ.Η. για τη συμμετοχή του στην εξέγερση θα είναι ιδιαίτερα βαρύ. Τον Ιούνιο του 1928 το *Πρωτοδικείο Ηρακλείου* θα επιβάλει τη διάλυση της κορυφαίας εργατικής συνδικαλιστικής οργάνωσης της πόλης ύστερα από 13 χρόνια συνεχόμενης παρουσίας της στην τοπική κοινωνία.¹⁷⁹ Θεωρούμε πως η συγκεκριμένη δικαστική απόφαση είναι ενδεικτική της επιλογής του κράτους για επιβολή της «κοινωνικής ειρήνης» ακόμη και μέσω της καταστρατήγησης στοιχειωδών συνταγματικών ελευθεριών όπως αυτές του *συνέρχεσθαι* και του *συνεταιρίζεσθαι*. Πρόκειται για μια επιλογή η οποία είχε ήδη εκφραστεί με ξεκάθαρο τρόπο ένα μήνα νωρίτερα, το Μάιο του 1928 με την απροκάλυπτη κυβερνητική επέμβαση στο 4^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. Είναι

¹⁷⁴ Στο ίδιο, Α. Ανδρικήκης, «Η αντιφορολογική εξέγερση των Κρητικών που ανέτρεψε την κυβέρνηση Ζαΐμη».

¹⁷⁵ Ευγενία Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου 1915-1947», *Τόλμη*, Ηράκλειο, φ. 24.06.2010.

¹⁷⁶ Υπενθυμίζεται πως ο Μανώλης Κακουδάκης υπήρξε ένας από τους πρωτεργάτες της ίδρυσης του Ε.Κ.Η.

¹⁷⁷ <https://archive.patris.gr/articles/231890/155347>, Α. Ανδρικήκης, «Η αντιφορολογική εξέγερση των Κρητικών που ανέτρεψε την κυβέρνηση Ζαΐμη».

¹⁷⁸ <https://archive.patris.gr/articles/231890/155347>, Α. Ανδρικήκης, «Η αντιφορολογική εξέγερση των Κρητικών που ανέτρεψε την κυβέρνηση Ζαΐμη». και Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (επιμ.), *Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα*, τόμος 2, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1974, σ. 634.

¹⁷⁹ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 08.06.1928.

αξιοσημείωτη, εξάλλου, η επιβολή του ύστατου μέτρου της απαγόρευσης λειτουργίας μιας, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1920, φιλοβενιζελικής συνδικαλιστικής οργάνωσης, όπως το Ε.Κ.Η. Η συγκεκριμένη επιλογή πρέπει να ερμηνευθεί, μάλλον, ως αποτέλεσμα του περιορισμού των δυνατοτήτων ενσωμάτωσης του εργατικού κινήματος μέσω του πολιτικού και ιδεολογικού του ελέγχου. Υπό αυτήν την έννοια, η συστηματικότερη προσφυγή του κράτους στην άσκηση βίας ενάντια στους «απειθαρχούς» εμφανιζόταν ως αναγκαία επιλογή.

4.3. Η ανασυγκρότηση και επαναδραστηριοποίηση του Σ.Ε.Η. (1928-1931)

Η περίοδος που ακολούθησε χαρακτηρίζεται από την ένταση της πολιτικής διαπάλης που διεξαγόταν στους κόλπους του ελληνικού εργατικού κινήματος. Η ξεκάθαρη φιλοβενιζελική και αντικομμουνιστική τοποθέτηση του Σ.Ε.Η. από την ίδρυσή του ως τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930 τον ενέτασσε, εκ των πραγμάτων, στο στρατόπεδο του «νομιμόφρονος» συνδικαλισμού. Η συγκεκριμένη εκτίμηση επιβεβαιώνεται και από τη στάση που τήρησε το σωματείο ως μέλος της πανελλαδικής κλαδικής συνδικαλιστικής οργάνωσης, της *Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ελλάδος* (στο εξής Ο.Ι.Υ.Ε.). Το κενό που δημιούργησε στο Ηράκλειο η διάλυση του Ε.Κ.Η. επιχειρήθηκε να καλυφθεί το 1931 από δυο ανταγωνιστικές μεταξύ τους συνδικαλιστικές οργανώσεις: τη φιλοβενιζελική *Πανεργατική Ένωσιν Νομού Ηρακλείου*¹⁸⁰ (στο εξής Π.Ε.Ν.Η.) και τον φιλοκομμουνιστικό *Πανεργατικό Σύνδεσμο Ηρακλείου* (στο εξής Π.Σ.Η.).¹⁸¹ Τα προαναφερόμενα στοιχεία και παρά το γεγονός πως δεν έχει εντοπιστεί καμία σχετική αναφορά στο διαθέσιμο υλικό, μας οδηγούν στο εύλογο συμπέρασμα πως ο Σ.Ε.Η. επέλεξε τη συμπαρατάξη με την Π.Ε.Ν.Η.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από τα αρχεία του σωματείου, στα μέσα του 1928 ο Σ.Ε.Η. θα πραγματοποιήσει την επανεμφάνισή του διεκδικώντας - όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια- την ανάληψη ενός περισσότερο διακριτού ρόλου στην τοπική κοινωνία του Ηρακλείου. Έχοντας ως δεδομένα αφενός, την αδρανοποίηση του σωματείου κατά την τριετία 1925-1928 και αφετέρου, την αποχή των μελών των παλαιότερων διοικήσεων από την προαναφερόμενη προσπάθεια,¹⁸² η

¹⁸⁰ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 261-262.

¹⁸¹ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 261-262 και *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο φ. 23.07.1931.

¹⁸² Κανένα από τα παλαιότερα μέλη του διοικητικού συμβουλίου δεν συμμετείχε στη διοίκηση που προέκυψε μετά τις πρώτες αρχαιρεσίες του 1928.

συγκεκριμένη πρωτοβουλία θα πρέπει να θεωρηθεί ως διαδικασία επανίδρυσης του Σ.Ε.Η.

Στις 6 Μαΐου του 1928 στην αίθουσα ενός δημοτικού σχολείου στο κέντρο του Ηρακλείου, απέναντι από το ναό του Αγίου Τίτου, θα πραγματοποιηθεί συνέλευση του σωματείου με την παρουσία τριανταεπτά εμποροϋπαλλήλων. Οι παρευρισκόμενοι θα εκλέξουν εννεαμελή προσωρινή διοικούσα επιτροπή με πρόεδρο το Γεώργιο Μαρκάκη. Η προσωρινή αυτή διοίκηση θα εξουσιοδοτηθεί να δρομολογήσει τις διαδικασίες τροποποίησης του καταστατικού του συλλόγου καθώς και να προετοιμάσει τη διενέργεια αρχαιρεσιών.¹⁸³ Αξιοσημείωτη είναι η απουσία από τη νέα ηγετική ομάδα του συλλόγου, όπως έχει ήδη επισημανθεί, παλαιότερων συνδικαλιστών, όπως ο πρώην πρόεδρός του Κ. Βαρδαβάς.

4.3.1. Το νέο καταστατικό του Σ.Ε.Η.

4.3.1.α. Το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα

Η προσωρινή επιτροπή ολοκλήρωσε την αποστολή της σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.¹⁸⁴ Στις 20 Μαΐου του 1928 συγκλήθηκε η γενική συνέλευση που ενέκρινε το νέο τροποποιημένο καταστατικό του Σ.Ε.Η. και αμέσως μετά πραγματοποιήθηκαν οι αρχαιρεσίες του συλλόγου. Μια πρώτη παρατήρηση σχετικά με το καταστατικό αφορά τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούν όσοι αιτούνταν την εγγραφή τους στο σωματείο. Σύμφωνα με το άρθρο 2, εκτός από τους εμποροϋπαλλήλους, οι οποίοι αποτελούσαν την πλειοψηφία των μελών του συλλόγου, γίνονταν δεκτοί και υπάλληλοι «βιομηχανικών, παραγγελιοδοχικών και ασφαλιστικών γραφείων ή καταστημάτων».¹⁸⁵ Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε πως ο Σ.Ε.Η. φιλοδοξούσε να αποτελέσει φορέα εκπροσώπησης, αν όχι του συνόλου, τουλάχιστον ευρύτερων επαγγελματικών κατηγοριών των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου.¹⁸⁶ Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, ο αριθμός των μελών του Σ.Ε.Η. κατά την τριετία 1928-1931 εκτιμάται πως πρέπει να κυμαινόταν μεταξύ 100 και 150

¹⁸³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 1.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 2, Πρακτικόν Α΄ Συνεδρίασης Προσωρινής Επιτροπής, 8-5-1928, σ. 2 και Απόφαση αρ. 3, Πρακτικόν Β΄ Συνεδρίασης Προσωρινής Επιτροπής, 13-5-1928, σ. 3.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 2, παρ. α., σ. 4-5.

¹⁸⁶ Επιδίωξη που τριάντα περίπου χρόνια αργότερα θα υλοποιηθεί και τυπικά με τη μετονομασία του σε Ένωση Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου (Ε.Ι.Υ.Η.).

ατόμων,¹⁸⁷ η συντριπτική πλειονότητα των οποίων ήταν, πιθανότατα, εμποροϋπάλληλοι. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Σ.Ε.Η. της ίδιας περιόδου, όλες σχεδόν οι αναφορές σε ζητήματα, όπως εγγραφές ή διαγραφές μελών και εργατικές διαφορές, αφορούν υπαλλήλους εμπορικών καταστημάτων.

Εκτός, όμως, από τους άνδρες, δικαίωμα εγγραφής στο Σ.Ε.Η. με πλήρη δικαιώματα είχαν και οι γυναίκες,¹⁸⁸ παρά το γεγονός πως αποτελούσαν μειοψηφία μεταξύ των μελών του. Η απουσία του παλαιότερου καταστατικού του σωματείου δε μας επιτρέπει να γνωρίζουμε αν η αποδοχή γυναικών στις γραμμές του Σ.Ε.Η. αποτελούσε καινοτομία. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί πως αναφερόμαστε σε μια περίοδο κατά την οποία η γυναίκα είχε ήδη αρχίσει να εισέρχεται μαζικά στην αγορά εργασίας, γεγονός που της επέτρεπε να διεκδικήσει από καλύτερες θέσεις την ισότιμη αντιμετώπισή της με τους άνδρες συναδέλφους της.¹⁸⁹ Η συγκεκριμένη εξέλιξη, εκ των πραγμάτων, επέβαλλε το άνοιγμα του ανδροκρατούμενου εργατικού συνδικαλισμού και στις γυναίκες εργαζόμενες. Πόσω μάλλον σε έναν κλάδο όπως το εμπόριο, στον οποίο η γυναικεία μισθωτή εργασία, αν και μικρότερη συγκριτικά με άλλους εργασιακούς χώρους όπως τα κλωστοϋφαντουργεία και τα καπνεργοστάσια, αυξανόταν με σχετικά αργούς αλλά σταθερούς ρυθμούς.¹⁹⁰ Το 1928, σύμφωνα με τα επίσημα καταγεγραμμένα στοιχεία των κρατικών υπηρεσιών, 21.238 γυναίκες εργάζονταν ως υπάλληλοι.¹⁹¹ Η συγκεκριμένη εκτίμηση επιβεβαιώνεται από τον αριθμό των γυναικών που σε τακτά χρονικά διαστήματα αιτούνταν την εγγραφή τους στο Σ.Ε.Η.¹⁹²

¹⁸⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε την απόφαση της διοίκησης του σωματείου της 30ής Σεπτεμβρίου 1928 για διανομή εκατό φύλλων της εφημερίδας της Ο.Ι.Υ.Ε. *Ιδιωτική* στα μέλη του [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 13, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 30-9-1928]. Τρεις μήνες νωρίτερα, στις 26 Ιουνίου του ίδιου έτους, η διοίκηση του συλλόγου θα εγκρίνει την εκτύπωση και βιβλιοδέτηση 150 δελτίων ταυτότητας μέλους του Σ.Ε.Η. για χρήση της στις συναλλαγές με τους συμβεβλημένους με το σωματείο γιατρούς και φαρμακοποιούς [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 9, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 26-6-1928].

¹⁸⁸ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 2, παρ. β, σ.

¹⁸⁹ Έφη Αβδελά, «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κινημάτων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 8 (1996), σ. 94.

¹⁹⁰ Έφη Αβδελά, «Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στο Μεσοπόλεμο: όψεις και θέσεις», στο Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος-Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 195-196 και 197-198.

¹⁹¹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 472.

¹⁹² Από τις 54 εγγραφές νέων μελών που πραγματοποιήθηκαν στο Σ.Ε.Η. κατά το διάστημα 1928-1931, όπως προκύπτει από τα αρχεία του σωματείου, οι 12 (ποσοστό 22%) αφορούσαν γυναίκες (βλ. ενδεικτικά, Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 9, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού

Παρ' όλα αυτά, τα κυρίαρχα εκείνη την εποχή στερεότυπα για τους έμφυλους ρόλους αποτυπώνονταν, εκ των πραγμάτων, και στη λειτουργία του Σ.Ε.Η. Έτσι, οι γυναίκες δεν εκπροσωπούνταν στη διοίκηση του σωματείου και, γενικότερα, δεν αναλάμβαναν σημαντικά καθήκοντα. Εξάιρεση στον κανόνα αποτελεί η εκλογή της Αικατερίνης Μηλιαρά στην τριμελή *Εξελεγκτική Επιτροπή* το Φεβρουάριο του 1929.¹⁹³ Τα υπόλοιπα γυναικεία μέλη του συλλόγου τα οποία συνεισέφεραν στην εξυπηρέτηση των λειτουργικών αναγκών του αξιοποιούνταν αποκλειστικά σε εκτελεστικά καθήκοντα ως γραμματείς.¹⁹⁴

Την ίδια στιγμή, οι αναμφισβήτητες δυνατότητες οικονομικής χειραφέτησης που παρείχε στη γυναίκα η έξοδος της στην αγορά εργασίας,¹⁹⁵ δε συνεπάγονταν απαραίτητα και τον περιορισμό του ελέγχου που της ασκούσε η πατριαρχικά οργανωμένη οικογένεια. Αντιθέτως, ο παρεμβατικός αυτός ρόλος της οικογένειας φαίνεται πως θεωρούνταν αυτονόητος και αναπαραγόταν και μέσα στο ίδιο το λειτουργικό πλαίσιο του σωματείου. Υπό αυτήν έννοια, μπορούμε να ερμηνεύσουμε την πατερναλιστική και «προστατευτική» συμπεριφορά που εντοπίζεται, ενίοτε, απέναντι στις εκπροσώπους του «ασθενούς φύλου». Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της διαγραφής γυναικείου μέλους λόγω της μη συγκατάθεσης των γονιών της για την εγγραφή της στο σύλλογο, παρά το γεγονός πως δεν υπήρχε σχετική πρόβλεψη στο καταστατικό του Σ.Ε.Η.¹⁹⁶ Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι το γεγονός πως οι εγγεγραμμένες στο σύλλογο γυναίκες ήταν πιθανότατα όλες τους ανύπαντρες. Η συγκεκριμένη εκτίμηση προκύπτει από τη χρήση του όρου «δεσποινίδες» για το χαρακτηρισμό των συμμετεχουσών σε εκδρομή του σωματείου.¹⁹⁷ Τέλος, κάθε άλλο παρά σπάνιο φαινόμενο ήταν η εγκατάλειψη της εργασίας από γυναίκες μετά την τέλεση αρραβώνα ή γάμου. Ο προφανής λόγος ήταν πως, εφόσον η έγγαμη γυναίκα έμπαινε κάτω από την προστασία του συζύγου της, ο βιοπορισμός του ζευγαριού

Συμβουλίου 26-6-1928, Απόφαση αρ. 23, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 28-4-1929, σ. 55, Απόφαση αρ. 28, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 25-9-1929, σ. 65, Απόφαση αρ. 41, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 2-4-1930).

¹⁹³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 19., Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 3-2-1929, σ. 43-44.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 28, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 25-9-1929, σ. 65 και Απόφαση αρ. 29, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 10-12-1929, σ. 66.

¹⁹⁵ Ε. Αβδελά, «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κινημάτων στο Μεσοπόλεμο», σ. 94.

¹⁹⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 13-10-1928, σ. 33.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 67., Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 26-4-1931, σ. 147-148.

αποτελούσε, πλέον, καθήκον του τελευταίου. Ενδεικτικά αναφέρεται η περίπτωση γυναικείου μέλους του Σ.Ε.Η., το οποίο ζήτησε τη διαγραφή του από το σωματείο λόγω «μνηστείας».¹⁹⁸

Όσον αφορά τα ηλικιακά όρια, το σωματείο δεχόταν στις γραμμές του και ανήλικους εργαζομένους με την προϋπόθεση πως είχαν συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας τους. Η συγκεκριμένη κατηγορία, ωστόσο, των μελών του Σ.Ε.Η. θα αποκτούσε τα δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι μετά την ολοκλήρωση της στρατιωτικής τους θητείας.¹⁹⁹

Αναφορικά με τον πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό του σωματείου, διαπιστώνεται εξ αρχής ο συντηρητικός του χαρακτήρας. Ενδεικτική είναι η ρητή απαγόρευση της εγγραφής κομμουνιστών στο σωματείο, χωρίς ωστόσο να διατυπώνεται παράλληλα κάποιο σκεπτικό που να αιτιολογεί τη συγκεκριμένη απόφαση.²⁰⁰ Το συγκεκριμένο στοιχείο μας δίνει το στίγμα της πορείας που θα ακολουθούσε ο Σ.Ε.Η. στη διαπάλη που διεξαγόταν στους κόλπους του ελληνικού εργατικού κινήματος με την ξεκάθαρη τοποθέτησή του στο στρατόπεδο του «καθεστωτικού» συνδικαλισμού.

Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο που, οπωσδήποτε, επηρέαζε σημαντικά και το συγκεκριμένο πολιτικό προσανατολισμό του συλλόγου αποτελούσε η –διαμέσου του καταστατικού του- νομιμοποίηση της διαμόρφωσης δεσμών του Σ.Ε.Η. με τον εμπορικό και επιχειρηματικό κόσμο του Ηρακλείου, δηλαδή με τους εργοδότες του. Οι δεσμοί αυτοί προσλάμβαναν, ουσιαστικά, χαρακτηριστικά σχέσεων εξάρτησης του πρώτου από τους δεύτερους μέσω της παροχής οικονομικής ενίσχυσης υπό τη μορφή δωρεών. Σύμφωνα με το άρθρο 3, προβλεπόταν η απονομή τιμητικών τίτλων στους χρηματοδότες του Σ.Ε.Η., η οποία διαφοροποιούνταν ανάλογα με το ύψος της εισφοράς τους προς το σύλλογο. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τους τίτλους του «ευεργέτη» και του «μεγάλου ευεργέτη», οι οποίοι επιφυλάσσονταν ο πρώτος για όσους πρόσφεραν το ποσό των δύο χιλιάδων δραχμών και ο δεύτερος για αυτούς που διέθεταν «σημαντικά μεγαλύτερα ποσά».²⁰¹ Εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε την

¹⁹⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 41., Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 2-4-1930, σ. 88.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 2, παρ. γ, σ. 5.

²⁰⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 2, παρ. δ, σ.5.

²⁰¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 3.

οικονομική κατάσταση και την κοινωνική-ταξική θέση όσων είχαν τη δυνατότητα να επιδείξουν τέτοιες γενναιόδωρες προθέσεις. Όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια, οι χορηγοί του συλλόγου ήταν, κατά κανόνα, μέλη του επιχειρηματικού κόσμου του Ηρακλείου, πολιτικοί παράγοντες και φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης.²⁰²

Τέλος, ως μια επιπλέον ένδειξη της συντηρητικής πολιτικής και ιδεολογικής τοποθέτησης του Σ.Ε.Η. θα μπορούσε να θεωρηθεί και η πρόβλεψη του άρθρου 15. Σύμφωνα με αυτό, ως σημαία του συλλόγου καθιερωνόταν η εθνική «φέρουσα εις το μέσον τον Ερμήν»²⁰³ (τον «κερδών Ερμήν», προστάτη των εμπόρων). Ο συμβολισμός αυτός δε θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίος. Εκτιμάται πως δε στερείται νοήματος η επιλογή ενός εμβλήματος που υποδήλωνε αφενός, το υψηλό «εθνικό φρόνημα» των εμποροϋπαλλήλων και αφετέρου, τόνιζε την επαγγελματική τους ιδιότητα όχι ως ταξικά υποδεέστερων αλλά ως οργανικών μελών της ευρύτερης εμπορικής «οικογένειας».

Μια επιπλέον ένδειξη της ιδιαιτερότητας του Σ.Ε.Η. και, παράλληλα, στοιχείο διαφοροποίησης από άλλα εργατοϋπαλληλικά σωματεία αποτελούσε το σχετικά υψηλότερο –συγκριτικά πάντα με το μέσο όρο εκείνης της εποχής– μορφωτικό επίπεδο αρκετών μελών του. Αναμφισβήτητα, οι πρακτικές απαιτήσεις του επαγγέλματός τους καθιστούσαν υποχρεωτικό τον άνω του μέσου όρου γραμματισμό τους, που περιελάμβανε τουλάχιστον την ικανοποιητική γνώση γραφής, ανάγνωσης και βασικής αριθμητικής. Δεν ήταν, εξάλλου, λίγοι οι εμποροϋπάλληλοι που είχαν αποφοιτήσει από επαγγελματικές εμπορικές σχολές, γεγονός που τους εξασφάλιζε μια ικανοποιητική για τα δεδομένα της εποχής τους μόρφωση αυξάνοντας τις προσδοκίες τους για επαγγελματική πρόοδο και βελτίωση της οικονομικής τους θέσης. Τέτοια ήταν, όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια, η περίπτωση του Ναπολέοντα Σουκατζίδη, προέδρου του Σ.Ε.Η. στα μέσα της δεκαετίας του 1930.²⁰⁴ Αξιολογώντας τα προαναφερόμενα στοιχεία, θεωρούμε βάσιμη την εκτίμηση πως η συγκεκριμένη

²⁰² Ενδεικτικά αναφέρουμε τις χρηματικές δωρεές του Συλλόγου Εμπόρων Ψιλικών και Υφασμάτων και του Εμπορικού Επιμελητηρίου Ηρακλείου [βλ. στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 8., Πρακτικόν Συνελεύσεως 5-6-1928, σ. 16 και Απόφαση αρ. 10., Πρακτικόν Συνελεύσεως 8-7-1928, σ. 21-22].

²⁰³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 15.

²⁰⁴ Λαμβάνοντας υπόψη μας τα συγκεκριμένα δεδομένα, μπορούμε να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους ως απαραίτητα προσόντα για την κάλυψη της θέσης του έμμισθου ειδικού γραμματέα του σωματείου, θεωρούνταν, εκτός από τον εγγραμματισμό, η καλλιγραφία και η γλωσσομάθεια [βλ. στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, σ. και Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρον 12^ο, σ. 7].

ιδιαιτερότητα ευνοούσε την εκδήλωση μεταξύ των μελών του Σ.Ε.Η. αντιλήψεων που φανέρωναν έναν υπολανθάνοντα «ελιτισμό».

4.3.1.β. Η οργανωτική συγκρότηση

Όσον αφορά τη δομή και τον τρόπο λειτουργίας των διοικητικών οργάνων του Σ.Ε.Η., το άρθρο 5 προέβλεπε, καταρχάς, την εκλογή ενός επταμελούς διοικητικού συμβουλίου.²⁰⁵ Στις αρχαιρεσίες που πραγματοποιήθηκαν στις 20 Μαΐου 1928 με τη συμμετοχή 67 εγγεγραμμένων μελών εκλέχθηκε το νέο διοικητικό όργανο,²⁰⁶ το οποίο εμπιστεύτηκε για άλλη μια φορά στο Γεώργιο Μαρκάκη τη θέση του προέδρου.²⁰⁷ Οι Νικόλαος Μαρκίδης, Μύρων Γαλενιανός και Νικόλαος Νικολαΐδης ανέλαβαν τις θέσεις του αντιπροέδρου, του γενικού γραμματέα και του ταμία αντίστοιχα ενώ οι Αλέξανδρος Μαρτίνης, Γεώργιος Παπαδάκης και Αντώνιος Βάφφας συμμετείχαν ως απλά μέλη.²⁰⁸

Βάσει του ίδιου άρθρου, καθοριζόνταν και οι υποχρεώσεις που αναλάμβανε η διοίκηση του σωματείου απέναντι στα μέλη του. Πρωτεύουσα θέση κατείχε η μέριμνα για την προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων των εμποροϋπαλλήλων. Συγκεκριμένα το διοικητικό συμβούλιο δεσμευόταν αφενός, για την εξασφάλιση εργασίας στα άνεργα μέλη του Σ.Ε.Η. και αφετέρου, για τη διασφάλιση των θέσεων εργασίας των επιστρατευμένων εμποροϋπαλλήλων. Το τελευταίο σήμαινε πως το σωματείο εγγυόταν για την επαναπρόσληψη των συγκεκριμένων μελών του στην επιχείρηση στην οποία εργάζονταν μετά την εκπλήρωση της στρατιωτικής τους θητείας.²⁰⁹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η σημασία που αποδιδόταν στην εξασφάλιση ενός ανεκτού επιπέδου διαβίωσης για τα μέλη του Σ.Ε.Η με οικονομικούς πόρους του ίδιου του σωματείου. Για το σκοπό αυτό προβλεπόταν η δυνατότητα ίδρυσης ταμειυτηρίου, μετοχικού ταμείου ή ταμείου αλληλοβοήθειας.²¹⁰ Τον ίδιο στόχο, εξάλλου, υπηρετούσε η δέσμευση για την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε όσα μέλη του συλλόγου αδυνατούσαν να

²⁰⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, σ. και Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρον 12^{ον}, σ. 7.

²⁰⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 5., Πρακτικόν Συνεδριάσεως Εφορευτικής Επιτροπής 20-5-1928, σ. 12.

²⁰⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ.6., Πρακτικόν Συνεδριάσεως Εφορευτικής Επιτροπής 21-5-1928, σ.13.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 13.

²⁰⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 5, Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, σ. 9.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 9.

αντεπεξέλθουν στα έξοδά που αυτή απαιτούσε. Για το συγκεκριμένο σκοπό καθιερώθηκε η χρήση ειδικού δελτίου που παραχωρούνταν από το γενικό γραμματέα του Σ.Ε.Η²¹¹ στους δικαιούχους και μπορούσε να αξιοποιηθεί και από τα μέλη των οικογενειών τους.²¹² Για την εξασφάλιση φθηνότερων ιατρικών υπηρεσιών και φαρμάκων στα μέλη του σωματείου η διοίκηση του Σ.Ε.Η. είχε υπογράψει σχετικές συμφωνίες με το γιατρό -πιθανότατα της *Πολυκλινικής Ηρακλείου*– Σ. Καρυωτάκη και με το φαρμακοποιό Λάμπρο Κανακάκη.²¹³

Όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες μέλη του συλλόγου αξιοποίησαν τις συγκεκριμένες δυνατότητες που παρέχονταν από το σωματείο τους.²¹⁴ Εκτός, όμως, από την παροχή χρηματικής βοήθειας υπό τη μορφή της συναδελφικής αλληλεγγύης, δε σπάνιζαν οι περιπτώσεις στις οποίες η οικονομική ενίσχυση λάμβανε τη μορφή δανείου, από ένα σημείο και μετά με επιτόκιο 5%. Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο πως από ένα σημείο και μετά, όταν οι αιτήσεις παροχής δανείων αυξήθηκαν, η διοίκηση του Σ.Ε.Η. απαιτούσε ως απαραίτητη προϋπόθεση για την έγκρισή τους την εγγύηση ενός τρίτου προσώπου, συνήθως του εργοδότη του αιτούντος.²¹⁵ Είναι προφανές πως η συγκεκριμένη εξέλιξη, εκ των πραγμάτων, νομιμοποιούσε την παρέμβαση των εργοδοτών στο εσωτερικό του συλλόγου και, μάλιστα, με τρόπο ο οποίος εξέθετε δημόσια «ευαίσθητες» πλευρές της προσωπικής ζωής των μελών.

Λαμβάνοντας υπόψη μας τη σταδιακή επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών, ιδιαίτερα για τον κόσμο της μισθωτής εργασίας, στην περίοδο που εξετάζουμε, θεωρούμε εύλογο το συμπέρασμα πως οι προαναφερόμενες δυνατότητες που

²¹¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 5, Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, σ. 8 και Απόφαση αρ. 9, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 26-6-1928, σ. 19.

²¹² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 5., Πρακτικόν Συνελεύσεως 20-5-1928, άρθρο 5, σ. 8.

²¹³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 8., Πρακτικόν Συνελεύσεως 5-6-1928, σ. 17-18 και Απόφαση αρ. 9, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 26-6-1928, σ. 19.

²¹⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται οι αποφάσεις για παροχή οικονομικής βοήθειας σε μέλος του σωματείου χαρακτηριζόμενου ως «απόρου και προστάτη οικογένειας» [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 18, Πρακτικόν Συνελεύσεως 30-11-1928, σ.34] και χορήγηση βοηθήματος διακοσιών δραχμών σε άνεργο μέλος του συλλόγου [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 39, Πρακτικόν Συνελεύσεως 27-3-1930, σ.94].

²¹⁵ Ενδεικτικά αναφέρονται οι περιπτώσεις που καταγράφονται στα Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 67, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 26-4-1931, σ.147 και Απόφαση αρ. 70, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 14-7-1931, σ. 155).

προσέφερε ο Σ.Ε.Η. στα μέλη του αποτελούσαν σοβαρότατο κίνητρο για την προσέλκυση νέων μελών στις γραμμές του.

Παρά την αδιαμφισβήτητη σημασία των προαναφερόμενων πλεονεκτημάτων που ο Σ.Ε.Η. δεσμεύεται να εξασφαλίσει για τα μέλη του, το στοιχείο εκείνο που θεωρούμε πως ξεχωρίζει είναι η ίδρυση και η λειτουργία της νυχτερινής εμπορικής σχολής. Η συγκεκριμένη εξέλιξη, πέραν των προφανών προσδοκιών που καλλιιεργεί ειδικότερα στους νεότερους ηλικιακά εμποροϋπαλλήλους για ταχύτερη επαγγελματική ανέλιξη, προσλαμβάνει και μια ακόμη ευρύτερης σημασίας διάσταση. Συγκεκριμένα, σηματοδοτεί ένα σημαντικό ποιοτικό βήμα στη δράση του εν λόγω σωματείου, στο ρόλο που επιδιώκει να διαδραματίσει στην τοπική κοινωνία του Ηρακλείου και τελικά στην ίδια τη διαμόρφωση της ταυτότητάς του ως δημόσιας συλλογικότητας. Για αυτό το λόγο κρίνουμε πως το συγκεκριμένο ζήτημα χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς σε ξεχωριστή ενότητα.

4.3.1.γ. Ο εσωτερικός κανονισμός του Σ.Ε.Η.

Στο διάστημα που ακολούθησε, το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. – ελλείπει ιδιόκτητων γραφείων του συλλόγου– συνεδρίαζε στο δικηγορικό γραφείο του νομικού συμβούλου του σωματείου Α. Γαλενιανού.²¹⁶ Οκτώ μήνες αργότερα, στις 3 Φεβρουαρίου 1929, η γενική συνέλευση του Σ.Ε.Η. θα εγκρίνει τον εσωτερικό κανονισμό του σωματείου.²¹⁷ Το συγκεκριμένο κείμενο πιθανότατα καταρτίστηκε με βάση τον αντίστοιχο εσωτερικό κανονισμό του Σ.Ε.Α.,²¹⁸ ο οποίος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελούσε ένα είδος προτύπου για τα υπόλοιπα αδελφά σωματεία ανά την Ελλάδα. Πρόκειται, ουσιαστικά, για τη διατύπωση ενός κανονιστικού πλαισίου, για ένα είδος «κώδικα ηθικής δεοντολογίας», ο οποίος καθόριζε τον ενδεδειγμένο τρόπο συμπεριφοράς των μελών του Σ.Ε.Η. τόσο εντός του σωματείου, όσο και στον εργασιακό τους χώρο.

Η λογική της ταξικής συνεργασίας είναι εμφανής ήδη στις πρώτες σελίδες του κειμένου. Καταρχάς, είναι αξιοσημείωτη η επιτακτική προτροπή του προς τους εμποροϋπαλλήλους για επίδειξη σεβασμού και υπακοής προς τους εργοδότες τους

²¹⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 4., Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 16-12-1928, σ. 15.

²¹⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, σ. 2.

²¹⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 7, σ. 15.

για την «εξυπηρέτησιν των συμφερόντων των προϊσταμένων των».²¹⁹ Θεωρούμε πως η συγκεκριμένη αντίληψη μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί, αν λάβουμε υπόψη μας ορισμένες παραμέτρους που έχουν ήδη επισημανθεί: καταρχάς, την αντιμετώπιση της υπαλληλικής ιδιότητας από τους ίδιους τους εμποροϋπαλλήλους ως αναγκαίου μεταβατικού σταδίου για μελλοντική μεταπήδηση στη θέση του εμπόρου· κατ' επέκταση, την κατανόηση του «εμπορικού κόσμου», ως μιας ενιαίας κοινότητας χωρίς εσωτερικές ταξικές διαφοροποιήσεις.²²⁰ Φαίνεται πως πράγματι οι συγκεκριμένες προσδοκίες, ως ένα βαθμό, διέθεταν κάποια βάση. Στα πρακτικά του Σ.Ε.Η., εντοπίζονται ενίοτε αναφορές σε διαγραφές μελών λόγω της απόκτησης της ιδιότητας του εμπόρου.²²¹ Ενδεχομένως για τους παραπάνω λόγους και οι ίδιοι οι έμποροι φαίνεται πως τηρούσαν μια φιλική στάση απέναντι στο Σ.Ε.Η. χρηματοδοτώντας τον ενίοτε είτε ατομικά είτε μέσω των επαγγελματικών τους ενώσεων.²²² Ωστόσο, το άρθρο 3 του εσωτερικού κανονισμού –επί ποινή διαγραφής του πιθανού απείθαρχου μέλους– έσπευδε να τονίσει την υποχρέωση των μελών του συλλόγου να μην εργάζονται σε επιχειρήσεις από τις οποίες είχε απολυθεί μέλος του.²²³

Ενδεικτική της σημασίας που αποδιδόταν στην αυστηρή τήρηση του εσωτερικού κανονισμού είναι η πρόβλεψη της λειτουργίας τριμελούς *Πειθαρχικοεποπτικού Συμβουλίου*.²²⁴ Το εν λόγω όργανο ήταν επιφορτισμένο αφενός, με τον έλεγχο της τήρησης του κανονισμού από τα μέλη του Σ.Ε.Η. και αφετέρου, με την επιβολή κυρώσεων στους παραβάτες. Οι προβλεπόμενες ποινές ξεκινούσαν από την απλή επίπληξη, κλιμακώνονταν με την καταβολή χρηματικού προστίμου και μπορούσαν να φτάσουν ως και τη διαγραφή του παραβάτη από το σωματείο.²²⁵ Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί η δυνατότητα της βάσης να παρεμβαίνει στη συγκεκριμένη διαδικασία, στοιχείο που μπορεί να θεωρηθεί ενδεικτικό της δυνατότητας άσκησης ελέγχου στην ηγεσία από τη βάση. Συγκεκριμένα, το σώμα της

²¹⁹ Στο ίδιο, Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρον 2^{ον}, σ. 3.

²²⁰ Βλ. παρούσα εργασία σ. 25-26.

²²¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 8, σ. 17.

²²² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 8, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 5-6-1928, σ. 16.

²²³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρον 3^{ον}, σ. 3 και 4.

²²⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρον 13^{ον}, σ. 7-8.

²²⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρα 13^{ον} και 14^{ον}, σ.8-9.

γενικής συνέλευσης είχε το δικαίωμα αποκατάστασης των τιμωρημένων μελών ακυρώνοντας έτσι τις επιβαλλόμενες ποινές.²²⁶

Αξιοσημείωτο, τέλος, θεωρούμε το γεγονός πως στο νέο του αυτό ξεκίνημα ο Σ.Ε.Η. είχε ως αρωγό του το δικηγόρο Α. Γαλεριανό με την ιδιότητα του νομικού συμβούλου του συλλόγου. Ο ηρακλειώτης δικηγόρος θα παραχωρήσει το γραφείο του για την πραγματοποίηση των συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου του σωματείου,²²⁷ οι οποίες ως τότε λάμβαναν χώρα στο καφενείο *Πανελλήνιον*.²²⁸ Είναι γενικότερα γνωστός και έχει επισημανθεί και στην παρούσα εργασία²²⁹ ο ρόλος εκπροσώπων της αστικής διάνοησης στην οργανωτική αλλά και ιδεολογική συγκρότηση του εργατικού κινήματος. Ωστόσο, τα διαθέσιμα στοιχεία δε μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε αν η στήριξη που παρείχε ο Γαλεριανός προς το σωματείο περιοριζόταν αποκλειστικά στην προσφορά των νομικών του υπηρεσιών ή επεκτεινόταν και στο επίπεδο μιας άτυπης πολιτικής «καθοδήγησης». Ωστόσο, η παρουσία ενός νομικού μεταξύ των συνεργατών του Σ.Ε.Η., οπωσδήποτε, συνέβαλλε στην αύξηση του κύρους του συλλόγου διευκολύνοντας, κατ' επέκταση, την αποδοχή του από την τοπική κοινωνία.

4.4. Η δράση του Σ.Ε.Η. κατά την περίοδο 1928-1931

4.4.1. Γενικές παρατηρήσεις

Θεωρούμε πως η δράση και ο δημόσιος λόγος του Σ.Ε.Η. της περιόδου 1928-1931 καθιστούν εμφανείς δυο βασικές επιδιώξεις του συλλόγου. Κατά πρώτον, την καταγραφή του ως φορέα εκσυγχρονισμού και προώθησης νεωτερικών πρακτικών στην τοπική κοινωνία. Χαρακτηριστική ως προς αυτό θεωρούμε την ιδιαίτερη έμφαση που δόθηκε στην ίδρυση και τη λειτουργία της νυχτερινής επαγγελματικής εμπορικής σχολής του σωματείου. Κατά δεύτερον, την αναγνώριση της νομιμοφροσύνης του μέσω της συμβολής του στην άμβλυνση των κοινωνικών εντάσεων στην τοπική κοινότητα. Στο συγκεκριμένο συμπέρασμα καταλήγουμε εξετάζοντας τη δράση του Σ.Ε.Η. σε δυο επίπεδα. Το πρώτο αφορά τα αιτήματα του σωματείου και, κυρίως, τον τρόπο με τον οποίο διεκδικούσε την ικανοποίησή τους

²²⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Εσωτερικός Κανονισμός Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Ηράκλειο 1930, Άρθρον 18^ο, σ. 7-8.

²²⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 7, Πρακτικών Συνεδριάσεως 27-5-1928, σ. 15.

²²⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 2, Πρακτικών Συνεδριάσεως 8-5-1928, σ. και Αρ. Απόφασης 7, Πρακτικών Συνεδριάσεως 27-5-1928, σ. 14.

²²⁹ Βλ. παρούσα εργασία σ. 30-31.

από το κράτος και τις εργοδοτικές οργανώσεις. Το δεύτερο σχετίζεται με τη στάση του συλλόγου στην πολιτική διαπάλη που εκείνη την περίοδο διεξαγόταν στο εσωτερικό του ελληνικού εργατικού κινήματος, όπως αυτή εκφραζόταν τόσο στην κλαδική ομοσπονδία των ιδιωτικών υπαλλήλων της Ο.Ι.Υ.Ε. όσο και εντός της Γ.Σ.Ε.Ε.

4.4.2. Η συνδικαλιστική δράση του Σ.Ε.Η.: τα αιτήματα και οι τρόποι διεκδίκησής τους

Ο ιδεολογικός συντηρητισμός του Σ.Ε.Η. και η τοποθέτησή του στο βενιζελικό στρατόπεδο δεν τον εμπόδιζαν να αρθρώνει έναν διεκδικητικό λόγο, ο οποίος, όμως, περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά σε οικονομικά αιτήματα. Παράλληλα, ήταν ορατή η προσπάθεια να λειαινούνται ή και να απαλείφονται οι όποιες πολιτικές αιχμές του. Η συγκεκριμένη στάση γίνεται εύκολα κατανοητή αν αναλογιστούμε πως η εξεταζόμενη περίοδος της δράσης του σωματείου συμπίπτει με την τετραετή διακυβέρνηση της χώρας από το *Κόμμα Φιλελευθέρων* (1928-1932), την τελευταία με πρωθυπουργό τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Παρ' όλα αυτά, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920 διακρίνεται η προσπάθεια άρθρωσης ενός πιο «αιχμηρού» και «ριζοσπαστικού» λόγου. Στη συγκεκριμένη αλλαγή συνέβαλαν πιθανότατα παράγοντες όπως η εμφάνιση των πρώτων επιπτώσεων της *Μεγάλης Ύφεσης* του 1929 και οι πιέσεις από τη φιλοκομμουνιστική Ε.Γ.Σ.Ε.Ε. και την εντεινόμενη ριζοσπαστικοποίηση του κόσμου της μισθωτής εργασίας. Ειδικότερα στο Ηράκλειο –με νωπές ακόμη τις μνήμες από την αντιφορολογική εξέγερση του 1928- οι συγκρουσιακές διαθέσεις διατηρούνταν σε σημαντικά τμήματα του πληθυσμού, κυρίως στους αγρότες και σε εργατικά στρώματα με κάποια αγωνιστική παράδοση, όπως οι υποδηματεργάτες και οι αρτεργάτες.²³⁰ Τη συμβολή της στη συντήρηση του εξεγερσιακού κλίματος ειδικά στην κρητική ύπαιθρο φαίνεται πως είχε και η δράση των οργανώσεων του Κ.Κ.Ε. που στο επίκεντρο της πολιτικής του παρέμβασης έθετε αιτήματα όπως η διανομή της μοναστηριακής περιουσίας στους ακτήμονες, η βελτίωση του οδικού δικτύου και ο διορισμός επαρκούς ιατρικού και εκπαιδευτικού προσωπικού στις αγροτικές περιοχές.²³¹

²³⁰ Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το συνδικαλιστικό κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», σ. 396-397.

²³¹ Στο ίδιο, σ. 396.

Το Δεκέμβριο του 1929, σε μια φαινομενική επανάληψη της εξέγερσης του 1928, οι αγρότες των σταφιδοχωρίων της επαρχίας Μαλεβιζίου Ηρακλείου πιεζόμενοι από τους πιστωτές τους, τη βαριά φορολογία, τις χαμηλές τιμές των προϊόντων τους και τα εξαντλημένα από τις ασθένειες αμπέλια τους θα πραγματοποιήσουν τέσσερα μαζικά ένοπλα συλλαλητήρια πετυχαίνοντας την ελάφρυνση των οικονομικών τους βαρών.²³² Στο ίδιο χρονικό διάστημα θα κατοχυρωθεί η οκτάωρη εργάσιμη ημέρα για τους εργάτες στα πλινθοποιεία, τα κεραμοποιεία, τα λατομεία και τα πριονιστήρια των μαρμάρων.²³³ Παρ' όλα αυτά, η ανεργία και η υπερχρέωση λόγω του τραπεζικού δανεισμού αποτελούν μέγγενη για αρκετά εργατικά και λαϊκά νοικοκυριά του Ηρακλείου.²³⁴ Από τα προαναφερόμενα προκύπτει το εύλογο συμπέρασμα πως η σοβαρή αυτή επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων δεν μπορούσε να αφήσει αδιάφορες συνδικαλιστικές οργανώσεις όπως ο Σ.Ε.Η.

Από τα διαθέσιμα στοιχεία συμπεραίνεται πως η συνδικαλιστική δράση του συλλόγου κατά τη συγκεκριμένη περίοδο επικεντρώνεται στην προβολή οικονομικών αιτημάτων που αφορούν αφενός, την προάσπιση του δικαιώματος στην εργασία - συγκεκριμένα την επαναπρόσληψη απολυμένων εργαζομένων- και αφετέρου, την ικανοποίηση διεκδικήσεων μισθολογικού χαρακτήρα, όπως η απόδοση οφειλόμενων αμοιβών από εργοδότες σε υπαλλήλους τους. Θα αποτελούσε, οπωσδήποτε, σοβαρό ατόπημα η υποτίμηση της συμβολής του οικονομικού αγώνα στην ανάπτυξη αγωνιστικών διαθέσεων και στην ταξική αφύπνιση των μελών ενός σωματείου. Ωστόσο, θεωρούμε πως ο τρόπος με τον οποίο η ηγεσία του Σ.Ε.Η. προωθούσε την προάσπιση των εργασιακών δικαιωμάτων συνέβαλλε στην παγίωση αντιλήψεων ταξικής συνεργασίας, ενθαρρύνοντας με αυτόν τον τρόπο μια στάση καχυποψίας ή και άρνησης απέναντι σε οποιαδήποτε πρόταση υιοθέτησης δυναμικότερων μορφών διεκδίκησης.

Ανατρέχοντας στα πρακτικά των συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου και των γενικών συνελεύσεων του Σ.Ε.Η. της περιόδου 1928-1931 διαπιστώνουμε τη μεσολάβηση εκπροσώπων του εμπορικού και γενικότερα του επιχειρηματικού κόσμου του Ηρακλείου στην επίλυση εργατικών διαφορών που κατά διαστήματα προέκυπταν. Είναι αξιοσημείωτο, πάντως, το γεγονός πως η εξασφάλιση της συγκεκριμένης μορφής στήριξης στη δράση του σωματείου επιδιωκόταν και από τους ίδιους τους συνδικαλιστές του. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η επίτευξη

²³² Στο ίδιο, σ. 396-397.

²³³ Στο ίδιο, σ. 397.

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 397.

διακανονισμού μεταξύ του εμποροϋπαλλήλου και ιδρυτικού μέλους του Σ.Ε.Η. Αντώνη Βάφφα και του εργοδότη του Βερβεράκη χάρη στην προσωπική παρέμβαση του ίδιου του προέδρου του Ε.Β.Ε.Η. Ιωάννη Γ. Καρούζου.²³⁵ Όπως χαρακτηριστικά καταγράφεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων του σωματείου,²³⁶ ο τελευταίος θα πείσει το «δυστροπούντα» έμπορο να καταβάλει στον υπάλληλό του μέρος των οφειλόμενων δεδουλευμένων, ύψους πέντε χιλιάδων δραχμών.

Μια επιπλέον πλευρά της συγκεκριμένης σχέσης εξάρτησης που διαμορφωνόταν μεταξύ του συνδικαλιστικού φορέα των εμποροϋπαλλήλων και των εμπόρων φαίνεται πως αποτελούσε και η προτίμηση που επεδείκνυαν οι δεύτεροι στα μέλη του Σ.Ε.Η. κατά την αναζήτηση προσωπικού για τις επιχειρήσεις τους. Ενδεικτικά αναφέρεται η ικανοποίηση του αιτήματος νέου μέλους του σωματείου για εξεύρεση εργασίας μέσω της πρόσληψής του στο εμπορικό κατάστημα του Γ. Ανωγειανάκη.²³⁷

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο επιχειρηματικός κόσμος του Ηρακλείου καλούνταν να διαδραματίσει έναν ιδιότυπο ρόλο «προστάτη» υφαίνοντας και συντηρώντας ένα άτυπο δίκτυο «πελατειακών» σχέσεων. Η συγκεκριμένη πραγματικότητα επέτρεπε την άμβλυνση των υφιστάμενων ταξικών αντιθέσεων στον εργασιακό χώρο και, κατά συνέπεια, συνέβαλλε στην ενίσχυση της εικόνας του εμπόρου περισσότερο ως συνεργάτη παρά ως εργοδότη. Με αυτόν τον τρόπο ενθαρρυνόταν και συντηρούνταν η καλλιέργεια αντιλήψεων που ήθελαν τον εμποροϋπάλληλο και εν γένει τον ιδιωτικό υπάλληλο να βρίσκεται με τον εργοδότη του σε μια σχέση όχι ταξικού ανταγωνισμού αλλά αμοιβαία επωφελούς συνεργασίας στα πλαίσια της επιχείρησης-«οικογένειας». Υπό αυτήν την έννοια, η συνεπαγόμενη υπερίσχυση της επαγγελματικής ταυτότητας στη συνείδηση του εμποροϋπαλλήλου (αυτής του μέλους της «εμπορικής κοινότητας») έναντι της ταξικής (αυτής του υποκείμενου σε σχέση εξαρτημένης μισθωτής εργασίας) ευνοούσε μια «συντεχνιακή» λογική που συνέβαλλε με τη σειρά της στην καλλιέργεια του κλίματος «ταξικής συνεργασίας» που αναφέρθηκε παραπάνω. Υπό αυτήν την έννοια, ο «συντεχνιασμός» αποτελούσε παράγοντα κοινωνικής και ιδεολογικής ενσωμάτωσης του Σ.Ε.Η. στην αστική κοινωνία.

²³⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 18, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 30-11-1928, σ. 34 και Αρ. Απόφασης 21, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 3-3-1929, σ. 50.

²³⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 21, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 3-3-1929, σ. 50.

²³⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 26, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 11-7-1929 σ. 61.

Τα παραπάνω, ωστόσο, δε σημαίνουν πως η διοίκηση του σωματείου κατέφευγε πάντα στη χρήση της προαναφερόμενης εξωτερικής βοήθειας για την υπεράσπιση των μελών του. Ενδεικτικά αναφέρουμε την παρέμβασή του στην περίπτωση της απόλυσης του εμποροϋπαλλήλου Χρ. Χαρκιολάκη από το εμπορικό κατάστημα των Φραγκιαδουλάκη και Καθιαφάκη.²³⁸ Η συγκεκριμένη παρέμβαση υπήρξε διπλά επιτυχημένη, αφού, εκτός από την καταβολή αποζημίωσης στον υπάλληλο, το σωματείο πέτυχε την πρόσληψη του στο εμπορικό κατάστημα των Λεμπιδάκη και Ζαφειρόπουλου²³⁹ τηρώντας ταυτόχρονα και την καταστατική δέσμευση για εργασιακή αποκατάσταση των απολυμένων μελών του.²⁴⁰

Εκτός, όμως, από την επιχειρηματική κοινότητα του Ηρακλείου, ανάλογο διαμεσολαβητικό ρόλο στις εργασιακές διαφορές μεταξύ εμπόρων και εμποροϋπαλλήλων αναλάμβαναν κατά καιρούς και εκπρόσωποι του κρατικού μηχανισμού, είτε επρόκειτο για υψηλόβαθμα στελέχη της τοπικής διοίκησης, είτε ακόμη και για μέλη της ίδιας της κυβέρνησης. Και σε αυτήν την περίπτωση η παρέμβαση των συγκεκριμένων φορέων πραγματοποιούνταν ύστερα από σχετικό αίτημα του Σ.Ε.Η. Χαρακτηριστικές είναι οι προσωπικές παρεμβάσεις τόσο του νομάρχη Ηρακλείου,²⁴¹ όσο και του υπουργού Εθνικής Οικονομίας Γεώργιου Μαρή²⁴² υπέρ των υπαλλήλων του πρακτορείου ακτοπλοΐας των Ανάμη και Δρακοντίδη το Μάιο του 1930. Παρ' όλα αυτά, η ανάκληση των σχεδιαζόμενων από την εργοδοσία μισθολογικών περικοπών θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί στην προειδοποίηση του Σ.Ε.Η. για κήρυξη γενικής απεργίας ύστερα από συνεννόηση με τα σωματεία των λιμενεργατών και των λεμβούχων και με την παράλληλη στήριξη της *Ένωσης Εφέδρων Νομού Ηρακλείου*.²⁴³ Εκ πρώτης όψεως, η χρήση της απεργιακής απειλής θα μπορούσε να εκληφθεί ως πρόθεση υιοθέτησης δυναμικότερων μορφών πάλης εκ μέρους του Σ.Ε.Η. Ωστόσο, η διευκρίνιση της

²³⁸ Το όνομα του δεύτερου εμπόρου δεν είναι ευδιάκριτο.

²³⁹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 8, Πρακτικών Συνεδριάσεως 5-8-1928, σ. 18.

²⁴⁰ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 56-57.

²⁴¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 43., Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 28-4-1930, σ. 90 και Απόφαση αρ. 44., Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 2-5-1930, σ. 92-93.

²⁴² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 48., Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 27-6-1930, σ. 92-93.

²⁴³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 44, Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 2-5-1930, σ. 106.

προσφυγής στην απεργία ως μέσου άσκησης πίεσης «επιτρεπόμενου από το νόμο»²⁴⁴ συνιστούσε ταυτόχρονα ένα είδος έμμεσης δήλωσης «νομιμοφροσύνης» του σωματείου.

Θα μπορούσαμε γενικά να υποστηρίξουμε πως ο εμφανής ζήλος με τον οποίο ο Σ.Ε.Η. επεδείκνυε το σεβασμό του στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο συμβάδιζε με μια διστακτικότητα στην υιοθέτηση πιο μαχητικών μορφών διεκδίκησης και συνδικαλιστικής δράσης. Χαρακτηριστική είναι η στάση που τήρησε η διοίκηση του συλλόγου το Σεπτέμβριο του 1928 στο ζήτημα της επιμήκυνσης του ωραρίου λειτουργίας ορισμένων καταστημάτων που παρέμεναν ανοιχτά κατά τις μεσημβρινές ώρες. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου του Σ.Ε.Η., η αντίδραση του σωματείου περιορίστηκε στην ενημέρωση των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών και συγκεκριμένα της Νομαρχίας και της Διοίκησης της Χωροφυλακής. Σύμφωνα με την απάντηση της τελευταίας, η καταγγελλόμενη επιμήκυνση του ωραρίου λειτουργίας ήταν, καταρχάς, νόμιμη, εφόσον είχε εγκριθεί από τη Χωροφυλακή προς ικανοποίηση σχετικού αιτήματος του *Συλλόγου Εμπόρων Ψιλικών και Υφασμάτων Ηρακλείου*. Παράλληλα, δε συνιστούσε καταστρατήγηση του εργασιακού ωραρίου, εφόσον κατά τη διάρκεια των συγκεκριμένων ωρών δεν απασχολούνταν υπαλληλικό προσωπικό.²⁴⁵

Οι εξηγήσεις αυτές φαίνεται πως ικανοποίησαν τη διοίκηση του Σ.Ε.Η., η οποία, πιθανότατα, δεν προέβη σε κάποιες επιπλέον ενέργειες για την επιβεβαίωση των ισχυρισμών της Χωροφυλακής. Η συγκεκριμένη εκτίμηση προκύπτει από την απουσία στοιχείων τα οποία θα μπορούσαν να τεκμηριώσουν την ανάληψη πρωτοβουλιών όπως η διενέργεια επιτόπιων ελέγχων σε εργασιακούς χώρους. Κατά τα φαινόμενα, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου θεωρούσαν τις συγκεκριμένες πρωτοβουλίες μάλλον αρμοδιότητα των κρατικών υπηρεσιών παρά αυτονόητο συνδικαλιστικό καθήκον. Πράγματι, προς επίρρωση του παραπάνω ισχυρισμού, σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, τον Ιούνιο του 1929 η διοίκηση του Σ.Ε.Η. θα επιβραβεύσει τη Χωροφυλακή για τους ελέγχους που διενεργούσε για την εφαρμογή του ωραρίου λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων του Ηρακλείου.²⁴⁶ Η

²⁴⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 44, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 2-5-1930, σ. 92-93.

²⁴⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 13, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 30-9-1928, σ. 28-29.

²⁴⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 25, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 9-6-1929, σ. 58.

εμπιστοσύνη που επιδεικνύει η διοίκηση του συλλόγου απέναντι στις αστυνομικές αρχές δημιουργεί την εντύπωση πως τις αντιμετωπίζει ως αρωγούς σε μια κοινή προσπάθεια υπεράσπισης των δικαιωμάτων των εμποροϋπαλλήλων. Ωστόσο, στο χρονικό διάστημα που ακολουθεί η στάση του Σ.Ε.Η. θα αρχίσει να διαφοροποιείται όπως προκύπτει από την απόφαση του διοικητικού του συμβουλίου του της 27^{ης} Ιουνίου 1930.²⁴⁷ Σύμφωνα μ' αυτήν, όχι μόνο θα αμφισβητηθεί η διαβεβαίωση της Διοίκησης της Χωροφυλακής Ηρακλείου για την αυστηρή τήρηση του ωραρίου των εμπορικών καταστημάτων της πόλης αλλά, θα της ασκηθεί και κριτική για πλημμελείς ελέγχους και «παραμέληση καθηκόντων». Τον Ιούλιο του 1929 θα τεθεί ακόμη πιο έντονα το ζήτημα της προστασίας του εργασιακού ωραρίου των εμποροϋπαλλήλων με αφορμή την κυβερνητική απόπειρα καταστράτηγησης της κυριακάτικης αργίας. Η κυβερνητική απόφαση για διεύρυνση του εργασιακού ωραρίου θα προκαλέσει την αντίδραση της Ο.Ι.Υ.Ε., ενώ ο Σ.Ε.Η. θα περιοριστεί στην αποστολή τηλεγραφήματος στον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Γ. Μαρή, ο οποίος είχε συντάξει το σχετικό νομοσχέδιο.²⁴⁸

Την ίδια περίοδο, εκτός από τα προαναφερόμενα ζητήματα, ο Σ.Ε.Η. θα συμπεριλάβει στο διεκδικητικό του πλαίσιο γενικότερα αιτήματα τα οποία αποτελούσαν στόχους πάλης της Ο.Ι.Υ.Ε. και των υπόλοιπων εργατοϋπαλληλικών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Στις αποφάσεις της γενικής συνέλευσης της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1928, διατυπώνονται οι βασικές διεκδικήσεις του σωματείου,²⁴⁹ οι οποίες επικεντρώνονται στη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών και την εξασφάλιση ενός ικανοποιητικού βιοτικού επιπέδου για τους ιδιωτικούς υπαλλήλους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν αιτήματα όπως τα παρακάτω: η ίδρυση *Ενιαίου Ταμείου Συντάξεως των Ιδιωτικών Υπαλλήλων* σύμφωνα με τις σχετικές αποφάσεις του 4^{ου} Πανυπαλληλικού Συνεδρίου· ο καθορισμός της αμοιβής των ιδιωτικών υπαλλήλων βάσει του «τιμάριθμου της ζωής» και η σύνδεσή της με τη μισθολογική εξέλιξη των δημόσιων υπαλλήλων· η κατοχύρωση των κλαδικών συμβάσεων με συμβαλλόμενα μέρη εκ μέρους των εργοδοτών τους εμπορικούς συλλόγους και από την πλευρά των εργαζομένων τους συνδικαλιστικούς τους φορείς· η καθιέρωση της οκτάωρης

²⁴⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 48, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 27-6-1930, σ. 106.

²⁴⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 26, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 11-7-1929, σ. 60.

²⁴⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 16, Πρακτικόν Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 16-12-1928, σ. 38-39.

εργασίας –εξάωρης για τους «διανοητικά εργαζομένους»- με την παράλληλη κατοχύρωση της «αγγλικής εβδομάδας» (δηλαδή της πενθήμερης εργασίας) και τη θέσπιση της χορήγησης υποχρεωτικής άδειας ενός μήνα με πλήρεις αποδοχές· η τροποποίηση του νόμου 2112/1920 ώστε να διασφαλίζεται η καταβολή χρηματικής αποζημίωσης στον υπάλληλο μετά την απόλυσή του με βάση το χρόνο απασχόλησής του στην επιχείρηση.

Οι προαναφερόμενες διεκδικήσεις διατυπώνονται στις παραμονές της σοβαρής οικονομικής ύφεσης που ξεκινώντας τον Οκτώβριο του 1929 από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Η.Π.Α.) θα πλήξει ταχύτατα και τις ευρωπαϊκές καπιταλιστικές οικονομίες.²⁵⁰ Η απότομη επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των εργατοϋπαλληλικών στρωμάτων και η ένταση της ανασφάλειας που αυτή προκαλούσε θα αναγκάσουν τις συνδικαλιστικές οργανώσεις να διεκδικήσουν πιο επιτακτικά τη θέσπιση μηχανισμών προστασίας των πληττόμενων ομάδων. Ιδιαίτερη έμφαση, μεταξύ άλλων, θα δοθεί στην απαίτηση της θεσμοθέτησης ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Το αίτημα αυτό, το οποίο είχε ήδη διατυπώσει η Γ.Σ.Ε.Ε.,²⁵¹ θα συμπεριληφθεί στο πλαίσιο των διεκδικήσεων των συνδικαλιστικών φορέων, οι οποίοι, όπως ο Σ.Ε.Η., εντάσσονται στο δυναμικό της.

Καταρχάς, είναι προφανές πως η θεσμική κατοχύρωση της κοινωνικής ασφάλισης θα συνιστούσε ένα σημαντικό βήμα για τη βελτίωση των βιοτικών συνθηκών των μισθωτών εργαζομένων και, άρα των όρων αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης. Στο συγκεκριμένο σημείο πρέπει να επισημανθούν και οι κρατικές σκοπιμότητες σχετικά με την αξιοποίηση του συγκεκριμένου θεσμού ως μέσου απορρόφησης των κοινωνικών κραδασμών. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 είναι έντονη η ανησυχία που προκαλούν στις αρχές η συχνότητα και η ένταση των απεργιακών κινητοποιήσεων.²⁵²

Στο σημείο αυτό θεωρείται σκόπιμο να επισημανθεί και ένας επιπλέον παράγοντας που καθιστούσε επιτακτικό το αίτημα της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης, οι δυσμενείς συνθήκες υγιεινής που επικρατούσαν στην Ελλάδα. Σε έρευνα που είχε

²⁵⁰ Τράπεζα της Ελλάδος (επιμ.), *Η κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*, Τράπεζα της Ελλάδος Ευρωσύστημα, Αθήνα 2009, σ. 10-12, στο https://www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/%CE%97_%CE%9A%CE%A1%CE%99%CE%A3%CE%97_%CE%A4%CE%9F%CE%A5_1929.pdf.

²⁵¹ Ήδη από το 1927, η γενίκευση της κοινωνικής ασφάλισης συμπεριλαμβανόταν μεταξύ των σημαντικότερων διεκδικήσεων του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος (βλ. Κωνσταντίνος Μαυρέας, «Κοινωνία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου» *Θέσεις* 64 (1998), http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=636).

²⁵² Σ. Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, σ. 188-189.

διενεργηθεί στην Ελλάδα στις αρχές του 1929 από διεθνή επιτροπή υγιεινολόγων της *Οργάνωσης Υγείας*, η Ελλάδα χαρακτηριζόταν ως «επικίνδυνη χώρα από άποψη υγιεινής» ενώ παράλληλα επισημαίνονταν οι κίνδυνοι που εγκυμονούσε για τη δημόσια υγεία η διαιώνιση της συγκεκριμένης κατάστασης.²⁵³ Εκτός αυτού, η έμφαση με την οποία προβάλλεται το εν λόγω αίτημα κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα δε θα πρέπει να ιδωθεί αποκομμένα και από την οδυνηρή εμπειρία της επιδημίας του «δάγκειου» πυρετού, ο οποίος το 1928 είχε προσβάλει 1.320.000 Έλληνες.²⁵⁴

Δεν πρέπει, εξάλλου, να αγνοηθεί και το γεγονός πως η απουσία ενός, στοιχειώδους έστω, συστήματος κοινωνικής ασφάλισης σήμαινε τη μετακύλιση του κόστους της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης των εργαζομένων στους ίδιους ή τις συνδικαλιστικές τους οργανώσεις με την προϋπόθεση, βέβαια, πως οι τελευταίες μπορούσαν να επωμιστούν την αντίστοιχη οικονομική επιβάρυνση. Ένα από τα σωματεία που μεριμνούσαν για την κάλυψη των προαναφερόμενων αναγκών ήταν και ο Σ.Ε.Η., γεγονός το οποίο αντικειμενικά αποτελούσε σημαντικό κίνητρο για την προσέλκυση νέων μελών στις γραμμές του. Βάσει σχετικών συμφωνιών με τους γιατρούς της *Πολυκλινικής Ηρακλείου* και με φαρμακοποιό της πόλης, το σωματείο κάλυπτε οικονομικά την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης όχι μόνο για τους εγγεγραμμένους στο μητρώο του αλλά και για τα μέλη των οικογενειών τους.²⁵⁵ Εύλογα, λοιπόν, συμπεραίνεται πως η θεσμοθέτηση της κοινωνικής ασφάλισης θα απάλλασσε τους συνδικαλιστικούς φορείς από ένα σημαντικό οικονομικό βάρος.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ίδρυση *Ενιαίου Ταμείου Συντάξεως των Ιδιωτικών Υπαλλήλων* αποτελούσε ήδη από το Δεκέμβριο του 1928 διακηρυγμένο στόχο της Ο.Ι.Υ.Ε. και του Σ.Ε.Η.²⁵⁶ Ωστόσο, εκτός από τη διατύπωση του προαναφερόμενου αιτήματος δεν έγινε δυνατός ο εντοπισμός περισσότερων στοιχείων στις διαθέσιμες πηγές. Ανατρέχοντας, πάντως, στα πρακτικά του Σ.Ε.Η. διαπιστώνεται ότι ως πρότυπο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης των ιδιωτικών

²⁵³ Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 326-327.

²⁵⁴ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, σ. 315-316.

²⁵⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 16, Πρακτικών Γενικής Συνελεύσεως 16-12-1928, σ. 16.

²⁵⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 16, Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 16-12-1928, σ. 38.

υπαλλήλων θεωρείται το γερμανικό, χωρίς όμως να παρατίθενται περαιτέρω διευκρινίσεις.²⁵⁷

Το Μάρτιο του 1930 το σωματείο θα ανταποκριθεί στο κάλεσμα κοινής δράσης που θα απευθύνει η Ο.Ι.Υ.Ε. στα πρωτοβάθμια σωματεία της για τη διεκδίκηση της ψήφισης «νόμου περί κοινωνικών ασφαλίσεων». Συγκεκριμένα, το διοικητικό του συμβούλιο θα εγκρίνει την αποστολή σχετικού τηλεγραφήματος συμπαράστασης στην πανυπαλληλική συγκέντρωση της 16^{ης} Μαρτίου του 1930 στην Αθήνα.²⁵⁸ Αξιοσημείωτη είναι, ωστόσο η μέριμνα της διοίκησης του Σ.Ε.Η. ώστε το τηλεγράφημα να συνταχθεί σε «ήπιους τόνους», προκειμένου να μη διαταραχθούν οι προνομιακές σχέσεις του με τον άμεσο αποδέκτη του αιτήματός τους και «προστάτη» του συλλόγου υπουργό Εθνικής Οικονομίας Γεώργιο Μαρή.²⁵⁹ Μικρό χρονικό διάστημα είχε μεσολαβήσει, εξάλλου, από την έγκριση το Δεκέμβριο του 1929 της χορήγησης από το υπουργείο εθνικής οικονομίας προς το Σ.Ε.Η. χρηματικού βοηθήματος ύψους 50.000 δραχμών, ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση της λειτουργίας της νεοϊδρυθείσας *Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής Εμποροϋπαλλήλων*.²⁶⁰ Στη συνεδρίαση της 28^{ης} Απριλίου 1930 το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. αποφάσισε την πραγματοποίηση εκδήλωσης για την κοινωνική ασφάλιση με κεντρικό ομιλητή τον ειδικό γραμματέα της Ο.Ι.Υ.Ε. Κ. Κυπριανό.²⁶¹ Ωστόσο, για λόγους που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, η συγκεκριμένη εκδήλωση δεν πραγματοποιήθηκε.

4.4.3. Η εσωτερική διαπάλη

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο αντικομμουνισμός κατείχε περίοπτη θέση στις ιδεολογικές αρχές του φιλοβενιζελικού Σ.Ε.Η. Δεν πρέπει, εξάλλου, να λησμονείται πως η δράση του σωματείου από το 1928 ως το 1931 διεξάγεται σε μια περίοδο κατά

²⁵⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 60, Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 14-12-1930, σ. 130.

²⁵⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 38, Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 14-3-1930, σ. 82-83.

²⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 83. Υπενθυμίζουμε τους ισχυρούς πολιτικούς αλλά και οικονομικούς δεσμούς που συνδέουν το φιλοβενιζελικό σωματείο με τον ηρακλειώτη πολιτικό, επίτιμο πρόεδρο του Σ.Ε.Η. και βασικό χρηματοδότη της επαγγελματικής σχολής του σωματείου.

²⁶⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 30, Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 8-12-1929, σ. 68-69.

²⁶¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 43, Πρακτικών Συνεδριάσεως Διοικητικού Συμβουλίου 28-4-1930, σ. 91. Ωστόσο, για λόγους που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, η συγκεκριμένη εκδήλωση θα ματαιωθεί.

την οποία η αντικομμουνιστική πολιτική του αστικού καθεστώτος εντείνεται²⁶² αποκτώντας πλέον και θεσμικά χαρακτηριστικά με τη μορφή του «Ίδιωνύμου».²⁶³ Ο προβλεπόμενος από το καταστατικό του σωματείου αποκλεισμός των κομμουνιστών από το Σ.Ε.Η. διασφάλιζε την ιδεολογική του «καθαρότητα» αποτελώντας, παράλληλα, και ένα είδος δήλωσης νομιμοφροσύνης απέναντι στο αστικό καθεστώς. Η απουσία, εξάλλου, μιας αριστερής «αντιπολίτευσης» εντός του συλλόγου η οποία θα αποτελούσε μόνιμη απειλή για τον «εκτροχιασμό» του σε ριζοσπαστικότερες θέσεις διευκόλυνε την ανάπτυξη των προνομιακών σχέσεων που επεδίωκε ο Σ.Ε.Η. τόσο με την επιχειρηματική κοινότητα του Ηρακλείου όσο και με κυβερνητικούς παράγοντες. Υπό αυτήν την έννοια, η χρήση του όρου *εσωτερική διαπάλη* δεν εκφράζει τη διεξαγωγή μιας αντιπαράθεσης μεταξύ αντιμαχόμενων παρατάξεων μέσα στο ίδιο σωματείο. Στην περίπτωση του Σ.Ε.Η. αφορά την τοποθέτησή του στη διαμάχη που λάμβανε χώρα εντός της Ο.Ι.Υ.Ε., ως αντανάκλαση της γενικότερης πολιτικής διένεξης στους κόλπους του εργατικού κινήματος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Αυτό που πρέπει, καταρχάς, να επισημανθεί είναι η προσπάθεια της διοίκησης του σωματείου να αποτρέψει την παραχώρηση βήματος στον αντίπαλο. Ο φόβος πιθανής παρέκκλισης από την κυρίαρχη γραμμή ενέτεινε την καχυποψία του Σ.Ε.Η. ακόμη και απέναντι στην Ο.Ι.Υ.Ε., στη διοίκηση της οποίας οι κομμουνιστές μειοψηφούσαν. Έτσι, στη γενική συνέλευση της 8^{ης} Ιουλίου 1928²⁶⁴ θα ασκηθεί έντονη κριτική σε ανακοίνωση της κλαδικής ομοσπονδίας, η οποία θα χαρακτηριστεί ως «αριστερίζουσα» και «κομμουνίζουσα». Παράλληλα, θα καταλογισθεί στη διοίκηση της Ο.Ι.Υ.Ε η επιδίωξη ιδεολογικής χειραγώγησης του Σ.Ε.Η. και των υπόλοιπων σωματείων που ανήκαν στο δυναμικό της.

Ενδεικτικά της καχυποψίας του Σ.Ε.Η. απέναντι στη διοίκηση της Ο.Ι.Υ.Ε. είναι τα γεγονότα που ακολούθησαν τη ματαίωση –με ευθύνη της ομοσπονδίας– της προγραμματισμένης εκδήλωσης για την κοινωνική ασφάλιση με κεντρικό ομιλητή τον κομμουνιστή εκτελεστικό γραμματέα της Ο.Ι.Υ.Ε. Κ. Κυπριανού.²⁶⁵ Συγκεκριμένα, στη συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 1930²⁶⁶ ο πρόεδρος του σωματείου Γεώργιος Μαρκάκης με ένα έντονα επικριτικό ύφος θα

²⁶² Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του Κ.Κ.Ε. 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 371-374.

²⁶³ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 47-48.

²⁶⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου και Γενικών Συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Απόφαση αρ. 10, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 8-7-1928, σ. 22

²⁶⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 43, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 28-4-1930, σ. 91.

²⁶⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 48, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 27-6-1930, σ. 103-105.

επιρρίψει ευθύνες στον ίδιο τον Κυπριανού εκθέτοντας ακόμη και στοιχεία της προσωπικής ζωής του τελευταίου. Ο πρόεδρος θα καταλογίσει στο στέλεχος της Ο.Ι.Υ.Ε. αδιαφορία για την εκτέλεση των συνδικαλιστικών του καθηκόντων επισημαίνοντας τη μη πραγματοποίηση εκ μέρους του επίσκεψης στα γραφεία του σωματείου, παρ' όλο που βρισκόταν ήδη στο Ηράκλειο προκειμένου να συναντήσει τη μνηστή του.²⁶⁷

Η αγανάκτηση του Μαρκάκη, ωστόσο, φαίνεται πως πυροδοτείται και από την απαντητική επιστολή της Ο.Ι.Υ.Ε., η οποία υπερασπιζόμενη τον Κυπριανού μεταθέτει την ευθύνη για τη ματαιώση της εκδήλωσης στη διοίκηση του Σ.Ε.Η. Ο πρόεδρος του συλλόγου δε θα διστάσει να χαρακτηρίσει το συγκεκριμένο κείμενο ως «κουρελόχαρτο» και «λιβελογράφημα» που θίγει την «ταξική συνείδηση του Συλλόγου και του Διοικητικού Συμβουλίου ενός σωματείου με κοινωφελή δράση αντιμετωπίζοντάς το ως σπείραν τυχοδιωκτών».²⁶⁸ Ταυτόχρονα θα εκφραστεί η έντονη ανησυχία της διοίκησης του σωματείου για την ύπαρξη οργανωμένου σχεδίου με στόχο την άλωση της ομοσπονδίας από τους κομμουνιστές. Ο Κυπριανού θα κατηγορηθεί ως επικεφαλής σκευωρίας σε βάρος του γενικού γραμματέα της Ο.Ι.Υ.Ε. Κ. Μαραγκάκη με στόχο την υφαρπαγή της θέσης του τελευταίου.²⁶⁹ Επιστέγασμα της τοποθέτησης του Μαρκάκη θα αποτελέσει η πρότασή του για αποχώρηση του συλλόγου από την Ο.Ι.Υ.Ε., με την παράλληλη προτροπή να απευθύνει στα υπόλοιπα σωματεία της ομοσπονδίας κάλεσμα συμπαράστασης στο Σ.Ε.Η. Τέλος, θα προταθεί η παρότρυνση του *Συλλόγου Τραπεζικών Υπαλλήλων Ηρακλείου* (στο εξής Σ.Τ.Υ.Η.) να ακολουθήσει το Σ.Ε.Η. στην αποχώρησή του από την Ο.Ι.Υ.Ε. με το σκεπτικό πως η εγγραφή του πρώτου στην ομοσπονδία πραγματοποιήθηκε χάρη στη διαμεσολάβηση του δεύτερου.²⁷⁰

Το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. θα υιοθετήσει ομόφωνα τις προτάσεις του προέδρου του. Παράλληλα, θα αποφασίσει τη δημοσιοποίηση της διάστασής του με την Ο.Ι.Υ.Ε. μέσω της προβολής της από τον τοπικό και τον αθηναϊκό Τύπο. Επιδεικνύοντας, μάλιστα, την πρόθεσή του για περαιτέρω σκλήρυνση της στάσης

²⁶⁷ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Μαρκάκη στην τυχαία συνάντησή του με τον Κυπριανού και τη μνηστή του σε κεντρικό σημείο του Ηρακλείου με τρόπο που υπονοούσε την πρόταξη εκ μέρους του δεύτερου της προσωπικής του ζωής σε βάρος των συνδικαλιστικών του υποχρεώσεων (βλ. Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 48, Πρακτικών Συνεδριάσεως 27-6-1930, σ. 103-105).

²⁶⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 48, Πρακτικών Συνεδριάσεως 27-6-1930, σ. 104 και Αρ. Απόφασης Πρακτικών Γενικής Συνελεύσεως 13-7-1930, σ. 108.

²⁶⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 48, Πρακτικών Συνεδριάσεως 27-6-1930, σ. 106.

²⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 104.

του, θα αποφασίσει τη ματαίωση της αποστολής αντιπροσώπου στις εργασίες του 6^{ου} Πανυπαλληλικού Συνεδρίου, το οποίο θα πραγματοποιούνταν την 20ή Ιουλίου 1930 στην Καβάλα.²⁷¹ Ωστόσο, δυο μήνες νωρίτερα, στις 19 Μαΐου του ίδιου έτους, το διοικητικό συμβούλιο του σωματείου είχε λάβει παρόμοια απόφαση επικαλούμενο, όμως, αποκλειστικά οικονομικούς λόγους.²⁷² Η επίκληση της οικονομικής δυσπραγίας του συλλόγου αποτελούσε, ενδεχομένως, έναν εύσχημο τρόπο για την τήρηση αποστάσεων από έναν συνδικαλιστικό φορέα τον οποίο ο Σ.Ε.Η. αντιμετώπιζε με δυσπιστία. Το γεγονός, εξάλλου, πως ο σύλλογος δαπανούσε –όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια– σημαντικό μέρος των εσόδων του για την αγορά επίπλωσης ή βιβλίων ενισχύει τη συγκεκριμένη υπόθεση. Ωστόσο, η συμμετοχή του σωματείου στο συνέδριο χάρη στην κάλυψη των απαιτούμενων εξόδων από το Σ.Ε.Α.²⁷³ μειώνει ως ένα βαθμό τις προαναφερόμενες αμφιβολίες.

Σε αυτή του την αντιπαράθεση με τη διοίκηση της Ο.Ι.Υ.Ε. ο Σ.Ε.Η. θα εξασφαλίσει την υποστήριξη και άλλων πρωτοβάθμιων σωματείων της ομοσπονδίας, όπως ο *Σύλλογος Ιδιωτικών Υπαλλήλων Λαρίσης* (στο εξής Σ.Ι.Υ.Λ.) και ο *Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων Θεσσαλονίκης* (στο εξής Σ.Ε.Θ.). Ωστόσο, κοινή θα είναι η προτροπή και των δύο συλλόγων προς το σωματείο του Ηρακλείου να αναθεωρήσει την απόφασή του για αποχή από τις διαδικασίες του Πανυπαλληλικού Συνεδρίου.²⁷⁴ Ανάλογο αίτημα προς το Σ.Ε.Η. θα απευθύνουν οι σύλλογοι ιδιωτικών υπαλλήλων της Τρίπολης και της Πάτρας, το *Πανυπαλληλικό Κέντρο Θεσσαλονίκης* (στο εξής Π.Κ.Θ.), ο Σ.Ε.Α., η *Ένωση Βοηθών Φαρμακείων Αθηνών* (στο εξής Ε.Β.Φ.Α.) και ο *Σύλλογος Παντοπωλοϋπαλλήλων Αθηνών* (στο εξής Σ.Π.Α.).²⁷⁵

Θεωρούμε πως η στήριξη του Σ.Ε.Η. από το Σ.Ε.Α. καθιστά εμφανείς τους δεσμούς μεταξύ των δυο συλλόγων με το δεύτερο, όπως έχει ήδη επισημανθεί, να επιτελεί ένα ρόλο «μέντορα» για αρκετά ομοειδή σωματεία ανά την ελλαδική επικράτεια. Η ύπαρξη ανοιχτών διαύλων επικοινωνίας μεταξύ των δύο σωματείων επιβεβαιώνεται τόσο από την ανταλλαγή τηλεγραφημάτων στις παραμονές του Συνεδρίου της Ο.Ι.Υ.Ε. όσο και από την κάλυψη μέρους των εξόδων μετακίνησης του

²⁷¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 48, Πρακτικών Συνεδριάσεως 27-6-1930, σ. 105 και Αρ. Απόφασης 49, Πρακτικών Συνεδριάσεως 9-7-1930, σ. 108.

²⁷² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 47, Πρακτικών Συνεδριάσεως 19-5-1930, σ. 99.

²⁷³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 51, Πρακτικών Συνεδριάσεως 4-8-1930, σ. 111-112.

²⁷⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 49, Πρακτικών Συνεδριάσεως 9-7-1930, σ. 108.

²⁷⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 51, Πρακτικών Συνεδριάσεως 4-8-1930, σ. 110.

ηρακλειώτη αντιπροσώπου από τον αθηναϊκό σύλλογο.²⁷⁶ Πράγματι, στις 13 Ιουλίου του 1930 η γενική συνέλευση του Σ.Ε.Η., κρίνοντας επιτακτική την ανάγκη αποτροπής της επαπειλούμενης –κατά την εκτίμησή της- άλωσης της ομοσπονδίας από τους «κομμουνίζοντες», θα εγκρίνει τελικά την αποστολή του Μηνά Μαρκάκη ως αντιπροσώπου στο 6^ο Πανυπαλληλικό Συνέδριο.²⁷⁷

Η διένεξη της «νομιμόφρονης» διοίκησης της Ο.Ι.Υ.Ε. υπό το Μαραγκάκη με τη φιλοκομμουνιστική «αντιπολίτευση» θα συνεχιστεί και το επόμενο χρονικό διάστημα με τη μορφή ενός «πολέμου» ανταλλαγής καταγγελιών. Στη συνεδρίαση της 17^{ης} Αυγούστου του 1930, λίγες εβδομάδες μετά την πραγματοποίηση του 6^{ου} Πανυπαλληλικού Συνεδρίου, ο αντιπρόσωπος του Σ.Ε.Η. Μηνάς Μαρκάκης θα διαβεβαιώσει τα μέλη της διοίκησής του για την «πλήρη ικανοποίηση του Συλλόγου υπό του Συνεδρίου δια την θιχθείσαν αξιοπρέπειάν» του από τον Κυπριανού. Στην ίδια συνεδρίαση θα απορριφθεί ως «αντιπειθαρχική, τείνουσα προς την διάσπασιν του υπαλληλικού αγώνος» η πρόταση των φιλοκομμουνιστικών σωματείων του *Συλλόγου Υπαλλήλων Ανωνόμων Εταιρειών και Τραπεζών* (στο εξής Σ.Υ.Α.Ε.Τ.) και του *Συλλόγου Ιδιωτικών Υπαλλήλων Πειραιώς* (στο εξής Σ.Ι.Υ.Π.) για «αποδοκιμασία της διοίκησης της Ομοσπονδίας υπό τον Κ. Μαραγκάκη».²⁷⁸ Ανάλογης αντιμετώπισης θα τύχει, εξάλλου, ένα μήνα αργότερα και η –κινούμενη στο ίδιο μήκος κύματος με την προηγούμενη- κοινή πρόταση του Π.Κ.Θ. και του *Συλλόγου Ιδιωτικών Υπαλλήλων Μυτιλήνης* (στο εξής Σ.Ι.Υ.Μ.) για καθαίρεση του Μαραγκάκη από τη θέση του γενικού γραμματέα της Ο.Ι.Υ.Ε.²⁷⁹ Στις αρχές του Οκτωβρίου του 1930 η διοίκηση του ηρακλειώτικου σωματείου θα εγκυβεύσει το Π.Κ.Θ. για «επιζήμια και αντιπειθαρχική στάση»,²⁸⁰ για να επικριθεί κι αυτή με τη σειρά της από το Σ.Υ.Α.Ε.Τ. (προφανώς με αφορμή τις κατηγορίες εις βάρος του Κυπριανού) ως «ορμώμενη από προσωπικά αισθήματα».²⁸¹ Το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς ο Σ.Υ.Α.Ε.Τ. από κοινού με το *Σύλλογο Ιδιωτικών Υπαλλήλων Καβάλας* (στο εξής Σ.Ι.Υ.Κ.) θα προχωρήσουν

²⁷⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 51, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 4-8-1930, σ. 111-112.

²⁷⁷ Είναι χαρακτηριστική η επίκληση της αναγκαιότητας να αποσοβηθεί ο «επαπειλών την υπαλληλικήν τάξιν» κομμουνιστικός κίνδυνος (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 50, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 13-7-1930, σ. 108).

²⁷⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 52, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 17-8-1930, σ. 113.

²⁷⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 53, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 22-9-1930, σ. 115.

²⁸⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 54, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 7-10-1930, σ. 116.

²⁸¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 57, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 29-10-1930, σ. 122.

και αυτοί με τη σειρά τους σε ανοιχτή καταγγελία του γενικού γραμματέα της υπαλληλικής ομοσπονδίας.²⁸² Τον ίδιο μήνα το διοικητικό συμβούλιο της Ο.Ι.Υ.Ε. θα καταγγείλει ως «διασπαστική κίνηση» τη δράση του Σ.Υ.Α.Ε.Τ. και του Π.Κ.Θ., το οποίο με τη σειρά του υπεραμυνόμενο της στάσης του θα απαντήσει στις εναντίον του αποδιδόμενες κατηγορίες.²⁸³ Η τελευταία πληροφορία που εντοπίζεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων του Σ.Ε.Η. για τη συνεχιζόμενη διαπάλη στο εσωτερικό της υπαλληλικής ομοσπονδίας αφορά την επικριτική στάση του ηρακλειώτικου συλλόγου απέναντι σε καταγγελία του Σ.Υ.Α.Ε.Τ. για ανισότιμη αντιμετώπιση των ομιλητών της «αντιπολίτευσης» από τη διοίκηση της Ο.Ι.Υ.Ε. κατά τη διάρκεια της πανυπαλληλικής συγκέντρωσης της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1931 στην Αθήνα υπέρ της κοινωνικής ασφάλισης.²⁸⁴

Η στάση που τήρησε ο Σ.Ε.Η. στη συγκεκριμένη διαμάχη επιτρέπει τη διεξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων σχετικά με το ρόλο που επεδίωκε να διαδραματίσει στο συνδικαλιστικό κίνημα των ιδιωτικών υπαλλήλων. Καταρχάς, η μέχρι υπερβολής εκδήλωση των αντικομμουνιστικών του αισθημάτων επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά τη συμπόρευσή του με τις δυνάμεις του «νομιμόφρονος» συνδικαλισμού. Επιπλέον, η εμφανής προσπάθειά του να καταγραφεί ως υπερασπιστής των ιδεολογικών αρχών της Ο.Ι.Υ.Ε. δημιουργεί την εντύπωση πως διεκδικεί έναν πρωταγωνιστικό ρόλο μέσα στην κλαδική ομοσπονδία, μη αρκούμενος σε αυτόν του απλού θεατή. Στην παραίνεσή του, εξάλλου, προς το Σ.Τ.Υ.Η. να εγκαταλείψουν μαζί την Ο.Ι.Υ.Ε. μπορούμε να ανιχνεύσουμε την επιδίωξη του Σ.Ε.Η. να αποτελέσει ένα είδος μέντορα για το πρώτο.

4.4.4. «Εργατοϋπαλληλική» ή «υπαλληλική τάξη»; Ζητήματα ταυτότητας του Σ.Ε.Η.

Η συνδικαλιστική δράση του Σ.Ε.Η. επιβεβαιώνει την άποψη της Έφης Αβδελά,²⁸⁵ για την προσέγγιση του υπαλληλικού κινήματος του Μεσοπολέμου με το εργατικό, τόσο από άποψη οργανωτικής δομής όσο και επιλογής μορφών αγωνιστικής δράσης. Η συγκεκριμένη διαπίστωση, ωστόσο, δεν αναιρεί τις

²⁸² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 59, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 3-12-1930, σ. 128.

²⁸³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 59, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 3-12-1930, σ. 127.

²⁸⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 62, Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως 11-1-1931, σ. 136.

²⁸⁵ Έφη Αβδελά, «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινήματων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 8 (1996), σ. 91.

προηγούμενες εκτιμήσεις μας σχετικά με τον ιδεολογικό συντηρητισμό που χαρακτηρίζει τη γενικότερη στάση του ηρακλειώτικου σωματείου. Μια από τις μορφές αυτού του συντηρητισμού και ένα από τα συστατικά στοιχεία της ιδεολογικής συγκρότησης του Σ.Ε.Η., όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελούσαν και οι «συντεχνιακές» του αντιλήψεις. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί πως με την έννοια του «συντεχνιασμού» δεν εννοούμε μόνο την έμφαση με την οποία ο συγκεκριμένος σύλλογος τόνιζε τα ιδιαίτερα προβλήματα του εργασιακού κλάδου που εκπροσωπούσε (χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα την υποτίμηση των γενικότερων προβλημάτων της «εργατοϋπαλληλικής τάξης»). Η πρόταξη του *ειδικού* (εργασιακός κλάδος) έναντι του *γενικού* (κοινωνική τάξη) ήταν προϊόν του τρόπου διαμόρφωσης της συλλογικής ταυτότητας των μελών του Σ.Ε.Η. και ειδικότερα του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την κοινωνική-ταξική τους θέση. Με άλλα λόγια, αποτελούσε έκφραση της συλλογικής εικόνας που διαμόρφωναν για τον εαυτό τους και άρα αποτύπωση του βαθμού «ωρίμανσης» αυτού που θα ορίζαμε ως ταξική συνείδηση. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ιδιαιτερότητες των εργασιακών συνθηκών των εμποροϋπαλλήλων σε συνδυασμό με την επικράτηση μετριοπαθών αντιλήψεων στις γραμμές τους δυσχέραιναν τη ριζοσπαστικοποίησή τους και ευνοούσαν λογικές ταξικής συνεργασίας. Εκτός αυτού, τα υπαλληλικά στρώματα συγκριτικά με τους χειρώνακτες εργαζομένους ήταν πιο επιρρεπή στην αποδοχή «ελιτίστικων» απόψεων που θεωρούσαν την πνευματική εργασία ανώτερη από τη σωματική.

Τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά καθόριζαν, προφανώς, και τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη κατηγορία μισθωτών εργαζομένων αντιλαμβανόταν και αποδεχόταν την ένταξή της στην εργατική ή εργατοϋπαλληλική τάξη. Όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια, η εναλλαγή μεταξύ των όρων *εργατοϋπαλληλική τάξη* και *υπαλληλική τάξη* στο λόγο του σωματείου ακολουθούσε μια πορεία παράλληλη με τις επιλογές που επέβαλλαν οι εκάστοτε ανάγκες της διεξαγωγής του συνδικαλιστικού αγώνα. Πιο συγκεκριμένα, η αναγκαιότητα της συμπόρευσης με άλλα εργατικά και υπαλληλικά σωματεία για την προώθηση κοινών διεκδικήσεων επέβαλλε την επισήμανση του κοινού γνωρίσματος εργατών και υπαλλήλων, δηλαδή τη σχέση εξαρτημένης εργασίας. Αντίθετα, σε περιόδους αντιπαραθέσεων μέσα στους κόλπους του εργατικού κινήματος που αφορούσαν την ικανοποίηση «συντεχνιακών» κλαδικών επιδιώξεων όπως η απόκτηση θεσμικών προνομίων,²⁸⁶ η επίκληση των

²⁸⁶ Χαρακτηριστική είναι η διένεξη που ξέσπασε στις αρχές του 1929 μεταξύ των εργατικών και υπαλληλικών κλαδικών ομοσπονδιών της Γ.Σ.Ε.Ε. σχετικά με την κατανομή των γεροϋσιαστικών εδρών που δικαιούνταν η εργατοϋπαλληλική συνομοσπονδία (βλ. σ. 76-78 της παρούσας εργασίας).

συμφερόντων της *υπαλληλικής τάξης* ερχόταν να επισημάνει τη διαφοροποίηση των υπαλλήλων από τους χειρώνακτες συναδέλφους τους.

Οι προαναφερόμενες εκτιμήσεις δεν αναιρούν το γεγονός πως ο Σ.Ε.Η., αποτελώντας μέλος του Ε.Κ.Η., αποδεχόταν, ουσιαστικά, την ένταξή του στις γραμμές του ευρύτερου εργατικού κινήματος ως φορέα υπεράσπισης των διακριτών συμφερόντων του κόσμου της μισθωτής εργασίας. Η επιδείνωση, εξάλλου, του βιοτικού επιπέδου ευρύτερων εργατικών και υπαλληλικών στρωμάτων από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 και μετά εξανέμιζε τις όποιες ελπίδες κοινωνικής ανέλιξης ευνοώντας την αγωνιστική συμπόρευση εργατών και υπαλλήλων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η υιοθέτηση της «εργατικής» ταυτότητας από τον ιδιωτικό υπάλληλο δε συνιστούσε, απλώς, την αποδοχή μιας κοινής με το μεροκαματιάρη χειρώνακτα ταξικής ιδιότητας. Σήμαινε, ταυτόχρονα, και την αποδοχή του ιδεολογικού «φορτίου» της συγκεκριμένης ταυτότητας και, επομένως, των απαιτήσεων και της στάσης που αυτή συνεπαγόταν: την ανάληψη ενεργότερης δράσης για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων της «τάξης» στο σύνολό της. Τέτοιες ενδείξεις αφύπνισης των ταξικών «αντανακλαστικών» μπορούμε να ανιχνεύσουμε στην αναβολή προγραμματισμένης για τις 7 Μαρτίου του 1929 χοροεσπερίδας του σωματείου, σε ένδειξη συμπαράστασης προς τη χειμαζόμενη από τη μακροχρόνια ανεργία εργατική τάξη του Ηρακλείου «εις ην και ούτος ανήκει».²⁸⁷

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των διαφορών που εκδηλώνονταν μεταξύ των εργατικών και των υπαλληλικών συνδικαλιστικών οργανώσεων αποτέλεσε η διένεξη που ξεκίνησε στις αρχές του 1929, λίγες εβδομάδες πριν από τη διεξαγωγή των γερουσιαστικών εκλογών της 21^{ης} Απριλίου 1929, μεταξύ των σωματείων της Ο.Ι.Υ.Ε., και της διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. Η αντιπαράθεση, που φαίνεται πως συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές του 1930, αφορούσε το ζήτημα της εκπροσώπησης της Γ.Σ.Ε.Ε. στη Γερουσία, ένα νομοθετικό όργανο που επανέφερε σε ισχύ το σύνταγμα του 1927 και το οποίο θα λειτουργούσε παράλληλα με τη Βουλή. Σύμφωνα με το σχετικό θεσμικό πλαίσιο, τα 18 από τα 120 μέλη της Γερουσίας εκλέγονταν από τους θεσμικούς εκπροσώπους των λεγόμενων «επαγγελματικών τάξεων», μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και η Γ.Σ.Ε.Ε., η οποία δικαιούνταν την εκπροσώπησή της με τέσσερις έδρες.²⁸⁸ Όπως επισημαίνεται και από το Γιώργο Φ. Κουκουλέ,²⁸⁹ το

²⁸⁷ Α.Ε.Ι.Υ.Η., Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 20, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 24-2-1929, σ. 48.

• ²⁸⁸ Όλγα Παχή, «Ο Θεσμός της Γερουσίας στη Νεότερη Ελλάδα (1829-1935)», *Ανιστόρητον* τόμος 11 (2014), αρ. 45, <http://www.anistor.gr/greek/grback/index.htm>

ζήτημα της κατανομής των γερουσιαστικών εδρών της «νομιμόφρονης» -μετά από την εκδίωξη των κομμουνιστών- Γ.Σ.Ε.Ε. αποτελούσε έναν από τους παράγοντες πυροδότησης των αντιπαραθέσεων μεταξύ των μαζικότερων συνδικαλιστικών οργανώσεων της συνομοσπονδίας, όπως η Ο.Ι.Υ.Ε. Σύμφωνα με τον ίδιο, εκτός από τα οικονομικά οφέλη (με τη μορφή σημαντικών χρηματικών αποζημιώσεων), ένας επιπλέον λόγος που καθιστούσε τη γερουσιαστική έδρα «μήλον της Έριδος» μεταξύ των συνδικαλιστών της Γ.Σ.Ε.Ε. ήταν η συμβολή της στη συντήρηση της ιδιόμορφης «εργατικής αριστοκρατίας» των λεγόμενων «εργατοπατέρων».²⁹⁰ Είναι προφανές πως η συμμετοχή σε έναν αστικό κοινοβουλευτικό θεσμό ευνοούσε τις κυρίαρχες στη Γ.Σ.Ε.Ε. αντιλήψεις υπέρ της ταξικής συνεργασίας.

Όπως προκύπτει από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Σ.Ε.Η.,²⁹¹ φαίνεται πως το αίτημα της παραχώρησης γερουσιαστικής έδρας στην Ο.Ι.Υ.Ε. διατυπώθηκε για πρώτη φορά σε σχετικό κάλεσμα που απηύθυνε ο Σ.Ε.Α. στα υπόλοιπα σωματεία της πανυπαλληλικής ομοσπονδίας. Η συγκεκριμένη διεκδίκηση υιοθετήθηκε, πιθανότατα, και από το 5^ο Συνέδριο της Ο.Ι.Υ.Ε.²⁹² Πέρα από το γεγονός πως η συγκεκριμένη απαίτηση θεμελιωνόταν στη βάση του σημαντικού αριθμητικού μεγέθους των εμποροϋπαλλήλων (60.000-80.000 σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της διοίκησης του Σ.Ε.Η.), ενδεχομένως, υπέκρυπτε, και βλέψεις του Σ.Ε.Α. για ανάληψη ενεργότερου ρόλου στα πλαίσια της Ο.Ι.Υ.Ε. Αυτό τουλάχιστον συμπεραίνεται και από την υπόδειξη του προέδρου του εν λόγω σωματείου, Χρήστου Καλογήρου, ως του ενδεικνυόμενου προσώπου για την εκπροσώπηση της «τάξης των ιδιωτικών υπαλλήλων» στη Γερουσία, πρόταση που ο Σ.Ε.Η. έσπευσε να υποστηρίξει. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση των όρων «τάξη των ιδιωτικών υπαλλήλων» και «υπαλληλική τάξις»²⁹³ σε μια προφανή προσπάθεια διαφοροποίησης των υπαλληλικών συνδικάτων από τις «καθεαυτές» εργατικές οργανώσεις. Επιπλέον, το κάλεσμα του Σ.Ε.Α. συνοδευόταν και από την ταυτόχρονη προειδοποίηση για αποχώρηση της Ο.Ι.Υ.Ε. από τη Γ.Σ.Ε.Ε. σε περίπτωση μη ικανοποίησής του αιτήματός του. Η απόρριψη της συγκεκριμένης απαίτησης από την τελευταία

²⁸⁹ Γιώργος Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 237.

²⁹⁰ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 251.

²⁹¹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 22, Πρακτικών Συνεδριάσεως 31-3-1929, σ. 53-54.

²⁹² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 26, Πρακτικών Συνεδριάσεως 11-7-1929.

²⁹³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 26, Πρακτικών Συνεδριάσεως 11-7-1929, σ. 60.

προκάλεσε την αντίδραση του Σ.Ε.Η., η οποία, τελικά, περιορίστηκε στη μη εκπλήρωση των οικονομικών υποχρεώσεών του προς τη Γ.Σ.Ε.Ε.²⁹⁴

4.5. Η Νυκτερινή Επαγγελματική Σχολή Εμποροϋπαλλήλων του Σ.Ε.Η.

4.5.1. Η ίδρυση και οι στόχοι της

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μια από τις σημαντικότερες πρωτοβουλίες της νέας διοίκησης του Σ.Ε.Η. στα μέσα του 1928 υπήρξε η λειτουργία της *Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής Εμποροϋπαλλήλων* (στο εξής Ν.Ε.Σ.Ε.). Όπως διαπιστώνεται από τα πρακτικά των συνεδριάσεων της περιόδου 1928-1931, η ενασχόληση με τα ζητήματα που την αφορούσαν αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες δραστηριότητες του συλλόγου η οποία απορροφούσε σημαντικό μέρος της ενεργητικότητάς του. Η ίδρυση μιας επαγγελματικής σχολής για την επιμόρφωση των εργαζομένων στα εμπορικά καταστήματα φαίνεται πως αποτελούσε σημαντικό μέλημα της νέας διοίκησης του σωματείου, όπως αποτυπώνεται και στο άρθρο 5 του νέου τροποποιημένου καταστατικού του Σ.Ε.Η.²⁹⁵ Από τη συζήτηση που διεξάχθηκε στη συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου της 12^{ης} Αυγούστου 1928 συμπεραίνεται πως κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είχε ήδη δρομολογηθεί η υλοποίηση του προαναφερόμενου στόχου.²⁹⁶

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση της λειτουργίας και του ρόλου της σχολής, θεωρούμε σκόπιμη μια σύντομη επισκόπηση στην εξέλιξη του θεσμού της επαγγελματικής εκπαίδευσης στο ελληνικό κράτος. Σημαντική προς την κατεύθυνση αυτή είναι η συνεισφορά της εργασίας της Μαρίας Χριστίνας Χατζηγιάννου σχετικά με την ιστορία του Σ.Ε.Α., στην οποία έχουμε ήδη ανατρέξει σε προηγούμενο κεφάλαιο. Σύμφωνα με αυτήν, ήδη από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και με εμφανείς τις δυτικές επιρροές, παρατηρείται ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την επαγγελματική εκπαίδευση κυρίως από την πλευρά πολιτικών και επιχειρηματικών κύκλων, φιλανθρωπικών οργανώσεων και επαγγελματικών σωματείων.²⁹⁷ Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο Σ.Ε.Α. θα ιδρύσει τη δική του *Εσπερινή Εμπορική Σχολή*, η οποία το 1928 θα μετονομαστεί σε *Νυκτερινή Επαγγελματική Εμπορική Σχολή του Συλλόγου*

²⁹⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 37, Πρακτικών Συνεδριάσεως 5-3-1930, σ. 80.

²⁹⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 4, Πρακτικών Συνεδριάσεως 20-5-1928, σ. 5.

²⁹⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 11, Πρακτικών Συνεδριάσεως 12-8-1928, σ. 23.

²⁹⁷ Μ. Χ. Χατζηγιάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», σ. 159.

Εμποροϋπαλλήλων και θα τεθεί ουσιαστικά υπό κρατικό έλεγχο.²⁹⁸ Τρία χρόνια αργότερα, το 1931, δεκαεπτά επαγγελματικές σχολές, μεταξύ των οποίων και εκείνη του Σ.Ε.Α., θα γίνουν αποδέκτες της οικονομικής ενίσχυσης της πολιτείας.²⁹⁹

Από τα προαναφερόμενα στοιχεία θεωρούμε πως αναδεικνύεται ο ρόλος που διαδραμάτισε η συγκεκριμένου τύπου³⁰⁰ επαγγελματική εκπαίδευση ως μηχανισμός παραγωγής ειδικευμένου εργατικού δυναμικού σε δυο επίπεδα· κατά πρώτον, στη συγκρότηση των επαγγελματικών κατηγοριών που τη λάμβαναν ως μιας ιδιαίτερης κατηγορίας «προνομιούχων» εργαζομένων σε σύγκριση με τη μεγάλη ανειδίκευτη μάζα του κόσμου της μισθωτής εργασίας· κατά δεύτερον, ως απόρροια του παραπάνω, στην καλλιέργεια ενός «ελιτισμού» ως χαρακτηριστικού στοιχείου της συλλογικής τους ταυτότητας. Υπό αυτήν την έννοια, εκτιμάται πως ο συγκεκριμένος θεσμός δημιουργούσε ευνοϊκούς όρους για την ιδεολογική ενσωμάτωση των εμποροϋπαλλήλων και το συμβιβασμό τους με την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, λειτουργώντας, έτσι, ανασταλτικά στην πολιτική ριζοσπαστικοποίησή τους.

Όσον αφορά ειδικότερα τον κλάδο των εμποροϋπαλλήλων, η κατοχύρωση των εργασιακών τους δικαιωμάτων αποτελούσε, σύμφωνα με τη Μ. Χ. Χατζηιωάννου, ένα από τα σημαντικότερα οφέλη που ο Σ.Ε.Α. –κατ' επέκταση και ο Σ.Ε.Η.- προσδοκούσε να αποκομίσει από την παρεχόμενη στα μέλη του επαγγελματική εκπαίδευση.³⁰¹ Προσδοκία που ήταν βάσιμη, δεδομένου του γεγονότος πως η βελτίωση της κατάρτισης του υπαλληλικού προσωπικού και η συνεπαγόμενη δυνητική αύξηση της παραγωγικότητάς του αναβάθμιζαν αντικειμενικά το ρόλο του στην εργασιακή διαδικασία. Αυτό με τη σειρά του συντηρούσε τις όποιες ελπίδες μπορεί να έτρεφαν οι συγκεκριμένοι εργαζόμενοι για την επιβράβευση και, ενδεχομένως, την αναγνώρισή τους από τους εργοδότες τους ως απαραίτητου συστατικού στοιχείου των οικογενειακών επιχειρήσεων στις οποίες, κατά κύριο λόγο, απασχολούνταν. Κατά συνέπεια, σύμφωνα πάντα με τη συγκεκριμένη λογική, η ευημερία της επιχείρησης, χάρη και στον προσωπικό μόχθο του ίδιου του υπαλλήλου, αποτελούσε εγγύηση για την όποια βελτίωση της θέσης του στην επιχείρηση. Πρόκειται για ένα στόχο η υλοποίηση του οποίου απαιτούσε, μεταξύ άλλων, την απουσία εσωτερικών διενέξεων, με άλλα λόγια, τη διασφάλιση της εργασιακής ειρήνης στο χώρο εργασίας. Είναι προφανές πως με αυτόν τον τρόπο

²⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 164 και 160-161.

²⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 165.

³⁰⁰ Αναφερόμαστε στην υπό την αιγίδα του κράτους και των επιχειρηματιών παρεχόμενη από τους συνδικαλιστικούς φορείς επαγγελματική εκπαίδευση.

³⁰¹ Μ. Χ. Χατζηιωάννου, «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», σ. 161.

ευνοούνταν η καλλιέργεια αντιλήψεων ταξικής συνεργασίας και συμβιβασμού με την εργοδοσία. Αντιλαμβανόμενοι, πιθανότατα, την ώθηση που θα έδινε στην παραγωγικότητα της εργασίας των υπαλλήλων τους η ανάπτυξη του θεσμού της επαγγελματικής εκπαίδευσης, οι έμποροι του Ηρακλείου αντιμετώπισαν θετικά την ίδρυση της σχολής. Όπως συμπεραίνεται και από την έμπρακτη στάση των θεσμικών συλλογικών του φορέων, ο εμπορικός και γενικότερα ο επιχειρηματικός κόσμος του Ηρακλείου στήριξε το συγκεκριμένο εγχείρημα του Σ.Ε.Η., συχνά με γενναιόδωρες χρηματικές εισφορές. Ενδεικτικά αναφέρεται η χορήγηση από το Ε.Β.Ε.Η. του ποσού των τριών χιλιάδων δραχμών για τη στήριξη της έναρξης λειτουργίας της Νυκτερινής Σχολής. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η συγκεκριμένη προσφορά θα ανταμειφθεί με την τιμητική ανακήρυξη του Ε.Β.Ε.Η. σε «ευεργέτη» του σωματείου.³⁰² Με ανάλογη τιμητική διάκριση, εκείνη του «δωρητή», θα τιμηθούν, εξάλλου, και ιδιώτες χορηγοί όπως ο έμπορος Θεόδωρος Κουφάκης για τη χρηματική του εισφορά ύψους χιλίων δραχμών.³⁰³ Είναι προφανές πως η θετική αυτή ανταπόκριση των επιχειρηματιών του Ηρακλείου στο συγκεκριμένο εγχείρημα του Σ.Ε.Η. δημιουργούσε ακόμη μεγαλύτερες προσδοκίες για την αποδοχή του τελευταίου από την εμπορική κοινότητα της πόλης ως ισότιμου μέλους της.

Εκτός, όμως, από την επιχειρηματική στήριξη, έκδηλο ήταν και το κρατικό ενδιαφέρον για την εμπορική σχολή του Σ.Ε.Η. Η ενθάρρυνση του συγκεκριμένου τύπου επαγγελματικής εκπαίδευσης από το κράτος σήμαινε, ουσιαστικά, την αναγνώριση ενός θεσμικού ρόλου στα εργατοϋπαλληλικά σωματεία, συμπληρωματικού σε εκείνον του κρατικού μηχανισμού. Την ίδια στιγμή, η διόλου ευκαταφρόνητη χρηματική ενίσχυση της προαναφερόμενης προσπάθειας από τις κυβερνήσεις παγίωνε ένα καθεστώς οικονομικής εξάρτησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων από το κράτος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διευκολυνόταν η επιβολή του ιδεολογικού ελέγχου και της πολιτικής κηδεμονίας του αστικού καθεστώτος στο εργατικό κίνημα. Ενδεικτική της κρατικής μέριμνας για την προώθηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι η γενναιόδωρη οικονομική στήριξη της επαγγελματικής σχολής του Σ.Ε.Η. από τη βενιζελική κυβέρνηση της περιόδου 1928-1932 χάρη στο έκδηλο ενδιαφέρον του ηρακλειώτη υπουργού Εθνικής Οικονομίας Γεώργιου Μαρή. Στη συγκεκριμένο σημείο, φυσικά, δε θα πρέπει να υποτιμηθεί και η

³⁰² Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 30-9-1928, Αρ. Απόφασης 13, σ. 30 και Πρακτικό Συνεδριάσεως 13-10-1928, Αρ. Απόφασης 14, σ. 30 και Πρακτικό Συνεδριάσεως 16-12-1928, Αρ. Απόφασης 16, σ. 37.

³⁰³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 30-11-1928, Αρ. Απόφασης 16, σ. 35.

σημασία που είχε η υποστήριξη ανάλογων πρωτοβουλιών τοπικών φορέων από κυβερνητικούς παράγοντες για τη διατήρηση του κύρους και της επιρροής των τελευταίων στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Μεταξύ των θεσμικών φορέων που χρηματοδότησαν την επαγγελματική σχολή του Σ.Ε.Η. συγκαταλέγεται και ο Δήμος Ηρακλείου, ο οποίος ανταμείφθηκε με την τιμητική αναγνώρισή του ως «μεγάλου ευεργέτη» του συλλόγου.³⁰⁴ Με δεδομένο τον κυρίαρχο ρόλο των βενιζελικών στη δημοτική αρχή της πόλης,³⁰⁵ η συγκεκριμένη κίνηση θα πρέπει να εκληφθεί ως μέρος της ευρύτερης προσπάθειας του κρατικού μηχανισμού για παρέμβαση στα εσωτερικά των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Η περίπτωση της Ν.Ε.Σ.Ε. του Σ.Ε.Η. επιβεβαιώνει σε σημαντικό βαθμό τις προαναφερόμενες εκτιμήσεις. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου,³⁰⁶ της ίδρυσης της σχολής είχαν προηγηθεί σχετικά διαβήματα του σωματείου προς τα υπουργεία Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών για οικονομική στήριξη του συγκεκριμένου εγχειρήματος. Ιδιαίτερα επισημαίνεται ο διαμεσολαβητικός ρόλος του προέδρου του *Συλλόγου Εφέδρων Πολεμιστών Νομού Ηρακλείου*, Ανδρέα Ζωγράφου, ο οποίος μετέφερε στο Γεώργιο Μαρή το σχετικό αίτημα του Σ.Ε.Η. Με προσωπική εντολή του ίδιου του υπουργού Εθνικής Οικονομίας θα γίνει δυνατή η εξασφάλιση ορισμένων αιθουσών της *Δημόσιας Εμπορικής Σχολής Ηρακλείου* (στο εξής Δ.Ε.Σ.Η.) για τη στέγαση της επαγγελματικής σχολής του Συλλόγου.³⁰⁷

Η τέλεση του αγιασμού από το μητροπολίτη Ηρακλείου στις 15 Σεπτεμβρίου 1928 θα σημάνει την έναρξη της λειτουργίας της Ν.Ε.Σ.Ε. του Σ.Ε.Η.³⁰⁸ Η παρουσία ενός υψηλόβαθμου ιερωμένου της Εκκλησίας της Κρήτης στην προαναφερόμενη εκδήλωση μπορεί να θεωρηθεί ως μια επιπλέον ένδειξη της στήριξης που απολάμβανε η συγκεκριμένη πρωτοβουλία του σωματείου από την τοπική κοινωνία.

³⁰⁴ Η χρηματική εισφορά του ανερχόταν στο ύψος των 5.000 δραχμών [βλ. στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 16-12-1928, Αρ. Απόφασης 16, σ. 37].

³⁰⁵ Παναγιώτης Λάμπρου, Διπλωματική εργασία, *Πόλεις σε κρίση: οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη Σύγχρονη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ρέθυμνο 2018, σ. 145-152.

³⁰⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 12-8-1928, Αρ. Απόφασης 11, σ. 23.

³⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 24.

³⁰⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 13-9-1928, Αρ. Απόφασης 13, σ. 28.

4.5.2. Οργάνωση, δομή και τρόπος λειτουργίας της σχολής

Όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία, επιδιώκοντας να προσδώσει κύρος στη νεοϊδρυθείσα επαγγελματική σχολή, το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. προσπάθησε να την οργανώσει με βάση τα πρότυπα των δημόσιων επαγγελματικών σχολών. Η άσκηση της διεύθυνσης της Ν.Ε.Σ.Ε. ανατέθηκε σε μια επιτροπή αποτελούμενη από μέλη της διοίκησης του Σ.Ε.Η. με εξάμηνη θητεία, η οποία έφερε τον τίτλο *Εκπαιδευτικό Συμβούλιο του Φροντιστηρίου του Συλλόγου*.³⁰⁹ Βασικό της καθήκον αποτελούσε η κατάρτιση και ο έλεγχος της εφαρμογής του προγράμματος σπουδών, το οποίο εγκρινόταν από το διοικητικό συμβούλιο του σωματείου. Εκτός, όμως, από τις κατεξοχήν εκπαιδευτικές αρμοδιότητές του, το εν λόγω συμβούλιο ήταν επιφορτισμένο και με καθήκοντα «αστυνομικού» χαρακτήρα. Τέτοιου είδους καθήκον αποτελούσε ο έλεγχος του διδακτικού προσωπικού για την αντιμετώπιση «τυχόν παρεκτροπών» του, χωρίς να διευκρινίζεται με σαφήνεια το περιεχόμενό τους.³¹⁰ Πιθανότατα θα πρέπει να ερμηνευθούν ως εκδηλώσεις «αποκλίνουσας» ηθικής συμπεριφοράς ή εκφράσεις «ανατρεπτικών» (φιλοκομμουνιστικών) πολιτικών αντιλήψεων, παρά ως ανεπάρκεια στην εκτέλεση των διδακτικών καθηκόντων.

Τον προφανή στόχο της διασφάλισης της ποιότητας των παρεχόμενων σπουδών υπηρετούσε η ανάθεση στο διευθυντή της Δ.Ε.Σ.Η. ρόλου συμβούλου στον καθορισμό του περιεχομένου των διδασκόμενων μαθημάτων. Η ευθύνη για την επίβλεψη του διδακτικού έργου ανατέθηκε σε έναν κοσμήτορα.³¹¹

Τα διδασκόμενα αντικείμενα αφορούσαν την παροχή βασικών γνώσεων απαραίτητων για τη λειτουργία μιας εμπορικής επιχείρησης, καθώς και τη διδασκαλία ξένων γλωσσών. Πιο συγκεκριμένα, τον πρώτο χρόνο λειτουργίας της σχολής το εγκεκριμένο από το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. εβδομαδιαίο πρόγραμμα σπουδών περιελάμβανε τη διδασκαλία μαθηματικών, εμπορικών και αγγλικών για δυο και γαλλικών για τρεις ώρες εβδομαδιαίως.³¹² Το 1932, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ανόρθωσις*,³¹³ η σχολή, υπό τη διεύθυνση του Ιωάννη Τζοβενή, παρείχε πλέον στους αποφοίτους της πτυχίο ισοδύναμο με τα αντίστοιχα των Δημόσιων

³⁰⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 17-8-1928, Αρ. Απόφασης 12, σ. 26. Στα πρακτικά των συνεδριάσεων του Σ.Ε.Η. η σχολή αναφέρεται συχνά και ως «φροντιστήριο».

³¹⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 17-8-1928, Αρ. Απόφασης 12, σ. 26.

³¹¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 17-8-1928, Αρ. Απόφασης 12, σ. 26.

³¹² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 13-10-1928, Αρ. Απόφασης 14, σ. 30.

³¹³ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 14.09.1932.

Πρακτικών Εμπορικών Σχολών. Την ίδια χρονιά ενισχύθηκε με την παράλληλη λειτουργία «φροντιστηρίου ελευθέρων σπουδών» για τη διδασκαλία λογιστικής, αγγλικών, γαλλικών και γερμανικών.

Στη συνεδρίαση της 12^{ης} Αυγούστου 1928³¹⁴ καθορίστηκε το ύψος των αμοιβών του διδακτικού προσωπικού της σχολής (400 δραχμές το μέγιστο μηνιαίως και καταβολή δώρων Χριστουγέννων και Πάσχα), καθώς και των καταβαλλόμενων διδάκτρων από τους μαθητές. Για τους τελευταίους κρίθηκε σκόπιμη η κατάταξή τους σε τρεις κατηγορίες: Πρώτον, σε όσους ήταν ήδη μέλη του Σ.Ε.Η. με την υποχρέωση της καταβολής διδάκτρων ύψους 106 δραχμών ετησίως· δεύτερον, σε εμποροϋπαλλήλους μη μέλη του Συλλόγου που, ωστόσο, επιθυμούσαν να εγγραφούν σε αυτόν με την υποχρέωση πληρωμής διδάκτρων ύψους 200 δραχμών ετησίως· τρίτον, σε «ξένους προς τον Σύλλογον», εμποροϋπαλλήλους ή μη, οι οποίοι υποχρεώνονταν στην καταβολή διδάκτρων ύψους 400 δραχμών ετησίως, τετραπλάσιων από εκείνα της πρώτης κατηγορίας σπουδαστών. Εξυπακούεται πως τα εμφανώς φθηνότερα δίδακτρα των σπουδαστών μελών του Σ.Ε.Η. λειτουργούσαν ως κίνητρο για την εγγραφή νέων μελών στο σύλλογο. Τέλος, με προφανή στόχο τη στήριξη του νέου εγχειρήματος του σωματείου, αποφασίστηκε η εγγραφή όλων των μελών του στη σχολή.

Θεωρούμε αυτονόητο πως η ανάληψη ενός τέτοιου εγχειρήματος προϋπέθετε την ύπαρξη οικονομικών πόρων, τους οποίους ο Σ.Ε.Η., όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια, δεν τους διέθετε αλλά και ούτε θα μπορούσε να τους αποκτήσει χωρίς κάποια έξωθεν βοήθεια. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, διαπιστώνεται πως από το 1928 ως το 1931 τα έξοδα που απαιτούσε η απρόσκοπτη λειτουργία της σχολής παρουσίαζαν μια διαρκή αύξηση. Αν εξαιρέσουμε τους ίδιους πόρους του συλλόγου - οι οποίοι προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τις συνδρομές των μελών του και, από ένα σημείο και μετά, από τα καταβαλλόμενα δίδακτρα - διαπιστώνουμε πως η επαγγελματική σχολή εξασφάλιζε τη λειτουργία της, ουσιαστικά, χάρη στη συστηματική οικονομική της στήριξη από τρεις πηγές: κατά κύριο λόγο, από τη γενναία κρατική χρηματοδότηση και επικουρικά τόσο από τις επιχορηγήσεις της δημοτικής αρχής όσο και από τις δωρεές εμπόρων ή άλλων επιχειρηματιών (είτε ως ιδιωτών είτε μέσω των θεσμικών τους φορέων). Τέλος, ευκαιριακές πηγές εξεύρεσης

³¹⁴ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 12-8-1928, Αρ. Απόφασης 11, σ. 24-25.

χρηματικών πόρων αποτελούσαν τα έσοδα από πρωτοβουλίες του σωματείου όπως η διενέργεια εράνου για την ενίσχυση της επαγγελματικής σχολής.³¹⁵

Πιο συγκεκριμένα, ο προϋπολογισμός της σχολής για το έτος 1928-1929 προέβλεπε έσοδα ύψους 20.200 δραχμών, τα μισά από τα οποία προέρχονταν από επιχορηγήσεις του Δήμου Ηρακλείου, του Ε.Β.Ε.Η. και του *Εμπορικού Συλλόγου Ηρακλείου* (στο εξής Ε.Σ.Η.). Η εξασφάλιση των υπολοίπων προβλεπόταν από ίδιους πόρους του Σ.Ε.Η. στους οποίους περιλαμβάνονταν τα έσοδα από τις συνδρομές και τις εισφορές των μελών του και από τα προσδοκώμενα δίδακτρα. Ωστόσο, τα λειτουργικά έξοδα της σχολής υπολογίζονταν στο ποσό των 85.000 δραχμών, υπερτετραπλάσιο εκείνου των εσόδων, κάτι που πρακτικά συνεπαγόταν ένα έλλειμμα περίπου 65.000 δραχμών.³¹⁶

Τη λύση στο συγκεκριμένο πρόβλημα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, κλήθηκε να δώσει ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Γεώργιος Μαρής, ο οποίος, ανταποκρινόμενος σε σχετικό αίτημα του Σ.Ε.Η., δεσμεύτηκε για τη χορήγηση ενός ποσού ύψους 30.000 ως 50.000 δραχμών για την κάλυψη του προαναφερόμενου ελλείμματος.³¹⁷ Χαρακτηριστική είναι η «διαταγή»³¹⁸ του υψηλά ιστάμενου «προστάτη» του Σ.Ε.Η. προς τους καθηγητές της σχολής να προσφέρουν αμισθί τις υπηρεσίες τους μέχρι την εξασφάλιση του χρηματικού ποσού που απαιτούνταν, μεταξύ άλλων, και για την κάλυψη των αμοιβών τους.

Ωστόσο, η διόλου ευκαταφρόνητη τακτική οικονομική ενίσχυση που από το 1928 και μετά λάμβανε ο Σ.Ε.Η. από τον κρατικό προϋπολογισμό, το Δήμο Ηρακλείου και το Ε.Β.Ε.Η. δεν αξιοποιούνταν μόνο για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών της Νυκτερινής Σχολής. Παράλληλα κάλυπτε και σημαντικό μέρος των αναγκαίων εξόδων για την κάλυψη των λειτουργικών εξόδων του σωματείου (ενοίκιο γραφείου, εξασφάλιση γραφικής ύλης, απόδοση συνδρομής στην Ο.Ι.Υ.Ε.), καθώς και για τη χρηματοδότηση των παροχών του προς τα μέλη του (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, επιδόματα σε άπορα μέλη, ταμείο συντάξεως μελών). Πιο συγκεκριμένα, σχεδόν τα 2/3 (45.000 δραχμές) από τα προσδοκώμενα, σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του έτους 1929, έσοδα του σωματείου, ύψους

³¹⁵ Η συγκεκριμένη εκτίμηση προκύπτει από αίτημα που κατέθεσε ο Σ.Ε.Η. στη Νομαρχία για την έγκριση σχετικής απόφασης του διοικητικού του συμβουλίου (βλ. στο ίδιο, σ. 32-33).

³¹⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 13-10-1928, Αρ. Απόφασης 14, σ. 30-31.

³¹⁷ Στο ίδιο, σ. 32.

³¹⁸ Με το συγκεκριμένο όρο καταγράφεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων του συλλόγου η συγκεκριμένη απαίτηση του Μαρή [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 13-10-1928, Αρ. Απόφασης 14, σ. 32].

74.500 δραχμών, προβλεπόταν να αντληθούν από τις εισφορές του δημοσίου, της τοπικής αυτοδιοίκησης και του Ε.Β.Ε.Η.³¹⁹ Ανάλογη είναι η εικόνα που παρουσιάζει ο προϋπολογισμός της σχολής για το ακαδημαϊκό έτος 1929-1930 με ένα έλλειμμα 55.500 δραχμών, η κάλυψη του οποίου για άλλη μια φορά εναπόκειται στη γενναιοδωρία της κρατικής επιχορήγησης.³²⁰ Με βάση τα προαναφερόμενα, δε θα ήταν υπερβολικός ο ισχυρισμός ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ο Σ.Ε.Η. εξαρτώνταν σε σημαντικό βαθμό οικονομικά αφενός, από το κράτος και αφετέρου, από τους ίδιους τους εργοδότες του, από εκείνους, δηλαδή, οι οποίοι αποτελούσαν τους αποδέκτες των αιτημάτων του. Είναι προφανές πως η συγκεκριμένη πραγματικότητα αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα στη συνέπεια με την οποία ο Σ.Ε.Η. διεκδικούσε την υλοποίησή τους.

Από τα προαναφερόμενα στοιχεία και συνεκτιμώντας το γεγονός πως το ζήτημα της Νυκτερινής Σχολής απασχόλησε διεξοδικά τις περισσότερες συνεδριάσεις της διοίκησης του Σ.Ε.Η. από τον Οκτώβριο του 1928 ως το Σεπτέμβριο του 1929, συμπεραίνεται πως το ενδιαφέρον του συλλόγου για την επιτυχία του συγκεκριμένου εγχειρήματος απορροφούσε σημαντικό μέρος της δράσης του. Από μια άποψη η Ν.Ε.Σ.Ε. αποτελούσε, ίσως, το ισχυρότερο επιχείρημα του συλλόγου, το πιο δυνατό του «χαρτί» για την αναγνώρισή του από την εμπορική κοινότητα του Ηρακλείου ως οργανικού τμήματός της. Σε τελική ανάλυση, οι απόφοιτοι της σχολής θα αποτελούσαν εκείνο ακριβώς το επαρκώς καταρτισμένο προσωπικό των εμπορικών επιχειρήσεων το οποίο θα συνέβαλε στην ανταπόκρισή τους στις απαιτήσεις της αγοράς. Δεκαπέντε μήνες μετά την έναρξη λειτουργίας της σχολής, το Δεκέμβριο του 1929, η διοίκηση του Σ.Ε.Η. μπορούσε να υπερηφανεύεται πως χάρη στη λειτουργία της ο σύλλογος είχε πλέον αναδειχθεί στην πρώτη θέση μεταξύ των «εν τη πόλει δρώντων σωματείων».³²¹

Επιχειρώντας μια γενική αποτίμηση του ρόλου της επαγγελματικής σχολής του Σ.Ε.Η. εκτιμάμε πως ήταν καθοριστικός στη διαμόρφωση των ιδεολογικών χαρακτηριστικών του σωματείου ως τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Η άμεση και έμπρακτη συνδρομή του κρατικού μηχανισμού και η εμφανής στήριξή της από τον επιχειρηματικό κόσμο του Ηρακλείου συνηγορούν στην εκτίμηση πως η λειτουργία της σχολής δημιούργησε εξαιρετικά ευνοϊκούς όρους για την υπαγωγή του

³¹⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 3-2-1929, Αρ. Απόφασης 19, σ. 43.

³²⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 21-9-1929, Αρ. Απόφασης 27, σ. 63.

³²¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 22-12-1929, Αρ. Απόφασης 31, σ. 70.

συλλόγου στην πολιτική και ιδεολογική κηδεμονία του αστικού καθεστώτος. Με άλλα λόγια, δρομολογούσε την ταξική του ενσωμάτωση.

4.6. Η διαχείριση του «ελεύθερου χρόνου» των μελών του Σ.Ε.Η.

4.6.1. Σχετικά με την έννοια του «ελεύθερου χρόνου»

Η έννοια του *ελεύθερου χρόνου* ως κατηγορίας αυστηρά διαχωρισμένης από τον *εργάσιμο χρόνο* είναι συνδεδεμένη με την κυριαρχία της αστικής κοινωνίας. Σύμφωνα με το βρετανό ιστορικό Ε. Π. Τόμσον,³²² η μετάβαση από την προβιομηχανική στην ανεπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία επέφερε ριζικές αλλαγές στη διάρθρωση της εργασίας, οι οποίες με τη σειρά τους επηρέασαν την αντίληψη για την έννοια του χρόνου. Όπως επισημαίνει η Χριστίνα Κουλούρη,³²³ στη βάση της προαναφερόμενης διαπίστωσης, η αυστηρή διάκριση μεταξύ «εργασίας και σχολής» επηρέασε, αναπόφευκτα, μεταξύ άλλων, και τη «δόμηση του αστικού χώρου» με τη δημιουργία «διαίτερων ιδιωτικών και δημόσιων χώρων κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου». Στην περίπτωση των εμποροϋπαλλήλων και των υπόλοιπων ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου, οι επιλογές που προσφέρονταν από τη συνδικαλιστική τους οργάνωση για τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου τους αφορούσαν είτε την αξιοποίηση της Βιβλιοθήκης και του Αναγνωστηρίου του Σ.Ε.Η. είτε τη συμμετοχή τους στις χοροεσπερίδες και τις ημερήσιες εκδρομές του συλλόγου.

4.6.2. Η Βιβλιοθήκη και το Αναγνωστήριο του Σ.Ε.Η.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί σε προηγούμενη ενότητα,³²⁴ οι εμποροϋπάλληλοι διακρίνονταν για τον υψηλότερο γραμματισμό τους συγκριτικά με άλλες κατηγορίες εργαζομένων, κυρίως όσων ασκούσαν χειρωνακτική εργασία. Έχει γίνει, ήδη, εκτενής αναφορά στις επίμονες προσπάθειες του Σ.Ε.Η. για τη λειτουργία της Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής και για το ρόλο της ως «πιστοποίησης» της προθυμίας του σωματείου να συμβάλει στην ανάπτυξη της τοπικής αστικής κοινωνίας του Ηρακλείου. Τη συγκεκριμένη επιδίωξη, ωστόσο, υπηρετούσαν και άλλες παρεμφερείς πρωτοβουλίες του συλλόγου.

Στις αρχές του 1930 το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. ενέκρινε τη δημιουργία βιβλιοθήκης και αναγνωστηρίου στα γραφεία του σωματείου.

³²² Ε. Π. Τόμσον, *Χρόνος, εργασιακή πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός*, μετ. Β. Τομανάς, Εκδόσεις Νησίδες Θεσσαλονίκη 1994, σ. 7-8.

³²³ Χριστίνα Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας, Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1997, σ. 38.

³²⁴ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 55-56.

Διακηρυγμένο στόχο της συγκεκριμένης απόφασης, εκτός από τον προφανή της ανύψωσης του μορφωτικού επιπέδου των μελών του συλλόγου, αποτελούσε παράλληλα και η σύσφιξη των μεταξύ τους δεσμών.³²⁵ Όπως και στην περίπτωση της Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής, η διοίκηση του σωματείου κάθε άλλο παρά φειδωλή θα αποδειχθεί στην κάλυψη των εξόδων που απαιτούνταν για την απόκτηση του απαραίτητου εξοπλισμού (βιβλιοθήκες, τραπέζια κ.ά.) και για την αγορά βιβλίων και περιοδικών. Πιο συγκεκριμένα, από το Μάρτιο ως το Δεκέμβριο του 1930 δαπανήθηκαν τα διόλου ευκαταφρόνητα –δεδομένων των οικονομικών δυνατοτήτων του σωματείου- ποσά των 14.895 δραχμών για την αγορά βιβλίων³²⁶ και των 13.223 δραχμών για την απόκτηση επίπλων και άλλου εξοπλισμού,³²⁷ σημαντικό μέρος του οποίου (βιβλιοθήκες και ψάθινα παραβάν) προοριζόταν για τη βιβλιοθήκη και το αναγνωστήριο του συλλόγου. Ωστόσο, η πρωτοβουλία αυτή δεν αφορούσε μόνο το στενό κύκλο των μελών του Σ.Ε.Η. Αντίθετα, απευθυνόταν συνολικότερα στην τοπική κοινωνία. Χαρακτηριστική είναι η παραχώρηση της βιβλιοθήκης και του αναγνωστηρίου για χρήση από το ευρύτερο κοινό, καθώς και από τη διανοήση του Ηρακλείου για την πραγματοποίηση διαλέξεων.³²⁸ Θεωρούμε πως τα προαναφερόμενα, σε συνδυασμό με τη λειτουργία της επαγγελματικής σχολής του σωματείου, είναι ενδεικτικά της προσπάθειας του Σ.Ε.Η. να αναγνωριστεί η συμβολή του στην πολιτισμική πρόοδο και, γενικότερα, τον εκσυγχρονισμό της τοπικής κοινωνίας. Ωστόσο, την ίδια στιγμή και παρά την αδιαμφισβήτητη βάση που είχαν οι συγκεκριμένες προσδοκίες, εκτιμάται πως πρωτοβουλίες όπως οι προαναφερόμενες, ενθάρρυναν στις γραμμές του Σ.Ε.Η. τον ιδιότυπο «ελιτισμό» ο οποίος έχει ήδη σχολιαστεί σε προηγούμενη ενότητα.³²⁹

³²⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 30-3-1930, Αρ. Απόφασης 40, σ. 86.

³²⁶ Μεταξύ των συγκεκριμένων αποκτημάτων του Σ.Ε.Η. μπορούμε να διακρίνουμε τίτλους όπως η εξάτομη *Ιστορία της Ελλάδος* του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και το *Μεγάλο Λεξικό Ελευθερουδάκη* [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικά Συνεδριάσεως 4-8-1930, Αρ. Απόφασης 51, σ. 111 και 18-12-1930, Αρ. Απόφασης 61 αντίστοιχα].

³²⁷ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 27-3-1930, Αρ. Απόφασης 39, σ. 84.

³²⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικό Συνεδριάσεως 30-3-1930, Αρ. Απόφασης 40, σ. 86-87.

³²⁹ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 55-56.

4.6.3. Χοροεσπερίδες και εκδρομές

Δυο ιδιαίτερες αλλά σπάνιες μορφές ψυχαγωγίας που επέτρεπαν στα μέλη του Σ.Ε.Η. μια, έστω σύντομη, απόδραση από τον καθημερινό φόρτο εργασίας πρόσφεραν οι χοροεσπερίδες και οι ημερήσιες εκδρομές στην κρητική ύπαιθρο.

Όσον αφορά τις χοροεσπερίδες, αυτές αποτελούσαν μια μάλλον «αστική» μορφή διασκέδασης, η οποία παρείχε στους εμποροϋπαλλήλους τη δυνατότητα να βιώσουν, έστω για μερικές στιγμές, τον τρόπο ζωής αρκετών από τα αφεντικά τους και, γενικότερα, των ευκατάστατων αστικών στρωμάτων της τοπικής κοινωνίας. Ενδεικτικές του ενδιαφέροντος της διοίκησης του Σ.Ε.Η. για τη δημόσια εικόνα του σωματείου στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις είναι οι υποδείξεις των εκάστοτε οργανωτικών επιτροπών προς τα μέλη του συλλόγου για την όσο το δυνατόν «ευπρεπέστερη» εμφάνισή τους.³³⁰ Τηρώντας τα καθιερωμένα τυπικά στην ψυχαγωγία της μεσοπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, οι χοροεσπερίδες του Σ.Ε.Η. διοργανώνονταν στις Απόκριες. Μεταξύ των ετών 1929 και 1931 ο Σ.Ε.Η. πραγματοποίησε τρεις χοροεσπερίδες, από τις οποίες οι δύο πρώτες είχαν προγραμματιστεί για την Τσικνοπέμπτη και την παραμονή της Τσικνοπέμπτης των ετών 1929 (7-3-1929)³³¹ και 1930 (19-2-1930)³³² αντίστοιχα. Όσον αφορά την τρίτη χοροεσπερίδα, δεν είναι γνωστή η ακριβής ημερομηνία της. Δεδομένου, όμως, πως είχε προγραμματιστεί για το Φεβρουάριο του 1931,³³³ θεωρούμε σχεδόν βέβαιη την πραγματοποίησή της κατά την ίδια εορταστική περίοδο. Τα γεγονότα που σχετίζονται με την προετοιμασία των συγκεκριμένων εκδηλώσεων³³⁴ μας επιτρέπουν τη διατύπωση ορισμένων εκτιμήσεων σχετικά με το ρόλο που διαδραμάτιζαν στη ζωή του σωματείου. Το γενικό συμπέρασμα είναι πως ακόμη και οι ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, οι οποίες από τη φύση τους προσφέρονταν για τη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των μελών του σωματείου, μπορούσαν παράλληλα να αποτελέσουν αφορμή για την εκδήλωση διενέξεων μέσα στους κόλπους του Σ.Ε.Η. Παράλληλα,

³³⁰ Είναι χαρακτηριστική η υπόδειξη της διοίκησης προς την τριμελή οργανωτική επιτροπή της χοροεσπερίδας της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1930 να μεριμνήσει «δια την καλύτεραν και ευπρεπεστέραν εμφάνισιν» [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 12-2-1930, Αρ. Απόφασης 36, σ. 79-80].

³³¹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 24-2-1929, Αρ. Απόφασης 20, σ. 48.

³³² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 12-2-1930, Αρ. Απόφασης 36, σ. 79-80.

³³³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 3-2-1931, Αρ. Απόφασης 63, σ. 138.

³³⁴ Περισσότερες πληροφορίες διαθέτουμε για την πρώτη και την τρίτη χοροεσπερίδα. Για τη δεύτερη γνωρίζουμε μόνο την ημερομηνία για την οποία είχε προγραμματιστεί.

μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως ευκαιρίες για την έκφραση του πολιτικού στίγματος του συλλόγου.

Αναφορικά με τη χοροεσπερίδα της 7^{ης} Μαρτίου του 1929, δύο είναι τα στοιχεία που θεωρούμε αξιοσημείωτα: το πρώτο σχετίζεται με τους σκοπούς της εκδήλωσης και το δεύτερο με τους λόγους για τους οποίους, τελικά, αναβλήθηκε. Βασική επιδίωξη της διοίκησης του Σ.Ε.Η. –η οποία καθόριζε και το «ιερόν του σκοπού» της χοροεσπερίδας– ήταν η εξοικονόμηση χρημάτων αφενός, για την ενίσχυση της Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής και αφετέρου, για την κάλυψη των εξόδων της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης των μελών του συλλόγου.³³⁵ Με άλλα λόγια, η διασφάλιση της συνέχισης δύο πρωτοβουλιών στις οποίες ο σύλλογος προσέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα. Όσον αφορά τους λόγους ματαίωσης της συγκεκριμένης εκδήλωσης, αυτοί σχετίζονταν με και το ενδιαφέρον που το σωματείο θεωρούσε πως έπρεπε να επιδείξει για σημαντικά προβλήματα της τοπικής κοινωνίας συμπαραστεκόμενο στις πληττόμενες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες. Ο πρώτος αφορούσε την επίδειξη ταξικής αλληλεγγύης απέναντι στη χειμαζόμενη από την ανεργία εργατική τάξη του Ηρακλείου, της οποίας οι ιδιωτικοί υπάλληλοι, όπως τόνιζε η σχετική απόφαση, αποτελούσαν οργανικό τμήμα.³³⁶ Ο δεύτερος σχετιζόταν με τις δυσμενείς επιπτώσεις της παρατεταμένης κακοκαιρίας στην οικονομική ζωή της περιοχής του Ηρακλείου, που στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στην αγροτική οικονομία.³³⁷ Με βάση τα προαναφερόμενα, η συγκεκριμένη απόφαση του σωματείου μπορεί να εκληφθεί ως η αναμενόμενη έκφραση κοινωνικής ευαισθησίας ενός συλλόγου ο οποίος διεκδικούσε για τον εαυτό του τον τίτλο του «πρώτου μεταξύ των σωματείων της πόλης».³³⁸

Ανάλογο ενδιαφέρον προκαλούν και τα ζητήματα που αναδείχθηκαν με αφορμή τη χοροεσπερίδα του Φεβρουαρίου του 1931.³³⁹ Η οικονομική ενίσχυση του συλλόγου και, κυρίως, η ανάδειξη της ηθικής υπεροχής των εμποροϋπαλλήλων ως «τάξης» έναντι της εργοδοσίας αποτελούσαν τους δυο διακηρυγμένους στόχους της συγκεκριμένης εκδήλωσης.³⁴⁰ Μια πρώτη μας παρατήρηση αφορά τη φαινομενική

³³⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 24-2-1929, Αρ. Απόφασης 20, σ. 48.

³³⁶ Στο ίδιο, σ. 48.

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 48.

³³⁸ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 22-12-1929, Αρ. Απόφασης 31, σ. 70.

³³⁹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 3-2-1931, Αρ. Απόφασης 63, σ. 138.

³⁴⁰ Είναι αξιοσημείωτο πως ο αυτονόητος σκοπός της ψυχαγωγίας των μελών του Σ.Ε.Η., παρ' όλο που αναφέρεται, δε συγκαταλέγεται ανάμεσά τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη σχετική απόφαση του διοικητικού συμβουλίου, η επιτυχής διεξαγωγή της χοροεσπερίδας αποσκοπούσε βασικά

αντίφαση μεταξύ του ταξικά φορτισμένου περιεχομένου του δεύτερου στόχου και του χώρου στον οποίο επρόκειτο να πραγματοποιηθεί η χοροεσπερίδα. Επρόκειτο για το *Ντορέ*, έναν από τους πιο δημοφιλείς χώρους διασκέδασης του αστικού κόσμου στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου.³⁴¹ Είναι ίσως η πρώτη φορά που στον επίσημο λόγο του σωματείου διατυπώνεται μία τόσο «σκληρή» στάση απέναντι την εργοδοσία. Μπορούμε να υποθέσουμε πως οι αυξανόμενες δυσκολίες βιοπορισμού και η συνεπαγόμενη ένταση των εργατικών και άλλων λαϊκών κινητοποιήσεων που σημειώνονται τη συγκεκριμένη περίοδο δεν αφήνουν ανεπηρέαστη ούτε κι αυτήν ακόμη τη φιλοβενιζελική ηγεσία του Σ.Ε.Η. Ωστόσο, μία από τις καταγεγραμμένες στο ίδιο πρακτικό αποφάσεις, λίγες σειρές πιο κάτω, έρχεται για να αποκαταστήσει τις ισορροπίες. Πρόκειται για ένα αίτημα -ουσιαστικά έκκληση- που απευθύνεται προς το Γεώργιο Μαρή προκειμένου να ανακαλέσει την απόφασή του να παραιτηθεί από το αξίωμα του υπουργού Εθνικής Οικονομίας³⁴² «χάριν της εξυπηρετήσεως των συμφερόντων του νομού Ηρακλείου».³⁴³

Όσον αφορά τις ημερήσιες εκδρομές στην κρητική ύπαιθρο, αυτές πραγματοποιούνταν με λεωφορεία που μίσθωνε ο Σ.Ε.Η. και τα έξοδά τους καλύπτονταν από προσωπικές εισφορές των συμμετεχόντων. Σε αυτές τις υπαίθριες εξορμήσεις μπορούσαν να συμμετάσχουν και μη μέλη του συλλόγου με μια πρόσθετη χαμηλή οικονομική επιβάρυνση. Αξιοσημείωτο είναι πως, σε μια προφανή συμβολική ένδειξη «ιπποτισμού» προς το «ασθενές φύλο», οι γυναίκες καλούνταν να πληρώσουν χαμηλότερη χρηματική εισφορά από εκείνη των ανδρών.³⁴⁴ Για την καλύτερη προετοιμασία της εκδρομής συγκροτούνταν επιτροπές επιφορτισμένες με τα καθήκοντα της εξασφάλισης των απαραίτητων τροφίμων και των αναγκαίων μεταφορικών μέσων.³⁴⁵

στην «επιβολή του ηθικού κύρους της τάξεώς μας επί της τάξεως των εργοδοτών» [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 3-2-1931, Αρ. Απόφασης 63, σ. 138].

³⁴¹ Τη δεκαετία του 1930 το «Ντορέ» λειτουργούσε ως αίθουσα δεξιώσεων, ανοιχτή στο κοινό καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου (βλ. «Απόκριες στο Ηράκλειο στο πέρασμα του χρόνου», <https://www.ntore.gr/gr/past/apokries-sto-irakleio-sto-perasma-ton-xronon-1>).

³⁴² Επρόκειτο να αναλάβει τα καθήκοντά του ως διοικητής της Εθνικής Τράπεζας.

³⁴³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 3-2-1931, Αρ. Απόφασης 63, σ. 139.

³⁴⁴ Το ποσό που αναλογούσε στον κάθε εκδρομέα για τη συμμετοχή του στην εκδρομή του Μαΐου του 1930 στο χωριό Ζαρός ανερχόταν στις 100 δραχμές για τους άνδρες και 80 δραχμές για τις γυναίκες. Για τα μη μέλη στα προαναφερόμενα ποσά προβλεπόταν η καταβολή 125 και 100 δραχμών αντίστοιχα [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικά Συνεδριάσεως 26-4-1931, Αρ. Απόφασης 67, σ. 147-148 και 10-5-1931, Αρ. Απόφασης 68, σ. 149-150].

³⁴⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Πρακτικόν Συνεδριάσεως 28-4-1930, Αρ. Απόφασης 43, σ. 91.

Ωστόσο, οι συγκεκριμένες αρκετά δημοφιλείς, κατά τα φαινόμενα, δραστηριότητες του Σ.Ε.Η. εκτός από ευκαιρίες διεξόδου από το άγχος της καθημερινότητας, μπορούσαν να αποτελέσουν και αφορμές για την εκδήλωση αντιπαραθέσεων μεταξύ της διοίκησης και των ελεγκτικών επιτροπών του συλλόγου. Τέτοια ήταν η περίπτωση της εκδρομής στη Μονή Αγίου Γεωργίου Γοργολαΐνης στις 11 Μαΐου 1930. Αφορμή της διαμάχης υπήρξε το –προβλεπόμενο από το καταστατικό του σωματείου- αίτημα ελέγχου των διοικητικών και διαχειριστικών βιβλίων του συλλόγου για τη διακρίβωση του κόστους της εκδρομής που απηύθυναν το Πειθαρχικό Εποπτικό Συμβούλιο και η Εξελεγκτική Επιτροπή προς τη διοίκηση του Σ.Ε.Η. λίγες ημέρες μετά την πραγματοποίησή της. Η άρνηση της τελευταίας άνοιξε έναν κύκλο αντιπαραθέσεων και αλληλοκατηγοριών με τον πρόεδρο της Εξελεγκτικής Επιτροπής Ευάγγελο Σαπουντζάκη να εγκαλεί το διοικητικό συμβούλιο για κακοδιαχείριση της περιουσίας του συλλόγου, αδικαιολόγητα έξοδα και «άλλας αυθαιρεσίας» και τον αντιπρόεδρο του Σ.Ε.Η Μηνά Μαρκάκη να καταγγέλλει τις δύο επιτροπές για ανηθικότητα.³⁴⁶ Παρά το γεγονός πως η συγκεκριμένη αντιπαραθέση εκδηλώθηκε φαινομενικά κυρίως με τη μορφή της προσωπικής διένεξης μεταξύ των δύο συνδικαλιστών, είναι πιθανό να υπέκρυπτε διαμάχες μεταξύ των διοικητικών οργάνων του συλλόγου. Από το διαθέσιμο υλικό στα αρχεία του σωματείου, πάντως, δεν προκύπτει το συμπέρασμα πως δόθηκε κάποια συνέχεια σε αυτήν την αντιπαραθέση. Παρ’ όλα αυτά, δε χωράει αμφιβολία πως τα προαναφερόμενα γεγονότα καταρρίπτουν ως ένα βαθμό την εικόνα της ομόνοιας και της αγαστής συνεργασίας που συχνά παρουσιάζεται στα πρακτικά καταγραφής των συλλογικών διαδικασιών του Σ.Ε.Η.

5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η περίοδος 1932-1936: Η αλλαγή πλεύσης στο Σ.Ε.Η.

5.1. Γενικές επισημάνσεις

Οι διαθέσιμες πληροφορίες για τη δράση του Σ.Ε.Η. κατά τη συγκεκριμένη περίοδο –που κλείνει με την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου 1936- είναι ελάχιστες, δεδομένης και της απουσίας καταγεγραμμένων πρακτικών των συνεδριάσεων του σωματείου. Τα όποια ελάχιστα στοιχεία υπάρχουν στη διάθεσή μας προέρχονται, κατά κύριο λόγο, από δημοσιεύματα στον τοπικό Τύπο ή από εργασίες σχετικές με τη δράση του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου και δευτερευόντως από το ιστορικό αρχείο του Κ.Κ.Ε. Δεδομένου,

³⁴⁶ Στο ίδιο, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 19-5-1930, Αρ. Απόφασης 47 σ. 97-98.

εξάλλου, του γεγονότος πως τον Ιούλιο του 1936 -παραμονές της επιβολής της μεταξικής δικτατορίας- κατασχέθηκαν κατόπιν εισαγγελικής εντολής τα αρχεία του Ε.Κ.Η.,³⁴⁷ είναι πολύ πιθανό και τα αρχεία του Σ.Ε.Η. να έτυχαν ανάλογης μεταχείρισης. Όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια, πρόκειται για μια περίοδο πλούσια σε γεγονότα τόσο στο Ηράκλειο όσο και πανελλαδικά με κοινό τους γνώρισμα την εμφανή ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος –σε επίπεδο πολιτικών στόχων αλλά και μορφών πάλης- και την άνοδο των συγκρουσιακών του διαθέσεων.

Αναμφισβήτητα, η αποτελεσματικότερη διερεύνηση και η βαθύτερη κατανόηση των προαναφερόμενων αλλαγών απαιτούν να ληφθεί υπόψη μας το γενικότερο κλίμα που διαμορφωνόταν από τις ραγδαίες οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο: η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929-1932 και η διαχείρισή της από τις αστικές κυβερνήσεις, η άνοδος του φασισμού στην Ευρώπη και οι διεργασίες που συντελούνταν στο κομμουνιστικό και σοσιαλιστικό κίνημα ως πολιτικών διαμεσολαβητών των εργατικών ταξικών συμφερόντων άφηναν, αναμφισβήτητα, το αποτύπωμά τους και στα ελληνικά κοινωνικοπολιτικά δρώμενα. Πιο συγκεκριμένα, η αποτροπή της επιβολής δικτατορικής λύσης προς την οποία προσανατολιζόνταν σημαντικά τμήματα του κεφαλαίου και του αστικού πολιτικού κόσμου στην Ελλάδα ως απάντηση στις επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης και την εντεινόμενη ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού και ευρύτερου λαϊκού κινήματος, θα αναδειχθεί σε βασική προτεραιότητα του τελευταίου. Παράλληλα, θα λειτουργήσει και ως το ενοποιητικό εκείνο στοιχείο που θα καταστήσει δυνατή τη σταδιακή συμπίεση των οργανώσεων του εργατικού κινήματος και της Αριστεράς με τη μορφή του αντιφασιστικού μετώπου.

Η αναπότρεπτη εκδήλωση των συνεπειών της Μεγάλης Ύφεσης στην ελληνική οικονομία με την κήρυξη της πτώχευσης από την κυβέρνηση Βενιζέλου το Μάρτιο του 1932 οδήγησε σε ραγδαία επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών ευρύτερων εργατικών και άλλων λαϊκών στρωμάτων με τις απολύσεις και τις μισθολογικές μειώσεις να επεκτείνονται στους μισθωτούς εργαζόμενους όχι μόνο του ιδιωτικού αλλά και του δημόσιου τομέα. Έτσι, ήδη από τις 30 Νοεμβρίου του ίδιου έτους η εφημερίδα *Ανόρθωσις* μας πληροφορεί για την έντονη κινητικότητα στους κόλπους των δημόσιων υπαλλήλων με την *Πανυπαλληλική Επιτροπή* να προσανατολίζεται σε προειδοποιητική απεργιακή κινητοποίηση για την αποτροπή των κυβερνητικών σχεδίων για απολύσεις και περικοπές μισθών.³⁴⁸ Ενδεικτική,

³⁴⁷ Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³⁴⁸ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 30.11.1932.

εξάλλου, της εμφάνισης φαινομένων εξαθλίωσης και στο Ηράκλειο είναι η έκκληση του *Πατριωτικού Ιδρύματος Προστασίας Παιδιού* για την οικονομική στήριξη «500 παιδιών ξυπόλητων, κουρελιασμένων και νηστικών» εν όψει των Χριστουγέννων του 1932.³⁴⁹

Η εκδήλωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα βρίσκει το εργατικό και υπαλληλικό συνδικαλιστικό κίνημα οργανωτικά κατακερματισμένο ως αποτέλεσμα των αντιπαρατιθέμενων πολιτικών «γραμμών» που είχαν χαραχθεί από τις δυνάμεις που δρούσαν στους κόλπους του. Στις δυο ήδη υπάρχουσες πανελλαδικής εμβέλειας εργατοϋπαλληλικές συνομοσπονδίες που διεκδικούσαν την εκπροσώπηση της ελληνικής εργατικής τάξης («συντηρητική» Γ.Σ.Ε.Ε. και αριστερή Ενωτική Γ.Σ.Ε.Ε.) θα προστεθεί το 1934 η *Πανελλαδική Συνομοσπονδία Εργασίας* (στο εξής Π.Σ.Ε.), ιδρυμένη από τα -αποσχισθέντα το 1931 από τη Γ.Σ.Ε.Ε.- *Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα* (στο εξής Α.Ε.Σ.) και υπό την πολιτική επιρροή του σοσιαλδημοκράτη συνδικαλιστή Δημήτρη Στρατή.³⁵⁰ Ωστόσο, η συνέχιση της εσωτερικής διαπάλης στο εργατικό κίνημα δε θα λειτουργήσει ανασταλτικά στην ανάπτυξη διεκδικητικών αγώνων. Εκτός από το χώρο των δημόσιων υπαλλήλων, ο αναβρασμός είναι εμφανής και στους μισθωτούς εργαζομένους του ιδιωτικού τομέα. Έτσι στα τέλη του 1932, η βραχύβια κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος υπό τον Παναγή Τσαλδάρη (3 Νοεμβρίου 1932-16 Ιανουαρίου 1933)³⁵¹ έρχεται αντιμέτωπη με ένα μαζικό απεργιακό κύμα που χαρακτηρίζεται από έντονη μαχητικότητα. Από τα τέλη του Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου βρίσκονται σε εξέλιξη οι απεργίες των τροχιοδρομικών, των εργατών αερίοφωτος και των αρτεργατών της πρωτεύουσας με την ανοιχτή υποστήριξη του Ε.Κ.Α. και της Γ.Σ.Ε.Ε.³⁵² Επικαλούμενη την αποκατάσταση της τάξης και την προστασία της «ελευθερίας της εργασίας», η κυβέρνηση των Λαϊκών θα απαντήσει με συλλήψεις απεργών αλλά και μελών και στελεχών του Κ.Κ.Ε. (θεωρούμενων, προφανώς ως υποκινητών της απεργίας) όπως ο βουλευτής του *Ενιαίου Μετώπου Εργατών-Αγροτών* (εκλογικός συνδυασμός του Κ.Κ.Ε.) Βασίλης Νεφελούδης και το προσωπικό της εφημερίδας *Ριζοσπάστης*.³⁵³ Επισημαίνοντας την αναγκαιότητα επίδειξης ακόμη σκληρότερης στάσης απέναντι στις εργατικές κινητοποιήσεις και κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου για μια «ευρισκόμενη επί

³⁴⁹ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 29.11.1932.

³⁵⁰ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 237-238.

³⁵¹ Το Λαϊκό Κόμμα ανέλαβε τα ηνία της χώρας μετά την εκλογική ήττα των βενιζελικών στις εκλογές της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1932.

³⁵² *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 02.12.1932, 03.12.1932, 04.12.1932, 06.12.1932 και 07.12.1932.

³⁵³ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 02.12.1932, 04.12.1932. και 07.12.1932.

θύραις» πανεργατική απεργία. ο φιλοβενιζελικός Τύπος θα εγκαλέσει τους Λαϊκούς για αναποφασιστικότητα και έλλειψη πυγμής.³⁵⁴ Τίτλοι του τύπου «Η Αθήνα υπό καθεστώς τρομοκρατίας»³⁵⁵ δεν κάνουν άλλο από το να τονίζουν τον κοινό φόβο του αστικού πολιτικού κόσμου του Μεσοπολέμου απέναντι στο ανερχόμενο εργατικό κίνημα ως ενοποιητικό στοιχείο των αντιμαχόμενων μερίδων του.

5.2. Η κατάσταση του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, παρά τη σημαντική αποδυνάμωση της Κομματικής Οργάνωσης Ηρακλείου (στο εξής Κ.Ο.Η.) του Κ.Κ.Ε. λόγω των διώξεων του «Ιδιωνύμου»,³⁵⁶ η παρέμβαση των κομμουνιστών στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα του Ηρακλείου θα ενταθεί προσδίδοντάς του νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Έτσι, στις 30 Αυγούστου 1933 ο φιλοκομμουνιστικός Π.Ε.Σ.³⁵⁷ και τα σωματεία των λιμενεργατών, των αρτεργατών και των μυλεργατών θα επιχειρήσουν την επανασύσταση του Ε.Κ.Η.³⁵⁸ Ωστόσο, τα εμπόδια που παρεμβάλλονταν από τις δικαστικές αρχές³⁵⁹ καθιστούσαν τη συγκεκριμένη διαδικασία κάθε άλλο παρά τυπική. Τελικά, δεκαπέντε ολόκληρους μήνες μετά, στις 30 Νοεμβρίου του 1934, το Πρωτοδικείο Ηρακλείου θα επικυρώσει το καταστατικό του επανιδρυμένου Ε.Κ.Η. Το 1935 η επανασυσταθείσα συνδικαλιστική οργάνωση, της οποίας πρώτος πρόεδρος εκλέχτηκε το Φεβρουάριο της ίδιας χρονιάς ο «συντηρητικός» (πιθανότατα βενιζελικός)³⁶⁰ Στέφανος Δεληβασίλης, αριθμούσε στο δυναμικό της 22 σωματεία. Λίγους μήνες αργότερα, στις αρχαιρεσίες της 15ης Ιουλίου του 1935, οι συσχετισμοί στο Ε.Κ.Η. θα ανατραπούν υπέρ των κομμουνιστών. Τη θέση του προέδρου του Ε.Κ.Η. θα αναλάβει ο προσφυγικής καταγωγής και μέλος του Κ.Κ.Ε. Θόδωρος Παπάζογλου (γνωστός και με το ψευδώνυμο Πάγκαλος)³⁶¹ με πρωταγωνιστικό ρόλο στους εργατικούς αγώνες του Ηρακλείου ως το 1936. Παρά την εμφανή παρουσία των κομμουνιστών σ' αυτό, το Ε.Κ.Η. δε θα προσχωρήσει στην Ενωτική Γ.Σ.Ε.Ε.

³⁵⁴ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 03.12.1932.

³⁵⁵ Στο ίδιο.

³⁵⁶ Παναγιώτης Γεωργουδής, «Πάγκαλος: Ο πρωτεργάτης του κινήματος για το δωρο στην Κρήτη», *Εφημερίδα των Συντακτών*, φ. 04.08.2016 (συνέντευξη με το Θόδωρο Παπάζογλου-Πάγκαλο). Σύμφωνα με το ιστορικό συνδικαλιστικό στέλεχος του Κ.Κ.Ε. του Μεσοπολέμου, η κομματική οργάνωση Ηρακλείου αριθμούσε μόλις 25 άτομα, όλα τους νεαρής ηλικίας.

³⁵⁷ Θυμίζουμε πως η συγκεκριμένη συνδικαλιστική οργάνωση είχε ιδρυθεί με πρωτοβουλία των κομμουνιστών μετά τη διάλυση του Ε.Κ.Η. το 1928.

³⁵⁸ Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³⁵⁹ Χαρακτηριστικά αναφέρεται η άρνηση επικύρωσης του νέου καταστατικού του Ε.Κ.Η. (η οποία τελικά θα καμφθεί) με πρόσχημα το έμβλημα της συνδικαλιστικής οργάνωσης, ένα σφυρί, που, προφανώς, θύμιζε το σφυροδρέπανο, το χαρακτηριστικό έμβλημα του Κ.Κ.Ε. (βλ. Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου»).

³⁶⁰ Π. Γεωργουδής, «Πάγκαλος: Ο πρωτεργάτης του κινήματος για το δωρο στην Κρήτη».

³⁶¹ Στο ίδιο.

αλλά θα ενταχθεί στη Γ.Σ.Ε.Ε. Δε θα παραλείψει, ωστόσο, να θέσει ως προϋπόθεση για την παραμονή του σ' αυτήν, την ευθυγράμμιση της συννομοσπονδίας με την «αρχή της πάλης των τάξεων», όπως, εξάλλου, προβλεπόταν ρητά και στο καταστατικό του.³⁶²

Είναι πιθανό η συγκεκριμένη επιλογή της διοίκησης του Ε.Κ.Η. να αποτέλεσε μια μορφή συμβιβασμού μεταξύ του Π.Ε.Σ. και των τριών -πιθανότατα φιλοβενιζελικών- σωματείων που είχαν πρωτοστατήσει στην επανίδρυση της οργάνωσης. Σημαντικό ρόλο στη λήψη της συγκεκριμένης απόφασης θα πρέπει να διαδραμάτισε και η σταδιακή αλλαγή της στάσης του Κ.Κ.Ε. και του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος στην τακτική των συμμαχιών του μπροστά στην απειλή του φασισμού και του κινδύνου επιβολής δικτατορίας. Το συγκεκριμένο γεγονός, οδήγησε στον επαναπροσδιορισμό της μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930 επιφυλακτικής ως εχθρικής στάσης του κόμματος απέναντι στο ενδεχόμενο συνεργασιών με τη σοσιαλδημοκρατία και τα λεγόμενα «δημοκρατικά» αστικά κόμματα. Αυτό με τη σειρά του είχε ως συνέπεια τη χάραξη των συμμαχιών του Κ.Κ.Ε. σε μια πιο διευρυμένη βάση, κάτι το οποίο σε επίπεδο εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος σήμαινε την επιδίωξη συνεργασιών τόσο στη «βάση», μεταξύ των πρωτοβάθμιων σωματείων, όσο και στην «κορυφή», μεταξύ των ηγεσιών. Ήδη από το Μάρτιο του 1934 το 5^ο Συνέδριο του Κ.Κ.Ε. είχε υιοθετήσει τη γραμμή του «παλλαϊκού αντιφασιστικού μετώπου πάλης».³⁶³ Η νέα αντίληψη για τη συγκρότηση των συμμαχιών εκφράστηκε με την υπογραφή του Αντιφασιστικού Συμφώνου τον Οκτώβριο του ίδιου έτους από το Κ.Κ.Ε., το Α.Κ.Ε., το *Σοσιαλιστικό Κόμμα* (στο εξής Σ.Κ.), τη Γ.Σ.Ε.Ε., την Ενωτική Γ.Σ.Ε.Ε. και τα Α.Ε.Σ.³⁶⁴ Δε θα πρέπει, τέλος, να υποτιμηθεί και ο ρόλος που, προφανώς, διαδραμάτισε και η σταδιακή προσέγγιση της Ενωτικής Γ.Σ.Ε.Ε. και των Α.Ε.Σ. από τη Γ.Σ.Ε.Ε., όπως αυτή εκφράστηκε με την απόφαση του 7^{ου} Συνεδρίου της τελευταίας υπέρ της ενοποίησης του συνδικαλιστικού κινήματος.³⁶⁵

Παράλληλα, δε θα πρέπει να υποτιμηθεί και η συμβολή των πολιτικών εξελίξεων που δρομολόγησαν οι δυο συνεχόμενες εκλογικές ήττες των βενιζελικών το 1932 και το 1933 στην τήρηση μιας πιο διαλλακτικής στάσης από στελέχη του Κόμματος των Φιλελευθέρων απέναντι στο Κ.Κ.Ε. Η σκλήρυνση της στάσης της

³⁶² Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³⁶³ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 417.

³⁶⁴ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 237.

³⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 238.

κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος απέναντι στους βενιζελικούς, ιδιαίτερα μετά το αποτυχημένο κίνημα του στρατηγού Νικόλαου Πλαστήρα της 6^{ης} Μαρτίου 1933, καθώς και η ευαισθητοποίηση της «αριστερής» πτέρυγας της βενιζελικής παράταξης απέναντι στον εμφανή κίνδυνο παλινόρθωσης της μοναρχίας ευνοούσαν τη σύμπραξη με τους κομμουνιστές, έστω περιστασιακά και σε τοπικό επίπεδο.³⁶⁶ Θεωρούμε πως τέτοιου είδους συνεργασίες ήταν ευκολότερες σε επίπεδο συνδικαλιστικών οργανώσεων, όπου οι υπαρκτές πολιτικές διαφορές μεταξύ των μελών τους δεν εμπόδιζαν τη συνύπαρξή τους στο ίδιο σωματείο.

Η ανασύσταση του Ε.Κ.Η. συμπίπτει χρονικά με την ανάπτυξη σημαντικών εργατικών και λαϊκών αγωνιστικών κινητοποιήσεων με αιτήματα τόσο οικονομικά όσο και αμιγώς πολιτικά. Η συχνότητα και η έμφαση με την οποία προβάλλονταν τα τελευταία είναι ενδεικτικά της εντεινόμενης πολιτικοποίησης της εργατικής συλλογικής δράσης, με ολοένα εμφανέστερα σ' αυτήν τα ριζοσπαστικά της χαρακτηριστικά. Έτσι, το Νοέμβριο του 1934 θα ξεκινήσει η απεργία του σωματείου των υποδηματεργατών, μιας σχετικά μαζικής συνδικαλιστικής οργάνωσης³⁶⁷ με φιλοκομμουνιστική διοίκηση και αξιολογη αγωνιστική παράδοση.³⁶⁸ Η απεργία θα λήξει ένα μήνα μετά με τη σύλληψη πέντε συνδικαλιστών του σωματείου, τα οποία ήταν όλα τους μέλη του Κ.Κ.Ε.

Αξιοσημείωτο γνώρισμα του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στο Ηράκλειο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αποτελεί η έντονη δραστηριοποίηση συνδικαλιστών προσφυγικής καταγωγής, αρκετοί από τους οποίους καταλαμβάνουν σημαντικές θέσεις στα θεσμικά του όργανα ως πρόεδροι σωματείων και μέλη της διοίκησης του Ε.Κ.Η. Έτσι, στο ψηφοδέλτιο των αρχαιρεσιών του Ε.Κ.Η. της 30ής Μαρτίου 1936,³⁶⁹ εκτός από το όνομα του κομμουνιστή Θόδωρου Παπάζογλου ή Πάγκαλου, μπορούμε να διακρίνουμε, μεταξύ άλλων, και εκείνα των συντρόφων του Στρατή Περγαλίδη (προέδρου του Ε.Κ.Η. την ταραγμένη περίοδο 1944-1947) και του προέδρου του Σ.Ε.Η. Ναπολέοντα Σουκατζίδα, μικρασιατών προσφύγων από την Προύσα και εμβληματικών μορφών του ελληνικού εργατικού κινήματος.

³⁶⁶ Στην ευρύτερη περιοχή του Ηρακλείου η συγκεκριμένη συνεργασία θα εκφραστεί με τη συγκρότηση επιτροπών κατά της παλινόρθωσης της μοναρχίας [βλ. Άννα Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο Δετοράκης Θ.-Καλοκαιρινός, Α., (επιμ.), *Πεπραγμένα Θ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμος Γ1, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2005, σ. 401].

³⁶⁷ Π. Γεωργουδής, «Πάγκαλος: Ο πρωτεργάτης του κινήματος για το δωρο στην Κρήτη». Την εποχή εκείνη, σύμφωνα με το Θόδωρο Παπάζογλου, αριθμούσε 150 μέλη.

³⁶⁸ Δημήτρης Χ. Σάββας, «Ιστορικές σελίδες: Οι τσαγκαράδες στο Μεγάλο Κάστρο», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 18.05.2009 και Π. Γεωργουδής, «Πάγκαλος: Ο πρωτεργάτης του κινήματος για το δωρο στην Κρήτη».

³⁶⁹ *Ελευθέρα Σκέψις*, Ηράκλειο, φ. 02.04.1936.

Την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα το 1936³⁷⁰ δρομολογήθηκε και η αλλαγή πλεύσης στο Σ.Ε.Η. με την εκλογή του Ναπολέοντα Σουκατζίδη, στη θέση του προέδρου του συλλόγου. Ωστόσο, η παντελής έλλειψη αρχειακού υλικού του σωματείου σχετικά με τη συγκεκριμένη περίοδο δε μας επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας, έστω αδρομερούς, εικόνας για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η «αλλαγή φρουράς» στο μέχρι τότε φιλοβενιζελικό σωματείο, ούτε για τη δράση που ανέπτυξε. Το βέβαιο, πάντως, είναι πως ο Σ.Ε.Η. ακολούθησε μια πορεία ανάλογη με εκείνη άλλων σωματείων του Ηρακλείου των οποίων η δράση στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ριζοσπαστικοποιήθηκε.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσωπικότητα του νέου προέδρου του σωματείου. Για τη δράση του αντλούμε πληροφορίες από το λιγοστό σχετικό υλικό στα αρχεία του Κ.Κ.Ε., από το έργο ερευνητών της τοπικής ιστορίας της Κρήτης και από τη βιογραφία του κομμουνιστή συνδικαλιστή, την οποία συνέγραψε ο κρητικός πεζογράφος Θέμος Κορνάρος. Σύμφωνα με τον τελευταίο,³⁷¹ ο Ναπολέων Σουκατζίδης, γλωσσομαθής και με σπουδές στα οικονομικά,³⁷² εργαζόταν από το 1928, σε ηλικία μόλις είκοσι ετών, ως λογιστής στην εφοπλιστική και βιομηχανική επιχείρηση *Λιοπυράκης και Σία*. Το ενδιαφέρον του για τα τοπικά προβλήματα και οι επικοινωνιακές του ικανότητες σε συνδυασμό με την εκτίμηση που απολάμβανε μεταξύ των μικροκαλλιεργητών προμηθευτών της εταιρείας στην οποία εργαζόταν, του επέτρεψαν να διευρύνει τις επαφές του με έναν ευρύ κύκλο συντοπιτών του. Στη διεύρυνση των κοινωνικών του επαφών και του κύρους που απολάμβανε στην τοπική κοινωνία συνέβαλαν η ευρυμάθεια και το ενδιαφέρον του για το λαϊκό πολιτισμό της Κρήτης. Αυτό εκδηλώθηκε έμπρακτα τόσο με την προσωπική του έρευνα και τη δημοσίευση σχετικών άρθρων στον τοπικό τύπο, όσο και με την πρωτοβουλία συγκρότησης φιλολογικής συντροφιάς.³⁷³ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ως μέλος του διοικητικού συμβουλίου του *Μορφωτικού Συλλόγου Ιεράπετρας* πρόσφερε σε μικρούς μαθητές της πόλης δωρεάν διδασκαλία ξένων γλωσσών.³⁷⁴ Οι συγκεκριμένες δραστηριότητες του επέτρεψαν την αποκτήσει επαφές με εκπροσώπους της κρητικής διανόησης, όπως η δασκάλα και λαογράφος Μαρία Λιουδάκη, αδελφή της αρραβωνιαστικιάς του Χαράς Λιουδάκη.³⁷⁵ Την περίοδο 1932-

³⁷⁰ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, σ. 263.

³⁷¹ *Ριζοσπάστης*, «Τ' όνομά του Ναπολέον, μα τον νόμιζαν για Γιάννη», φ. 28-29.04.2018.

³⁷² Συγκεκριμένα ήταν απόφοιτος της *Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής Ηρακλείου* (βλ. Άννα Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Η Πρωτομαγιά του 1944 και ο Ναπολέων Σουκατζίδης», *Πατρίς*, 09.05.2020).

³⁷³ <http://arxeio.kke.gr/collections/show/5>.

³⁷⁴ Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Η Πρωτομαγιά του 1944 και ο Ναπολέων Σουκατζίδης».

³⁷⁵ <http://arxeio.kke.gr/collections/show/5>.

1935 ο Σουκατζίδης ως εργαζόμενος στην εταιρεία *Μίνως* της Ιεράπετρας ανέπτυξε σημαντική πολιτική και συνδικαλιστική δράση³⁷⁶ η οποία είχε ως συνέπεια την απόλυσή του. Το φθινόπωρο του 1935 εγκαταστάθηκε στο Ηράκλειο όπου συμμετείχε ενεργά στην ομάδα των κομμουνιστών συνδικαλιστών που είχαν αναλάβει την ανασύσταση του Ε.Κ.Η.³⁷⁷ Θεωρούμε προφανές πως τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Σουκατζίδη είχαν τη δική τους συμβολή στην ανάδειξή του στην ηγεσία του Σ.Ε.Η. Το βέβαιο, πάντως, είναι πως υπό τη διοίκησή του ο Σ.Ε.Η. αποτελούσε ένα από τα εργατοϋπαλληλικά σωματεία του Ηρακλείου στη διοίκηση των οποίων πλειοψηφούσαν οι κομμουνιστές και οι συνοδοιπόροι τους.

Ακριβώς ένα χρόνο πριν από την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, από τις 4 ως τις 9 Αυγούστου του 1935, θα διαδραματιστεί το σημαντικότερο, ίσως, επεισόδιο της ιστορίας του εργατικού κινήματος στην Κρήτη του Μεσοπολέμου. Η απεργία των σταφιδεργατών, του μαζικότερου εργατικού σωματείου του Ηρακλείου, θα ξεκινήσει προβάλλοντας αρχικά αιτήματα οικονομικού χαρακτήρα. Γρήγορα, όμως, θα εξελιχθεί σε παλλαϊκή εξέγερση με ξεκάθαρα πολιτικά χαρακτηριστικά, η οποία στην πράξη θα θέσει υπό αμφισβήτηση την αστική νομιμότητα, όπως αυτή εκφραζόταν από τη διακυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος. Σύμφωνα με το *Ριζοσπάστη*,³⁷⁸ το έναυσμα για την έναρξη των κινητοποιήσεων των σταφιδεργατών θα δοθεί τον Ιούνιο του 1935 με την άρνηση των σταφιδεμπόρων να αποδεχτούν τα αιτήματά τους για αυξήσεις των ημερομισθίων και καθιέρωση της οκτάωρης εργασίας. Η προσφυγή των εργατών στη Νομαρχία Ηρακλείου και την Επιθεώρηση Εργασίας θα αποβεί άκαρπη μπροστά στην αδιαλλαξία των εργοδοτών που αρνούσαν ακόμη και την αναγνώριση του σωματείου ως νόμιμου εκπροσώπου των εργαζομένων. Σύντομα τα αιτήματα των σταφιδεργατών θα εμπλουτισθούν με πιο προωθημένες και εμφανώς πολιτικού χαρακτήρα διεκδικήσεις: ελεύθερη κυκλοφορία του εργατικού Τύπου, γενική αμνηστία των καταδικασθέντων συνδικαλιστών και άλλων πολιτών, εναντίωση στα διαφαινόμενα σχέδια παλινόρθωσης της μοναρχίας.³⁷⁹ Η Κυριακή της 4^{ης} Αυγούστου θα ξεκινήσει με την κήρυξη απεργίας από το

³⁷⁶ Συγκεκριμένα, είχε αναπτύξει αξιοσημείωτη δράση μεταξύ της νεολαίας της Ιεράπετρας κατά της παλινόρθωσης της μοναρχίας (βλ. Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Η Πρωτομαγιά του 1944 και ο Ναπολέων Σουκατζίδης»).

³⁷⁷ Άννα Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο Δετοράκης Θ.-Καλοκαιρινός, Α., (επιμ.), *Πεπραγμένα Θ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμος Γ1, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2005, σ. 404 και 408.

³⁷⁸ «Οι σταφιδεργάτες του Ηρακλείου στο πόδι. Σκλαβική δουλειά και πείνα. Αισχρές μανούβρες των σταφιδεμπόρων», *Ριζοσπάστης*, φ. 25.07.1935.

³⁷⁹ *Ριζοσπάστης*, φ. 02.08.1935.

σταφιδεργατικό σωματείο. Οι απεργοί θα συναντήσουν τη βίαιη αντίδραση των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών, αφού η κυβέρνηση Τσαλδάρη είχε φροντίσει να ενισχύσει τις δυνάμεις της τοπικής Χωροφυλακής με ισχυρές στρατιωτικές μονάδες. Η μαζική ανταπόκριση των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στο κάλεσμα του Ε.Κ.Η. για πανεργατική απεργία ως απάντηση στον κρατικό αυταρχισμό θα προσδώσει νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά στην κινητοποίηση, η οποία, πλέον, προσλαμβάνει εμφανή εξεγερσιακά και ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά. Το συντονισμό της κινητοποίησης αναλαμβάνει, πλέον, η φιλοκομμουνιστική διοίκηση του Ε.Κ.Η. με κομβικό το ρόλο του ίδιου του προέδρου του, του Θόδωρου Παπάζογλου-Πάγκαλου.³⁸⁰ Η συγκεκριμένη εξέλιξη, όπως επιβεβαιώνεται και από το *Ριζοσπάστη*,³⁸¹ θα θορυβήσει την κυβέρνηση. Η έντονη ανησυχία της για ενδεχόμενη «υπόκρυψη επαναστατικών σκοπών πίσω από την απεργία» θα την οδηγήσουν στην κήρυξη στρατιωτικού νόμου στο Ηράκλειο και την κλιμάκωση της βίας εναντίον των εξεγερμένων. Επτά νεκροί, οι περισσότεροι εργάτες, και σαράντα ως πενήντα τραυματίες θα είναι ο απολογισμός της αιματηρής καταστολής της εξέγερσης. Παρ' όλο που τα γεγονότα του Ηρακλείου προκάλεσαν την έντονη αντίδραση των τριών εργατοϋπαλληλικών συνμοσπονδιών, οι προσπάθειες του μεταξύ τους συντονισμού (που ξεκίνησαν με πρωτοβουλία της Ενωτικής Γ.Σ.Ε.Ε.) απέβησαν άκαρπες. Έτσι, ενώ η Ενωτική Γ.Σ.Ε.Ε. στις 13 Αυγούστου 1935 προχώρησε στην κήρυξη πανελλαδικής απεργίας, η Π.Σ.Ε. περιορίστηκε σε μια δίωρη στάση εργασίας. Η Γ.Σ.Ε.Ε. από την πλευρά της δεν προέβη σε καμία ανάλογη ενέργεια.³⁸²

Παρά την απουσία συγκεκριμένων πληροφοριών σχετικά με την αυτοτελή δράση του Σ.Ε.Η., πρέπει να θεωρηθεί αρκετά πιθανή η συμμετοχή του σωματείου στα γεγονότα του Αυγούστου του 1935. Στο συγκεκριμένο συμπέρασμα καταλήγουμε λαμβάνοντας, καταρχάς, υπόψη μας την ένταση των εξελίξεων και το μαζικό χαρακτήρα που είχε προσλάβει η λαϊκή συμμετοχή στις κινητοποιήσεις εκείνων των ημερών. Εξάλλου, η εκλογή του Ναπολέοντα Σουκατζίδη ως προέδρου του Σ.Ε.Η.³⁸³ λίγους μήνες αργότερα, στις αρχές του 1936, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το επιστέγασμα μιας διαδικασίας πολιτικού αναπροσανατολισμού του σωματείου σε ριζοσπαστικότερη κατεύθυνση, η οποία, πιθανότατα, βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη το προηγούμενο χρονικό διάστημα.

³⁸⁰ Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου» και Π. Γεωργουδής, «Πάγκαλος: Ο πρωτεργάτης του κινήματος για το δωρο στην Κρήτη».

³⁸¹ *Ριζοσπάστης*, φ. 06.08.1935 και 07.08.1935.

³⁸² Ανυπόγραφο, «Αύγουστος 1935: απεργία των σταφιδεργατών στο Ηράκλειο. Οι εργάτες ζήτησαν ψωμί και η κυβέρνηση τους έδωσε σφαίρες...», *Ριζοσπάστης*, φ. 21.05.2015.

³⁸³ Ε. Λαγουδάκη, *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο*, σ. 263.

Οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν τους φόβους του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, της Αριστεράς και των αντιμοναρχικών βενιζελικών για παλινόρθωση της μοναρχίας. Την ανατροπή της κυβέρνησης Τσαλδάρη από το στρατιωτικό κίνημα του φιλομοναρχικού υποστράτηγου Γεώργιου Κονδύλη στις 10 Οκτωβρίου 1935 θα ακολουθήσει η επάνοδος της δυναστείας των Γκλύξμπουργκ. Χάρη στο νόθο δημοψήφισμα της 3^{ης} Νοεμβρίου του ίδιου έτους ο Γεώργιος Β΄ θα ανακηρυχθεί «Βασιλεύς των Ελλήνων».³⁸⁴ Συνεπές στη γραμμή της αντιπαράθεσης με το «μοναρχοφασισμό», το Ε.Κ.Η. θα συμπεριληφθεί στον κατάλογο των οργανώσεων που θα αντιταχθούν στη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος απαιτώντας ταυτόχρονα την παροχή αμνηστίας στους πολιτικούς κρατούμενους.³⁸⁵ Ο σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Κωνσταντίνο Δεμερτζή με αντιπρόεδρο και υπουργό στρατιωτικών τον Ιωάννη Μεταξά θα προετοιμάσουν το έδαφος για την επιβολή της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου. Η ανάληψη του πρωθυπουργικού αξιώματος από τον ηγέτη του μικρού ακροδεξιού *Κόμματος των Ελευθεροφρόνων* στις 13 Απριλίου 1936 –με την ανοχή ή και ανοιχτή υποστήριξη σύσσωμου σχεδόν του αστικού πολιτικού κόσμου- θα σηματοδοτήσει την περαιτέρω όξυνση της κατασταλτικής πολιτικής του κράτους εναντίον των εχθρών της «κοινωνικής ευταξίας και της νομιμότητας».³⁸⁶

Οι προαναφερόμενες εξελίξεις δε θα σταθούν ικανές να ανακόψουν το κύμα των εργατικών και άλλων λαϊκών κινητοποιήσεων οι οποίες συνεχίζονται τόσο στο Ηράκλειο όσο και σε ολόκληρη τη χώρα. Στο σύντομο χρονικό διάστημα από τις εκλογές του Ιανουαρίου του 1936 ως το πραξικόπημα της 4^{ης} Αυγούστου, ο αναβρασμός που επικρατούσε σε ευρύτερα εργατικά και αγροτικά στρώματα του Ηρακλείου συνεχιζόταν με αμείωτη ένταση. Σύμφωνα με την Άννα Μανουκάκη-Μεταξάκη, ερευνήτρια της τοπικής ιστορίας του Ηρακλείου,³⁸⁷ στις 14 Ιανουαρίου 1936 το Ε.Κ.Η. θα διοργανώσει πανεργατική συγκέντρωση καταγγελίας της αντιλαϊκής πολιτικής και των πολιτικών διώξεων. Στις 3 Μαΐου του ίδιου έτους στη Χερσόνησο Ηρακλείου θα λάβει χώρα μαζικό αγροτικό συλλαλητήριο ενώ οκτώ μέρες αργότερα ανάλογη πολυπληθής συγκέντρωση διαμαρτυρίας των αγροτών θα πραγματοποιηθεί στα Πεζά. Αξιοσημείωτες, ωστόσο, είναι και οι ζυμώσεις στο χώρο της νεολαίας, όπως συμπεραίνεται από την πραγματοποίηση μαθητικής απεργίας στις

³⁸⁴ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939*, τόμος Α2, σ. 442-443.

³⁸⁵ Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

³⁸⁶ Σπύρος Λιναρδάτος, *Πώς εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου 1936*, ΤΟ ΒΗΜΑ βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009, σ.158-196.

³⁸⁷ Άννα Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Νομό Ηρακλείου κατά το Μεσοπόλεμο», http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html.

14 Μαρτίου της ίδιας χρονιάς με βασικό αίτημα τη βελτίωση των συνθηκών φοίτησης στα δημόσια σχολεία. Με ιδιαίτερα γλαφυρό τρόπο περιγράφεται από την προαναφερόμενη ερευνήτρια³⁸⁸ ο εορτασμός της Εργατικής Πρωτομαγιάς του 1936. Η τιμητική εκδήλωση του Ε.Κ.Η. ξεκίνησε με πολυπληθή συγκέντρωση στο ιδιωτικό κτήμα της οικογένειας του Στρατή Περγαλίδη στην προσφυγική συνοικία του Αγίου Κωνσταντίνου³⁸⁹ και ολοκληρώθηκε με την πραγματοποίηση πορείας η οποία κατέληξε αργά τη νύχτα στο Βαλιδέ Τζαμί στο κέντρο του Ηρακλείου.³⁹⁰

Λίγες μέρες αργότερα, τα γεγονότα του «ματωμένου Μάη του '36» στη Θεσσαλονίκη θα αποτελέσουν το επιστέγασμα μιας μακράς περιόδου μαζικών και μαχητικών λαϊκών κινητοποιήσεων με έντονα τα ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά. Ο κοινωνικός αναβρασμός που πυροδοτήθηκε από την απεργία διαρκείας των καπνεργατών της 29^{ης} Απριλίου του 1936 και συγκλόνισε τη μακεδονική πρωτεύουσα από τις 8 ως τις 12 Μαΐου βάφτηκε με το αίμα δεκάδων νεκρών και εκατοντάδων τραυματιών.³⁹¹ Στις 13 Μαΐου το Ε.Κ.Η. θα δώσει το δικό του δυναμικό παρόν στην πανελλαδική πανεργατική απεργία συμπαράστασης στους εξεγερμένους της Θεσσαλονίκης την οποία θα προκηρύξουν από κοινού και οι τρεις εργατοϋπαλληλικές συννομοσπονδίες.³⁹² Ο μαχητικός τρόπος περιφρούρησης της απεργίας με τη συγκρότηση απεργιακών φρουρών και οι εμφανείς πολιτικές επιρροές της φιλοκομμουνιστικής διοίκησης του Ε.Κ.Η. στις ομιλίες των συνδικαλιστών και το περιεχόμενο των αιτημάτων³⁹³ προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του τοπικού τύπου σχεδόν στο σύνολό του. Χαρακτηριστικές είναι οι ειρωνικές και απαξιωτικές αναφορές της φιλοβενιζελικής *Ανορθώσεως* σε «ερυθρούς φρουρούς» και «εργατοκάπηλους».³⁹⁴ Την ίδια εποχή θα ιδρυθεί ο αντικομμουνιστικός *Εθνικός και Κοινωνικός Σύνδεσμος Ηρακλείου* με σκοπό τη «δια παντός νομίμου μέσου προστασία του υπάρχοντος αστικού συστήματος».³⁹⁵ Η σιωπηρή ή φανερή υποστήριξη της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας από τους τοπικούς βενιζελικούς παράγοντες είναι ενδεικτική της έντονης ανησυχίας του αστικού πολιτικού κόσμου -

³⁸⁸ Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Νομό Ηρακλείου κατά το Μεσοπόλεμο», http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html.

³⁸⁹ Πρόκειται για τη συνοικία που είναι σήμερα γνωστή ως Ατσαλένιο.

³⁹⁰ Πρόκειται για την Πλατεία Κορνάρου.

³⁹¹ Σ. Λιναρδάτος, *Πώς εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου 1936*, σ. 197-205.

³⁹² Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Νομό Ηρακλείου κατά το Μεσοπόλεμο», http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html.

³⁹³ Ενδεικτικά αναφέρεται το αίτημα της ελεύθερης διακίνησης και κυκλοφορίας του *Ριζοσπάστη* (βλ. Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Νομό Ηρακλείου κατά το Μεσοπόλεμο», http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html).

³⁹⁴ *Ανόρθωσις*, Ηράκλειο, φ. 15.05.1936.

³⁹⁵ Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Νομό Ηρακλείου κατά το Μεσοπόλεμο», http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html.

τουλάχιστον της πλειονότητάς του- για τους κινδύνους που προοιωνίζόταν για το κοινωνικό καθεστώς η ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος.

Στις 13 Ιουνίου 1936 θα πραγματοποιηθεί η σύλληψη και εκτόπιση στον Άγιο Ευστράτιο πέντε κομμουνιστών συνδικαλιστών, προέδρων σωματείων και μελών της διοίκησης του Ε.Κ.Η. Το συγκεκριμένο γεγονός σήμανε την έναρξη της διαδικασίας εξάρθρωσης του τοπικού κομματικού μηχανισμού του Κ.Κ.Ε. και την εκκαθάριση των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων από τα «επικίνδυνα» στοιχεία. Μεταξύ των συλληφθέντων ήταν και ο νεαρός πρόεδρος του Σ.Ε.Η. Ναπολέον Σουκατζίδης.³⁹⁶ Την ημέρα της σύλληψης των πέντε συνδικαλιστών και για μερικές μέρες ακόμη το Ηράκλειο θα θυμίζει κατεχόμενη πόλη με εμφανή την παρουσία ισχυρών και πάνοπλων αστυνομικών και στρατιωτικών δυνάμεων γύρω από το κτήριο του Ε.Κ.Η. και σε διάφορα άλλα σημεία της πόλης.³⁹⁷ Η σχετική ανακοίνωση του νομάρχη Ηρακλείου Ιωάννη Λιοδάκη δεν αφήνει καμία αμφιβολία σχετικά με τους λόγους που επέβαλλαν τη σύλληψη των συνδικαλιστών: η επικίνδυνη για τη «Δημόσια Ασφάλεια και την τάξιν της πόλεως» δράση τους που αποσκοπούσε στην «ανατροπή του πολιτεύματος και του καθεστώτος», την «εγκαθίδρυσιν της ερυθράς Δικτατορίας των Σοβιέτ» και την «κατάργησιν της Θρησκείας μας».³⁹⁸

Το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. θα καταγγείλει άμεσα τις συλλήψεις ως κατάφωρη παραβίαση των ατομικών δικαιωμάτων και των συνταγματικών ελευθεριών.³⁹⁹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο αρθρώνεται ο καταγγελτικός λόγος του σωματείου. Συγκεκριμένα, εκτός από το εμφανές ταξικό περιεχόμενο που διαποτίζει την ανακοίνωση του Σ.Ε.Η. –κάτι αναμενόμενο για έναν συνδικαλιστικό φορέα αριστερού πολιτικού προσανατολισμού- διακρίνεται και μια προσπάθεια οικειοποίησης συμβόλων και αξιών του κυρίαρχου καθεστωτικού «εθνικοπατριωτικού» λόγου. Έτσι, η κατάδειξη των «αντιδραστικών πλουτοκρατικών παραγόντων» ως των πραγματικών εντολέων της σύλληψης των συνδικαλιστών συνοδεύεται από την ταυτόχρονη παρουσίαση των «τιμίων ανθρώπων της εργασίας» ως των γνήσιων φορέων των «ηρωικών παραδόσεων του Ελληνικού Λαού δια την Ελευθερίαν και την ανθρωπίνην αξιοπρέπειαν».⁴⁰⁰ Η έμφαση που δίνεται από το Σ.Ε.Η. στον «πατριωτισμό» θα μπορούσε να ερμηνευθεί με δυο τρόπους. Αφενός, ως

³⁹⁶ Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Νομό Ηρακλείου κατά το Μεσοπόλεμο», http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html. και *Φωνή του Λαού*, Ηράκλειο, φ. 14.06.1936.

³⁹⁷ *Φωνή του Λαού*, Ηράκλειο, φ. 14.06.1936 και 15.06.1936.

³⁹⁸ *Φωνή του Λαού*, Ηράκλειο, φ. 14.06.1936.

³⁹⁹ Στο ίδιο.

⁴⁰⁰ Στο ίδιο.

προσπάθεια εμφάνισης του ριζοσπαστικού εργατικού κινήματος ως γνήσιου εκφραστή των «εθνικών» (βλ. «λαϊκών») συμφερόντων. Αφετέρου, ως απόπειρα άρθρωσης ενός λιγότερο «αιχμηρού» και «υπερταξικού» λόγου, ο οποίος θα διευκόλυνε την προσέγγιση των εν δυνάμει συμμάχων της εργατικής τάξης, των, κατά κανόνα, μετριοπαθών πολιτικά μικροαστικών στρωμάτων. Κάτι τέτοιο βρισκόταν, εξάλλου, σε πλήρη συμφωνία με το στόχο συγκρότησης του Παλλαϊκού Μετώπου, τον οποίο το Κ.Κ.Ε. είχε υιοθετήσει το Δεκέμβριο του 1935 στο 6^ο Συνέδριό του.⁴⁰¹

Οι συλλήψεις και εκτοπίσεις της 13^{ης} Ιουνίου θα αφήσουν, ουσιαστικά, ακέφαλο το εργατικό κίνημα του Ηρακλείου. Την επόμενη ημέρα αντιπροσωπείες του Σ.Ε.Η. και άλλων εργατικών και υπαλληλικών σωματείων θα πραγματοποιήσουν παραστάσεις διαμαρτυρίας στη νομαρχία. Εκεί θα αντιμετωπίσουν τη σκαιά συμπεριφορά του νομάρχη, ο οποίος θα δικαιολογήσει τη σύλληψη των πέντε συνδικαλιστών ως επιβεβλημένη ενέργεια για την αντιμετώπιση «επικινδύνων» ατόμων. Λίγες εβδομάδες αργότερα, τον Ιούλιο του 1936, θα ακολουθήσει η διενέργεια αστυνομικής έρευνας στα γραφεία του Ε.Κ.Η. και η κατάσχεση των αρχείων του.⁴⁰² Η πρόταση της Ενωτικής Γ.Σ.Ε.Ε. για άμεση πραγματοποίηση της οργανωτικής ενοποίησης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος θα συναντήσει τη διστακτικότητα της Γ.Σ.Ε.Ε. Η τελευταία, θα δώσει τη συγκατάθεσή της με σημαντική καθυστέρηση, μόλις στις 31 Ιουλίου του 1936.⁴⁰³ Η εκδήλωση του πραξικοπήματος της 4^{ης} Αυγούστου τέσσερις μέρες αργότερα θα την καταστήσει πράξη άνευ νοήματος.

5.3. Η περίοδος της μεταξικής δικτατορίας

Κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας οι οργανώσεις του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, μετά την εκκαθάρισή τους από τους κομμουνιστές και τα υπόλοιπα «ανατρεπτικά στοιχεία», τέθηκαν υπό τον πλήρη και ασφυκτικό έλεγχο του καθεστώτος. Ενδεικτικό στοιχείο της νέας κατάστασης ήταν η καθαίρεση της διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. υπό τον Ιωάννη Καλομοίρη, ο οποίος αντικαταστάθηκε από έναν ανώτερο κρατικό υπάλληλο, τον τμηματάρχη του υφυπουργείου εργασίας Ιωάννη Παπαδημητρίου.⁴⁰⁴ Η μετονομασία, εξάλλου, μετά την 1^η Ιανουαρίου 1939,

⁴⁰¹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τόμος Β2, σ. 445 και Σ. Λιναρδάτος, *Πώς εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου 1936*, σ. 150-155.

⁴⁰² «Έρευνα εις το Εργατικόν Κέντρον», *Φωνή του Λαού*, Ηράκλειο, φ. 17.06.1936. και Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

⁴⁰³ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 238.

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 238-239.

της εργατοϋπαλληλικής συνομοσπονδίας σε *Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος* (στο εξής Ε.Σ.Ε.Ε.) και η προσθήκη του προσωνυμίου «εθνικό» στους τίτλους των Εργατικών Κέντρων υποδήλωναν την υποτιθέμενη «καθολική ενότητα των μισθωτών» στις «απαλλαγμένες» πλέον από πολιτικές έριδες συνδικαλιστικές τους οργανώσεις.⁴⁰⁵ Ήδη από το 1937 το επανιδρυμένο από συντηρητικά σωματεία Ε.Κ.Η. συμμορφούμενο με τις νέες κατευθύνσεις, θα μετονομαστεί σε *Εθνικόν Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Ηρακλείου* (στο εξής Ε.Ε.Κ.Η.), έχοντας ως αποστολή του, μεταξύ άλλων, να διατηρήσει «τας εργατοϋπαλληλικάς τάξεις του Ηρακλείου έξω πάσης πολιτικής επιρροής».⁴⁰⁶

Ο νέος ιδεολογικός προσανατολισμός των θεσμικών οργάνων του εργατικού συνδικαλισμού αποτυπώθηκε και επίσημα στις αποφάσεις του 8^{ου} Εθνικού Εργατοϋπαλληλικού Συνεδρίου -γνωστού και ως *Συνεδρίου των Ευχαριστιών*- (28 Νοεμβρίου-2Δεκεμβρίου 1937).⁴⁰⁷ Ενδεικτική του νέου ρόλου τον οποίο καλούνταν να διαδραματίσει η Ε.Σ.Ε.Ε. ήταν η αλλαγή του περιεχομένου του άρθρου 3 του καταστατικού της Γ.Σ.Ε.Ε. Το νέο, πλήρως αναθεωρημένο, άρθρο 3 όριζε πλέον ως απώτερο σκοπό της συνομοσπονδίας όχι την «εξαφάνισιν της μισθωτής εργασίας και του εργοδότη» αλλά τη «συνεργασία των συντελεστών που αποτελούν την εθνικήν εργασίαν».⁴⁰⁸ Με αυτόν τον τρόπο επισημοποιούσε και κατοχύρωνε νομικά την αντικατάσταση της αρχής της ταξικής πάλης από εκείνη της ταξικής συνεργασίας ως βασικής καθοδηγητικής αρχής της συνομοσπονδίας. Όπως επισημαίνεται από το Γιώργο Κουκουλέ,⁴⁰⁹ το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου προώθησε τη θεσμική ενσωμάτωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στον κρατικό μηχανισμό αξιοποιώντας, μεταξύ άλλων, προς αυτήν την κατεύθυνση και τις ήδη υπάρχουσες πελατειακές σχέσεις μεταξύ των μελών των σωματείων και των «εργατοπατέρων», οι οποίοι αποτελούσαν ένα είδος «εργατικής αριστοκρατίας».⁴¹⁰ Η νομική κατοχύρωση, εξάλλου, της συνεργασίας των δοτών συνδικαλιστικών ηγεσιών με τους δικτυικούς μηχανισμούς καθιέρωνε και επίσημα τον ασφυκτικό αστυνομικό έλεγχο στα σωματεία διασφαλίζοντας τη «νομιμοφροσύνη» τους και τη συμμόρφωσή τους με την «εθνική» πολιτική του τεταρτοαυγουστιανού καθεστώτος.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 239.

⁴⁰⁶ Ε. Λαγουδάκη, «Το χρονικό του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου».

⁴⁰⁷ Γ. Φ. Κουκουλέ, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 241.

⁴⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 242.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 244-245.

⁴¹⁰ Στο ίδιο, σ. 245, 251 και 255.

⁴¹¹ Στο ίδιο, σ. 255-256.

Παρά την πλήρη απουσία οποιουδήποτε στοιχείου σχετικά με την πορεία του Σ.Ε.Η. κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας και γνωρίζοντας την τύχη που επιφύλαξε το καθεστώς για συνδικαλιστές όπως ο Σουκατζίδης, θεωρούμε βέβαιο πως το σωματείο ακολούθησε μια πορεία ανάλογη με εκείνη των υπόλοιπων συνδικαλιστικών οργανώσεων «αναβαπτιζόμενο» στα ιδεώδη του *Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού*.

6ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση και τον Εμφύλιο Πόλεμο (1941-1949)

6.1. Μερικές απαραίτητες επισημάνσεις

Όσον αφορά την εργατική συνδικαλιστική δράση στην ταραγμένη δεκαετία του 1940, θεωρούμε απαραίτητη την επισήμανση της σοβαρής έλλειψης πηγών σχετικών με την παρουσία του Σ.Ε.Η. στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Η μόνη περίοδος για την οποία υπάρχει ελάχιστο και αποσπασματικό διαθέσιμο υλικό αφορά το σύντομο χρονικό διάστημα από τον Ιούνιο του 1946 ως το Φεβρουάριο του 1948. Λαμβάνοντας υπόψη μας την κατάσχεση των αρχείων του Ε.Κ.Η. από τις αστυνομικές αρχές στις παραμονές της μεταξικής δικτατορίας, θεωρούμε πολύ πιθανό να έτυχε ανάλογης μεταχείρισης και το αρχειακό υλικό του Σ.Ε.Η. Οι ελάχιστες σχετικές πληροφορίες που έχουμε συλλέξει για την υπόλοιπη περίοδο προέρχονται από τον τοπικό τύπο του Ηρακλείου, τόσο το φιλοεαμικό όσο και τον «αστικό». Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία και με δεδομένη την κυριαρχία του *Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου* (στο εξής Ε.Α.Μ.) και της Αριστεράς στο εργατικό και υπαλληλικό συνδικαλιστικό κίνημα του Ηρακλείου κατά την εξεταζόμενη περίοδο, μπορούμε βάσιμα να εκτιμήσουμε πως, τουλάχιστον, από τις παραμονές της Απελευθέρωσης ως το Μάρτιο του 1947 ο Σ.Ε.Η. είχε φιλοεαμική ηγεσία. Παρακολουθώντας, λοιπόν, τη διαδρομή του Ε.Κ.Η. στη δεκαετία του 1940 μπορούμε να σχηματίσουμε μια έστω γενική εικόνα της δράσης και του ίδιου του Σ.Ε.Η. Ωστόσο, από το Σεπτέμβριο του 1947 και μετά, περίοδο κατά την οποία βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη η επιχείρηση «αποκομμουνιστικοποίησης» των συνδικαλιστικών οργανώσεων, η ριζική στροφή στην πολιτική πλευση του σωματείου θα είναι πλέον γεγονός.

6.2. Το γενικό πλαίσιο

Η οικονομική και κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα που εγκαινιάζεται με την έναρξη της τριπλής κατοχής στη χώρα (1941-1944) μετά τη γερμανική εισβολή

το Μάιο του 1941, θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για ένα νέο ξεκίνημα του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Η απαξιωμένη στα μάτια των εργαζομένων Ε.Σ.Ε.Ε. θα συνεχίσει την πορεία της στην ίδια γραμμή πλεύσης με εκείνη της μεταξικής περιόδου, συνταυτιζόμενη πλήρως με τις ιδεολογικές και πολιτικές κατευθύνσεις των δοσιλογικών κυβερνήσεων και υποτασόμενη στα κελεύσματα των κατοχικών αρχών. Η καταδίκη των αντιστασιακών ενεργειών και η εμφανής απροθυμία της να κινητοποιηθεί για την αντιμετώπιση του λιμού που έπληττε τον αστικό πληθυσμό στο πρώτο διάστημα της Κατοχής ήταν επαρκείς ενδείξεις του ρόλου που της επιφυλασσόταν στα πλαίσια της *Νέας Τάξης Πραγμάτων*.⁴¹²

Λαμβάνοντας υπόψη τον αποκεφαλισμό των συνδικαλιστικών οργανώσεων και τα σημαντικά πλήγματα που είχε επιφέρει η μεταξική δικτατορία στο Κ.Κ.Ε. και συνολικότερα στην Αριστερά, η ανασύνταξη και η οργανωτική ανασυγκρότηση του εργατικού κινήματος αποτελούσε ένα εγχείρημα κάθε άλλο παρά εύκολο. Δεν πρέπει, εξάλλου, να λησμονείται πως ένας σημαντικός αριθμός σχετικά έμπειρων συνδικαλιστικών στελεχών, κυρίως κομμουνιστών, βρίσκονταν έγκλειστοι στις φυλακές ή εκτοπισμένοι στους τόπους εξορίας ως πολιτικοί κρατούμενοι τους οποίους οι κρατικές αρχές φρόντισαν να παραδώσουν στους κατακτητές. Ανάμεσά τους βρισκόταν και ο Ναπολέων Σουκατζίδης. Η ηθική και ιδεολογική αντοχή που επέδειξε ο πρόεδρος του Σ.Ε.Η. ως πολιτικός κρατούμενος και η εκτέλεσή του μαζί με άλλους 199 κομμουνιστές στην Καισαριανή την Πρωτομαγιά του 1944 τον έχουν καταστήσει ως μια από τις θρυλικές μορφές του ελληνικού εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος.⁴¹³ Είναι αξιοσημείωτο πως το 1985 του αποδόθηκε από την πολιτεία ο τιμητικός τίτλος του *Εθνικού Ηρώα*.⁴¹⁴

Την κάλυψη του κενού εκπροσώπησης του κόσμου της μισθωτής εργασίας θα αναλάβει το *Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο* (στο εξής Ε.Ε.Α.Μ.), που θα συγκροτηθεί, ύστερα από πρωτοβουλία του Κ.Κ.Ε., στις 16 Ιουλίου 1941 με ιδρυτικά

⁴¹² Στο ίδιο, σ. 258-259.

⁴¹³ Ιδιαίτερα γλαφυρή και με έντονο το βιοματικό στοιχείο είναι η περιγραφή των συνθηκών κράτησης των κομμουνιστών πολιτικών κρατουμένων στις φυλακές του στρατοπέδου του Χαϊδαρίου από τον κρητικό πεζογράφο Θέμο Κορνάρο στο μυθιστόρημά του με το χαρακτηριστικό τίτλο «Στρατόπεδο Χαϊδαρίου». Ο συγγραφέας, συγκρατούμενος του Σουκατζίδη, αναδεικνύει, μεταξύ άλλων, το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε ο κομμουνιστής συνδικαλιστής στη διατήρηση του ηθικού των συντρόφων του, καθώς και τη συνέπειά του στην πολιτική και ιδεολογική του στράτευση που εκφράστηκε με την άρνησή του να εξαιρεθεί από τους πολιτικούς κρατούμενους που τελικά εκτελέστηκαν σε αντίποινα για την εξόντωση του γερμανού υποστράτηγου Φραντς Κρεχ από αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ. στις 27 Απριλίου 1944 (βλ. Θέμος Κορνάρος, *Στρατόπεδο Χαϊδαρίου*, Πολιτιστικός Σύλλογος «Θέμος Κορνάρος», Ηράκλειο Κρήτης 2007). Επίσης, βλ. στο Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», σ. 408.

⁴¹⁴ Α. Μανουκάκη-Μεταξάκη, «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», σ. 408.

μέλη την Ενωτική Γ.Σ.Ε.Ε., τη Γ.Σ.Ε.Ε. και τα Α.Ε.Σ.⁴¹⁵ Το πρώτο σημαντικό επίτευγμα της νέας οργάνωσης αποτέλεσε η δια νόμου κατοχύρωση του θεσμού των συσσιτίων στις επιχειρήσεις⁴¹⁶ προσφέροντας μια ανάσα ζωής στα χειμαζόμενα από την πείνα εργατικά και υπαλληλικά στρώματα των μεγάλων αστικών κέντρων. Είναι προφανές πως η αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος με την εξασφάλιση μιας, έστω, στοιχειώδους ποσότητας τροφής σε καθημερινή βάση εξασφάλιζε την επιβίωση των εργαζομένων ως πρωταρχική προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός μαζικού αντιστασιακού κινήματος. Ταυτόχρονα, δημιουργούσε τους όρους για την εγγραφή του Ε.Ε.Α.Μ. στη συλλογική τους συνείδηση ως αδιαμφισβήτητου φυσικού ηγέτη της συγκεκριμένης προσπάθειας. Σημαντικό ρόλο στην παγίωση του ηγεμονικού ρόλου του Ε.Ε.Α.Μ. φαίνεται πως διαδραμάτισε η επιτυχημένη προσπάθεια του άμεσου ή έμμεσου ελέγχου των νόμιμων και άρα αναγνωρισμένων από τις δοσιλογικές κυβερνήσεις και τους κατακτητές συνδικαλιστικών οργάνων (πρωτοβάθμιων σωματείων και εργατικών κέντρων).⁴¹⁷ Παράλληλα, το Ε.Ε.Α.Μ. προκαλούσε προβλήματα στην απρόσκοπτη συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των κατοχικών στρατευμάτων, αναλάμβανε ρόλο πληροφοριοδότη της ένοπλης αντίστασης και παρείχε καταφύγιο σε διωκόμενους αγωνιστές.⁴¹⁸ Με άλλα λόγια, η νέα οργάνωση κατόρθωνε μέσα στις πρωτόγνωρες συνθήκες που δημιουργούσε η ξένη κατοχή να συνδέει τις οικονομικές διεκδικήσεις της εργατικής τάξης –ουσιαστικά τον αγώνα της για φυσική επιβίωση– με τους στόχους του ταχέως αναπτυσσόμενου και με απήχηση σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα κινήματος που θα μείνει γνωστό ως *Εθνική Αντίσταση*. Θεωρούμε πως τα προαναφερόμενα στοιχεία καθιστούν προφανείς τους λόγους για τους οποίους το Ε.Ε.Α.Μ. αποτέλεσε τον πυρήνα της μαζικότερης ελληνικής αντιστασιακής οργάνωσης, του Ε.Α.Μ., που ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 1941.⁴¹⁹

Η καθοριστική συμβολή του Ε.Ε.Α.Μ. στην ανάταση του εργατικού και υπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος τόσο σε ποσοτικούς όσο και σε ποιοτικούς

⁴¹⁵ Άγγελος Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ. 77.

⁴¹⁶ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 259.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σ. 259. Η προτεραιότητα που δόθηκε στην υλοποίηση του συγκεκριμένου καθήκοντος αποτελούσε, ουσιαστικά, υλοποίηση της απόφασης της 7^{ης} Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. το Σεπτέμβριο του 1941, η οποία έθετε, μεταξύ άλλων, ως καθοριστικής σημασίας στόχο την εκδίωξη των δοτών δοσίλογων συνδικαλιστών από τα σωματεία (βλ. Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 159).

⁴¹⁸ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 259.

⁴¹⁹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, τόμος Β1, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019, σ. 146-147.

δείκτες δε θα αργήσει να φανεί. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις που σποραδικά εκδηλώνονταν ήδη από το πρώτο διάστημα της Κατοχής θα αρχίσουν να επιδεικνύουν μια αξιόλογη μαχητικότητα και μαζικότητα κατά τους πρώτους μήνες του 1942.⁴²⁰ Η περαιτέρω σκλήρυνση της στάσης των κατακτητών και των δοσιλογικών κυβερνήσεων της *Ελληνικής Πολιτείας* με τη θέσπιση του νομοθετικού διατάγματος 1240 της 16/17 Απριλίου 1942 «Περί επιβολής της ποινής του θανάτου εις απεργούντας δημοσίους λειτουργούς»⁴²¹ καθιστούσε σαφή την αντιμετώπιση των συγκεκριμένων δράσεων του εργατικού και υπαλληλικού κόσμου ως απειλής για την εδραίωση της *Νέας Τάξης* στην κατεχόμενη Ελλάδα. Δεν τα εκλάμβαναν ως αυθόρμητα ξεσπάσματα αλλά ως ενέργειες εντασσόμενες στο γενικότερο σχεδιασμό ενός ευρύτερου εθνικού απελευθερωτικού κινήματος με σαφή αντιφασιστικά και ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά· ενός κινήματος που υπερβαίνοντας το στενό πλαίσιο των οικονομικών διεκδικήσεων, αμφισβητούσε ευθέως όχι μόνο το κατοχικό καθεστώς αλλά και την προπολεμική κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων.⁴²² Το νέο αυτό ποιοτικό γνώρισμα της εργατικής συνδικαλιστικής δράσης δεν ήταν, οπωσδήποτε, άσχετο με την ταχεία άνοδο της επιρροής του Κ.Κ.Ε. όχι μόνο μεταξύ των εργατοϋπαλληλικών στρωμάτων αλλά και σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, γεγονός που το καθιστούσε ηγεμονεύουσα δύναμη στην ΕΑΜική κοινωνικοπολιτική συμμαχία.⁴²³

Κορυφαία στιγμή του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος και του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα της κατοχικής περιόδου υπήρξαν οι μαζικές και με έντονα τα εξεγερσιακά χαρακτηριστικά πανελλαδικές απεργιακές κινητοποιήσεις της 24^{ης} Φεβρουαρίου και της 5^{ης} Μαρτίου 1943 υπό την καθοδήγηση του Ε.Ε.Α.Μ.⁴²⁴ Βασικό αίτημα των απεργών αποτελούσε η ανάκληση της διαταγής του γερμανού

⁴²⁰ Ο εορτασμός της εθνικής επετείου της 25^{ης} Μαρτίου και, ιδιαίτερα, η πανελλαδική δημοσιοϋπαλληλική απεργία του Απριλίου του 1942 θορύβησαν τις κατοχικές αρχές, οι οποίες αντιμετώπισαν τις συγκεκριμένες κινητοποιήσεις ως υπονομευτικές ενέργειες εναντίον των στρατευμάτων κατοχής (βλ. Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 270).

⁴²¹ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 273-274.

⁴²² Διακηρυγμένος πολιτικός στόχος του Ε.Ε.Α.Μ., καταγεγραμμένος στα επίσημα ντοκουμέντα του» ήταν η σύνδεση του αγώνα για την «Εθνική απελευθέρωση» με την «εγκαθίδρυση ενός λαοκρατικού καθεστώτος» (βλ. «Σχέδιο Απόφασης της Συνδιάσκεψης του ΕΕΑΜ της Αθήνας», Ιούλιος 1943: ΓΑΚ-Αρχείο Κατοχής, όπως αναφέρεται στο Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 136).

⁴²³ Σύμφωνα με τον Α. Αυγουστίδη, η επιρροή των κομμουνιστών στο Ε.Α.Μ. και ειδικότερα στο Ε.Ε.Α.Μ. ήταν κυρίαρχη τόσο σε επίπεδο πολιτικής και ιδεολογικής απήχησης όσο και στις μορφές οργανωτικής συγκρότησης (βλ. Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 116-118).

⁴²⁴ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 277 και προσωπική μαρτυρία Νίκου Πλουμπίδη όπως αναφέρεται στο Νίκος Μπογιόπουλος, «5 Μάρτη 1943», <https://www.imerodromos.gr/5-marti-1943/>

στρατιωτικού διοικητή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης Αλεξάντερ Λερ,⁴²⁵ που επέβαλλε την πολιτική επιστράτευση των ικανών για εργασία ελλήνων πολιτών 16 έως 45 ετών, θέτοντάς τους στη διάθεση των γερμανικών και ιταλικών κατοχικών δυνάμεων. Ο χαρακτήρας γενικής πολιτικής απεργίας και παλλαϊκού ξεσηκωμού που προσέλαβαν οι κινητοποιήσεις, καθώς και η έντονη μαχητικότητα –συχνά σε βαθμό αυταπάρνησης⁴²⁶– των διαδηλωτών κατά τη διάρκεια των πολύνεκρων συγκρούσεων με την Αστυνομία και τις κατοχικές δυνάμεις εξανάγκασαν τις τελευταίες σε ακύρωση των σχεδιασμών τους. Η αποτροπή της χρησιμοποίησης ελληνικού εργατικού δυναμικού για τις ανάγκες της πολεμικής μηχανής του *τρίτου ράιχ* και των συμμάχων του αποτέλεσε μια νίκη πρωτόγνωρη για τα μέχρι τότε δεδομένα της κατεχόμενης Ευρώπης.⁴²⁷

Παρά την παροδική κάμψη της κινηματικής δράσης μετά το καλοκαίρι του 1943,⁴²⁸ το εργατικό κίνημα, ενθαρρυμένο και από τις δυσμενείς για τις δυνάμεις του Άξονα εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα, θα ανακτήσει σταδιακά τη δυναμική του κατά την περίοδο από τον Ιανουάριο ως το Σεπτέμβριο του 1944.⁴²⁹ Βασικά πεδία πάλης κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αποτελούσαν η ματαίωση της αποστολής εργατών σε γερμανικά εργοστάσια και η εναντίωση στην αναγκαστική στρατολόγηση για την επάνδρωση των *Ταγμάτων Ασφαλείας*.⁴³⁰ Την ίδια χρονιά, η εκτέλεση του υφυπουργού Εργασίας και γενικού γραμματέα της Ε.Σ.Ε.Ε. Νίκου Καλύβα στις 24 Ιανουαρίου 1944⁴³¹ από την *Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα* (στο εξής Ο.Π.Λ.Α.) εμπειρείχε το συμβολισμό της δίκαιης τιμωρίας ενός ενόχου για τη διάπραξη διπλής προδοσίας, τόσο απέναντι στην πατρίδα του όσο και απέναντι στην τάξη του.

Όπως επισημαίνει ο Άγγελος Αυγουστίδης,⁴³² το Ε.Ε.Α.Μ. θα αποτελέσει «σταθμό στην ανάπτυξη του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος». Στις 18

⁴²⁵ «Το Διάταγμα της σκλαβιάς», *Ριζοσπάστης*, φ. 03.03.1943.

⁴²⁶ Προσωπική μαρτυρία του Νίκου Πλουμπίδη όπως παρατίθεται στο Νίκος Μπογιόπουλος, «5 Μάρτη 1943», <https://www.imerodromos.gr/5-marti-1943/>

⁴²⁷ Στο ίδιο.

⁴²⁸ Αυτό οφειλόταν, κυρίως, στην έξαρση της βίας των κατασταλτικών δοσιλογικών μηχανισμών και των κατοχικών στρατευμάτων (βλ. Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 278-279 και Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 145-148).

⁴²⁹ Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 149-151.

⁴³⁰ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 283.

⁴³¹ Στο ίδιο, σ. 281.

⁴³² Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 165.

Αυγούστου 1944, λίγους μήνες πριν από την Απελευθέρωση, θα επικυρώσει και τυπικά το ρόλο του ως αδιαμφισβήτητης ηγεσίας του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος αυτοαναγορευόμενο σε προσωρινή διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε.⁴³³ Έχοντας και την έγκριση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό το Γεώργιο Παπανδρέου, η νέα διοίκηση θα επιφορτισθεί με το καθήκον της προετοιμασίας της διεξαγωγής του 8^{ου} Πανεργατικού Συνεδρίου.⁴³⁴ Ωστόσο, τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν μετά τη ρήξη του Ε.Α.Μ. με την κυβέρνηση Παπανδρέου και το βρετανικό παράγοντα δε θα αφήσουν ανεπηρέαστο το εργατικό κίνημα. Η στρατιωτική ήττα του *Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού* (στο εξής Ε.Λ.Α.Σ.), ένοπλου σκέλους του Ε.Α.Μ., στις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου του 1944, γνωστές ως Δεκεμβριανά, και ο επώδυνος για την Αριστερά συμβιβασμός της Συμφωνίας της Βάρκιζας της 12^{ης} Φεβρουαρίου 1945 θα εξαναγκάσουν τις ΕΑΜικές δυνάμεις σε υποχωρήσεις δυσανάλογες με την ευρύτατη πολιτική τους απήχηση στην ελληνική κοινωνία.

Παρά τη στρατιωτική ήττα του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. και την πραξικοπηματική αποκατάσταση των αστικών κομμάτων στην εξουσία, η διατήρηση της επιρροής του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. σε ευρύτερα εργατικά και άλλα λαϊκά στρώματα εξακολουθούσε να αποτελεί πηγή ανησυχίας για το αστικό καθεστώς και τον διαρκώς παρόντα στα ελληνικά πράγματα ξένο παράγοντα. Η αντοχή που επεδείκνυε η ΕΑΜική συμμαχία όπως αυτή αποτυπωνόταν, ιδίως, στους πολιτικούς συσχετισμούς εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων⁴³⁵ ενέτειναν τις ανησυχίες και την ανάμιξη της Μεγάλης Βρετανίας και, από το 1947 και μετά, των Η.Π.Α. στις ελληνικές υποθέσεις. Ιδιαίτερα οι τελευταίες με την εξαγγελία του *δόγματος Τρούμαν* είχαν αυτοχρισθεί και επίσημα ως οι νέοι προστάτες της «απειλούμενης» από τον «κομμουνιστικό κίνδυνο» Ελλάδας.⁴³⁶

Την εμπλοκή των βρετανικών και αμερικανικών κρατικών υπηρεσιών στα ελληνικά πράγματα ήλθε να συνδράμει η παρέμβαση ισχυρών συνδικαλιστικών οργανώσεων και συγκεκριμένα της βρετανικής *Trade Unions Congress* (στο εξής Τ.Υ.Σ.) και των αμερικανικών *American Federation of Labor* (στο εξής Α.Φ.Λ.) και *Congress of Industrial Organization* (στο εξής Σ.Ι.Ο.).⁴³⁷ Εξαρχής, κατέστη προφανές πως η ανάμιξή τους στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα αποσκοπούσε στην

⁴³³ Στο ίδιο, σ. 165-166.

⁴³⁴ Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 283.

⁴³⁵ Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου, Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 215-217.

⁴³⁶ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, τόμος Β1, σ. 225.

⁴³⁷ Στο ίδιο, σ. 286-287.

«εξυγιάνσή» του μέσω της «αποκομμουνιστικοποίησής» του, στόχος που προϋπέθετε την εξουδετέρωση της κυρίαρχης σ' αυτό ΕΑΜικής συνδικαλιστικής παράταξης του *Εργατικού Αντιφασιστικού Συνασπισμού* (στο εξής ΕΡΓ.Α.Σ.). Προς την κατεύθυνση αυτή, οι ξένοι συνδικαλιστές, προεξάρχοντας του εκπροσώπου της Α.Φ.Λ. Ίρβινγκ Μπράουν, φρόντισαν να θέσουν υπό την προστασία τους τους λεγόμενους «ρεφορμιστές», όπως αποκαλούνταν οι δεξιοί συνδικαλιστές ηγέτες που συσπειρώνονταν στην *Εθνική Ριζοσπαστική Εργατική Παράταξη* (στο εξής Ε.Ρ.Ε.Π.) και το *Εθνικό Μέτωπο Εργαζομένων* (στο εξής Ε.Μ.Ε.).⁴³⁸ Η συγκεκριμένη κίνηση αποτελούσε, ουσιαστικά, έμπρακτη αποκατάσταση των πρώην μεταξικών και δοσίλογων «εργατοπατέρων» ως εκφραστών και τοποτηρητών της επίσημης κρατικής πολιτικής στο συνδικαλιστικό κίνημα.⁴³⁹

Στο 8^ο Πανεργατικό Συνέδριο στην Αθήνα το Μάρτιο του 1946 θα αποτυπωθούν οι πραγματικοί συσχετισμοί στα εργατοϋπαλληλικά σωματεία. Η Αριστερά θα αναδειχθεί σε πλειοψηφούσα δύναμη και ο κομμουνιστής Μήτσος Παπαρήγας θα εκλεγεί στη θέση του γενικού γραμματέα της Γ.Σ.Ε.Ε.⁴⁴⁰ Ωστόσο, η απροκάλυπτη κυβερνητική παρέμβαση και οι μηχανορραφίες του ξένου παράγοντα γρήγορα θα οδηγήσουν στην αλλοίωση των συσχετισμών. Λίγους μήνες αργότερα, ο υπουργός Εργασίας Ανδρέας Στράτος θα διορίσει αυθαίρετα νέα διοίκηση στη συνομοσπονδία με τον ΕΡΓ.Α.Σ. να αποτελεί πλέον μειοψηφία σε μια σύντομη και κατ' επίφασιν «ισότιμη» συνύπαρξη με τους δεξιούς «ρεφορμιστές» και τους «ΕΑΜογενείς» Δημήτρη Στρατή και Ιωάννη Καλομοίρη.⁴⁴¹ Το ξέσπασμα του Εμφύλιου Πολέμου την ίδια χρονιά θα επιτρέψει στο ενισχυμένο, χάρη στη γενναιόδωρη αμερικανική οικονομική και στρατιωτική στήριξη του Σχεδίου Μάρσαλ, αστικό καθεστώς να εγκαταλείψει τα προσχήματα της δημοκρατικοφανούς τακτικής στο συνδικαλιστικό κίνημα. Η ενίσχυση του αντικομμουνιστικού θεσμικού οπλοστασίου με το Γ' Ψήφισμα και την απαγόρευση της λειτουργίας του Κ.Κ.Ε. θα νομιμοποιήσει και θα εντείνει τις ήδη υφιστάμενες διώξεις κατά του ΕΑΜικού κινήματος. Η ασκούμενη βία –συμπεριλαμβανομένης και της βιολογικής εξόντωσης– κατά των ΕΑΜιτών συνδικαλιστών θα στερήσει τα εργατοϋπαλληλικά σωματεία από την ηγεσία τους. Το 9^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. (28 Μαρτίου-2 Απριλίου 1948) θα κατοχυρώσει και θεσμικά τη νέα πραγματικότητα στο ελληνικό εργατοϋπαλληλικό

⁴³⁸ Γ. Φ. Κουκουλέζ, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 286.

⁴³⁹ Στο ίδιο, σ. 287-289.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 285.

⁴⁴¹ Στο ίδιο, σ. 285-286.

συνδικαλιστικό κίνημα με την αδιαμφισβήτητη –και άνωθεν επιβαλλόμενη– κυριαρχία των σπαρασσόμενων από εσωτερικές διενέξεις δεξιών παρατάξεων. Στις 2 Ιουνίου 1948 η νέα δοτή ηγεσία της Γ.Σ.Ε.Ε. θα εκλέξει στη θέση του γενικού γραμματέα της συνομοσπονδίας το μεταξικό Φώτη Μακρή που θα αποτελέσει μια από τις πιο αντιπροσωπευτικές φυσιογνωμίες του «εθνικόφρονα» καθεστωτικού συνδικαλισμού μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60.⁴⁴² Η συγκεκριμένη εξέλιξη θα επικυρώσει και τυπικά την άλωση των τελευταίων, κατά τον Άγγελο Αυγουστίδη,⁴⁴³ «φρουρίων» του ΕΑΜικού αντιστασιακού κινήματος από τον καθεστωτικό συνδικαλισμό.

6.3. *Το εργατικό κίνημα στο Ηράκλειο από την απελευθέρωση ως το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου (1944-1949)*

6.3.1. *Από την Απελευθέρωση στη Συμφωνία της Βάρκιζας: Από την ελπίδα της αλλαγής στη διάψευσή της*

Το μεσημέρι της 11^{ης} Οκτωβρίου 1944 και μέσα σε πανηγυρικό κλίμα θα εισέλθουν από την είσοδο της Καινούριας Πόρτας στο ελεύθερο πλέον Ηράκλειο τα ένοπλα τμήματα του Ε.Λ.Α.Σ. και των υπόλοιπων ένοπλων αντιστασιακών οργανώσεων.⁴⁴⁴ Ωστόσο, η εύλογη ευφορία των πρώτων ημερών της Απελευθέρωσης δεν μπορούσε να διαγράψει τα σοβαρότατα προβλήματα που αφορούσαν την έλλειψη των στοιχειωδών μέσων για την επιβίωση του πληθυσμού της πόλης. Η τροφοδότηση της αγοράς με τα αναγκαία τρόφιμα σε χαμηλές τιμές, η διασφάλιση δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και η αντιμετώπιση του οξυμμένου λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων στεγαστικού προβλήματος αποτελούσαν τους βασικούς στόχους πάλης που έθετε η *Νομαρχιακή Οργάνωση Ηρακλείου* του Ε.Α.Μ. ως επιτακτικό καθήκον του ηρακλειώτικου λαού.⁴⁴⁵ Την ίδια στιγμή, η ανεργία εξακολουθούσε να ταλανίζει την εργατική τάξη του Ηρακλείου. Χαρακτηριστικές είναι στην αρθρογραφία της ΕΑΜικής *Ελεύθερης Κρήτης*⁴⁴⁶ οι γλαφυρές περιγραφές των άνεργων οικοδόμων και τεχνιτών που συγκεντρώνονταν καθημερινά στην

⁴⁴² Στο ίδιο, σ. 287-290.

⁴⁴³ Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 166.

⁴⁴⁴ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 12.10.1944

⁴⁴⁵ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 13.10.1944.

⁴⁴⁶ Η *Ελεύθερη Κρήτη* αποτελούσε επίσημο όργανο της Νομαρχιακής Επιτροπής Ηρακλείου του Ε.Α.Μ. και αργότερα του πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων που συσπειρώνονταν στην ΕΑΜική συμμαχία.

πλατεία Μείντάνι προς αναζήτηση εργοδότη για την εξασφάλιση μερικών ημερομισθίων.⁴⁴⁷

Στη σύντομη περίοδο από την Απελευθέρωση μέχρι και την υπογραφή της *Συμφωνίας της Βάρκιζας* ήταν εμφανής και στο Ηράκλειο η πρόθεση του κόσμου της μισθωτής εργασίας να διεκδικήσει έναν, αν όχι ηγεμονικό, τουλάχιστον καθοριστικό ρόλο στα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα του τόπου. Η κυριαρχία του Ε.Α.Μ. μεταξύ του εργατικού και υπαλληλικού κόσμου του Ηρακλείου φαινόταν αδιαμφισβήτητη. Σε άρθρο του δημοσιευμένο στο φύλλο της *Ελεύθερης Κρήτης* της 14^{ης} Οκτωβρίου 1944⁴⁴⁸ ο επικεφαλής του Ε.Ε.Α.Μ. στο Ηράκλειο Στρατής Περγαλίδης, μέλος της διοίκησης του Ε.Κ.Η. πριν από τη μεταξική δικτατορία και πρόεδρος του σωματείου των υπαλλήλων κουρείων, θα διατυπώσει τους βασικούς άξονες της ανασυγκρότησης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στο Ηράκλειο, οι οποίοι συνοψίζονταν στους εξής στόχους: την ενεργό και δραστήρια παρέμβαση των σωματείων σε κάθε εργασιακό κλάδο παράλληλα με την ανάδειξη του Ε.Κ.Η. σε συντονιστικό κέντρο και εμπνευστή της συγκεκριμένης προσπάθειας. Στο ίδιο φύλλο,⁴⁴⁹ εξάλλου, παρατίθεται και το πρακτικό της σύσκεψης 25 εργατικών και υπαλληλικών σωματείων που ανήγγειλε, ουσιαστικά, την επανίδρυση του Ε.Κ.Η. στη βάση των προαναφερόμενων κατευθυντήριων στόχων. Οι συμμετέχοντες στη σύσκεψη θα εκλέξουν πενταμελή εκτελεστική επιτροπή του ανασυσταθέντος Ε.Κ.Η. με πρόεδρο το Στρατή Περγαλίδη. Την ίδια εποχή θα επιστρέψει στο Ηράκλειο και ο παλιός πρόεδρος του Ε.Κ.Η. Θόδωρος Πάγκαλος ή Παπάζογλου, ο οποίος στις 4 Δεκεμβρίου του 1944 θα εκλεγεί στη θέση του αντιπροέδρου του εργατικού κέντρου αντικαθιστώντας τον παραιτηθέντα Σφακιανάκη.⁴⁵⁰

Ένα από τα 25 σωματεία που συμμετείχαν στην προαναφερόμενη σύσκεψη ήταν και ο Σ.Ε.Η.⁴⁵¹ Θεωρούμε πως η συμμετοχή του στη συγκεκριμένη πρωτοβουλία αποτελεί επαρκή ένδειξη για το φιλοεαμικό προσανατολισμό του, ο οποίος, όπως θα φανεί στη συνέχεια, παρέμεινε αμετάβλητος ως τις αρχές του 1947. Κατά συνέπεια, παρακολουθώντας την πορεία του Ε.Κ.Η. από την Απελευθέρωση στα τέλη του 1944 μέχρι τη δολοφονία του Περγαλίδη και την καθαίρεση της

⁴⁴⁷ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 15.11.1944.

⁴⁴⁸ Στρατής Περγαλίδης, «Εμπρός για τη συνδικαλιστική αναδιοργάνωση», *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 14.10.1944.

⁴⁴⁹ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 14.10.1944.

⁴⁵⁰ Δημήτρης Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, Ηράκλειο 2011, σ. 185-186.

⁴⁵¹ Αναφέρεται μόνο το επώνυμο του εκπροσώπου του, το οποίο είναι Μήτρας (βλ. *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 14.10.1944).

ΕΑΜικής ηγεσίας του στα μέσα του 1947, μπορούμε να διαμορφώσουμε μια έστω γενική εικόνα της δράσης του Σ.Ε.Η.

Από τις πρώτες ημέρες ανάληψης των καθηκόντων της η νέα διοίκηση του Ε.Κ.Η. θα αποδείξει το ενδιαφέρον της για την υλοποίηση των προαναφερόμενων στόχων δίνοντας, μεταξύ άλλων, έμφαση στην καταγραφή των ανέργων ανά κλάδο.⁴⁵² Μέριμνα, επίσης, αναλαμβάνεται και για τη στήριξη των οικογενειών των εκτελεσμένων από τον κατακτητή εργατών.⁴⁵³ Σύντομα θα ξεκινήσει και η διαδικασία ανασυγκρότησης των πρωτοβάθμιων σωματείων με τη διενέργεια αρχαιρεσιών για την ανάδειξη των νέων διοικητικών τους συμβουλίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις αρχαιρεσίες στα σωματεία των εργατών οδηγών αυτοκινήτων,⁴⁵⁴ των τεχνιτών ζαχαροπλαστών,⁴⁵⁵ των κτιστών-αμμοκονιαστών⁴⁵⁶ και των τραπεζικών υπαλλήλων.⁴⁵⁷ Την Κυριακή της 19^{ης} Νοεμβρίου 1944 στα γραφεία του Ε.Κ.Η. τα μέλη του Σ.Ε.Η. θα αναδείξουν τη νέα διοίκηση του συλλόγου τους.⁴⁵⁸ Στη θέση του προέδρου του νέου επταμελούς διοικητικού συμβουλίου του σωματείου θα εκλεγεί ο Νίκος Περάκης.⁴⁵⁹ Εκείνη την περίοδο το Ε.Κ.Η., σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Περγαλίδη, αριθμούσε στο δυναμικό του 36 εργατικά και υπαλληλικά σωματεία – συγκριτικά με τα 44 της περιόδου πριν από τη μεταξική δικτατορία- με 4.000 εγγεγραμμένα μέλη σε σύνολο περίπου 10.000 ηρακλειωτών εργατοϋπαλλήλων.⁴⁶⁰ Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1944 στο μητρώο του Ε.Κ.Η. ήταν εγγεγραμμένα 42 σωματεία.⁴⁶¹ Κρίνοντας αφενός, από το σύντομο χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο πραγματοποιήθηκαν οι αρχαιρεσίες και αφετέρου, από το μέσο όρο των συνδικαλισμένων εργατών και υπαλλήλων που ξεπερνούσε τους εκατό ανά σωματείο –σύμφωνα με τα προαναφερθέντα στοιχεία– εκτιμάται πως η πορεία ανασυγκρότησης του συνδικαλιστικού κινήματος στο Ηράκλειο ανταποκρινόταν σε μεγάλο βαθμό στις προσδοκίες της ηγεσίας του.

Ένα από τα βασικά ζητήματα που απασχόλησαν το καθοδηγητικό όργανο της Κ.Ο.Η. του Κ.Κ.Ε. στη συνεδρίασή του της 25^{ης} Οκτωβρίου 1944 ήταν η παρέμβαση

⁴⁵² *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 18.10.1944.

⁴⁵³ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, φ. 24.10.1944.

⁴⁵⁴ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 03.11.1944.

⁴⁵⁵ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 04.11.1944.

⁴⁵⁶ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 17.11.1944.

⁴⁵⁷ Στο ίδιο.

⁴⁵⁸ Στο ίδιο.

⁴⁵⁹ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 25.11.1944.

⁴⁶⁰ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 04.11.1944.

⁴⁶¹ Αλέκος Ανδρικάκης, «Το εργατικό κίνημα από τα ηρωικά χρόνια στην τραγωδία», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 08.05.1997, όπως αναφέρεται στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 188.

του κόμματος στο εργατικό κίνημα με κεντρικό εισηγητή το Στρατή Περγαλίδη.⁴⁶² Το κείμενο της εισήγησης είναι ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την ανασυγκρότηση των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων η ίδια η ηγεσία τους. Σύμφωνα με αυτό, δινόταν έμφαση σε δυο στόχους. Ο πρώτος αφορούσε την όσο το δυνατόν ταχύτερη μαζικοποίηση των σωματείων σε κάθε εργασιακό κλάδο, παράλληλα με την οργανωτική τους ανασύσταση. Ο δεύτερος συνομιζόταν στη διαμόρφωση αξιόμαχων κομματικών πυρήνων και ΕΑΜικών παρατάξεων τόσο στη διοίκηση του Ε.Κ.Η. όσο και σε κάθε πρωτοβάθμιο σωματείο για την ενίσχυση της πολιτικής και ιδεολογικής επιρροής του Κ.Κ.Ε. στην εργατική τάξη του Ηρακλείου.

Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η προσπάθεια εκτίμησης των δυνατοτήτων παρέμβασης ανά εργασιακό κλάδο με βάση τα ιδιαίτερα γνωρίσματά του. Η εισήγηση περιελάμβανε ιδιαίτερη αναφορά στο ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσει ο Σ.Ε.Η. στη συγκεκριμένη προσπάθεια. Σύμφωνα με αυτήν, αξιολογούνταν ως σωματείο με σημαντικές δυνατότητες διεύρυνσης της επιρροής του σε ευρύτερες κατηγορίες των ιδιωτικών υπαλλήλων.⁴⁶³ Από τη συγκεκριμένη εκτίμηση προκύπτει το συμπέρασμα πως ο Σ.Ε.Η. παρέμενε ένα σωματείο αποτελούμενο σχεδόν αποκλειστικά από εμποροϋπαλλήλους. Προφανώς, η μακροπρόθεσμη στόχευση της ΕΑΜικής ηγεσίας του Ε.Κ.Η. ήταν η μετεξέλιξη του συλλόγου σε συνδικαλιστικό φορέα του συνόλου των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η έμφαση που δινόταν στην εδραίωση της κοινωνικής συμμαχίας η οποία είχε συναφθεί στα πλαίσια του Ε.Α.Μ. μεταξύ του κόσμου της μισθωτής εργασίας και των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων. Κομβικής σημασίας προϋπόθεση για την υλοποίηση του συγκεκριμένου στόχου θεωρούνταν η ζύμωση του στόχου της ίδρυσης παραγωγικών συνεταιρισμών ανάμεσα στους μικροεπαγγελματίες και τους βιοτέχνες. Η «υγιής επαγγελματική Συνεργατική», κατά τη διατύπωση του Περγαλίδη,⁴⁶⁴ εκτιμάτο ως το ενδεδειγμένο μέσο για την ενίσχυση των δεσμών των μεσαίων στρωμάτων με την εργατική τάξη, καθιστώντας ελκυστικότερη την ιδέα του σοσιαλισμού μεταξύ των πρώτων. Ενδεικτική των δυνατοτήτων που υπήρχαν –ακόμη και μετά την υπογραφή της *Συμφωνίας της Βάρκιζας*- για τη διατήρηση της κοινωνικής αυτής συμμαχίας ήταν η πρόθυμη ανταπόκριση των επαγγελματιών και βιοτεχνών του Ηρακλείου στο αγωνιστικό κάλεσμα του Ε.Κ.Η. για τη στήριξη της εικοσιτετράωρης απεργίας που

⁴⁶² Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 175-177.

⁴⁶³ Στο ίδιο, σ. 177.

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 176.

πραγματοποιήθηκε στα τέλη Μαΐου του 1945.⁴⁶⁵ Γενικότερα, είναι αξιοσημείωτη η προσπάθεια που φαίνεται πως καταβαλλόταν από την πλευρά των εργατικών σωματείων για τη διατήρηση των δεσμών τους με τα μεσαία στρώματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της απεργίας των υποδηματεργατών, οι οποίοι διεκδικώντας την αύξηση των αποδοχών τους και τη σταθεροποίηση της τιμής της πρώτης ύλης δε στοχοποιούσαν τους βιοτέχνες εργοδότες τους αλλά τους προμηθευτές, βιομηχάνους και εμπόρους.⁴⁶⁶

Ενδεικτική της αισιόδοξης διάθεσης που αποπνέει η εισήγηση του Περγαλίδη είναι η εκτίμησή της για την προθυμία του λαϊκού παράγοντα να ανταποκριθεί στο πολιτικό κάλεσμα του Ε.Α.Μ. Κρίνοντας από τα προαναφερόμενα, φαίνεται πως οι συγκεκριμένες προσδοκίες αντανάκλουν σε μεγάλο βαθμό την πραγματικότητα. Η έντονη πίστη στις δυνατότητες οικοδόμησης μιας νέας καλύτερης κοινωνίας με πρωτεργάτη τον κόσμο της μισθωτής εργασίας αποτυπώνεται εύγλωττα στη βεβαιότητα της ΕΑΜικής *Ελεύθερης Γνώμης* πως ο «Εργατικός κόσμος» ήταν επωμισμένος με το καθήκον να πρωτοστατήσει στη «γενική μεταπολεμική ανοικοδόμηση και ανόρθωση».⁴⁶⁷ Προϋπόθεση για την υλοποίηση της αποστολής αυτής, όπως επισήμαινε ο γενικός γραμματέας του Ε.Κ.Η. Ανδρέας Σταυρουλάκης, αποτελούσε η μαζική ένταξη της εργατικής τάξης στα σωματεία, τον «παραστάτη και εκπρόσωπό της».⁴⁶⁸

Ένα επιπλέον σημαντικό ζήτημα που φαίνεται πως απασχολούσε την ΕΑΜική ηγεσία του Ε.Κ.Η. ήταν η ένταξη της εργαζόμενης γυναίκας στην ενεργό συνδικαλιστική και πολιτική δράση. Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία δεν πρέπει να θεωρηθεί άσχετη με την ενδυνάμωση της τάξης της γυναικείας χειραφέτησης ως απόρροια των αλλαγών που ήδη συντελούνταν στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου και είχαν επιταχυνθεί χάρη στις νέες συνθήκες που είχε δημιουργήσει η Κατοχή. Η μαζική είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας κατά το Μεσοπόλεμο σε συνδυασμό με τη μαζική συμμετοχή της στο αντιστασιακό κίνημα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ακόμη και σε ρόλους θεωρούμενους ως ανδρικά «κάστρα»

⁴⁶⁵ Αίτημα της απεργίας αποτελούσε η εξασφάλιση φθηνού δέρματος για την κατασκευή υποδημάτων. Είναι προφανές πως η συγκεκριμένη διεκδίκηση κινητοποιούσε ιδιαίτερα τους υποδηματοποιούς και, γενικότερα, όσους επαγγελματίες χρησιμοποιούσαν στην εργασία τους τη συγκεκριμένη πρώτη ύλη (βλ. *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 01.06.1945).

⁴⁶⁶ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 09.06.1945.

⁴⁶⁷ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, φ. 24.10.1944.

⁴⁶⁸ Στο ίδιο.

όπως αυτός της ένοπλης μαχήτριας,⁴⁶⁹ έθεταν υπό αμφισβήτηση τα κυρίαρχα έμφυλα πρότυπα. Δεν πρέπει, εξάλλου, να παραγνωρίζεται η αυξημένη γυναικεία παρουσία σε βιομηχανικούς κλάδους που συνδέονταν με βασικές παραγωγικές δραστηριότητες της περιοχής, όπως η επεξεργασία της σταφίδας,⁴⁷⁰ και στους οποίους δρούσαν μαζικά σωματεία με αγωνιστική παράδοση, όπως εκείνο των σταφιδεργατών.

Στις 21 Ιανουαρίου 1945 το Ε.Κ.Η. θα αποκτήσει την πρώτη γυναίκα στη διοίκησή του με την εκλογή στο Εκτελεστικό του Γραφείο της δεκαοκτάχρονης άνεργης εργάτριας Βαγγελιώς Μαρκοπούλου.⁴⁷¹ Ένα χρόνο αργότερα, στις 3 Μαρτίου του 1946, τα γυναικεία μέλη των σωματείων του Ε.Κ.Η. θα κληθούν από την οργανωτική επιτροπή του εργατικού κέντρου σε σύσκεψη για την προετοιμασία του εορτασμού της 8^{ης} Μαρτίου, ημέρας της εργαζόμενης γυναίκας.⁴⁷² Ενδεικτική της σημασίας που έδινε η διοίκηση του Ε.Κ.Η. στη δραστηριοποίηση της γυναίκας ήταν η πρωτοβουλία συγκρότησης κλαδικών συντονιστικών επιτροπών των εργαζόμενων γυναικών ανά σωματείο. Τον Απρίλιο του 1946 οι γυναίκες εμποροϋπάλληλοι του Σ.Ε.Η. μαζί με εργάτριες συναδέλφισσές τους από τέσσερα ακόμη σωματεία συμμετείχαν σε συνέλευση στα γραφεία του Ε.Κ.Η. με θέμα την υλοποίηση του προαναφερόμενου στόχου.⁴⁷³ Λαμβάνοντας υπόψη μας το γεγονός πως το κάλεσμα απευθυνόταν μόνο σε πέντε συνδικαλιστικές οργανώσεις, πιθανότατα σε εκείνες που εκπροσωπούσαν κλάδους με αυξημένη γυναικεία παρουσία,⁴⁷⁴ μπορούμε να θεωρήσουμε –ελλείψει άλλων στοιχείων– βάσιμη την εκτίμηση πως οι γυναίκες εμποροϋπάλληλοι αποτελούσαν ένα σημαντικό ποσοστό των απασχολούμενων στα εμπορικά καταστήματα του Ηρακλείου. Το Μάιο του ίδιου έτους, μέλη των γυναικείων τμημάτων δέκα σωματείων του Ε.Κ.Η. –μεταξύ των οποίων και ο Σ.Ε.Η.– θα εκλέξουν τις αντιπροσώπους τους για το 1^ο Συνέδριο της ιδρυμένης με

⁴⁶⁹ Αναστασία Βερβενιώτη, Διδακτορική διατριβή, *Οι συναγωνίστριες: τα αίτια της συμμετοχής και η δράση των γυναικών στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις, 1941-1944*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 1991, σ. 447-491.

⁴⁷⁰ Η αυξημένη εποχική ζήτηση εργατικού δυναμικού στην επεξεργασία της σταφίδας είχε ως συνέπεια την εκτεταμένη απασχόληση νέων, κυρίως, γυναικών από γειτονικά στο Ηράκλειο χωριά ως ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού (βλ. Παναγιώτης Λάμπρου, *Διπλωματική εργασία, Πόλεις σε κρίση: οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο*, Πανεπιστήμιο Κρήτης Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη Σύγχρονη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ρέθυμνο 2018, σ. 96).

⁴⁷¹ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 195-196.

⁴⁷² Στο ίδιο, σ. 201-202.

⁴⁷³ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, 13.04.1946.

⁴⁷⁴ Πιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε στις σταφιδεργάτριες, τις κορδελιάστρες και τις εργάτριες υφαντουργίας (βλ. *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, φ. 13.04.1946).

πρωτοβουλία του Ε.Α.Μ. *Πανελλαδικής Ομοσπονδίας Γυναικών* (στο εξής Π.Ο.Γ.), το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα από τις 26 ως τις 29 Μαΐου 1946.⁴⁷⁵

Το δικό τους ιδιαίτερο ρόλο στη διεύρυνση της επιρροής του Ε.Α.Μ. στην τοπική κοινωνία φαίνεται πως επιτελούσαν οι συμβολικού χαρακτήρα εκδηλώσεις δημόσιας μνήμης προς τιμήν των νεκρών αγωνιστών της Αντίστασης και του εργατικού κινήματος. Θεωρούμε πως οι συγκεκριμένες εκδηλώσεις θα πρέπει να εκληφθούν ως κάτι περισσότερο από πολιτικά μνημόσυνα. Ουσιαστικά, συνιστούσαν μια δημόσια υπενθύμιση της δυναμικής του λαϊκού παράγοντα που απελευθέρωσε η αντικατοχική πάλη, ένα είδος επίδειξης δύναμης και ηθικής υπεροχής απέναντι στον αντίπαλο, τον αστικό πολιτικό κόσμο. Ταυτόχρονα, αποτελούσαν και μια επιπλέον ευκαιρία για τη διατύπωση των διεκδικήσεων του συνδικαλιστικού κινήματος.

Όπως πληροφορούμαστε από την *Ελεύθερη Γνώμη*,⁴⁷⁶ η πρώτη τέτοιου είδους τιμητική εκδήλωση με τη συμμετοχή 2.000 πολιτών πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία του Ε.Κ.Η. στις 29 Οκτωβρίου 1944 στο Νεκροταφείο του Ηρακλείου προς τιμήν «των εργατών θυμάτων του αντιφασιστικού αγώνα». Μεταξύ των εκπροσώπων των συλλογικών φορέων που συμμετείχαν στην εκδήλωση με κατάθεση στεφανιών ήταν και ο αντιπρόεδρος του Σ.Ε.Η. Βασίλης Αλεξανδράκης. Η παρουσία του τιμητικού αγήματος των μαχητών του Ε.Λ.Α.Σ. καθ' όλη τη διάρκεια της εκδήλωσης θα μπορούσε να ερμηνευθεί με δυο τρόπους: αφενός, ως ένα είδος επίδειξης δύναμης προς τις επίσημες αρχές, αφετέρου ως υπενθύμιση προς την τοπική κοινωνία για το ρόλο του Ε.Α.Μ. ως ένοπλου προστάτη των εργατικών και λαϊκών συμφερόντων.

Ιδιαίτερης σημασίας γεγονός -με προφανή τη σημασία που είχε για το Σ.Ε.Η.- αποτέλεσε το μνημόσυνο για το Ναπολέοντα Σουκατζίδα που πραγματοποιήθηκε στις 12 Νοεμβρίου 1944 από την οικογένειά του στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το Αρκαλοχώρι Ηρακλείου. Η βαρύτητα που οι τοπικές ηγεσίες του Κ.Κ.Ε., του Ε.Α.Μ. και του Ε.Κ.Η. ήθελαν να προσδώσουν στη συγκεκριμένη τελετή με τη μετατροπή της σε μια πολυπληθή και με έντονη συγκινησιακή φόρτιση πολιτική συγκέντρωση ήταν εμφανής. Εκτός από πλήθος συντοπιτών του Σουκατζίδα, θα δώσουν το παρόν τους σύσσωμη η διοίκηση του Ε.Κ.Η. και εκπρόσωποι όλων των πρωτοβάθμιων σωματείων του Ηρακλείου καθώς και αντιπροσωπείες της Γ.Σ.Ε.Ε., του Κ.Κ.Ε., του

⁴⁷⁵ *Α' Πανελλαδικό Συνέδριο Γυναικών*, (ντοκουμέντα από το αρχείο της Ρόζας Ιμβριώτη), έκδοση ΟΓΕ, σελ. 25, όπως παρατίθεται στο Ριζοσπάστης, «Ενθετη Έκδοση», σ. 11, φ. 14.10.2010.

⁴⁷⁶ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, 31.10.1944.

Ε.Α.Μ. και του Ε.Λ.Α.Σ.⁴⁷⁷ Δημόσιες εκδηλώσεις όπως η συγκεκριμένη είχαν, αναμφίβολα, τη δική τους συμβολή στην εγγραφή του μικρασιάτη συνδικαλιστή στη συλλογική μνήμη ως πρότυπου αγωνιστή της εργατικής τάξης.

Τα νέα δεδομένα που δημιουργούσε στο κοινωνικό και πολιτικό σκηνικό της απελευθερωμένης Ελλάδας η δυναμική της ΕΑΜικής συμμαχίας και η συμμετοχή της στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου εξανάγκαζαν τους αστούς κυβερνητικούς εταίρους του Ε.Α.Μ. σε ορισμένους συμβιβασμούς. Η Συντακτική Πράξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας 1/1944 «Περί επιβολής ποινικών κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού»⁴⁷⁸ προέβλεπε, μεταξύ άλλων, τη συγκρότηση λαϊκών δικαστηρίων για την εκδίκαση υποθέσεων δοσιλογισμού. Στη σύνθεσή τους περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, εκπρόσωποι επαγγελματικών ενώσεων και συνδικαλιστικών οργανώσεων. Την 1η Δεκεμβρίου 1944 η Εκτελεστική Επιτροπή του Ε.Κ.Η. εξέλεξε δέκα αντιπροσώπους για τη στελέχωση των λαϊκών δικαστηρίων του Ηρακλείου, ανάμεσα στους οποίους βρισκόταν και ο πρόεδρος του Σ.Ε.Η. Νίκος Περάκης.⁴⁷⁹

Παρ' όλα αυτά, ο διακηρυγμένος στις επίσημες αποφάσεις του Ε.Α.Μ. και του Κ.Κ.Ε. στόχος της Λαϊκής Δημοκρατίας συνυπήρχε με τις αυστηρές συστάσεις των ηγεσιών τους προς τις κατά τόπους οργανώσεις για αυστηρή συμμόρφωση με την κυρίαρχη τότε γραμμή της «εθνικής συμφιλίωσης» και της «ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης».⁴⁸⁰ Είναι χαρακτηριστική η υπενθύμιση της *Ελεύθερης Κρήτης*, ακόμη και εν μέσω των διώξεων που ακολούθησαν τη Συμφωνία της Βάρκιζας, πως «το Ε.Α.Μ. αγωνίζεται για την Τάξη, την Ησυχία, την Ομαλότητα και την Ανοικοδόμηση της Ελλάδας».⁴⁸¹ Λαμβάνοντας υπ' όψη μας αυτά τα δεδομένα, μπορούμε να ερμηνεύσουμε το μετριοπαθή και συμφιλίωτικό πολιτικό λόγο που συχνά χαρακτήριζε τις ανακοινώσεις του Ε.Κ.Η. και τις δημόσιες τοποθετήσεις των εκπροσώπων του. Εκτός αυτού, η συγκεκριμένη στάση υπηρετούσε παράλληλα και μια προσπάθεια καθησυχασμού των πιο συντηρητικών τμημάτων της κοινωνίας που

⁴⁷⁷ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 23.11.1944. και Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 181-182.

⁴⁷⁸ Κωνσταντίνος Π. Βατάλης, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, *Το φαινόμενο του δοσιλογισμού στην Κοζάνη κατά τη διάρκεια της ιταλικής και γερμανικής κατοχής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 66.

⁴⁷⁹ Α. Ανδρικάκης, «Το εργατικό κίνημα από τα ηρωικά χρόνια στην τραγωδία», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 08.05.1997, σ. 188.

⁴⁸⁰ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, τόμος Β1, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019, σ. 371-372 και Αρχείο της ΚΕ του ΚΚΕ, Έγγραφο 139158, Πρακτικά της 11^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, 5-6.4.1945, όπως παρατίθεται στο *ίδιο*, σ. 470.

⁴⁸¹ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 09.06.1945.

θεωρούσαν μια πιθανή επικράτηση του Ε.Α.Μ. ως απειλή για την κοινωνική τους υπόσταση. Είναι εμφανής η προσπάθεια του Στρατή Περγαλίδη σε συνέντευξη που είχε παραχωρήσει στην *Ελεύθερη Κρήτη*⁴⁸² να τονίσει το σεβασμό της εργατικής τάξης σε παραδοσιακές αξίες των «νοικοκυραίων», όπως η θρησκεία και η οικογένεια. Ωστόσο, η συγκεκριμένη επιλογή δε συνεπαγόταν και την απαλοιφή των «αιχμηρών» ταξικών χαρακτηριστικών από τον πολιτικό λόγο του Ε.Α.Μ. που εξακολουθούσε να καταγγέλλει αφενός, την εκμεταλλευτική φύση της «οικονομικής ολιγαρχίας» των μεγαλοβιομηχάνων και μεγαλεμπόρων και αφετέρου, την «αντεθνική» τους στάση κατά τη διάρκεια της Κατοχής.⁴⁸³ Από τα προαναφερόμενα συνάγεται το συμπέρασμα ότι το Κ.Κ.Ε. και το Ε.Α.Μ. προσπαθούσαν να προβάλουν την πολιτική τους πρόταση ως τη μοναδική γνήσια πατριωτική επιλογή σε αντιδιαστολή με την προδοτική στάση ή την ολιγωρία του «ταξικού αντιπάλου» απέναντι στον κατακτητή.

Από τα προαναφερόμενα, προκύπτει το συμπέρασμα πως το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα υπό τη σκέπη του Ε.Κ.Η. αποτελούσε βασικό συντελεστή της προσπάθειας του Ε.Α.Μ. να εδραιώσει την πολιτική του ηγεμονία στην κοινωνία του Ηρακλείου.

Η σύγκρουση των Δεκεμβριανών θα θέσει οριστικά τέρμα στην εύθραυστη συνύπαρξη του Ε.Α.Μ. με τα αστικά κόμματα στην κυβέρνηση «εθνικής ενότητας». Οι πολιτικές διεργασίες, ωστόσο, που οδήγησαν στη Συμφωνία της Βάρκιζας θα οξύνουν και στην Κρήτη το ήδη τεταμένο κλίμα⁴⁸⁴ μεταξύ του Ε.Α.Μ. και των αγγλόφιλων αντιαμικών αντιστασιακών οργανώσεων του νησιού. Ήδη από τις 22 Ιανουαρίου 1945 ο πρόεδρος του Ε.Κ.Η. έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για το ξέσπασμα εμφύλιου πολέμου καλώντας την εργατική τάξη του νομού σε επαγρύπνηση για την αποτροπή του.⁴⁸⁵ Στις 29 Ιανουαρίου 1945, σχεδόν δυο εβδομάδες πριν από τη σύναψη της υποτιθέμενης συμφωνίας ειρήνευσης στη Βάρκιζα, η συνοικία του Πόρου στο Ηράκλειο θα γίνει πεδίο αιματηρών συγκρούσεων μεταξύ μαχητών του Ε.Λ.Α.Σ. και ενόπλων του ισχυρού βενιζελικού

⁴⁸² *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 04.11.1944.

⁴⁸³ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 16.11.1944.

⁴⁸⁴ Στις 13 Οκτωβρίου 1944 ο αρχηγός μιας από τις αντιαμικές ανταρτικές ομάδες του Ηρακλείου ονόματι Μπουτζιαλής πυροβόλησε τον επικεφαλής του Ε.Λ.Α.Σ. στο Ηράκλειο Γιάννη Ποδιά προκαλώντας το βαρύ τραυματισμό του (βλ. *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 13.10.1944 και 14.10.1944.).

⁴⁸⁵ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 197.

τοπικού παράγοντα και επικεφαλής της *Εθνικής Οργάνωσης Κρητών* (στο εξής Ε.Ο.Κ.) Μανώλη Μπαντουβά με έξι νεκρούς και δώδεκα τραυματίες.⁴⁸⁶

6.3.2. Από τη Συμφωνία της Βάρκιζας στον Εμφύλιο Πόλεμο: Η προσπάθεια διάσωσης των κεκτημένων

Το κύμα των απηγών διώξεων εναντίον της Αριστεράς μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του «επίσημου» κράτους και τις ένοπλες ακροδεξιές παρακρατικές ομάδες -καταγεγραμμένο ως «Λευκή Τρομοκρατία»-⁴⁸⁷ θα αποτυπωθεί και στις σελίδες του ηρακλειώτικου τοπικού Τύπου, κατά κύριο λόγο του φιλοεαμικού. Είναι χαρακτηριστικές οι σχεδόν καθημερινές αναφορές στην *Ελεύθερη Κρήτη*,⁴⁸⁸ για εκτοπίσεις ΕΑΜιτών και περιστατικά εκφοβισμού, επιθέσεων ακόμη και δολοφονικής δράσης εναντίον στελεχών, μελών και υποστηρικτών της οργάνωσης.

Το ριζοσπαστικό εργατικό κίνημα ως βασική συνιστώσα της ΕΑΜικής συμμαχίας θα αποτελέσει έναν από τους συχνότερους στόχους αυτής της συντονισμένης επίθεσης. Τον Ιούνιο του 1945 ο τυπογράφος Βασίλης Δεσποτάκης, μέλος του φιλοεαμικού *Σωματίου Εργατών Τύπου* (στο εξής Σ.Ε.Τ.) θα δολοφονηθεί από ενόπλους της ομάδας Μπαντουβά.⁴⁸⁹ Λίγες ημέρες νωρίτερα, ο ίδιος ο πρόεδρος του Ε.Κ.Η. Στρατής Περγαλίδης είχε γίνει αποδέκτης απειλών για τη ζωή του από την παρακρατική δοσιλογική οργάνωση Χ.⁴⁹⁰

Ωστόσο, οι προαναφερόμενες εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες δεν οδηγούσαν αναγκαστικά και στον περιορισμό της πολιτικής και συνδικαλιστικής δράσης. Αντιθέτως, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως αυτή ακριβώς η ένταση της καταστολής -που, εκ των πραγμάτων, ευνοούσε την εκδήλωση φαινομένων εργοδοτικής αυθαιρεσίας- καθιστούσε μονόδρομο την περιφρούρηση των πολιτικών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, κεκτημένων της περιόδου μετά την απελευθέρωση. Από αυτήν την άποψη, δεν προκαλεί εντύπωση η αντοχή που θα επιδείξει η πολιτική επιρροή του Κ.Κ.Ε. και του Ε.Α.Μ. στην τοπική κοινωνία και

⁴⁸⁶ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 05.02.1945.

⁴⁸⁷ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1939-1949*, τόμος Β2, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019, σ. 40-45. Σημαντικές πληροφορίες για τις διαστάσεις του συγκεκριμένου φαινομένου αντλούμε, επίσης, από τη μελέτη του Μιχάλη Λυμπεράτου σχετικά με τα αίτια του Εμφύλιου Πολέμου (βλ. Μ. Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του Εμφύλιου Πολέμου, Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, σ. 277-280).

⁴⁸⁸ Ενδεικτικά αναφέρονται τα φύλλα της εφημερίδας *Ελεύθερη Κρήτη* 02.04.1945, 02.06.1945, 16.04.1945, 02.11.1946, 16.11.1946, 22.11.1946, 25.11.1946, 26.11.1946.

⁴⁸⁹ *Ελεύθερη Κρήτη*, φ. 15.06-1945.

⁴⁹⁰ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 01.06.1945.

ιδιαίτερα στις εργατοϋπαλληλικές οργανώσεις του Ηρακλείου μέχρι τις αρχές του 1947. Μισό χρόνο μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, στις αρχαιρεσίες του Ε.Κ.Η. της 21^{ης} Αυγούστου 1945 οι εκπρόσωποι των πρωτοβάθμιων σωματείων θα ανανεώσουν την εμπιστοσύνη τους στους ΕΑΜίτες συνδικαλιστές. Το νέο Εκτελεστικό Γραφείο του εργατικού κέντρου θα εκλέξει για άλλη μια φορά το Στρατή Περγαλίδη στη θέση του προέδρου.⁴⁹¹

Στον τοπικό τύπο του Ηρακλείου, ιδιαίτερα στο φιλοεαμικό, μπορούμε να εντοπίσουμε αρκετές αναφορές στις εργατικές κινητοποιήσεις της διετίας 1945-1947 υπό τη σκέπη της ΕΑΜικής διοίκησης του Ε.Κ.Η., οι οποίες ενίοτε στέφονταν με επιτυχία. Ενδεικτικές είναι οι νικηφόρες απεργίες των υποδηματεργατών τον Ιούνιο του 1945, καθώς και των λιμενεργατών⁴⁹² και των εργατοϋπαλλήλων του εργοστασίου «Τάλως»⁴⁹³ το Νοέμβριο του 1946. Αξιοσημείωτη θεωρούμε και την πολυήμερη απεργία των σταφιδεργατριών το Φεβρουάριο του 1947 με βασικό αίτημά τους την αύξηση των απολαβών τους και μισθολογική εξίσωση με τους άνδρες συναδέλφους τους.⁴⁹⁴ Παράλληλα, εκδηλώνονταν κινητοποιήσεις κατά της «λευκής τρομοκρατίας» διεκδικώντας την ανεμπόδιστη άσκηση των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων. Στις 13 Ιουνίου 1945 το Σ.Ε.Τ. θα κηρύξει απεργία διαμαρτυρόμενο για τη δολοφονία του τυπογράφου Βασίλη Δεσποτάκη από ενόπλους της ομάδας Μπαντουβά.⁴⁹⁵ Το Νοέμβριο του 1946 αντιπροσωπεία υφαντουργών πραγματοποίησε παράσταση διαμαρτυρίας στη διοίκηση της Χωροφυλακής απαιτώντας την ανάκληση της απόλυσης τριών συναδέλφων τους στο υφαντουργείο του Αλέκου Καστριγιάννη εξαιτίας της συνδικαλιστικής τους δράσης.⁴⁹⁶

Οι βιοποριστικές δυσκολίες, εξάλλου, που αντιμετώπιζε η πλειονότητα των ελληνικών νοικοκυριών λόγω των εξαιρετικά χαμηλών ημερομισθίων, του καλπάζοντα τιμάριθμου και των υψηλών ποσοστών ανεργίας αποτελούσαν έναν ακόμη ευνοϊκό παράγοντα για τη συντήρηση των αγωνιστικών διαθέσεων.⁴⁹⁷ Επιβεβαιώνοντας τα προαναφερόμενα, η *Ελεύθερη Κρήτη*, καταδείκνυε, μεταξύ άλλων, ως σοβαρότερα προβλήματα της ηρακλειώτικης εργατικής τάξης την ανεργία, τα λιγοστά, συγκριτικά με τις πραγματικές ανάγκες, δελτία απορίας και την απουσία

⁴⁹¹ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, φ. 23-08-1945.

⁴⁹² *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο φ. 15.11.1946 και 16.11.1946.

⁴⁹³ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 23.11.1946.

⁴⁹⁴ *Δράσις*, Ηράκλειο, φ. 23.02.1947 και 27.02.1947.

⁴⁹⁵ *Ελεύθερη Κρήτη*, φ. 15.06-1945.

⁴⁹⁶ *Ελεύθερη Κρήτη*, φ. 30-11-1946.

⁴⁹⁷ Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 181 και *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 03.12.1946.

επόπτη εργασίας για τον έλεγχο της τήρησης της εργατικής νομοθεσίας.⁴⁹⁸ Σε άρθρο της 10^{ης} Δεκεμβρίου 1946 με τον ενδεικτικό τίτλο «Η επιβίωση του λαού»⁴⁹⁹ η ίδια εφημερίδα υπολόγιζε την πραγματική μείωση του κόστους της εργατικής δύναμης συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο σε ποσοστά της τάξης του 50-60%. Την ίδια στιγμή, σύμφωνα πάντα με το ίδιο δημοσίευμα, το μέσο εργατικό ημερομίσθιο μετά βίας μπορούσε να καλύψει το 1/3 του ημερήσιου κόστους ζωής.⁵⁰⁰

Η ανεργία συνέχιζε να αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που απειλούσε την επιβίωση της εργατικής τάξης. Για την προσωρινή αντιμετώπισή του το Ε.Α.Μ. πρότεινε τη σχεδιασμένη από το κράτος αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού σε έργα ανοικοδόμησης των κατεστραμμένων υποδομών της χώρας.⁵⁰¹ Η έλλειψη στοιχειωδών μέτρων για την αντιμετώπιση της ανεργίας θα προκαλέσει τις έντονες αντιδράσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων.⁵⁰² Η περαιτέρω επιδείνωση των συνθηκών ζωής πυροδοτούσε σε πανελλαδικό επίπεδο απεργιακές κινητοποιήσεις, όπως εκείνες των τροχιοδρομικών, των υπαλλήλων της Ούλεν καθώς και των δημόσιων και των τραπεζικών υπαλλήλων. Κοινό αίτημα των απεργών αποτελούσε η πραγματοποίηση μισθολογικών αυξήσεων προς αντιστάθμιση του καλπάζοντα πληθωρισμού που συνέχιζε το «ροκάνισμα» του πενιχρού λαϊκού εισοδήματος.⁵⁰³ Συχνό φαινόμενο αποτελούν στο Ηράκλειο οι παραστάσεις διαμαρτυρίας των σωματείων στις αρμόδιες αρχές με βασικό αίτημα την οικονομική ενίσχυση των άνεργων εργατών.⁵⁰⁴

Θεωρούμε πως τα προαναφερόμενα επιβεβαιώνουν τη σημασία των οικονομικών διεκδικήσεων ως ευνοϊκού παράγοντα για τη διατήρηση και τη ριζοσπαστικοποίηση ενός αγώνα, ιδιαίτερα σε συνθήκες απόλυτης εξαθλίωσης ευρύτερων μαζών. Καταρχάς, η υλοποίηση των οικονομικών διεκδικήσεων ενός κινήματος διασφαλίζει τη συνέχισή του με την έννοια πως αποτελεί αντικειμενικά βασική προϋπόθεση για τη διασφάλιση της επιβίωσης των υποκειμένων που τον διεξάγουν. Ταυτόχρονα, η απόσπαση, έστω μικρών και ευκαιριακών, κατακτήσεων μπορεί να συντηρήσει τις όποιες αγωνιστικές διαθέσεις και την εμπιστοσύνη της

⁴⁹⁸ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 20.06.1945.

⁴⁹⁹ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 10.12.1946.

⁵⁰⁰ Συγκεκριμένα, το μέσο ημερομίσθιο υπολογιζόταν στις 7.000 δραχμές με εκτιμώμενο ημερήσιο κόστος ζωής τις 25.000 δραχμές (βλ. *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 10.12.1946.).

⁵⁰¹ Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 183-184 και *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 26.02.1945.

⁵⁰² Σε ψήφισμα της έκτακτης γενικής συνέλευσής του το Σωματείο Φορτοεκφορτωτών Ηρακλείου θα καταγγείλει την κυβέρνηση για ολιγωρία στην αντιμετώπιση του συγκεκριμένου φλέγοντος προβλήματος. (βλ. *Δράσις*, Ηράκλειο, φ. 28.12.1946).

⁵⁰³ *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 13.11.1946.

⁵⁰⁴ *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 28.12.1946.

βάσης προς την ηγεσία και τις επιλογές της. Τέλος, μπορεί υπό όρους να προετοιμάσει το έδαφος για τη διατύπωση προωθημένων πολιτικών στόχων. Επομένως, η επιτυχία της προσπάθειας του Ε.Κ.Η. να διατηρήσει το αγωνιστικό πνεύμα στα εργατοϋπαλληλικά σωματεία του Ηρακλείου εξαρτώνταν και από τον προαναφερόμενο παράγοντα. Υπό αυτήν την έννοια, η διαχείριση της διανομής της συμμαχικής βοήθειας αναδεικνυόταν σε σημαντικό πεδίο διεξαγωγής μιας αντιπαράθεσης στην οποία, εκτός από το προφανές οικονομικό της περιεχόμενο, διακρίνονταν έντονα και τα πολιτικά της χαρακτηριστικά.

Όπως τονίζει ο Γιώργος Μαργαρίτης,⁵⁰⁵ η απουσία ενός μηχανισμού διανομής της συγκεκριμένης βοήθειας από τους οργανισμούς που επόπτευαν αυτήν την πρωτοβουλία⁵⁰⁶ καθιστούσε αναγκαία τη συνεργασία τους με τις ελληνικές κρατικές αρχές. Δεδομένων και των δυσκολιών που αντιμετώπιζε ο υπό ανασυγκρότηση κρατικός μηχανισμός, ο ρόλος των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων αποκτούσε ένα ιδιαίτερα αυξημένο ειδικό βάρος. Η σημασία των σωματείων όχι μόνο ως μαχητικών συλλογικών φορέων αλλά και ως έμπειρων, δοκιμασμένων στη διάρκεια της Κατοχής μηχανισμών υλοποίησης –μεταξύ άλλων- και πρακτικών καθηκόντων καθιστούσε επιβεβλημένη την αξιοποίησή τους στις δομές διανομής της συμμαχικής βοήθειας. Συνεπώς, ο έλεγχος των εργατικών σωματείων αποτελούσε σημαντικό διακύβευμα στη διαπάλη μεταξύ του ανασυγκροτούμενου αστικού καθεστώτος και της ΕΑΜικής Αριστεράς.⁵⁰⁷ Οι διαθέσιμες πηγές επιβεβαιώνουν τη συμμετοχή του Ε.Κ.Η. και του Σ.Ε.Η. στη διαδικασία διανομής της συμμαχικής βοήθειας. Όπως πληροφορούμαστε από την *Ελεύθερη Γνώμη*,⁵⁰⁸ το Σεπτέμβριο του 1945 δυο εμποροϋπάλληλοι, μέλη του Σ.Ε.Η., ήταν επιφορτισμένοι με την καταγραφή των δικαιούχων και την οργάνωση του συστήματος διανομής του παρεχόμενου από την U.N.R.R.A. ιματισμού. Με αυτόν τον τρόπο, το Ε.Κ.Η. και ο Σ.Ε.Η. αποκτούσαν ένα επιπλέον μέσο για την περιφρούρηση των εργασιακών δικαιωμάτων των εμποροϋπαλλήλων που απασχολούσαν οι συνεργαζόμενοι με την U.N.R.R.A. έμποροι. Πιο συγκεκριμένα, οι τελευταίοι ελέγχονταν για τη συνέπειά τους αναφορικά με την κάλυψη των ασφαλιστικών τους υποχρεώσεων απέναντι

⁵⁰⁵ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμος 1, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, σ. 90, 97.

⁵⁰⁶ Επρόκειτο για τη συμμαχική *Military Liaison* (στο εξής Μ.Λ.), η οποία είχε την αρχική ευθύνη και για την παραγόμενη στον *Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών* (στο εξής Ο.Η.Ε.) *United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (στο εξής U.N.R.R.A.). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στο Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμος 1, σ. 90, 97.

⁵⁰⁷ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμος 1, σ. 97-98.

⁵⁰⁸ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, φ. 05.09.1945.

στους υπαλλήλους τους (την επικόλληση των ενσήμων στα ασφαλιστικά τους βιβλιάρια), κάτι που αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση δικαιώματος στη λήψη της συγκεκριμένης παροχής.⁵⁰⁹

Θεωρούμε πως τα προαναφερόμενα στοιχεία καθιστούν εμφανή την καθοριστική συμβολή του εργατικού κινήματος στην ευρεία απήχηση που απολάμβαναν το Κ.Κ.Ε. και το Ε.Α.Μ. στην κοινωνία του Ηρακλείου. Ταυτόχρονα, προσφέρουν μια επαρκή εξήγηση για την επιμονή με την οποία οι τοπικές αρχές επιχειρούσαν να παρεμβάλλουν εμπόδια στην πολύμορφη δράση του Ε.Κ.Η. Στις αρχές Αυγούστου του 1946 ο νομάρχης Ηρακλείου θα καθαιρέσει την εκλεγμένη διοίκηση του Ε.Κ.Η.⁵¹⁰ Είχε ήδη προηγηθεί η απόλυση της νόμιμης διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. από τον υπουργό Εργασίας της κυβέρνησης του *Λαϊκού Κόμματος* Ανδρέα Στράτο.⁵¹¹ Η συγκεκριμένη ενέργεια του νομάρχη, παρά την αναίρεσή της στην πράξη από την ίδια τη δυναμική του κινήματος,⁵¹² πρέπει να θεωρηθεί ενδεικτική της εντεινόμενης ανησυχίας που προκαλούσε η δράση του φιλοεαμικού Ε.Κ.Η. στις τοπικές αρχές του Ηρακλείου. Η διαμόρφωση της συγκεκριμένης πραγματικότητας σε συνδυασμό με την εμφάνιση των πρώτων ένοπλων τμημάτων του *Δημοκρατικού Στρατού Κρήτης* (στο εξής Δ.Σ.Κ.) στο νησί στις αρχές του 1947⁵¹³ θα έχουν ως συνέπεια την ένταση της δράσης των κατασταλακτικών μηχανισμών του επίσημου κράτους και του παρακράτους. Η αντίδραση του αστικού καθεστώτος, η οποία θα εκδηλωθεί με ιδιαίτερη ωμότητα, θα επικεντρωθεί στην υλοποίηση ενός διπλού στόχου: αφενός, στην εκμηδένιση της στρατιωτικής δράσης του Δ.Σ.Κ. και αφετέρου, στον «αποκεφαλισμό» των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων ακόμη και μέσω της φυσικής εξόντωσης της ηγεσίας τους. Η σύλληψη και η στυγερή, μετά από απάνθρωπα βασανιστήρια στα κρατητήρια της Ασφάλειας, δολοφονία του Στρατή Περγαλίδη τον Ιούνιο του 1947,⁵¹⁴ θα σημάνουν την εξαπόλυση ενός πογκρόμ

⁵⁰⁹ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 200.

⁵¹⁰ *Ελεύθερη Γνώμη*, Ηράκλειο, φ. 27.08.1946, όπως παρατίθεται στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 204-205.

⁵¹¹ Α. Αυγουστήδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 367.

⁵¹² Στις 28 Αυγούστου 1946 το Ε.Κ.Η. οργάνωσε εικοσιτετράωρη πανεργατική απεργία σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη συγκεκριμένη απόφαση (βλ. Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 205 και *Δράσις*, Ηράκλειο, φ. 28.08.1946).

⁵¹³ Η έναρξη της δράσης του Δ.Σ.Κ. τοποθετείται στο τρίτο δεκάημερο του Απριλίου του 1947 (βλ. Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1939-1949*, τόμος Β2, σ. 434).

⁵¹⁴ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1939-1949*, τόμος Β2, σ. 437 και *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 20.06.1947, όπως παρατίθεται στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 210-211.

συλλήψεων και βιαιοπραγιών –ακόμη και δολοφονιών-⁵¹⁵ εναντίον της φιλοεαμικής συνδικαλιστικής ηγεσίας. Η σχεδόν ολοκληρωτική εξόντωση των δυνάμεων του Δ.Σ.Κ. στη Μαγερεύτρα της Εμπάρου Ηρακλείου και στη Λοχριά του Ψηλορείτη από τις συντριπτικά υπέρτερες αριθμητικά δυνάμεις της Χωροφυλακής και των ένοπλων παρακρατικών ομάδων στα τέλη Ιουνίου του 1947 θα σημάνουν την πλήρη επικράτηση των καθεστωτικών δυνάμεων στο Ηράκλειο και, γενικότερα, στην Ανατολική Κρήτη.⁵¹⁶ Τις ίδιες εκείνες ημέρες ο γενικός γραμματέας του Ε.Κ.Η. και σημαίνον, μέχρι τότε, συνδικαλιστικό στέλεχος του Κ.Κ.Ε. Ανδρέας Σταυρουλάκης με δημόσια δήλωσή του θα αποκηρύξει τον κομμουνισμό.⁵¹⁷ Στις αρχές Ιουλίου του 1947, σε μια προφανή κίνηση επιβράβευσης της μεταστροφής του, ο «ανανήψας» Σταυρουλάκης θα διοριστεί, ουσιαστικά με κυβερνητική παρέμβαση, ως πρόεδρος της νέας προσωρινής διοίκησης του Ε.Κ.Η.⁵¹⁸ Από τότε και μέχρι το Μάιο του 1969 ο άλλοτε συναγωνιστής του δολοφονημένου Περγαλίδη θα αναδειχθεί σε «τοποτηρητή» της νέας, υπό το Φώτη Μακρή, «εθνικόφρονος» διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. στο Ηράκλειο.

6.3.3. Ιούνιος 1946-Μάρτιος 1947: Η σύντομη θητεία της τελευταίας ΕΑΜικής διοίκησης του Σ.Ε.Η.

Η απροκάλυπτη κρατική επέμβαση στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος με στόχο τη βίαιη αλλαγή των συσχετισμών στις συνδικαλιστικές του οργανώσεις ανιχνεύεται και στην πορεία του ίδιου του Σ.Ε.Η. κατά την περίοδο από τον Ιούνιο του 1946 ως το Φεβρουάριο του 1948. Στα πρακτικά των συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου του σωματείου που καλύπτουν –έστω αποσπασματικά- τη συγκεκριμένη περίοδο⁵¹⁹ είναι εμφανής η «αλλαγή φρουράς» που θα πραγματοποιηθεί το Σεπτέμβριο του 1947. Τα ελλιπή διαθέσιμα στοιχεία δε μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των εγγεγραμμένων μελών του. Ωστόσο, με δεδομένη την ένταση της κρατικής καταστολής, που λειτουργούσε αποτρεπτικά για τη στράτευση σε φιλοεαμικές συνδικαλιστικές και πολιτικές οργανώσεις, θεωρούμε βάσιμη την εκτίμηση πως οι οργανωμένοι στο Σ.Ε.Η.

⁵¹⁵ Στις 12 Ιουνίου 1947, κατά τη διάρκεια συγκέντρωσης διαμαρτυρίας για τις συλλήψεις συνδικαλιστών, θα πέσουν νεκροί από αστυνομικά πυρά ο πρόεδρος του σωματείου υποδηματεργατών Χρήστος Χατζηγεωργίου και ο αδελφός του Κώστας Χατζηγεωργίου (βλ. Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1939-1949*, τόμος Β2, σ. 437, *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 20.06.1947 και *Δράσις*, φ. 20.06.1947).

⁵¹⁶ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1939-1949*, τόμος Β2, σ. 438.

⁵¹⁷ *Δράσις*, Ηράκλειο, φ. 29.06.1947.

⁵¹⁸ *Δράσις*, Ηράκλειο, φ. 11.07.1947.

⁵¹⁹ Τα μόνα διαθέσιμα που αφορούν τη δεκαετία του 1940.

ιδιωτικοί υπάλληλοι πρέπει να ήταν λιγότεροι συγκριτικά με την προηγούμενη περίοδο.

Μια πρώτη παρατήρηση όσον αφορά τη δράση του Σ.Ε.Η. είναι πως οι διεκδικήσεις του ως τα μέσα του 1947 αφορούσαν σχεδόν αποκλειστικά οικονομικά αιτήματα. Ο σχολιασμός της πολιτικής κατάστασης στις τοποθετήσεις των μελών του διοικητικού συμβουλίου ήταν περιορισμένος και αφορούσε, κυρίως, τις αντίξοες για την ΕΑΜική Αριστερά συνθήκες.⁵²⁰ Αναμφίβολα, η πρόκριση των οικονομικών αιτημάτων δεν ήταν άσχετη με τη δραματική επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών, την οποία βίωναν ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, ο οικονομικός αγώνας αποτελούσε, εκ των πραγμάτων τη μοναδική νόμιμη δυνατότητα ανάπτυξης συνδικαλιστικής δράσης, αν και όχι πάντα χωρίς συνέπειες. Εξάλλου, οι ΕΑΜίτες συνδικαλιστές αποτελούσαν συχνά θύματα της βίας του επίσημου κράτους και των ένοπλων παρακρατικών ομάδων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της δολοφονίας του κομμουνιστή προέδρου του *Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Ναούσης* Γιώργου Βουτυρά από παρακρατικό συνδεδόμενο, πιθανότατα, με το βιομήχανο Λαναρά στις 17 Απριλίου 1946.⁵²¹ Συνεπώς, η έμφαση του σωματείου στον οικονομικό αγώνα δε θα πρέπει να ερμηνευθεί μόνο ως προϊόν δικαιολογημένου φόβου αλλά και ως αναγκαίος ελιγμός σε μια φάση δυσμενών πολιτικών συσχετισμών για το ΕΑΜικό στρατόπεδο.

Οι προαναφερόμενες εκτιμήσεις επιβεβαιώνονται από τη δράση που ανέπτυξε ο σύλλογος κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Τον Ιούνιο του 1946 πραγματοποιήθηκαν αρχαιρεσίες για την ανάδειξη νέου διοικητικού συμβουλίου στο Σ.Ε.Η. Στην πρώτη συνεδρίασή του στις 24 Ιουνίου 1946, το νέο επταμελές διοικητικό συμβούλιο θα εκλέξει στη θέση του προέδρου τον Ιωάννη Παρασχάκη. Αυτός στην τοποθέτησή του θα τονίσει την αναγκαιότητα δραστηριοποίησης όλων των μελών του Σ.Ε.Η. «δια το καλόν και την ευημερίαν του Συλλόγου».⁵²² Τα θέματα που απασχολούν τη νεοεκλεγείσα διοίκηση του σωματείου και τα καθήκοντα που τίθενται προς υλοποίηση ήδη από τη δεύτερη συνεδρίασή της είναι ενδεικτικά των δυσμενών οικονομικών και πολιτικών συνθηκών τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει ο Σ.Ε.Η. Πιο συγκεκριμένα, η επιδείνωση των όρων αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (χαμηλές αμοιβές και υψηλός πληθωρισμός) και η ένταση των διώξεων

⁵²⁰ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 1, 02.07.1946, σ.6.

⁵²¹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1939-1949*, τόμος Β2, σ. 133.

⁵²² Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 1, 24.06.1946, σ.1.

λειτουργούσαν, όπως ήταν αναμενόμενο ανασταλτικά στη δράση του συλλόγου. Οι σχετικές αναφορές στην εισήγηση του Παρασχάκη κατά τη συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου στις 2 Ιουλίου 1946⁵²³ είναι ενδεικτικές των σοβαρών βιοποριστικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι ιδιωτικοί υπάλληλοι του Ηρακλείου σε συνδυασμό με την παραβίαση των εργασιακών τους δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα, τονιζόταν, μεταξύ άλλων, η αναγκαιότητα να προταχθεί το αίτημα για αύξηση των μισθών κατά 10% ως αντιστάθμισμα στην ανοδική τάση του τιμάριθμου. Ενδεικτική, επίσης, των σημαντικών ελλείψεων σε βασικά είδη πρώτης ανάγκης ήταν η εμφατική διατύπωση του αιτήματος για διανομή ενός ζευγαριού αρβυλών και μιας φόρμας σε κάθε άνεργο, όπως προέβλεπε η σχετική νομοθεσία. Ένα επιπλέον σημαντικό πρόβλημα που απαιτούσε την παρέμβαση του σωματείου ήταν η συστηματική καταστρατήγηση του εργασιακού ωραρίου. Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση της αναγκαιότητας για ένταση των πιέσεων του Σ.Ε.Η. σε εμπορικές επιχειρήσεις, που παραβιάζοντας εμφανώς την εργατική νομοθεσία, υποχρέωναν τους υπαλλήλους τους σε δεκάωρη ή και δωδεκάωρη εργασία.

Χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία των προαναφερόμενων ζητημάτων, εκτιμάται πως το σημαντικότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι εμποροϋπάλληλοι και γενικότερα οι μισθωτοί εργαζόμενοι ήταν η ανεργία. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ταμιά του Σ.Ε.Η. Δημήτρη Καρούζου, η ανεργία μεταξύ των ιδιωτικών υπαλλήλων στο Ηράκλειο αφορούσε μεγέθη της τάξης του 60%-70%.⁵²⁴ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως το συγκεκριμένο ζήτημα απασχολούσε σχεδόν κάθε συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου του σωματείου.⁵²⁵ Εκτός αυτού, η υψηλή ανεργία συμπίεζε τους –υπό καθεστώς κρατικής διατίμησης- μισθούς σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα.⁵²⁶ Πράγματι, όπως προκύπτει από το υπάρχον υλικό, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις άνεργων εμποροϋπαλλήλων που δέχονταν να εργαστούν με αμοιβή

⁵²³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 2, 02.07.1946, σ.4.

⁵²⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 9, 12.12.1946, σ. 24.

⁵²⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικά υπ. αριθμ. 2, (02.07.1946), 3, (09.07.1946), 4 (18.07.1946), 6 (10.09.1946), 7 (16.10.1946).

⁵²⁶ Σύμφωνα με τον Άγγελο Αυγουστίδη, εκτός από τον υπερβολικά υψηλό αριθμό των ανέργων, ένα επιπλέον σοβαρότατο πρόβλημα αποτελούσε η ελλιπής κρατική μέριμνα για τη στοιχειώδη στήριξή τους. Την ίδια στιγμή, οι αποδοχές όσων εργάζονταν παρέμεναν σε πολύ χαμηλά επίπεδα με τον τιμάριθμο να καλπάζει. Έτσι, το Μάιο του 1945 οι μισθωτοί εργαζόμενοι με απολαβές τρεις φορές υψηλότερες από τις αντίστοιχες προπολεμικές καλούνταν να καλύψουν τις βασικές βιοποριστικές τους ανάγκες με δεκαπλάσιες τις αντίστοιχες τιμές των αγαθών (βλ. Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ. 237-239).

χαμηλότερη από τη νόμιμη.⁵²⁷ Αξιοσημείωτη, επίσης, ήταν η τακτική ορισμένων εργοδοτών να απολύουν «ενοχλητικούς» υπαλλήλους που ζητούσαν μισθολογικές αυξήσεις αντικαθιστώντας τους με άνεργους –και άρα λιγότερο διεκδικητικούς- συναδέλφους τους.⁵²⁸

Εκτός, όμως από τα προαναφερόμενα, το ζήτημα της ανεργίας είχε και μια ακόμη πτυχή. Η εύλογη ανασφάλεια που ένιωθαν οι άνεργοι, η επικέντρωση των προσπαθειών τους στην αναζήτηση εργασίας καθώς και η σταδιακή αποξένωση των μακροχρόνια ανέργων από το επάγγελμά τους λειτουργούσαν αποτρεπτικά στην ενασχόλησή τους με το συνδικαλισμό. Το γεγονός πως η υλοποίηση του αιτήματος για άμεση οικονομική ενίσχυση των ανέργων ιδιωτικών υπαλλήλων θεωρούνταν από τη διοίκηση του Σ.Ε.Η. ως προϋπόθεση της «διατήρησης της ενότητας του συλλόγου»⁵²⁹ ενισχύει την εκτίμηση πως ένας σημαντικός αριθμός των μελών του, ήταν άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι. Ήδη από τις πρώτες του συνεδριάσεις το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. θα προσανατολιστεί στην από κοινού με άλλα σωματεία διοργάνωση κινητοποιήσεων με βασικό αίτημα την εξασφάλιση μόνιμης επιδότησης των ανέργων από το κράτος.⁵³⁰ Η συγκεκριμένη διεκδίκηση ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένη με τις βασικές κατευθύνσεις της διοίκησης του Ε.Κ.Η., η ευρεία Εκτελεστική Επιτροπή του οποίου απαιτούσε την άμεση επιδότηση των ανέργων από το *Ταμείο Ανεργίας*.⁵³¹

Ένα από τα ζητήματα που απασχόλησαν το Σ.Ε.Η. τη συγκεκριμένη περίοδο, συνδεδεμένο άμεσα με το πρόβλημα της ανεργίας, αφορούσε την απασχόληση των εμποροϋπάλληλων στα εμπορικά καταστήματα που διένειμαν υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εφοδιασμού τα είδη ιματισμού που διοχέτευε στην Ελλάδα η U.N.R.R.A. Όπως διαπιστώνεται και από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του σωματείου, η επιλογή των απασχολούμενων γινόταν μεταξύ των μελών του Σ.Ε.Η. Προβλεπόταν συγκεκριμένη αμοιβή η οποία οριζόταν σε ένα ποσοστό επί των πωλήσεων (χαρακτηριζόμενο ως «ποσοστό των ανέργων»⁵³² στα αρχεία του Σ.Ε.Η.) που κυμαινόταν από 1% έως 2%. Είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη πρακτική

⁵²⁷ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 7, 16.10.1946, σ. 18.

⁵²⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 7, 16.10.1946, σ. 18.

⁵²⁹ Στο ίδιο, σ.5.

⁵³⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 3, 09.07.1946, σ. 7.

⁵³¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 9, 12.12.1946, σ. 23.

⁵³² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 2, 02.07.1946, σ. 3 και 5.

λειτουργούσε ως ένα μέσο απορρόφησης μέρους της ανεργίας με την εξασφάλιση εργασίας, έστω και προσωρινής διάρκειας. Όπως προκύπτει από το σχετικό αρχειακό υλικό,⁵³³ το «ποσοστό των ανέργων» αποδιδόταν, αρχικά, στο Σ.Ε.Η. Στη συνέχεια, διανεμόταν από το σωματείο στους δικαιούχους με βάση ένα είδος «κοινωνικών» κριτηρίων που λάμβαναν υπόψη τους τις βιοποριστικές ανάγκες τους μέσω της διάκρισής τους σε έγγαμους και άγαμους.⁵³⁴ Ωστόσο, φαίνεται πως το «ποσοστό των ανέργων», εκτός από την κάλυψη της αμοιβής των απασχολούμενων στη διανομή του ιματισμού της U.N.R.R.A., συντηρούσε και ένα είδος «ταμείου αλληλοβοήθειας» για την οικονομική στήριξη όσων αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα υγείας ή βρίσκονταν στα όρια της επιβίωσης.⁵³⁵ Θεωρούμε προφανές πως η συγκεκριμένη πρωτοβουλία του Σ.Ε.Η. υποδηλώνει την απουσία ουσιαστικής κρατικής μέριμνας για τις ασθενέστερες οικονομικά κοινωνικές ομάδες. Κατά συνέπεια, το συγκεκριμένο κενό καλούνταν να καλύψουν –στο βαθμό των δυνατοτήτων τους– οι ίδιες οι συνδικαλιστικές τους οργανώσεις. Η σημασία που απέδιδε ο Σ.Ε.Η. στην εξασφάλιση του «ποσοστού των ανέργων» είναι εμφανής και από την επιμονή του στη διεκδίκηση της άμεσης απόδοσής του από τους συμβεβλημένους με την τοπική *Υπηρεσία Εφοδιασμού* εμπόρους.⁵³⁶

Ένα επιπλέον συναφές με τα προαναφερόμενα ζήτημα ήταν και εκείνο της ελλιπούς ασφαλιστικής κάλυψης των εμποροϋπαλλήλων. Αυτό, τουλάχιστον, διαπιστώνεται από τις καταγγελίες για μη επικόλληση στα βιβλιάρια του I.K.A. των ενσήμων που δικαιούνταν οι απασχολούμενοι στη διανομή των ειδών της U.N.N.R.A. Το συγκεκριμένο πρόβλημα, ενδεχομένως, σχετιζόταν με κάποια ασάφεια στο εργασιακό καθεστώς τους. Από τη σχετική συζήτηση που καταγράφεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων του Σ.Ε.Η. διαπιστώνεται ένας προβληματισμός σχετικά με το αν ως εργοδότες των συγκεκριμένων εργαζομένων –και, επομένως, αποδέκτες της διαμαρτυρίας του Σ.Ε.Η.- θα έπρεπε να θεωρηθούν οι έμποροι διανομείς ή το Υπουργείο Εφοδιασμού.⁵³⁷

Το γεγονός πως η έμφαση στις οικονομικές διεκδικήσεις του σωματείου έθετε σε δεύτερη μοίρα το πολιτικό σκέλος του αγώνα δε σήμαινε και την απουσία του πολιτικού προβληματισμού. Έτσι, μέρος της εισήγησης της διοίκησης του Σ.Ε.Η.

⁵³³ Στο ίδιο, σ.5.

⁵³⁴ Στο ίδιο, σ.5.

⁵³⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 3, 09.07.1946, σ. 7.

⁵³⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 8, 01.12.1946, σ. 20.

⁵³⁷ Στο ίδιο, σ.5.

προς τη γενική συνέλευση της 14^{ης} Ιουλίου 1946 αφορούσε τις δυσμενείς για την «εργατοϋπαλληλική τάξη» συνθήκες που διαμορφώνονταν από την εντεινόμενη κρατική καταστολή.⁵³⁸ Ωστόσο, δεν εντοπίζεται κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει την ύπαρξη κάποιου, έστω στοιχειώδους, σχεδιασμού πολιτικής παρέμβασης του συλλόγου.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερόμενα, εξυπακούεται πως η υλοποίηση των στόχων του σωματείου προϋπέθετε, καταρχάς, την αριθμητική ενδυνάμωσή του με την εγγραφή νέων μελών. Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στον εντοπισμό των «πρωτοπόρων στοιχείων»⁵³⁹ που θα αναζωογονούσαν το σωματείο με νέο «αίμα». Η ανάδειξη του συγκεκριμένου καθήκοντος δεν ήταν, πιθανότατα, άσχετη με τη γενικότερη κατεύθυνση της Γ.Σ.Ε.Ε. για την ενοποίηση των ιδιωτικών υπαλλήλων σε ενιαίες πρωτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις.⁵⁴⁰ Προφανώς, ο συγκεκριμένος στόχος αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση του οργανωτικού κατακερματισμού των ιδιωτικών υπαλλήλων σε ξεχωριστά σωματεία συγκροτημένα όχι σε κλαδική αλλά σε ομοιοεπαγγελματική βάση. Αυτό πρακτικά σήμαινε πως αποτελούσε συχνό φαινόμενο η συνύπαρξη στην ίδια πόλη ή περιφέρεια ξεχωριστών, συχνά ολιγάριθμων συλλόγων ιδιωτικών υπαλλήλων ανά ειδικότητα (εμποροϋπαλλήλων, υπαλλήλων γραφείου, φαρμακοϋπαλλήλων κ.ά.). Στο συγκεκριμένο σημείο πρέπει να υπενθυμίσουμε πως, εκτός από τους εμποροϋπαλλήλους, ο Σ.Ε.Η., σύμφωνα πάντα με το καταστατικό του, κάλυπτε συνδικαλιστικά και άλλες κατηγορίες ιδιωτικών υπαλλήλων. Επομένως, στη δική του περίπτωση η παραπάνω κατευθυντήρια γραμμή της Γ.Σ.Ε.Ε. σήμαινε τη δρομολόγηση της διαδικασίας ένταξης των υπόλοιπων υπαλληλικών σωματείων του Ηρακλείου στο Σ.Ε.Η. Προς την ίδια κατεύθυνση, εξάλλου, κινούνταν και οι προσδοκίες που ήδη από το 1944 έτρεφε η ΕΑΜική διοίκηση του Ε.Κ.Η. για το ρόλο του συλλόγου στην προσπάθεια ανασυγκρότησης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στο Ηράκλειο.⁵⁴¹ Εξάλλου, η μαζικοποίηση του Σ.Ε.Η. θα προσέφερε, ταυτόχρονα, τη δυνατότητα της οικονομικής του ενίσχυσης χάρη στις συνδρομές των νέων μελών του, δίνοντας λύση στο χρόνιο πρόβλημα της έλλειψης χρηματικών πόρων, το οποίο δυσχέραινε και αυτήν ακόμη τη στοιχειώδη λειτουργία του σωματείου.⁵⁴²

⁵³⁸ Στο ίδιο, σ. 6.

⁵³⁹ Στο ίδιο, σ.4.

⁵⁴⁰ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 3, 09.07.1946, σ. 8.

⁵⁴¹ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 84.

⁵⁴² Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 5, 25.07.1946, σ. 13.

Για τη μαζικοποίηση του σωματείου και τη βελτίωση της συνδικαλιστικής του παρέμβασης το διοικητικό συμβούλιο του Σ.Ε.Η. ενέκρινε μια σειρά μέτρων οργανωτικού χαρακτήρα. Καταρχάς, αποφάσισε την εκ περιτροπής καθημερινή παρουσία ενός μέλους του διοικητικού συμβουλίου στα γραφεία του συλλόγου και σε συγκεκριμένη ώρα της ημέρας για τη διευκόλυνση όσων επιθυμούσαν να αποκτήσουν επαφή με το σωματείο.⁵⁴³ Επιπλέον, αποσκοπώντας στη συστηματικότερη παρουσία του σωματείου στους εργασιακούς χώρους, χώρισε το Ηράκλειο σε τέσσερις τομείς. Η ευθύνη του κάθε τομέα ανατέθηκε σε δυο μέλη του διοικητικού συμβουλίου,⁵⁴⁴ επιφορτισμένα με δυο βασικά καθήκοντα: κατά πρώτον, τον έλεγχο των εμπορικών καταστημάτων για τον εντοπισμό πιθανών εργοδοτικών αυθαιρεσιών που αφορούσαν κυρίως την καταστρατήγηση του προβλεπόμενου εργασιακού ωραρίου και την απασχόληση ανασφάλιστου προσωπικού· κατά δεύτερον, την εγγραφή στο σωματείο όλων εκείνων των ιδιωτικών υπαλλήλων που δεν αποτελούσαν ακόμη μέλη του.⁵⁴⁵ Έχοντας ως δεδομένα αφενός, τη διασπορά των εργασιακών χώρων και το σημαντικό αριθμό των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου και αφετέρου, τα μικρά αριθμητικά μεγέθη του Σ.Ε.Η., οι προαναφερόμενοι στόχοι αποτελούσαν, αναμφισβήτητα, ένα ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα. Πάντως από τα στοιχεία του διαθέσιμου υλικού δε διαπιστώνεται η πραγματοποίηση κάποιου σοβαρού βήματος για την πραγματοποίησή τους. Η ανάληψη των καθηκόντων της νέας «νομιμόφρονος» διοίκησης του Σ.Ε.Η. ένα χρόνο μετά, το Σεπτέμβριο του 1947, θα θέσει οριστικά τέρμα στις φιλόδοξες αυτές επιδιώξεις.

Γενικότερη, πάντως, είναι η εκτίμησή μας πως η εδραίωση του κλίματος ανασφάλειας μεταξύ των οπαδών της ΕΑΜικής Αριστεράς και των φιλοεαμικών οργανώσεων σε όλη τη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου αποτελούσε σοβαρό ανασταλτικό παράγοντα στην προώθηση του γενικότερου σχεδιασμού του Σ.Ε.Η. Έτσι, παρά την ομόφωνη έγκρισή τους από τα μέλη του διοικητικού του συμβουλίου, οι στόχοι που έθετε το σωματείο φαίνεται πως παρέμεναν περισσότερο σε επίπεδο προθέσεων. Στη συνεδρίαση της 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1946⁵⁴⁶ το διοικητικό συμβούλιο θα διαπιστώσει πως βρισκόταν στο ίδιο σημείο από το οποίο είχε ξεκινήσει ενάμιση μήνα πριν, με τον πρόεδρό του να εγκალεί τα υπόλοιπα μέλη για πλημμελή

⁵⁴³ Στο ίδιο, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 4, 18.07.1946, σ. 10.

⁵⁴⁴ Στο ίδιο, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 5, 25.07.1946, σ. 13-14.

⁵⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 14.

⁵⁴⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 6, 10.09.1946, σ. 15.

ανταπόκριση στα καθήκοντά τους. Ωστόσο, οι δυσλειτουργίες του συλλόγου δεν αφορούσαν μόνο τη λειτουργία του διοικητικού του οργάνου αλλά επεκτείνονταν και στη βάση του. Η εικόνα που περιγράφει ο ταμίας του Σ.Ε.Η. Δημήτρης Καρούζος είναι ενδεικτική μιας εξέλιξης που, ουσιαστικά, έθετε υπό αμφισβήτηση την ίδια την ύπαρξή του συλλόγου τόσο από την άποψη της μαζικότητάς του όσο και της οικονομικής του επιβίωσης. Ο συνδικαλιστής εντόπιζε αφενός, απροθυμία ακόμη και μεταξύ των οργανωμένων μελών να διατηρήσουν επαφές με το σωματείο και αφετέρου, ελλιπή ανταπόκριση στην κάλυψη των οικονομικών τους υποχρεώσεων – της μηνιαίας συνδρομής τους– προς αυτόν.⁵⁴⁷

Η συνέχιση της ίδιας κατάστασης ένα μήνα μετά θα αναγκάσει τον πρόεδρο του Σ.Ε.Η. να σημάνει συναγερμό για τη βιωσιμότητα του σωματείου επιρρίπτοντας για άλλη μια φορά ευθύνες στην «αδράνεια και την αμέλεια» των υπόλοιπων μελών του διοικητικού συμβουλίου.⁵⁴⁸ Στην ίδια συνεδρίαση θα ασκηθεί αυστηρή κριτική και από τον αντιπρόεδρο Βασίλη Αλεξανδράκη για επίδειξη ολιγωρίας του διοικητικού συμβουλίου σε περιστατικά απόλυσης ιδιωτικών υπαλλήλων οι οποίοι χρειάζονταν την υπεράσπιση του σωματείου.⁵⁴⁹ Ενδεικτικές της κρισιμότητας της κατάστασης που βίωνε ο Σ.Ε.Η. θεωρούμε τις αποφάσεις της συνεδρίασης στις 29 Μαρτίου 1947. Εντύπωση προκαλούν οι αναφορές τόσο στην έλλειψη γραφικής ύλης όσο και στην αδυναμία ανάρτησης πληρωμένων δημοσιευμάτων στον τύπο, ενδεικτικές των σοβαρότατων εμποδίων που έθετε η οικονομική ένδεια του σωματείου στη δράση του.⁵⁵⁰ Σε αυτήν την τελευταία του συνεδρίαση το διοικητικό συμβούλιο θα αποφασίσει την ανάθεση επί αμοιβή καθηκόντων ειδικού γραμματέα στον αντιπρόεδρο του σωματείου Βασίλη Αλεξανδράκη. Τα βασικά καθήκοντα του τελευταίου αφορούσαν την είσπραξη των μηνιαίων συνδρομών και την καθημερινή του παρουσία στα γραφεία του συλλόγου.⁵⁵¹ Με δεδομένο πως λίγους μήνες νωρίτερα ανάλογη πρόταση είχε απορριφθεί λόγω αδυναμίας κάλυψης του απαιτούμενου οικονομικού κόστους,⁵⁵² εκτιμάται πως η αναθεώρηση της προηγούμενης απόφασης

⁵⁴⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 6, 10.09.1946, σ. 16.

⁵⁴⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 7, 16.10.1946, σ. 17-18.

⁵⁴⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 7, 16.10.1946, σ.18.

⁵⁵⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 12, 29.03.1947, σ. 31.

⁵⁵¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 12, 29.03.1947, σ. 30.

⁵⁵² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 7, 16.10.1946, σ. 17.

κρίθηκε, πιθανότατα, επιβεβλημένη για δύο λόγους: αφενός, λόγω των προσδοκιών για τακτικότερη είσπραξη των συνδρομών· αφετέρου, εξαιτίας των αυξημένων πιθανοτήτων προσέγγισης περισσότερων συναδέλφων χάρη στη λειτουργία των γραφείων του Σ.Ε.Η. σε καθημερινή βάση. Δε θεωρείται, εξάλλου, τυχαίο πως ο οριζόμενος ως ειδικός γραμματέας Βασίλης Αλεξανδράκης ήταν, ταυτόχρονα, και ένας από τους υπεύθυνους διανομής του υλικού της U.N.R.R.A. και, επομένως, αναγνωρίσιμος στον εργατικό κόσμο του Ηρακλείου.⁵⁵³

Η συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου του 1947 θα είναι η τελευταία καταγεγραμμένη συλλογική διαδικασία του Σ.Ε.Η. που θα πραγματοποιηθεί υπό φιλοεαμική διοίκηση. Από το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και μέχρι την κατάλυση της στρατιωτικής δικτατορίας τον Αύγουστο του 1974 το σωματείο θα τελεί υπό τον έλεγχο των συνδικαλιστών της «εθνικόφρονος» παράταξης.

6.3.4. Σεπτέμβριος 1947-Φεβρουάριος 1948: Η «αλλαγή φρουράς» στο Σ.Ε.Η.

Τη στυγερή δολοφονία του Στρατή Περγαλίδη θα ακολουθήσουν η καθαίρεση όλων των φιλοεαμικών διοικήσεων στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και μαζικές συλλήψεις αριστερών συνδικαλιστών.⁵⁵⁴ Ωστόσο, η πλήρης καθυπόταξη ενός κινήματος, όπως το εργατικό της δεκαετίας του 1940, δεδηλωμένου πολέμιου του μεταβαρκιζιανού καθεστώτος απαιτούσε κάτι περισσότερο από την καταστολή, ακόμη και στην πιο ακραία της εκδοχή. Προϋπέθετε, παράλληλα, και μια συστηματική ιδεολογική παρέμβαση με τελικό στόχο την πολιτική του ενσωμάτωση. Η εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 9 Ιουλίου 1947 στο κτίριο του Ε.Κ.Η. με κεντρικό ομιλητή το επιφανές στέλεχος της βενιζελικής παράταξης Μανώλη Μπαντουβά υπηρετούσε αυτόν ακριβώς το σκοπό.⁵⁵⁵ Σε μια τοποθέτηση πλήρη αντικομμουνισμού και «πατριωτικών» παραινήσεων, ο «αρχηγός της Εθνικής Αντίστασης στην Κρήτη» θα καλέσει την εργατική τάξη του Ηρακλείου να αποκηρύξει τις «αντιπατριωτικές ενέργειες» του Κ.Κ.Ε. και των συμπορευόμενων με αυτό συνδικαλιστικών οργανώσεων και να επιδείξει «σωφροσύνη και εργατικότητα επ' αγαθώ και αυτών και της πατρίδος».⁵⁵⁶ Μερικές μέρες αργότερα, στις 20 Ιουλίου 1947 πραγματοποιήθηκε συνέλευση αντιπροσώπων των πρωτοβάθμιων σωματείων του Ε.Κ.Η. για την προετοιμασία των αρχαιρεσιών που θα αναδείκνυαν τα νέα

⁵⁵³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 12, 29.03.1947, σ. 30-31.

⁵⁵⁴ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 222.

⁵⁵⁵ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 223.

⁵⁵⁶ Πατρίς, Ηράκλειο, φ. 11.07.1947.

διοικητικά τους συμβούλια.⁵⁵⁷ Ως το Σεπτέμβριο του 1947 η διαδικασία αλλαγής των διοικήσεων στα εργατοϋπαλληλικά σωματεία του Ηρακλείου είχε ολοκληρωθεί.⁵⁵⁸

Ο Σ.Ε.Η., μη εξαιρούμενος από τον κανόνα, ακολούθησε και αυτός την ίδια πορεία ιδεολογικής «εξυγίανσης» με εκείνη των υπόλοιπων εργατοϋπαλληλικών σωματείων. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1947 θα συνεδριάσει η νεοεκλεγείσα «εθνική» διοίκηση του συλλόγου με πρώτο θέμα στην ημερήσια διάταξη τη συγκρότηση προεδρείου.⁵⁵⁹ Το επταμελές διοικητικό συμβούλιο θα εκλέξει στη θέση του προέδρου τον Ιωσήφ Δοκιμάκη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως για πρώτη φορά στη μέχρι τότε ιστορία του Σ.Ε.Η. θα αναδειχθεί ως μέλος της διοίκησής του και μια γυναίκα, η Σούλα Μακρυγιωργάκη.⁵⁶⁰ Η φαινομενική αντίφαση που κρύβει η εκλογή μιας γυναίκας στη διοίκηση ενός σωματείου συντηρητικού πολιτικού προσανατολισμού θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της απαίτησης των καιρών για ενεργότερο ρόλο του «ασθενούς» φύλου στα δημόσια πράγματα.

Η τοποθέτηση του προέδρου στην πρώτη συνεδρίαση της νέας διοίκησης δεν αφήνει κανένα περιθώριο παρανόησης σχετικά με το νέο πολιτικό προσανατολισμό του σωματείου. Ο στόχος της «αναδιοργάνωσης του Συλλόγου» και ο «επανακαθορισμός της βάσης επί της οποίας όφειλε να εργασθεί προς επιτυχίαν του σκοπού του» προϋπέθετε τη διαμόρφωση των συνθηκών που θα λειτουργούσαν ως ασφαλιστική δικλίδα για τη διατήρηση της νέας πολιτικής γραμμής.⁵⁶¹ Ένα από τα πρώτα μέτρα προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν η «αναθεώρηση», δηλαδή η εκκαθάριση του μητρώου του Σ.Ε.Η. Η συγκεκριμένη διαδικασία θα πραγματοποιούνταν μέσω της διαγραφής όσων δεν ήταν ταμειακώς εντάξει, εκείνων οι οποίοι είχαν αλλάξει επάγγελμα και τέλος, όσων είχαν εγγραφεί στο σωματείο για «ιδιοτελείς σκοπούς», κυρίως για την απόκτηση πρόσβασης στη διαδικασία διανομής ματισμού μέσω της διασφάλισης του σχετικού δελτίου.⁵⁶²

Αξιοσημείωτος είναι ο ιδιαίτερα μικρός αριθμός των ενεργών μελών του – μόλις 37- που θα προκύψει μετά την πραγματοποίηση της προαναφερόμενης

⁵⁵⁷ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 224.

⁵⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 224-227.

⁵⁵⁹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 1, 03.09.1947, σ. 32.

⁵⁶⁰ Η γυναικεία παρουσία στη διοίκηση του Σ.Ε.Η. θα ενισχυθεί όταν το Φεβρουάριο του 1948 θα αναλάβει καθήκοντα αντιπροέδρου η Άννα Βουρεξιάκη αντικαθιστώντας το θανόντα Βασίλη Λαμπρινίδη (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 13, 22.02.1948, σ. 50).

⁵⁶¹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 13, 22.02.1948, σ. 33.

⁵⁶² Στο ίδιο, σ. 33.

διαδικασίας εκκαθάρισης του μητρώου του Σ.Ε.Η.⁵⁶³ Παρά την απουσία ειδικής αναφοράς στον αποκλεισμό των «αντεθνικών» και εχόντων «ύποπτα» πολιτικά φρονήματα στοιχείων από το σωματείο και λαμβάνοντας υπόψη μας τη γενικότερη κατασταλτική πολιτική των εμφυλιοπολεμικών κυβερνήσεων, η μείωση των μελών του Σ.Ε.Η. θα πρέπει να αποδοθεί και στον εξοβελισμό των αριστερών στοιχείων από αυτό. Παρ' όλα αυτά, έναν μόλις μήνα μετά τις αρχαιρεσίες του Σεπτεμβρίου του 1946 τα ταμειακά εντάξει μέλη του σωματείου θα αυξηθούν στα 252.⁵⁶⁴ Παρά την απουσία συγκεκριμένων στοιχείων, οι μαζικές εγγραφές νέων μελών στο Σ.Ε.Η. θα μπορούσαν να θεωρηθούν, καταρχάς, ως συνέπεια της προσέγγισης του σωματείου από συντηρητικούς ιδεολογικά εργαζομένους. Παράλληλα, είναι πιθανό η προσδοκώμενη, λόγω της πολιτικής του μεταστροφής, ανάκτηση της αξιοπιστίας του σωματείου απέναντι στον εμπορικό κόσμο, να περιόριζε την απροθυμία όσων δίσταζαν να συμμετάσχουν σε έναν σύλλογο ευρισκόμενο σε αντιπαράθεση με τους εργοδότες του.

Ένα επιπλέον ενδεικτικό στοιχείο αυτής της νέας αρχής του Σ.Ε.Η. αποτελεί η –κατά την εκτίμησή μας– κάθε άλλο παρά τυχαία έναρξη της αρίθμησης των πρακτικών των συνεδριάσεων του νέου διοικητικού συμβουλίου από τον αριθμό 1, αγνοώντας επιδεικτικά τις δώδεκα συνεδριάσεις της προηγούμενης διοίκησης του συλλόγου.⁵⁶⁵ Η εχθρική στάση απέναντι στην απερχόμενη διοίκηση του Σ.Ε.Η. μπορεί να ανιχνευθεί ακόμη και στην επικριτική –αν και χωρίς εμφανείς απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς– αντιμετώπιση του πρώην ταμία Δημήτρη Καρούζου, ο οποίος καθυστέρησε την παράδοση του ταμείου στη νέα διοίκηση.⁵⁶⁶

Τα προαναφερόμενα καθιστούν προφανές πως ο νέος Σ.Ε.Η. είχε διαρρήξει κάθε σχέση με την πάλαι ποτέ φιλοεαμική συνδικαλιστική οργάνωση. Εκτός αυτού, η ανάληψη συγκεκριμένων συμβολικού χαρακτήρα πρωτοβουλιών, όπως η συγκέντρωση εισφορών για τη *Φανέλα του Στρατιώτου*⁵⁶⁷ υπέρ της ενίσχυσης του κυβερνητικού *Εθνικού Στρατού* αποτελούν μια επιπλέον ένδειξη της πολιτικής τοποθέτησης της νέας του διοίκησης. Στις προτεραιότητες του σωματείου φαίνεται

⁵⁶³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 4, 21.09.1947, σ. 37-38.

⁵⁶⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 6, 04.10.1947, σ. 40.

⁵⁶⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 1, 03.09.1947, σ. 33.

⁵⁶⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 1, 03.09.1947, σ. 35.

⁵⁶⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 9, Δεκέμβριος (;) 1947, σ. 44.

πως συμπεριλαμβανόταν, πλέον, και η εδραίωση σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης και συνεργασίας με τις κρατικές αρχές, κάτι που ήταν εμφανές από τις πρώτες εβδομάδες της θητείας του. Με αυτόν τον τρόπο ο «αναβαπτισμένος» Σ.Ε.Η. θα διεκδικήσει την ανάκτηση των «πιστοποιητικών νομιμοφροσύνης» του. Σε αυτό το καινούριο ξεκίνημα του σωματείου η νεοπαγής διοίκηση του Σ.Ε.Η. θα σημειώσει την πρώτη συνδικαλιστική της επιτυχία όχι μέσω ευθείας αντιπαράθεσης με την εργοδοσία αλλά καταφεύγοντας στη στήριξη των κρατικών αρχών. Συγκεκριμένα, στα μέσα του 1947 η Νομαρχία εγκρίνοντας σχετικό αίτημα των παντοπωλών του Ηρακλείου θα επιτρέψει τη επαναλειτουργία των εμπορικών καταστημάτων κατά τις μεσημβρινές ώρες. Ωστόσο, εξαιρούσε τους υπαλλήλους τους από την υποχρέωση παροχής εργασίας κατά το συγκεκριμένο διάστημα της ημέρας.⁵⁶⁸ Στη συνεδρίαση της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1947,⁵⁶⁹ ο πρόεδρος του Σ.Ε.Η. θα εκφράσει την ικανοποίησή του για τη θετική ανταπόκριση του νομάρχη και της Χωροφυλακής, στο αίτημα της διασφάλισης του εργασιακού ωραρίου των εμποροϋπαλλήλων από πιθανές εργοδοτικές αυθαιρεσίες.

Την ίδια περίοδο παρατηρείται και μια αλλαγή στη διαδικασία επιλογής του προσωπικού που απασχολούνταν στη διανομή του υλικού της U.N.R.R.A. Στη συνεδρίαση της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1947⁵⁷⁰ θα γνωστοποιηθεί το αίτημα της *Επιτροπής Εφοδιασμού Ηρακλείου* (στο εξής Ε.Ε.Η.) προς το Σ.Ε.Η. για την αποστολή άνεργων μελών του, πωλητών και λογιστών, προκειμένου να συνδράμουν το έργο της στη διανομή ιματισμού σε δημόσιους υπαλλήλους, συνταξιούχους και πολύτεκνους. Το νέο στοιχείο στη συγκεκριμένη πρόσκληση αφορούσε την επισήμανση πως η επιλογή των άνεργων εμποροϋπαλλήλων θα πραγματοποιούνταν, πλέον, από την Ε.Ε.Η. και όχι από το σωματείο. Παρά την αδυναμία τεκμηριωμένης σύνδεσης της συγκεκριμένης μεταβολής με την ανάδειξη στη διοίκηση του Σ.Ε.Η. μιας πολιτικά ελεγχόμενης συνδικαλιστικής ηγεσίας, είναι εμφανής η υποβάθμιση του ρόλου του σωματείου στη διανομή του υλικού της U.N.R.R.A. Η έλλειψη αντιδράσεων εκ μέρους του διοικητικού συμβουλίου του Σ.Ε.Η.⁵⁷¹ έρχεται σε αντίθεση με τη σαφώς πιο διεκδικητική στάση της προηγούμενης ΕΑΜικής διοίκησης.

⁵⁶⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 2, 10.09.1947, σ. 35.

⁵⁶⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 3, 15.09.1947, σ. 36.

⁵⁷⁰ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 4, 21.09.1947, σ. 37-38.

⁵⁷¹ Στο ίδιο, σ. 38.

Λίγους μήνες μετά την εκλογή της, η νέα διοίκηση του Σ.Ε.Η. θα κληθεί να αντιμετωπίσει προβλήματα σχετικών με την οργανωτική της λειτουργία. Συγκεκριμένα, το Νοέμβριο του 1947 θα ζητήσει τις παραιτήσεις του πρόεδρου Ιωσήφ Δοκιμάκη και του γενικού γραμματέα Χριστόφορου Μπαντουβάκη εγκαλώντας τους για αδικαιολόγητες απουσίες και πλημμελή άσκηση των καθηκόντων τους.⁵⁷² Ωστόσο, οι δυο συνδικαλιστές θα παραμείνουν στις θέσεις τους τουλάχιστον μέχρι το Φεβρουάριο του 1948. Στις 29 Φεβρουαρίου του 1948 η Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Η. θα εκλέξει τον Ελευθέριο Ταμπακάκη ως αντιπρόσωπο του σωματείου στο χαρακτηριζόμενο από την Αριστερά ως «νόθο» 9^ο Πανεργατικό Συνέδριο που θα διεξαγόταν στον Πειραιά από τις 28 Μαρτίου ως τις 2 Ιουνίου του 1948.⁵⁷³

Επιχειρώντας μια αποτίμηση της περιόδου από το Σεπτέμβριο του 1947 ως το Φεβρουάριο του 1948 θα τη χαρακτηρίζαμε ως μεταβατική με την έννοια πως προετοίμασε το έδαφος για την πολιτική μετάλλαξη του Σ.Ε.Η. Προϋπόθεση για την επανένταξη του σωματείου στον «υγιή εθνικό κορμό» αποτελούσε η απαλοιφή της κληρονομιάς του νωπού ακόμη αριστερού και ΕΑΜικού παρελθόντος της δωδεκαετίας 1935-1947 μέσω της υιοθέτησης μιας συνεπούς αντικομμουνιστικής γραμμής. Ο καινούριος αυτός προσανατολισμός του Σ.Ε.Η. τηρήθηκε με συνέπεια μέχρι την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών τον Ιούλιο του 1974. Ο μεταβατικός χαρακτήρας της συγκεκριμένης περιόδου είναι εμφανής και στον τρόπο με τον οποίο η διοίκηση διαχειριζόταν τα ζητήματα που κατά καιρούς προέκυπταν, ο οποίος είναι ενδεικτικός ενός ρόλου, μάλλον, διεκπεραιωτικού.⁵⁷⁴

⁵⁷² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 8, 23.11.1947, σ. 43.

⁵⁷³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων δια την ανάδειξιν αντιπροσώπου εις την Συνομοσπονδίαν Ελλάδος και εις το 9^{ον} Πανεργατικόν Συνέδριον, 29.02.1948, σ. 50.

⁵⁷⁴ Η συγκεκριμένη εκτίμηση προκύπτει, μεταξύ άλλων, και από το γεγονός πως ο πρόεδρος και ο γενικός γραμματέας του σωματείου παρέμειναν στις θέσεις τους παρά την ασυνέπεια που τους καταλογίστηκε από τα υπόλοιπα μέλη του διοικητικού συμβουλίου. (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου (24.06.1946-29.02.1948), Πρακτικό υπ. αριθμ. 8, 23.11.1947, σ. 43).

7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ο Σ.Ε.Η. από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 μέχρι την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών

7.1. Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στο Ηράκλειο: Το γενικό πλαίσιο και το πολιτικό και ιδεολογικό υπόβαθρο

Η στρατιωτική ήττα του *Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας* (στο εξής Δ.Σ.Ε.) τον Αύγουστο του 1949 σηματοδότησε το τέλος του πολυαίμακτου τρίχρονου Εμφύλιου Πολέμου. Ταυτόχρονα, επικύρωσε την τελική επικράτηση του αστικού καθεστώτος στη σχεδόν δεκάχρονη αναμέτρησή του με το μπλοκ των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων που εξέφραζε η ΕΑΜική συμμαχία με κυρίαρχο το ρόλο του Κ.Κ.Ε. Οι επιπτώσεις της κατασταλτικής πολιτικής εναντίον ενός αντιπάλου που, αν και ηττημένος στρατιωτικά, εξακολουθούσε να επηρεάζει πολιτικά σημαντικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, ήταν ήδη εμφανείς στα πάλαι ποτέ «οχυρά» του ΕΑΜικού κινήματος, τις εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις. Εκτός από τη φυσική εξόντωση πολλών αριστερών συνδικαλιστών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου,⁵⁷⁵ η από το 1947 συνεχιζόμενη διαδικασία «εκκαθάρισης» των σωματείων από τα αριστερά στοιχεία μετρούσε ήδη στο ενεργητικό της περισσότερους από 1200 φυλακισμένους συνδικαλιστές.⁵⁷⁶ Στα πλαίσια, εξάλλου, της ίδιας πολιτικής ξεκινούσε στις 15 Αυγούστου 1950 στο *Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών* η δίκη 118 συνδικαλιστών βάσει του Αναγκαστικού Νόμου 509/1947 «Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ατομικών ελευθεριών των πολιτών».⁵⁷⁷ Στην επιχείρηση «αποκομμουνιστικοποίησης» των συνδικαλιστικών οργανώσεων καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος του ξένου παράγοντα και συγκεκριμένα της νεόκοπης *Διεθνούς Συνομοσπονδίας Ελεύθερων Εργατικών Συνδικάτων* (στο εξής Δ.Σ.Ε.Ε.Σ.) που εξέφραζε την αντικομμουνιστική γραμμή στο παγκόσμιο συνδικαλιστικό κίνημα. Όπως έχει επισημανθεί, η παρουσία στην Ελλάδα, ήδη από το 1946, των απεσταλμένων των αμερικανικών συνδικαλιστικών ομοσπονδιών A.F.L. και C.I.O. (ουσιαστικών εμπνευστών και αρχιτεκτόνων της Δ.Σ.Ε.Ε.Σ.) στο ρόλο του «μέντορα» της νέας καθεστωτικής ηγεσίας της Γ.Σ.Ε.Ε. εγγυάτο την επιτυχημένη έκβαση του συγκεκριμένου εγχειρήματος.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Σεραφεΐμ Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 12 (1998), σ. 12.

⁵⁷⁶ Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2011, σ. 329-320.

⁵⁷⁷ Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 324.

⁵⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 320.

Η πορεία του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στο Ηράκλειο κατά τη διάρκεια των δυο πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών δεν παρέκκλινε από το γενικό κανόνα, συμμορφούμενη με τη γραμμή που είχε χαράξει η νέα ηγεσία της Γ.Σ.Ε.Ε. Καθ' όλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου, η ηγεσία του Ε.Κ.Η. θα στηρίζει τον, επί σχεδόν δύο δεκαετίες «ισχυρό άνδρα» της πανεργατικής συννομοσπονδίας και πολιτευτή της Δεξιάς⁵⁷⁹ Φώτη Μακρή, ακόμη και όταν αμφισβητηθεί από ομοϊδεάτες του της «εθνικόφρονος» παράταξης.⁵⁸⁰ Η υποστήριξη αυτή θα προσλάβει ακόμη και χαρακτηριστικά προσωπολατρίας, που θα εκδηλωθούν ιδιαίτερα έντονα κατά τη διάρκεια της «εμφύλιας» διαμάχης που θα ξεσπάσει στα μέσα της δεκαετίας του 1950 στο εσωτερικό της «εθνικόφρονος» παράταξης μεταξύ του Μακρή και επίδοξων «σφετεριστών» του αξιώματός του.⁵⁸¹ Εξάλλου, την ίδια περίοδο, οι προνομιακές, κατά τα φαινόμενα, σχέσεις του προέδρου του Ε.Κ.Η. Ανδρέα Σταυρουλάκη με την υπό τον Αλέξανδρο Παπάγο κυβέρνηση του *Ελληνικού Συναγερμού* (στο εξής Ε.Σ.) θα προκαλέσουν την ανταλλαγή πυρών μεταξύ του φιλικά προσκείμενου στην κεντρικά παράταξη τοπικού τύπου του Ηρακλείου και της διοίκησης του εργατοϋπαλληλικού κέντρου.⁵⁸²

Η επικράτηση του νέου πολιτικού προσανατολισμού στο συνδικαλιστικό κίνημα θα εκφραστεί με την υιοθέτηση των αρχών του λεγόμενου «ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού», κατεύθυνση που απαρέγκλιτα θα τηρήσει και η ηγεσία του Ε.Κ.Η. Ιδεολογικό υπόβαθρο της συγκεκριμένης αντίληψης για το ρόλο των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων στον «ελεύθερο (εν. μη κομμουνιστικό) κόσμο» αποτελούσε καταρχάς, η γενικότερη αποδοχή της οικονομίας

⁵⁷⁹ Το 1946 είχε εκλεγεί στο βουλευτικό αξίωμα ως υποψήφιος με τον εκλογικό συνδυασμό του Λαϊκού Κόμματος (βλ. <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/1929-1974.pdf>, Βουλή των Ελλήνων, Διεύθυνση Διοικητικού Τμήμα Μητρώου Βουλευτών, *Μητρώων Γερουσιαστών και Βουλευτών*, Αθήνα 1977).

⁵⁸⁰ Στις 22 Δεκεμβρίου 1954 ο μέχρι το Νοέμβριο του ίδιου έτους υπουργός Εργασίας της κυβέρνησης Παπάγου Αλέξανδρος Γονής θα ιδρύσει τη Νέα Γ.Σ.Ε.Ε. συγκρουόμενος ευθέως με το Μακρή (βλ. Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 324). Η αποτυχία του εγχειρήματός του θα ενισχύσει περαιτέρω την επιρροή της παράταξης του Μακρή στη Γ.Σ.Ε.Ε., όπως αποδεικνύεται από την άνετη επανεκλογή του στη θέση του γενικού γραμματέα της συννομοσπονδίας στο 12^ο Συνέδριό της (12-17 Οκτωβρίου 1955). Σε αυτήν τη διαμάχη η διοίκηση του Ε.Κ.Η. τάχθηκε ανεπιφύλακτα με το Μακρή καταγγέλλοντας δια στόματος του προέδρου του Ανδρέα Σταυρουλάκη τον τέως υπουργό Εργασίας ως «όργανο της οικονομικής ολιγαρχίας» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 03.09.1955).

⁵⁸¹ Είναι ενδεικτικοί οι χαρακτηρισμοί του Μακρή από τον πρόεδρο του Ε.Κ.Η. Ανδρέα Σταυρουλάκη ως «αρχηγού της Ελληνικής εργατιάς» και «σωτήρα του εθνικού Συνδικαλιστικού κινήματος» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 05.02.1955).

⁵⁸² Συγκεκριμένα, η εφημερίδα *Πατρίς* και η τοπική οργάνωση της νεολαίας των Φιλελευθέρων θα εγκαλέσουν τον πρόεδρο του Ε.Κ.Η. για ατασθαλίες στη διαχείριση της κρατικής χρηματοδότησης προς τη συνδικαλιστική οργάνωση. Απαντώντας στις κατηγορίες της *Πατρίδος*, ο Σταυρουλάκης θα καταγγείλει τους εκδότες της εφημερίδας για παραβίαση του υγειονομικού πρωτοκόλλου στο χώρο εργασίας (βλ. *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 18.07.1954 και 21.07.1954 στο Δ.Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 252-254).

της ελεύθερης αγοράς ως του μοναδικού συστήματος που μπορούσε να εξασφαλίσει τη γενική ευημερία όλων των κοινωνικών τάξεων και την απρόσκοπτη λειτουργία ενός δημοκρατικού πολιτεύματος. Με βάση τη συγκεκριμένη αντίληψη, το «Κίνημα του Ελεύθερου Δημοκρατικού Συνδικαλισμού» καλούνταν να συμβάλει στην «αύξηση της παραγωγικότητας» μέσω της «κατάρτισης ικανών στελεχών» ως προϋπόθεσης του –αποδεκτού στα πλαίσια της «ελεύθερης οικονομίας»- στόχου της «δικαιότερης κατανομής του εισοδήματος». ⁵⁸³ Ορμώμενη από αυτήν την ιδεολογική αφετηρία, η διοίκηση του Ε.Κ.Η. θα καλέσει τους εργαζομένους του Ηρακλείου σε «εθνικό συναγερμό» για την «ανάπτυξη των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας». ⁵⁸⁴

Την ίδια στιγμή, ο ακραίος αντικομμουνισμός ερχόταν να νομιμοποιήσει ηθικά την επιχείρηση εξοβελισμού της αριστερής παρουσίας από τα συνδικάτα ως ασύμβατης με τις προαναφερόμενες αρχές. Με βάση το προαναφερόμενο πλαίσιο, η άρθρωση από τον καθεστωτικό συνδικαλισμό ενός λόγου φαινομενικά διεκδικητικού μεν, «υπεύθυνου» δε – εντός των πλαισίων της αστικής νομιμότητας- προβαλλόταν ως ο μοναδικά ενδεδειγμένος τρόπος άσκησης των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων. Απέναντί του είχε να αντιμετωπίσει το «μηδενισμό» και την «αντεθνική» δράση των κομμουνιστών που αποσκοπούσαν στην εγκαθίδρυση μιας «στυγνής ερυθράς δικτατορίας» ολότελα ξένης προς τα ιδανικά του «ελεύθερου κόσμου» και τη «φυσική ροπή» του Έλληνα. ⁵⁸⁵

Ωστόσο, οι δυσμενείς όροι μίσθωσης και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (χαμηλοί μισθοί και υποβαθμισμένο βιοτικό επίπεδο), η διατήρηση της ανεργίας σε υψηλά επίπεδα ⁵⁸⁶ και η επιβολή μιας σκληρής αντεργατικής νομοθεσίας απαιτούσαν από τις συνδικαλιστικές ηγεσίες την επίδειξη ενός αγωνιστικού προσώπειου. Με αυτόν τον τρόπο επεδίωκαν την ηθική νομιμοποίησή τους στη συνείδηση των εργαζομένων ως γνήσιοι θεσμικοί τους εκπρόσωποι. Πράγματι, η πολιτική της «αναβαπτισμένης» στην «εθνική κολυμβήθρα του Σιλβάμ» νέας Γ.Σ.Ε.Ε χαρακτηριζόταν από την περιστασιακή ανάληψη μιας στοιχειώδους συνδικαλιστικής δράσης, πάντα εντός των νόμιμων πλαισίων. Ταυτόχρονα, διατηρώντας μια άκαμπτη αντικομμουνιστική γραμμή, επιχειρούσε την κατάπιξη εν τη γενέσει της κάθε

⁵⁸³ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 23.03.1957.

⁵⁸⁴ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 29.06.1957.

⁵⁸⁵ Χαρακτηριστική είναι η εκτίμηση της ηγεσίας της Γ.Σ.Ε.Ε. σχετικά με το «ασυμβίβαστο του κομμουνισμού με το χαρακτήρα του Έλληνα, φύσει πατριώτη και ολιγαρκούς» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 24.03.1956).

⁵⁸⁶ Σύμφωνα με την ομιλία του γενικού γραμματέα της Γ.Σ.Ε.Ε. Φώτη Μακρή στο Συμβούλιο των Παραγωγικών Τάξεων τον Ιούνιο του 1957, οι άνεργοι ανέρχονταν στους 200.000 με το μέσο ημερήσιο εισόδημα να υπολογίζεται στις 35 δραχμές (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 29.06.1957).

προσπάθεια άρθρωσης αντιπολιτευτικού λόγου στο εσωτερικό της. Μέσα σε αυτά τα εξαιρετικά στενά περιθώρια, τα αιτήματα που διατυπώνονταν αφορούσαν, κυρίως, τη βελτίωση των όρων πώλησης της εργατικής δύναμης και τη διασφάλιση στοιχειωδών κοινωνικών παροχών από το κράτος.⁵⁸⁷ Ιδιαίτερα εύγλωττη σε σχέση με τα παραπάνω και ενδεικτική της κυρίαρχης γραμμής στο συνδικαλιστικό κίνημα της δεκαετίας του 1950 είναι η αρθρογραφία του *Εργάτη*, επίσημου δημοσιογραφικού οργάνου του Ε.Κ.Η. και βασικής πηγής άντλησης πληροφοριών για τη συγκεκριμένη περίοδο.

Η σταθερή και μακρόχρονη παρουσία συγκεκριμένων προσώπων στην ηγεσία του Ε.Κ.Η., όπως ο Ανδρέας Σταυρουλάκης, μπορεί να θεωρηθεί ενδεικτική της δημιουργίας μίας ελίτ επαγγελματιών συνδικαλιστών, σε σημαντικό βαθμό κρατικοδίαιτων.⁵⁸⁸ Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο προαναφερόμενος συνδικαλιστής είχε κατηγορηθεί, ουσιαστικά, για διασπάθιση δημόσιου χρήματος, προερχόμενου από την κρατική επιχορήγηση προς το Ε.Κ.Η. Η λειτουργία, εξάλλου, του ταμείου των «εργατοπατέρων»⁵⁸⁹ που προέβλεπε ο μεταξικός νόμος 971/1937 «Περί ασφαλίσεως των υπαλλήλων των εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων» αποτελούσε σημαντικό παράγοντα συντήρησης και ενσωμάτωσης των επίσημων συνδικαλιστικών ηγεσιών. Έτσι, αποκομμένες στην πράξη από την παραγωγική διαδικασία, μπορούσαν να παίζουν το ρόλο του επαγγελματία και θεσμικά κατοχυρωμένου «προστάτη» των εργατικών και υπαλληλικών συμφερόντων.⁵⁹⁰ Είναι χαρακτηριστική η οργισμένη αντίδραση του *Εργάτη* στην προτεινόμενη από τους εργοδότες αλλά και από την Αριστερά (με διαφορετικές προφανώς πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες για την κάθε πλευρά) κατάργηση του προαναφερόμενου ταμείου, επειδή θεωρήθηκε αντισυνδικαλιστική ενέργεια.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Οι «αθρόες απολύσεις εργατών», σύμφωνα με τις καταγγελίες της Γ.Σ.Ε.Ε. τον Ιανουάριο του 1955, θα προκαλέσουν τις έντονες διαμαρτυρίες της προς τον Ανδρέα Στράτο, υπουργό Εργασίας της κυβέρνησης Δημοκρατικού Συναγερμού υπό τον Αλέξανδρο Παπάγο, προσανατολίζοντάς την εργατική συννομοσπονδία στη διεκδίκηση της επαναφοράς του νόμου 118 που έθετε όρια στη δυνατότητα των εργοδοτών να απολύουν εργαζομένους (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 15.01.1955, 22.01.1955, 29.01.1955, 05.02.1955 και 26.02.1955).

⁵⁸⁸ Γιώργος Φ. Κουκουλές, *Ελληνικά Συνδικάτα: οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση*, Οδυσσέας, Αθήνα 1984 στο Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ. 12.

⁵⁸⁹ Πρόκειται για το Ταμείον Ασφαλίσεως Εκπροσώπων και Υπαλλήλων Εργατικών Οργανώσεων [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων Εγγράφων (1-133 του 1956), Εγκύκλιος Ε.Κ.Η. προς Άπαντα τα Σωματεία της Δυνάμεως του Ε.Κ.Η., Αρ. Πρωτ. 1455/536, 1-7-1955].

⁵⁹⁰ Ο συγκεκριμένος νόμος προέβλεπε τη χορήγηση επικουρικής σύνταξης στους άνω των τριών ετών διατελέσαντες εκπροσώπους συνδικαλιστικών οργανώσεων (βλ. Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 252).

⁵⁹¹ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 21.04.1956.

Μια πρώτη παρατήρηση σχετικά με την όποια κινηματική παρουσία του καθεστωτικού συνδικαλισμού αφορά την προσπάθεια να προσδώσει στο διεκδικητικό του λόγο μια αγωνιστική μορφή. Για την προώθηση του συγκεκριμένου στόχου δε δίστασε να υιοθετήσει μια «αντιπλουτοκρατική» φρασεολογία, σχεδόν ταυτόσημη φαινομενικά με τον πολιτικό λόγο της Αριστεράς. Ενδεικτικές είναι οι καταγγελίες της 5^{ης} Ολομέλειας της Διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. τον Οκτώβριο του 1956 εις βάρος της «πλουτοκρατικής ολιγαρχίας» για «ιδιοποίηση του παραγόμενου από τους εργάτες πλούτου»⁵⁹² αλλά και τα, κατά καιρούς, «πύρινα» άρθρα του προέδρου του Ε.Κ.Η. Ανδρέα Σταυρουλάκη εναντίον της «ασυδοσίας και της ρεμούλας των βιομηχάνων».⁵⁹³ Από την κριτική αυτή δεν εξαιρούνταν ούτε η πολιτική των συντηρητικών κυβερνήσεων που εγκαινιάζονταν συνήθως για ολιγωρία στην αντιμετώπιση χρόνιων προβλημάτων των εργαζομένων και για ασυνέπεια στην υλοποίηση των δεσμεύσεών τους.⁵⁹⁴ Με δεδομένο τον αντικομμουνιστικό προσανατολισμό του Ε.Κ.Η., δημόσιες τοποθετήσεις όπως η προαναφερόμενη θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως προσπάθεια προσέγγισης ενός ακροατηρίου, όπως αυτό των εργατοϋπαλλήλων του Ηρακλείου, εξοικειωμένου με το ριζοσπαστικό λόγο της νωπής ακόμη στη μνήμη του περιόδου της ΕΑΜικής κυριαρχίας.

Την ίδια στιγμή, οι διακηρυγμένες θέσεις και η έμπρακτη στάση της Γ.Σ.Ε.Ε. υπέρ της ταξικής συνεργασίας καθιστούσαν εμφανή την προσπάθειά της να καταγραφεί ως παράγοντας διασφάλισης της «εργασιακής ειρήνης». Σύμφωνα με το συγκεκριμένο ιδεολογικό πλαίσιο, η συνδικαλιστική δράση στη βάση της αρχής της πάλης των τάξεων θεωρούνταν εξ ορισμού καταδικαστέα ως «δηλητήριο στις σχέσεις μεταξύ εργατών και εργοδοσίας».⁵⁹⁵ Στη βάση, πάντα, της προαναφερόμενης αντίληψης ο εργάτης θεωρούνταν «σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας», τον καθοριστικό ρόλο του οποίου έπρεπε να κατανοήσουν το κράτος και οι εργοδότες.⁵⁹⁶

⁵⁹² *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 20.10.1956.

⁵⁹³ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 10.12.1955 και 18.02.1956.

⁵⁹⁴ Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές σε «κυβερνητικό στρουθοκαμηλισμό» μπροστά στην «επίθεση της οικονομικής ολιγαρχίας» (βλ. «Διακήρυξη Διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. προς την Εργατική Τάξη της χώρας», όπως παρατίθεται στο *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 28.07.1956) καθώς και η κριτική που ασκείται στην κυβέρνηση Καραμανλή για αθέτηση των προεκλογικών υποσχέσεών της για άσκηση φιλεργατικής πολιτικής (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 09.06.1956).

⁵⁹⁵ Είναι ενδεικτική η πλήρης ταύτιση του *Εργάτη* με τις σχετικές αναφορές του υπουργού εργασίας Ανδρέα Στράτου στη σύνοδο του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας τον Ιούνιο του 1955 (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 26.06.1955).

⁵⁹⁶ Η συγκεκριμένη άποψη εκφράζεται στην επετειακή διακήρυξη του Ε.Κ.Η. προς τους ηρακλειώτες εργάτες την Πρωτομαγιά του 1957 (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 27.04.1957.).

Η κριτική των συνδικαλιστών της Γ.Σ.Ε.Ε. και του Ε.Κ.Η. στην εργατική πολιτική των συντηρητικών κυβερνήσεων δεν τους εμπόδιζε να εκφράζουν, παράλληλα, την εμπιστοσύνη τους στο ενδιαφέρον των κρατούντων για την επίλυση των προβλημάτων της «εργατοϋπαλληλικής τάξεως».⁵⁹⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε η διακηρυγμένη βεβαιότητα της Εκτελεστικής Επιτροπής της Γ.Σ.Ε.Ε.⁵⁹⁸ για την ανταπόκριση της κυβέρνησης της *Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης* (στο εξής Ε.Ρ.Ε.) υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή⁵⁹⁹ στα αιτήματα που είχε διατυπώσει το 12^ο Συνέδριό της τον Οκτώβριο του 1955. Ενδεικτική είναι, επίσης, η παραίνεση της Ε΄ Ολομέλειας της διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. προς τον πρωθυπουργό να επιληφθεί προσωπικά και «με πνεύμα στοργής προς τους εργαζομένους»⁶⁰⁰ για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Έτσι, παρά τις φαινομενικά αυξημένες αγωνιστικές διαθέσεις που επεδείκνυε η Γ.Σ.Ε.Ε. ενόψει των ελάχιστων απεργιών που είχε προκηρύξει, ήταν πρόθυμη να υπαναχωρήσει μπροστά στην παραμικρή ένδειξη κυβερνητικής διαλλακτικότητας. Μέσα σε χρονικό διάστημα μόλις επτά μηνών, από το Νοέμβριο του 1956 ως τον Ιούνιο του 1957, η Γ.Σ.Ε.Ε. ανέστειλε τρεις προγραμματισμένες πανελλαδικές απεργιακές κινητοποιήσεις ύστερα από τις διαβεβαιώσεις του Καραμανλή για «προσωπική ενασχόληση με τα εργατικά ζητήματα» και ικανοποίηση των διεκδικήσεών της.⁶⁰¹

Σύμφωνα, εξάλλου, με το σκεπτικό της Γ.Σ.Ε.Ε. και, κατ' επέκταση, και του Ε.Κ.Η., η απεργία αποτελούσε περισσότερο μια επιβεβλημένη έξωθεν –και οπωσδήποτε απευκταία– επιλογή, παρά μια ενδεδειγμένη μορφή διεκδίκησης της εργατικής τάξης.⁶⁰² Αντιμετωπιζόταν ως μια πράξη επιβεβλημένη από την κοντόφθαλμη λογική μιας πλουτοκρατικής ολιγαρχίας που ενδιαφερόταν μόνο για τα κέρδη της, αγνοώντας τους κινδύνους που εγκυμονούσε η πλεονεξία της: την ενθάρρυνση της «κομμουνιστικής προπαγάνδας» και την αμφισβήτηση του

⁵⁹⁷ Ενδεικτικά αναφέρονται η εκφρασμένη προσδοκία του προέδρου του Ε.Κ.Η. Ανδρέα Σταυρουλάκη για την ανταπόκριση του Καραμανλή στα «εργατικά αιτήματα» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 29.12.1956) και η επιβράβευση του ηγέτη της Ε.Ρ.Ε. για την έγκριση της κατασκευής εργατικών κατοικιών στο Ηράκλειο από το γενικό γραμματέα του Ε.Κ.Η. Ελευθέριο Κυπριωτάκη (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 16.11.1957).

⁵⁹⁸ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 10.03.1956.

⁵⁹⁹ Η Ε.Ρ.Ε. ήταν η νικήτρια των εθνικών εκλογών της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956 (βλ. Μάκης Μαΐλης, *Το αστικό πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα από το 1950 έως το 1967*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2014, σ. 171 και 177).

⁶⁰⁰ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ενημερωτικό Σημείωμα Γενικού Γραμματέα Ε.Κ.Η. Ι. Πευκιανάκη προς «Άπαντα τα Σωματεία της δυνάμεως του Ε.Κ.Η.», 29-10-1956, Αρ. Πρωτ. 1380.

⁶⁰¹ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 17.11.1956, 15.12.1956 και 22.06.1957.

⁶⁰² Δ.Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 259-260.

«κοινωνικού καθεστώτος».⁶⁰³ Εμφανιζόμενη, λοιπόν, ως «αξιόπιστος» κοινωνικός εταίρος, η Γ.Σ.Ε.Ε. κατοχύρωνε το ρόλο της ως στυλοβάτης του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Ενδεικτικές της συγκεκριμένης αντίληψης είναι οι οδηγίες της Γ.Σ.Ε.Ε. προς τις συνδικαλιστικές οργανώσεις σχετικά με τον εορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς του 1957. Στο συγκεκριμένο κείμενο εκφραζόταν η έντονη ανησυχία της συνομοσπονδίας για πιθανή «παρεκτροπή» της εργατικής τάξης σε «ακραίες» μορφές αντίδρασης απέναντι στην ασυδοσία της «οικονομικής ολιγαρχίας».⁶⁰⁴ Το Μάιο του 1957, κινούμενος στο ίδιο μήκος κύματος, ο *Εργάτης* θα χαρακτηρίσει «θλιβερό» τον «εξαναγκασμό της εργατοϋπαλληλικής τάξεως να επιδιώκει την επίλυση των προβλημάτων της μέσω της απεργίας».⁶⁰⁵ Λίγες μέρες πριν, ο πρόεδρος του Ε.Κ.Η. επέρριπτε τις ευθύνες για την κήρυξη της πανεργατικής απεργίας της 5^{ης} Ιουνίου 1947 στην εργοδοτική πλευρά και την κυβέρνηση.⁶⁰⁶

Όπως διαπιστώνεται από τα προαναφερόμενα στοιχεία, οι όποιες «αγωνιστικές» πρωτοβουλίες της Γ.Σ.Ε.Ε. εξαντλούνταν, κατά κύριο λόγο, στην επίκληση της «ευθύνης» και της «κοινωνικής ευαισθησίας» των κυβερνώντων.⁶⁰⁷ Από τα παραπάνω καθίσταται προφανές πως το κράτος δεν αντιμετωπιζόταν ως όργανο επιβολής της αστικής ταξικής κυριαρχίας αλλά ως ουδέτερος υπερταξικός θεσμός. Συνεπώς, ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος δεν ήταν η αντιπαράθεση με τον κρατικό μηχανισμό αλλά η απαίτηση να επιτελέσει τον υποτιθέμενο ρόλο του ως «προστάτης» των κοινωνικά ασθενέστερων από την απληστία της «ολιγαρχίας». Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά είναι εμφανή στο περιεχόμενο των υπομνημάτων που κατά καιρούς αποστέλλονταν από τη Γ.Σ.Ε.Ε. σε κυβερνητικούς φορείς, κυρίως προς το *Υπουργείο Εργασίας* και τον πρωθυπουργό.⁶⁰⁸ Τα παραπάνω συνηγορούν στην εκτίμηση πως η διοίκηση της εργατικής συνομοσπονδίας αντιμετώπιζε το

⁶⁰³ Η κατάδειξη της «ασυδοσίας των βιομηχάνων» και της «ρεμούλας» από τον πρόεδρο του Ε.Κ.Η. Ανδρέα Σταυρουλάκη ως παραγόντων υπαίτιων για τη «δημιουργία οπαδών του Κ.Κ.Ε.» και την «υπονόμευση του κοινωνικού καθεστώτος» είναι αντιπροσωπευτικές των συγκεκριμένων αντιλήψεων (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 18.02.1956).

⁶⁰⁴ Σύμφωνα με το σχετικό κείμενο, τονιζόταν ο κίνδυνος να «παρασυρθεί η εργατική τάξη, λόγω της πικρίας της, στον κατήφορο της οικονομικής ολιγαρχίας» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 17.04.1957).

⁶⁰⁵ Αναφέρεται στην πανεργατική απεργία της Γ.Σ.Ε.Ε. στις 5 Ιουνίου 1957 (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 25.05.1957).

⁶⁰⁶ Σε άρθρο του στον *Εργάτη*, ο Ανδρέας Σταυρουλάκης αναφέρει χαρακτηριστικά, μεταξύ άλλων, πως ο ίδιος έχει «ήσυχη τη συνείδησή του» σε αντίθεση, προφανώς, με την εργοδοσία και την κυβέρνηση που με την αδιαλλαξία τους εξανάγκασαν τη Γ.Σ.Ε.Ε. στην κήρυξη της απεργίας (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 11.05.1957).

⁶⁰⁷ Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση της αναγκαιότητας να ευαισθητοποιηθούν οι «αρμόδιοι μπροστά στο δράμα των εργαζομένων για την αποφυγή αναταραχών» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 19.01.1957).

⁶⁰⁸ Ενδεικτικά αναφέρονται τα υπομνήματα της Γ.Σ.Ε.Ε. προς τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή με αιτήματα την κατάργηση των αντεργατικών νόμων (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 30.07.1955) και τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της ανεργίας (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 24.03.1956 και φ. 31.03.1956).

κράτος στη βάση μιας πελατειακής αντίληψης σύμφωνα με την οποία η ίδια αποτελούσε ένα είδος διαμεσολαβητή μεταξύ της κοινωνικής συλλογικότητας που εκπροσωπούσε θεσμικά (των εργαζομένων) και του αποδέκτη των αιτημάτων τους (του κρατικού μηχανισμού).

Όπως έχει ήδη διαπιστωθεί, η αποκήρυξη της ταξικής πάλης από τον καθεστωτικό συνδικαλισμό δε σήμαινε απαραίτητα την απουσία απεργιακών κινητοποιήσεων ή των απειλών για προσφυγή σε αυτές. Εξάλλου, τα αριθμητικά μεγέθη που εκπροσωπούσε η Γ.Σ.Ε.Ε. κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητα ήταν. Σύμφωνα με στοιχεία της ίδιας της συνομοσπονδίας, το 1957 συσπείρωνε στις γραμμές της 25 «νόμιμες»⁶⁰⁹ συνδικαλιστικές οργανώσεις με 370.000 μέλη.⁶¹⁰ Ένας σημαντικός παράγοντας που, ενδεχομένως, συνηγορούσε στην επίδειξη μιας, έστω προσχηματικής, αγωνιστικής διάθεσης ήταν η προσπάθεια διατήρησης του κύρους της ηγεσίας της Γ.Σ.Ε.Ε. στη βάση που εκπροσωπούσε, συμπεριλαμβανομένων και των πιο συντηρητικών εργαζομένων. Δεν πρέπει, εξάλλου, να υποτιμάται και η πίεση που ασκούσε η αναπόφευκτη σύγκριση με τις σαφώς πιο μαχητικές και με εμφανή παρουσία στο συνδικαλιστικό κίνημα αριστερές ΕΑΜογενείς δυνάμεις.

Όσον αφορά την περίπτωση του Ε.Κ.Η., δεν παρατηρούνται, γενικότερα, αποκλίσεις από τον κανόνα. Ωστόσο, κατά καιρούς, η διοίκησή του κάλυπτε συνδικαλιστικά δυναμικές κινητοποιήσεις που οργάνωναν πρωτοβάθμια σωματεία του. Η στάση του Ε.Κ.Η. καθοριζόταν, πιθανότατα, από τη σοβαρότητα των καταγγελλόμενων εργοδοτικών αυθαιρεσιών αλλά και από το αριθμητικό μέγεθος και το ειδικό βάρος του κάθε σωματείου στην τοπική κοινωνία. Δεν πρέπει, επιπλέον, να παραγνωρίζεται και το γεγονός πως η διατήρηση του όποιου κύρους διέθετε η συνδικαλιστική ηγεσία στη βάση των πρωτοβάθμιων σωματείων κρινόταν, μεταξύ άλλων, και από την έμπρακτη υποστήριξη των διεκδικήσεών τους. Έτσι, στις αρχές του 1955 η διοίκηση του Ε.Κ.Η., αρχικά, θα ενθαρρύνει τις αντιδράσεις του σωματείου των σταφιδεργατών απέναντι στην απόφαση των σταφιδοβιομηχάνων να καταγγείλουν τις συμβάσεις τους.⁶¹¹ Επισημαίνουμε πως το συγκεκριμένο σωματείο αποτελούσε, πιθανότατα, τη μαζικότερη συνδικαλιστική οργάνωση του Ηρακλείου,⁶¹²

⁶⁰⁹ Με το συγκεκριμένο όρο χαρακτηρίζονταν οι συνδικαλιστικές εκείνες οργανώσεις που ήταν αναγνωρισμένες από τη Γ.Σ.Ε.Ε., εφ' όσον αποδέχονταν τις πολιτικές και ιδεολογικές αρχές της.

⁶¹⁰ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 13.04.1957.

⁶¹¹ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 08.01.1955.

⁶¹² Σύμφωνα με την προσωπική μαρτυρία του ηρακλειώτη Μανόλη Τσουκαλά, στο μεταπολεμικό Ηράκλειο της δεκαετίας του 1950 λειτουργούσαν αρκετά σταφιδεργαστάσια με πολυπληθές εργατικό δυναμικό συμβάλλοντας σημαντικά στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας (βλ. *Πατρίς*, Ηράκλειο, «Οι φωτογραφίες της ιστορίας: το Ηράκλειο των σταφιδεργατών», φ. 05.12.2011). Ο αριθμός των μελών του σωματείου των σταφιδεργατών κατά τη δεκαετία του 1950 υπολογίζεται στα 2.000 άτομα

η οποία δρούσε σε έναν κλάδο συνδεδεμένο άμεσα με μια από τις σημαντικότερες αγροτικές παραγωγικές δραστηριότητες της περιοχής. Ωστόσο, όταν τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου σημειωθούν βίαια επεισόδια μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, η διοίκηση του Ε.Κ.Η. θα σπεύσει να υπενθυμίσει στην εργοδοσία -σε ύφος εμφανώς απολογητικό- την πίστη της στην αναγκαιότητα της ταξικής συνεργασίας.⁶¹³ Στη βάση της ίδιας συμβιβαστικής αντίληψης, δε θα διστάσει σε ορισμένες περιπτώσεις να αναλάβει και ρόλο απεργοσπάστη, όπως είχε συμβεί στην περίπτωση της απεργίας των ξενοδοχοϋπαλλήλων τον Απρίλιο του 1966.⁶¹⁴ Ο υπονομευτικός ρόλος του Ε.Κ.Η. στην κινητοποίηση του συγκεκριμένου κλάδου, πιθανότατα, δεν ήταν άσχετος με την αυξανόμενη σημασία του τουρισμού για την τοπική οικονομία κατά τη δεκαετία του 1960.⁶¹⁵ Υπό αυτήν την έννοια, η απεργοσπασία του Ε.Κ.Η. θα μπορούσε να δικαιολογηθεί ως «αναγκαία» επιλογή για την προστασία μιας σημαντικής κερδοφόρας δραστηριότητας της τοπικής οικονομίας.

Μια επιπλέον ένδειξη της νομιμοφροσύνης των εκπροσώπων του «ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού» αποτελούσε και η επίδειξη σεβασμού απέναντι σε έναν από τους σημαντικότερους στυλοβάτες του μετεμφυλιακού καθεστώτος, το μοναρχικό θεσμό. Χαρακτηριστικά είναι τα εθιμοτυπικά ευχετήρια τηλεγραφήματα τα οποία η διοίκηση του Ε.Κ.Η. δεν παρέλειπε να αποστέλλει κατά την παραμονή της ονομαστικής γιορτής του βασιλιά Παύλου.⁶¹⁶ Έτσι, κάθε άλλο παρά εντύπωση προκαλούν οι ζητωκραυγές υπέρ του βασιλιά Παύλου δίπλα στις επευφημίες υπέρ της «εργατικής τάξεως» με τις οποίες έκλεινε το πρωτομαγιάτικο μήνυμα του πρόεδρου του Ε.Κ.Η. το 1955.⁶¹⁷

Σημαντικό ρόλο στην ιδεολογική ενσωμάτωση του συνδικαλιστικού κινήματος διαδραμάτισε η ένταξη της Γ.Σ.Ε.Ε. στην υπό αμερικανικό έλεγχο Δ.Σ.Ε.Ε.Σ. Η διαπαιδαγώγηση της ηγετικής ομάδας της Γ.Σ.Ε.Ε. στη βάση των αρχών του «ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού» φαίνεται πως αποτελούσε μια από τις βασικές προτεραιότητες των ξένων «μεντόρων» της. Η ίδρυση το Φεβρουάριο του

(βλ. Δ. Χ. Σάββας, «Οι αποθήκες, τα σταφιδεργοστάσια και οι σταφιδεργάτες εκείνης της εποχής. Λες και ήταν χθες», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 15.09.2008).

⁶¹³ *Πατρίς*, Ηράκλειο, 31.08.1955, όπως αναφέρεται στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 259-260.

⁶¹⁴ Τον Απρίλιο του 1966 μέσα από τις στήλες του *Εργάτη* η διοίκηση Σταυρουλάκη επαιρόταν για τον καθοριστικό της ρόλο στην αναστολή της απεργίας των ξενοδοχοϋπαλλήλων. Συγκεκριμένα τους έπεισε να περιορίσουν τις απαιτήσεις τους αποδεχόμενοι τη μισθολογική αύξηση που τους πρότειναν οι ξενοδόχοι (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 16.04.1966 και 23.04.1966).

⁶¹⁵ Κατά τη δεκαετία του 1960 το Ηράκλειο αποτελούσε το σημαντικότερο τουριστικό προορισμό της Κρήτης (βλ. Μανώλης Φραγκιαδουλάκης, *Τουρισμός και επιχειρηματικότητα: μια εθνογραφική προσέγγιση*, ΙΜΕ ΓΣΒΕΕ, Αθήνα 2019, σ. 15).

⁶¹⁶ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 02.07.1955 και φ. 29.6.1957.

⁶¹⁷ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ.07.05.1955.

1955 της Σχολής Συνδικαλιστικών Σπουδών ως Τμήματος Ανωτέρας Συνδικαλιστικής Εκπαίδευσης της Σχολής Ελεύθερων Συνδικαλιστικών Σπουδών υπό την εποπτεία της Δ.Σ.Ε.Ε.Σ. εγγυάτο την ευόδωση του συγκεκριμένου στόχου.⁶¹⁸ Εξάλλου, η παρέμβαση του αμερικανικού παράγοντα στο εσωτερικό του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος ήταν εμφανής ήδη από το 1947, μέσω της μόνιμης παρουσίας στην Ελλάδα «συμβούλου επί εργατικών ζητημάτων» της Αποστολής Εφαρμογής Προγραμμάτων των Η.Π.Α.⁶¹⁹ Παράλληλα, η παραχώρηση υποτροφιών σε συνδικαλιστές για «μετεκπαίδευση και επαγγελματική μελέτη ειδικών θεμάτων»⁶²⁰ εξασφάλιζε την παραγωγή νέων συνδικαλιστικών στελεχών, φορέων και προπαγανδιστών των συγκεκριμένων αντιλήψεων στους υπόλοιπους εργαζομένους. Η πραγματοποίηση διαλέξεων με εισηγητές ξένους και έλληνες συνδικαλιστές υπό την αιγίδα της Δ.Σ.Ε.Ε.Σ. στο Ηράκλειο το φθινόπωρο του 1956 θα εγκαινιάσει τη λειτουργία συνδικαλιστικής σχολής στην πόλη.⁶²¹ Τον Απρίλιο του 1957 συνδικαλιστές του Ε.Κ.Η. θα επιλεγούν για την παρακολούθηση σεμιναρίου της Γ.Σ.Ε.Ε. για «εργατικά στελέχη των επαρχιών» στην Αρχαία Ολυμπία.⁶²²

Η έξαρση του Κυπριακού Ζητήματος στα μέσα της δεκαετίας του 1950 θα προσφέρει στον «εθνικό» συνδικαλισμό την ευκαιρία επίδειξης ενός ανέξοδου «πατριωτισμού» που ικανοποιούσε τα αισθήματα ευρύτερων εργατικών και άλλων λαϊκών στρωμάτων. Έτσι, η δεδηλωμένη υποστήριξη της Γ.Σ.Ε.Ε. και των υπόλοιπων επίσημων συνδικαλιστικών ηγεσιών στον ανταποικιοκρατικό αγώνα των Κυπρίων θα υιοθετήσει έναν κατ' επίφαση «αντιιμπεριαλιστικό» λόγο εναντίον της βρετανικής κυριαρχίας στην «ελληνική Κύπρο».⁶²³ Η συγκεκριμένη στάση, προφανώς, ευνοούνταν και από την ανάδειξη του Κυπριακού από τις κυβερνήσεις του Ε.Σ. και της Ε.Ρ.Ε. σε μείζον ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής τους.⁶²⁴

Την ίδια στιγμή, η αποπομπή των μη ελεγχόμενων συνδικαλιστικών οργανώσεων από τα εργατικά κέντρα και τις ομοσπονδίες, η συντήρηση ανύπαρκτων σωματείων «σφραγίδα» και η εκτεταμένη νοθεία στις αρχαιρεσίες αποτελούσαν ιδιαίτερα προσφιλείς μεθόδους για τη διατήρηση της κυριαρχίας του καθεστωτικού

⁶¹⁸ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ.05.02.1955.

⁶¹⁹ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ.19.02.1955.

⁶²⁰ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ.22.04.1955.

⁶²¹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Κάλεσμα Ε.Κ.Η. «Προς τους συναδέλφους Προέδρους και Γενικούς Γραμματείς της δυνάμεως του Ε.Κ.Η., 18-9-1956 και Ενημερωτικό Σημείωμα Ε.Κ.Η. Προς τα Διοικητικά Συμβούλια των Σωματείων της δυνάμεως του Ε.Κ.Η., 1-10-1956, Αρ. Πρωτ. 1259.

⁶²² *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ.25.05.1957.

⁶²³ Ενδεικτικά αναφέρονται τα σχετικά δημοσιεύματα στον *Εργάτη*, φ. 23.04.1955, 24.09.1955, 01.10.1955, 15.10.1955, 11.08.1956 και 13.10.1956.

⁶²⁴ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ.303.

συνδικαλισμού στο εργατικό κίνημα.⁶²⁵ Ενδεικτική της επιδίωξης επιβολής «σιγής νεκροταφείου» στα εργατικά σωματεία αμέσως μετά τη λήξη του Εμφύλιου Πολέμου ήταν η απαίτηση επίδειξης «πιστοποιητικών φρονημάτων» ως προϋπόθεσης για τη συμμετοχή των εκλεγμένων αντιπροσώπων στο 10^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. (24/9-1/10/1950).⁶²⁶ Όπως πληροφορούμαστε από τον *Εργάτη*, το Ε.Κ.Θ. είχε προχωρήσει ήδη από τον Ιούνιο του 1956 στην «εκδίωξη των κομμουνιστών λόγω αντεθνικής δράσεως».⁶²⁷ Ενάμιση χρόνο αργότερα, το Φεβρουάριο του 1958, στις παραμονές του 13^{ου} Συνεδρίου της Γ.Σ.Ε.Ε. και σε μια προφανή προσπάθεια αλλοίωσης των συσχετισμών υπέρ των καθεστωτικών παρατάξεων, είκοσι πρωτοβάθμια σωματεία αποπέμφθηκαν από τη Γ.Σ.Ε.Ε. ως «μη συμμορφούμενα με τις αρχές του ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού».⁶²⁸ Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι συντηρητικές παρατάξεις εξασφάλιζαν σχετικά άνετα τη διατήρηση του ελέγχου τους στη συνομοσπονδία, κάτι που επικυρωνόταν και τυπικά από όλα τα συνέδρια της Γ.Σ.Ε.Ε. που είχαν συγκληθεί από το 1950 ως το 1958.⁶²⁹

7.2. Η εσωτερική διαπάλη: Η συνδικαλιστική «αντιπολίτευση» στο εργατικό κίνημα

Ωστόσο, η στηριζόμενη στο κρατικό μηχανισμό και τον ξένο παράγοντα κυριαρχία του καθεστωτικού συνδικαλισμού δεν κατόρθωσε να εξαλείψει τη δράση της Αριστεράς και των συνοδοιπόρων της στο εργατικό κίνημα. Έτσι, παρά τα σοβαρότατα εμπόδια που έθετε το μετεμφυλιακό καθεστώς στην ελεύθερη πολιτική και συνδικαλιστική δράση, η διαπάλη στο εργατικό κίνημα μεταξύ των δυνάμεων της ρήξης και της ενσωμάτωσης συνεχίστηκε. Σύμφωνα με τον κομμουνιστή Κώστα Θέο, γραμματέα της διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. το 1946, η επιρροή των «προοδευτικών συνδικάτων», παρά τη «λευκή τρομοκρατία», επεκτεινόταν στο ένα τρίτο των οργανωμένων συνδικαλιστικά εργατών.⁶³⁰ Το Μάιο του 1950, ως αντίβαρο στην καθεστωτική Γ.Σ.Ε.Ε., θα ιδρυθεί το *Ενιαίο Συνδικαλιστικό Κίνημα Ελλάδας* (στο

⁶²⁵ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 320-321 και 325 και Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ.13.

⁶²⁶ Η συγκεκριμένη απόπειρα, τελικά, εγκαταλείφθηκε λόγω του κύματος των αντιδράσεων που προκάλεσε (βλ. Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 323).

⁶²⁷ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 02.06.1956.

⁶²⁸ Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τρία σωματεία του Εργατικού Κέντρου Αθηνών, πέντε του Εργατικού Κέντρου Πειραιά, εννέα του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, ένα του Εργατικού Κέντρου Πατρών και ένα του Εργατικού Κέντρου Βόλου. Χαρακτηριστική της «μεγαλοψυχίας» της ηγεσίας της Γ.Σ.Ε.Ε. ήταν η παροχή της δυνατότητας επανένταξης των αποβληθεισών οργανώσεων στη συνομοσπονδία υπό τον όρο της «μεταμέλειάς» τους (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 15.02.1958.).

⁶²⁹ Συγκεκριμένα, εκτός από το 10^ο Συνέδριο, αναφερόμαστε στο 11^ο Συνέδριο (23/4-27-4/1953), το 12^ο Συνέδριο (12-17/10.1955) και το 13^ο Συνέδριο (15-18/10/1958).

⁶³⁰ Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 324.

εξής Ε.Σ.Κ.Ε.) από πέντε συνδικαλιστικές παρατάξεις, προσκείμενες στην *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* (στο εξής Ε.Δ.Α.).⁶³¹

Πέντε χρόνια αργότερα, το Μάιο του 1955, σε μια προσπάθεια διαμόρφωσης ενός «αντίπαλου δέους» απέναντι στη Γ.Σ.Ε.Ε., το Ε.Σ.Κ.Ε. από κοινού με το *Κίνημα Ελεύθερου Συνδικαλισμού* (στο εξής Κ.Ε.Σ.) του σοσιαλδημοκράτη Δημήτρη Στρατή θα προχωρήσουν στην ίδρυση του *Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος* (στο εξής ΔΗ.ΣΥ.Κ.).⁶³² Η συγκρότηση του νέου μετωπικού σχήματος ερμηνεύτηκε από τον καθεστωτικό συνδικαλισμό ως μια απόπειρα αναβίωσης της ΕΑΜικής συμμαχίας. Για τη διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. αποτελούσε μια «απόπειρα διείσδυσης του Κ.Κ.Ε. στα εργατικά σωματεία ως νέο Ε.Ε.Α.Μ.».⁶³³ Είναι χαρακτηριστικά τα απαξιωτικά σχόλια της διοίκησης του Ε.Κ.Η. για τη συμμετοχή του θεωρούμενου ως μετριοπαθέστερου Στρατή στο νέο συνδικαλιστικό μόρφωμα.⁶³⁴ Το ΔΗ.ΣΥ.Κ. συμπεριέλαβε στους κόλπους του ορισμένες από τις μαζικότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις προβάλλοντας, κατά κύριο λόγο, αιτήματα σχετικά με την ικανοποίηση οικονομικών διεκδικήσεων και την αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών. Ωστόσο, δεν προχώρησε στον οργανωτικό διαχωρισμό του από τη Γ.Σ.Ε.Ε. ιδρύοντας μια νέα εργατοϋπαλληλική συνομοσπονδία.⁶³⁵

Η υπολογίσιμη παρουσία της Αριστεράς στο εργατοϋπαλληλικό συνδικαλιστικό κίνημα ασκούσε, οπωσδήποτε, σημαντική πίεση στις «νομιμόφρονες» ηγεσίες, ώστε να υιοθετούν ενίοτε ακόμη και «προωθημένα» αιτήματα. Έτσι, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950 η Γ.Σ.Ε.Ε. θα εντάξει στις διεκδικήσεις της ακόμη και αιτήματα για την κατάργηση ορισμένων εμφανώς «σκληρών» μέτρων της

⁶³¹ Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 320 και Α. Αυγουστήδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, σ.506. Με δεδομένη την απαγόρευση του Κ.Κ.Ε. το 1947, η Ε.Δ.Α. αποτέλεσε το νόμιμο κόμμα της Αριστεράς που εξέφραζε πολιτικά τις δυνάμεις του ΕΑΜικού κινήματος.

⁶³² Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ.15. και Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 322.

⁶³³ Αναφέρεται στην Εγκύκλιο της 2^{ης} Ολομέλειας της Διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε., (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 04.02.1955).

⁶³⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε πως ο εν λόγω συνδικαλιστής χαρακτηριζόμενος ως «όργανο του Κ.Κ.Ε.» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, 06.08.1955) και ως «αμετανόητος συνοδοιπόρος» (εν. του Κ.Κ.Ε.) «κοσμεΐται», παράλληλα, με τους υποτιμητικούς και ειρωνικούς χαρακτηρισμούς «Κυρ-Μήτσος» και «Δημητράκης ο Στρατή» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 28.05.1955). Ανάλογη επίθεση θα εξαπολύσει τρεις μήνες αργότερα, ο πρόεδρος του Ε.Κ.Η. Ανδρέας Σταυρουλάκης ενόψει του 12^{ου} συνεδρίου της Γ.Σ.Ε.Ε. (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 27.08.1955).

⁶³⁵ Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 322-323.

αντικομμουνιστικής νομοθεσίας, όπως το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων».⁶³⁶

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η συνδικαλιστική «αντιπολίτευση» θα εντείνει την παρέμβασή της σημειώνοντας αξιόλογα βήματα τόσο στις μορφές δράσης όσο και στην οργανωτική της συγκρότηση. Οι μαχητικές κινητοποιήσεις των οικοδόμων που εγκαινιάζονται στην εκπνοή του 1960 και η ίδρυση των *Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων* (στο εξής Σ.Ε.Ο.) από 115 πρωτοβάθμια σωματεία το καλοκαίρι του 1963 (γνωστών και ως *115 Σ.Ε.Ο.*) θα καταστήσουν εμφανή την επιδίωξή της να αποτελέσει το «αντίπαλο δέος» στο εργατικό κίνημα.⁶³⁷ Η σχετικά γρήγορη διεύρυνση των *115 Σ.Ε.Ο.* με τη συσπείρωση εκατοντάδων νέων σωματείων στις γραμμές τους ως το 1967 είναι ενδεικτική της διευρυνόμενης επιρροής τους μεταξύ των εργατικών και υπαλληλικών στρωμάτων.⁶³⁸ Η άνοδος της *Ένωσης Κέντρου* (στο εξής Ε.Κ.) στην κυβερνητική εξουσία το Φεβρουάριο του 1964 θα σηματοδοτήσει την έναρξη μιας αμφίβολης, σύμφωνα με το Σεραφείμ Σεφεριάδη,⁶³⁹ διαδικασίας εκδημοκρατισμού του συνδικαλιστικού κινήματος με την καθάριση της διοίκησης Μακρή και την αντικατάστασή της από νέα, προσκείμενη στη *Δημοκρατική Συνδικαλιστική Αλλαγή* (στο εξής Δ.Σ.Α.), τη συνδικαλιστική παράταξη της Ε.Κ., υπό το Νίκο Παπαγεωργίου. Οι προσδοκίες, ωστόσο, που θα γεννήσει η κυβερνητική αλλαγή γρήγορα θα διαψευστούν μετά την επιστροφή της παλιάς ηγεσίας στο τιμόνι της Γ.Σ.Ε.Ε.⁶⁴⁰ Η διαδικασία της «παλινόρθωσης» που θα ξεκινήσει τον Απρίλιο του 1965 θα ολοκληρωθεί με το «νόθο» 15^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. (24-26 Ιουλίου 1966) που θα επικυρώσει την επάνοδο του Μακρή στο ύπατο συνδικαλιστικό αξίωμα, θέση που θα διατηρήσει ως το 1969.⁶⁴¹

Η έλλειψη επαρκών διαθέσιμων στοιχείων δε μας επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας συνολικότερης εικόνας για τον τρόπο με τον οποίο διεξήχθη η εσωτερική αυτή

⁶³⁶ Στο 13^ο Συνέδριό της η Γ.Σ.Ε.Ε. υιοθέτησε και άλλα ανάλογα αιτήματα τα οποία περιλαμβάνονταν στο διεκδικητικό πλαίσιο της αριστερής «αντιπολίτευσης» (βλ. Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 325).

⁶³⁷ Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ.15-16 και 19-20.

⁶³⁸ Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 510.

⁶³⁹ Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ. 18.

⁶⁴⁰ Η αποκατάσταση της παλιάς ηγεσίας θα πραγματοποιηθεί ύστερα από τη σύμπραξη του Μακρή με τον ομοιόεατη και ταυτόχρονα «αντίζηλό» του πρόεδρο του Ε.Κ.Θ. Δημήτρη Θεοδώρου (βλ. Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 510-511).

⁶⁴¹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 510-511 και Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ. 18.

διαπάλη στο Ηράκλειο. Το βέβαιο είναι πως γνώρισε μια ιδιαίτερη ένταση τον Ιούνιο του 1964, κατά τη διάρκεια των αρχαιρεσιών στο Ε.Κ.Η. για την εκλογή νέας διοίκησης και των αντιπροσώπων του στο 15^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. Η συγκεκριμένη εξέλιξη δε θα πρέπει να θεωρηθεί άσχετη με τις ανησυχίες που προκαλούσε την ίδια περίοδο στον καθεστωτικό συνδικαλισμό η άνοδος της επιρροής των *115 Σ.Ε.Ο.* Σύμφωνα με στοιχεία προερχόμενα από το αρχείο του Ε.Κ.Η.,⁶⁴² στις συγκεκριμένες αρχαιρεσίες έλαβαν μέρος δυο συνδυασμοί. Ο προσκείμενος στην παράταξη Μακρή είχε επικεφαλής του τον αδιαμφισβήτητο μέχρι τότε πρόεδρο του Ε.Κ.Η. Ανδρέα Σταυρουλάκη. Στο προσκείμενο στη συνδικαλιστική Αριστερά (ΔΗ.ΣΥ.Κ.) ψηφοδέλτιο -ενδεχομένως με τη συμμετοχή και κεντρικών συνδικαλιστών (Δ.Σ.Α.)⁶⁴³ - ηγούνταν ο πρόεδρος του σωματείου αρτεργατών Νικόλαος Βενιέρης. Παρά την τελική επικράτηση της παράταξης Σταυρουλάκη, ο οποίος επανεξελέγη στη θέση του προέδρου, κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητες ήταν οι εκλογικές επιδόσεις του αντιπάλου συνδυασμού. Αυτό, τουλάχιστον, συμπεραίνεται από το γεγονός πως επί 109 ψηφισάντων ο Σταυρουλάκης έλαβε 59 ψήφους έναντι 44 του Βενιέρη. Ωστόσο, στην εννεαμελή διοίκηση του Ε.Κ.Η. ο συνδυασμός του δεύτερου εκπροσωπήθηκε με μόλις δύο αντιπροσώπους έναντι επτά της πλειοψηφούσας παράταξης ενώ κατόρθωσε να εκλέξει μόλις έναν αντιπρόσωπο για το 15^ο Συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. από τους έξι συνολικά που δικαιούνταν να αποστείλει το Ε.Κ.Η.⁶⁴⁴ Αξιοσημείωτη και, ταυτόχρονα, ενδεικτική της διευρυνόμενης επιρροής της συνδικαλιστικής αριστεράς στα σωματεία του Ηρακλείου ήταν η σημαντική αύξηση - κατά έντεκα- των αντιπροσώπων που υπερψηφίσαν το Βενιέρη σε σύγκριση με τις αρχαιρεσίες του 1961. Η φιλική προς την Ε.Κ. εφημερίδα *Πατρίς*, επισημαίνοντας την αυξανόμενη απήχηση του αριστερού υποψηφίου στην εργατική τάξη του Ηρακλείου, θα αποδώσει την τελική επικράτηση του αντιπάλου του στη διενέργεια νοθείας υπό την καθοδήγηση μηχανισμών συγκροτημένων από το «αστυνομικό κράτος» της Ε.Ρ.Ε.⁶⁴⁵

⁶⁴² Αρχείο του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Ηρακλείου στο Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 290-291.

⁶⁴³ Η συγκεκριμένη εκτίμηση, εκτός από τη διαπιστωμένη σε πανελλαδικό επίπεδο συνεργασία των δυο συνδικαλιστικών παρατάξεων στη λογική ενός «αντιδεξιού» μετώπου, ενισχύεται και από τη θετική στάση του φιλικού προς την Ε.Κ. τύπου, όπως η *Πατρίς*, απέναντι στην υποψηφιότητα του αριστερού Βενιέρη. Ωστόσο, η εν λόγω εφημερίδα αρνείται επίμονα τη συμμετοχή κεντρικών συνδικαλιστών στον εκλογικό συνδυασμό του Βενιέρη (βλ. *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 17.06.1964 στο Δ.Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 292-293).

⁶⁴⁴ *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 16.06.1964 στο Δ.Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 291-292.

⁶⁴⁵ *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 17.06.1964 στο Δ.Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 292-293.

Αν θεωρήσουμε βάσιμες τις εκτιμήσεις της *Πατρίδος* και λαμβάνοντας υπόψη μας την εντεινόμενη πολεμική που ασκούσε η διορισμένη και ελεγχόμενη από τους Μακρή-Θεοδώρου⁶⁴⁶ διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε., μπορούμε να εξηγήσουμε την οξύτητα των αντιδράσεων της διοίκησης Σταυρουλάκη. Θεωρούμε προφανές πως το αίτημα του εκδημοκρατισμού του συνδικαλιστικού κινήματος αμφισβητούσε, εκ των πραγμάτων, τη νομιμότητα της ηγετικής ομάδας του Ε.Κ.Η. Στις αρχές Απριλίου του 1965, κινούμενη στην κατεύθυνση της σκληρής αντικομμουνιστικής γραμμής σχετικής εγκυκλίου της Γ.Σ.Ε.Ε.,⁶⁴⁷ η διοίκηση του Ε.Κ.Η. θα καταγγείλει τους «όψιμους δημοκράτες συνδικαλιστές» ως όργανα των *115 Σ.Ε.Ο.* Σύμφωνα με το κατηγορητήριο η συνδικαλιστική αντιπολίτευση του Ε.Κ.Η. αποσκοπούσε στην «υποδούλωση του ελεύθερου και δημοκρατικού συνδικαλιστικού κινήματος» στην «κομμουνιστική» *Παγκόσμια Συνδικαλιστική Οργάνωση* (στο εξής Π.Σ.Ο.).⁶⁴⁸ Κατά την περίοδο που ακολούθησε μετά τις δυναμικές λαϊκές κινητοποιήσεις των Ιουλιανών του 1965 η πολεμική εναντίον της συνδικαλιστικής αριστεράς συνεχίστηκε αμείωτη. Τον Απρίλιο του 1966, η διορισμένη από την κυβέρνηση του Στέφανου Στεφανόπουλου διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. υπό τον προσκείμενο στην Ε.Ρ.Ε. Ιωσήφ Γαλάτη⁶⁴⁹ θα υπενθυμίσει τους κινδύνους που απέρρεαν από την «πολιτικοποίηση» (διάβαζε ριζοσπαστικοποίηση) του συνδικαλιστικού κινήματος, απόρροια της «λαϊκομετωπικής» συνεργασίας μεταξύ των ΔΗ.ΣΥ.Κ. και Δ.Σ.Α.⁶⁵⁰ Οι «δημοφιλείς» πρακτικές της φίμωσης των αντίθετων φωνών και της αποπομπής των «απείθαρχων» οργανώσεων θα συνεχιστεί και από τη νέα δοτή διοίκησή της Γ.Σ.Ε.Ε. Την ίδια περίοδο, το *Εργατικό Κέντρο Τρικάλων* (στο εξής Ε.Κ.Τ.) θα εκδιωχθεί από τη συνομοσπονδία ως ελεγχόμενο από το Δ.Σ.Κ.⁶⁵¹

7.3. Οι εργατικές κινητοποιήσεις

Παρά τον ασφυκτικό κρατικό έλεγχο στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και το γενικότερο καθεστώς επιτήρησης που επιβλήθηκε στην ελληνική κοινωνία μετά τη

⁶⁴⁶ Μετά το δίμηνο διάλλειμα της προεδρίας του κεντρώου Νίκου Παπαγεωργίου (22/12/1964-22/2/1965) η διοίκηση της συνομοσπονδίας θα περιέλθει, ουσιαστικά, στον έλεγχο της ομάδας Μακρή-Θεοδώρου (βλ. σ.103-104 της παρούσας εργασίας).

⁶⁴⁷ Λίγες ημέρες πριν, η υπό το Γεώργιο Δημητρακόπουλο διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. θα εξαπολύσει δριμυία επίθεση εναντίον των *115 Σ.Ε.Ο.* και το Δ.Σ.Κ. καταγγέλλοντάς τα ως «προσωπεία του κομμουνισμού» που απειλούσαν με «θανάσιμο εναγκαλισμό» το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 03.04.1965).

⁶⁴⁸ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 03.04.1965.

⁶⁴⁹ Γιώργος Αλεξιάτος, «27 Ιουλίου 1965: Η μεγάλη πολιτική απεργία και το φάντασμα του “κόκκινου Δεκέμβρη”», <http://ergasianet.gr/>.

⁶⁵⁰ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 16.04.1966.

⁶⁵¹ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 23.04.1966.

λήξη του Εμφύλιου Πολέμου, οι εργατικές και λαϊκές κινητοποιήσεις –αν και με αυξομειούμενη ένταση- συνεχίστηκαν. Εκτιμάται πως οι προαναφερόμενες συνθήκες ευνοούσαν περισσότερο τη διατύπωση αιτημάτων οικονομικού περιεχομένου, τα οποία από τη φύση τους δεν έθεταν υπό αμφισβήτηση, τουλάχιστον άμεσα, την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων. Πράγματι, το υψηλό κόστος ζωής σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη συμπίεση της τιμής πώλησης της εργατικής δύναμης αποτελούσαν ευνοϊκούς παράγοντες για την εκδήλωση περισσότερο ή λιγότερο δυναμικών αντιδράσεων. Σύμφωνα με το *Τμήμα Μελετών της Γ.Σ.Ε.Ε.*, το αναγκαίο για τη συντήρηση μιας τετραμελούς οικογένειας μηνιαίο εισόδημα για το έτος 1955 υπολογιζόταν στις 2.359,72 δραχμές τη στιγμή που οι μηνιαίες απολαβές ενός μισθωτού μόλις που άγγιζαν τις 1062,50 δραχμές.⁶⁵² Την ίδια στιγμή, η υπερβολική αύξηση των έμμεσων φόρων που αποτελούσαν το 82% της συνολικής φορολογικής επιβάρυνσης⁶⁵³ συρρίκωνε ακόμη περισσότερο το ήδη χαμηλό εργατικό και λαϊκό εισόδημα.

Οι απεργίες των δημόσιων υπαλλήλων το Μάιο και τον Ιούλιο του 1951, των καπνεργατών του Πειραιά και των τραπεζικών υπαλλήλων το 1953, των οικοδόμων και των εκπαιδευτικών το 1955 είναι ορισμένες από τις σημαντικότερες κινητοποιήσεις που εκδηλώθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.⁶⁵⁴ Στην πανεργατική απεργία του Ιουνίου του 1953 ως αντίδραση στις ανατιμήσεις των ειδών πρώτης ανάγκης και την επιχειρούμενη κατάργηση της θεσμοθετημένης προστασίας των συνδικαλιστών, τα σωματεία του Ε.Κ.Η. θα συμμετάσχουν, τα περισσότερα με υψηλά ποσοστά συμμετοχής.⁶⁵⁵ Οι απαρχές της δεκαετίας του 1960 θα χαρακτηριστούν, σύμφωνα με το Σ. Σεφεριάδη,⁶⁵⁶ από ισχυρές τάσεις ανάκαμψης του εργατικού κινήματος με τον κλάδο των οικοδόμων να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στις απεργιακές κινητοποιήσεις της περιόδου. Η συμβολή των *115 Σ.Ε.Ο.* στην ενδυνάμωση αυτού του απεργιακού ρεύματος, ιδιαίτερα στα μέσα της δεκαετίας του 1960 αξιολογείται ως σημαντική.⁶⁵⁷ Όσον αφορά το Ηράκλειο, η έλλειψη επαρκούς πληροφοριακού υλικού δε μας επιτρέπει να γνωρίζουμε την εξέλιξη των εργατικών κινητοποιήσεων της συγκεκριμένης περιόδου.

⁶⁵² *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 09.07.1955.

⁶⁵³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Έκτακτης Γενικής Συνέλευσης Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, 4-11-1956.

⁶⁵⁴ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 326-327.

⁶⁵⁵ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 250.

⁶⁵⁶ Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ. 19.

⁶⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 19.

Ωστόσο, η αδιαμφισβήτητη έμφαση στην ανάδειξη των οικονομικών αιτημάτων δε συνεπαγόταν την απουσία διεκδικήσεων πολιτικού χαρακτήρα. Οι τελευταίες επικεντρώνονταν στην αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών και, από το 1955 και μετά, στο αίτημα της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων. Ειδικότερα το τελευταίο αναδείχθηκε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950 ως βασικό στοιχείο του διεκδικητικού πλαισίου τόσο της Γ.Σ.Ε.Ε. όσο και του ριζοσπαστικού εργατικού κινήματος. Πιο συγκεκριμένα, μέσω της ανάδειξης του Κυπριακού Ζητήματος, όπως έχει ήδη επισημανθεί,⁶⁵⁸ ο καθεστωτικός συνδικαλισμός αποσκοπούσε στην απόκτηση εύσημων «πατριωτισμού» και στην επίδειξη μιας κρατικά εγκεκριμένης «αγωνιστικότητας». Όσον αφορά τη συνδικαλιστική αντιπολίτευση, το Κυπριακό ως ένα από τα «άλλα εθνικά ζητήματα» μπορούσε να ενταχθεί στον αντιιμπεριαλιστικό της λόγο. Η συγκεκριμένη στάση μπορούσε να αξιοποιηθεί ως μια επιπλέον απόδειξη του πατριωτισμού της Αριστεράς καταρρίπτοντας τις κατηγορίες της «ξενοκίνητης» και «αντεθνικής» δύναμης οι οποίες της αποδίδονταν από το μετεμφυλιακό καθεστώς.⁶⁵⁹

7.4. Ο Σ.Ε.Η. κατά τη δεκαετία του 1950

7.4.1. Από το Σ.Ε.Η. στην Ένωση Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου (Ε.Ι.Υ.Η.)

Κύρια πηγή άντλησης στοιχείων για τη δράση του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. κατά τη δεκαετία του 1950 αποτελεί το περιορισμένο σχετικό υλικό που εντοπίστηκε στα αρχεία του σωματείου. Εκτός αυτού και παρά τις ελάχιστες αναφορές της στην παρουσία του σωματείου, η αξιοποίηση της αρθρογραφίας του *Εργάτη* μας επιτρέπει να σκιαγραφήσουμε το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνταν ο Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. αφήνοντας το δικό του αποτύπωμα στην τοπική κοινωνία.

Μια πρώτη παρατήρηση σχετικά με τη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας του μέλους του Σ.Ε.Η. αφορά την αντίληψη που φαίνεται πως είχε αρχίσει να παγιώνεται σχετικά με τη θέση του μέσα στον κόσμο της μισθωτής εργασίας. Όπως προκύπτει από σχετικές αναφορές στα έγγραφα του σωματείου, ο ιδιωτικός υπάλληλος αντιμετωπιζόταν ως μέλος της «πληττόμενης από την

⁶⁵⁸ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 111-112.

⁶⁵⁹ Εκτός αυτού, εκτιμάται πως η προθυμία της Ε.Δ.Α. να τονίσει το εθνικό περιεχόμενο του κυπριακού απελευθερωτικού αγώνα παράλληλα με το αντιιμπεριαλιστικό του περιεχόμενο διευκόλυνε την προσέγγιση των πιο συντηρητικών τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας [βλ. Μιχάλης Μωραϊτίδης, Διδακτορική διατριβή, *Το φοιτητικό κίνημα στην Ελλάδα Πολιτική ριζοσπαστικοποίηση και συλλογική δράση (1956-1964)*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος, Σεπτέμβριος 2015, σ. 30].

αντεργατική πολιτική [...] εργατοϋπαλληλικής τάξης». ⁶⁶⁰ Η εντύπωση, μάλιστα, που δίνεται είναι πως η συγκεκριμένη ιδιότητα αποτελεί για το Σ.Ε.Η. ένα είδος τιμητικού τίτλου. Ωστόσο, η αποδοχή της συγκεκριμένης ταξικής ταυτότητας δε συνεπαγόταν αυτόματα και την υιοθέτηση της αντίληψης περί εγγενούς ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Αντίθετα, ο εργατοϋπαλληλικός κόσμος, στη βάση μιας αντίληψης «κοινωνικού εταιρισμού», νοείται ως ένας από τους συντελεστές της «εθνικής» προσπάθειας για τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση της ελληνικής κοινωνίας, η οποία συντελείται από κοινού με τον επιχειρηματικό κόσμο και το κράτος.

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ο Σ.Ε.Η. συνέχιζε τη δράση του ως μέλος της Ο.Ι.Υ.Ε. Η σύνθεση της ηγεσίας της ομοσπονδίας δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας για τον πολιτικό της προσανατολισμό. Στο τιμόνι της βρισκόταν ο Ιωάννης Πατσαντζής, ⁶⁶¹ κορυφαίο στέλεχος της «εθνικόφρονας» παράταξης, ιδρυτικό μέλος της Ε.Ρ.Ε.Π. και διατελέσας γενικός γραμματέας της Γ.Σ.Ε.Ε. από την 1^η Αυγούστου 1946 ως τις 10 Απριλίου 1948. ⁶⁶²

Όσον αφορά τη μαζικότητα και, γενικότερα, την επιρροή του Σ.Ε.Η. στο χώρο των εμποροϋπαλλήλων και των υπόλοιπων ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου, η εικόνα είναι, μάλλον, απογοητευτική. Στις αρχαιρεσίες της 13^{ης} Φεβρουαρίου 1955 επί 120 εγγεγραμμένων μελών –εκ των οποίων μόνο τα 46 ταμειακώς εντάξει- συμμετείχαν μόλις 26 από αυτά. ⁶⁶³ Το μέγεθος του προβλήματος γίνεται ακόμη πιο εμφανές, αν συγκρίνουμε τους προαναφερόμενους αριθμούς με τα μεγέθη που εμφάνιζε ο Σ.Ε.Η. λίγα χρόνια πριν, στα μέσα της δεκαετίας του 1940. ⁶⁶⁴ Μικρά βήματα, επίσης, φαίνεται πως είχαν σημειωθεί στην αύξηση της γυναικείας συμμετοχής στο σωματείο. Το 1955 τα γυναικεία μέλη του –δέκα συνολικά στον αριθμό- αποτελούσαν μετά βίας το 8,5% του συνολικού δυναμικού του Σ.Ε.Η. ⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Έκτακτης Γενικής Συνελεύσεως Σωματείου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, 4-11-1956.

⁶⁶¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ελλάδος προς Όλας τας Οργανώσεις της δυνάμεως της Ο.Ι.Υ.Ε. (22-11-1956), Αρ. Πρωτ. 15 και Επιστολή Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ελλάδος προς Όλας τας Οργανώσεις της δυνάμεως της Ο.Ι.Υ.Ε. (20-12-1956), Αρ. Πρωτ. 79.

⁶⁶² Γ. Φ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», σ. 288 και https://gsee.gr/?page_id=897.

⁶⁶³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ενημερωτικό Σημείωμα Δ.Σ. Σ.Ε.Η. προς το Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 111, 30-12-1958.

⁶⁶⁴ Θυμίζουμε πως τον Οκτώβριο του 1946 τα ταμειακώς εντάξει μέλη του Σ.Ε.Η. ήταν 252 (βλ. παρούσα εργασία, σ. 99).

⁶⁶⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ενημερωτικό Σημείωμα Δ.Σ. Σ.Ε.Η. προς το Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 111, 30-12-1958.

Ενάμιση περίπου χρόνο μετά, τον Ιούλιο του 1956, με εκτιμώμενο κατά προσέγγιση σε 500 άτομα το συνολικό αριθμό των εμποροϋπαλλήλων του Ηρακλείου, το σωματείο συσπείρωνε στις γραμμές του μόλις 37 από αυτούς (το 7,4% του συνόλου).⁶⁶⁶ Η έλλειψη μαζικότητας, εκ των πραγμάτων, αναδεικνυόταν σε σοβαρό εμπόδιο ακόμη και για τη στοιχειώδη λειτουργία του σωματείου, όπως αποδεικνύει η αδυναμία πραγματοποίησης γενικών συνελεύσεων λόγω έλλειψης απαρτίας.⁶⁶⁷ Είναι προφανές πως η διαιώνιση του συγκεκριμένου προβλήματος μπορούσε να αποδειχτεί απειλή για την ίδια την ύπαρξη του Σ.Ε.Η.

Η έλλειψη επαρκών σχετικών στοιχείων δεν επιτρέπει παρά μόνο τη διατύπωση υποθέσεων για τους παράγοντες που ευθύνονταν για την προαναφερόμενη κατάσταση. Καταρχάς, προκαλεί εντύπωση ο ιδιαίτερα υψηλός αριθμός των άνεργων μελών του Σ.Ε.Η. Το Φεβρουάριο του 1955 ήταν καταγεγραμμένοι συνολικά σαράντα άνεργα μέλη, τα οποία αποτελούσαν το ένα τρίτο του δυναμικού του.⁶⁶⁸ Την ίδια στιγμή, το γεγονός πως και τα δέκα γυναικεία μέλη του συλλόγου ήταν άνεργα,⁶⁶⁹ θεωρείται ενδεικτικό της ευάλωτης θέσης της εργαζόμενης γυναίκας, η οποία ήταν περισσότερο εκτεθειμένη στον κίνδυνο της ανεργίας συγκριτικά με τον άνδρα συνάδελφό της. Τα υπάρχοντα στοιχεία δε μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε αν αυτό το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ανεργίας μεταξύ των οργανωμένων συνδικαλιστικά εμποροϋπαλλήλων ήταν αντιπροσωπευτικό του συνόλου του κλάδου. Ωστόσο, θεωρούμε πως η ανεργία για λόγους που έχουν ήδη εκτεθεί, αποτελούσε σοβαρό ανασταλτικό παράγοντα στην ενεργό συμμετοχή των μελών του στη δράση του σωματείου.⁶⁷⁰ Πιο συγκεκριμένα, η απώλεια της θέσης εργασίας απομάκρυνε τον υπάλληλο από το φυσικό χώρο της δυνητικής συνδικαλιστικής του δράσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, καταργούσε το κοινό σημείο επαφής με τους υπόλοιπους συναδέλφους του, την εργασιακή ιδιότητα αποδυναμώνοντας, ταυτόχρονα, τους μεταξύ τους δεσμούς. Εξάλλου, ο φόβος της απόλυσης λόγω ενδεχόμενης συνδικαλιστικής δράσης ευνοούσε τη διαμόρφωση μιας συμβιβαστικής στάσης απέναντι στον εργοδότη και, επομένως, την απόρριψη της διεκδίκησης ως μέσου διασφάλισης της θέσης εργασίας. Μια επιπλέον πιθανή αλλά όχι επαρκή εξήγηση και χωρίς τη δυνατότητα

⁶⁶⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ενημερωτικό Σημείωμα διοίκησης Σ.Ε.Η., 29-7-1956.

⁶⁶⁷ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 10.12.1955.

⁶⁶⁸ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ενημερωτικό Σημείωμα Δ.Σ. Σ.Ε.Η. προς το Εργατοϋπαλληλικόν Κέντρον Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 111, 30-12-1958.

⁶⁶⁹ Στο ίδιο.

⁶⁷⁰ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 94.

τεκμηρίωσής της θα μπορούσε να αποτελέσει η ενδεχόμενη αποπομπή ή η οικειοθελής αποχώρηση από το Σ.Ε.Η. μελών του φιλικά προσκείμενων στο ΕΑΜικό στρατόπεδο ύστερα από την αλλαγή φρουράς στη διοίκηση του σωματείου στα μέσα του 1947.

Εξετάζοντας τη μέχρι τώρα πορεία του Σ.Ε.Η. διαπιστώνουμε πως στο μεγαλύτερο διάστημα της σχεδόν τριαντάχρονης μέχρι τότε ύπαρξής του η πλειονότητα των εμποροϋπαλλήλων παρέμενε ανοργάνωτη συνδικαλιστικά.⁶⁷¹ Ωστόσο, τα προαναφερόμενα στοιχεία συνηγορούν στην εκτίμηση πως στο μεγαλύτερο διάστημα της δεκαετίας του 1950 το σωματείο μετά βίας κατάφερε να έχει μια στοιχειώδη, έστω, λειτουργία. Ενδεικτική της έντονης ανησυχίας που προκαλούσε τον Ιούλιο του 1957 στη διοίκηση του Σ.Ε.Η. αυτή η «αξιοθρήνητη» - όπως τη χαρακτήριζε- «κατάσταση» είναι η παράκλησή της προς τον *Εργάτη* να απευθύνει προς όλους τους ιδιωτικούς υπαλλήλους επιτακτικό κάλεσμα για την ένταξή τους στο σωματείο.⁶⁷² Την ίδια περίοδο, με ανακοίνωσή του «προς Άπαντας τους Ιδιωτικούς Υπαλλήλους» το διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου τους καλούσε να πυκνώσουν τις τάξεις του εκθέτοντας, παράλληλα, τα οφέλη που θα τους προσέφερε η συγκεκριμένη επιλογή. Καταρχάς, τονιζόταν η συνδικαλιστική προστασία που θα τους προσέφερε η ιδιότητα του μέλους του σωματείου απέναντι σε ενδεχόμενες εργοδοτικές αυθαιρεσίες. Ταυτόχρονα, επισημαίνονταν οι δυνατότητες κάλυψης των μορφωτικών και ψυχαγωγικών αναγκών τους μέσω της πρόσβασης στην «πλούσια βιβλιοθήκη» του συλλόγου και της συμμετοχής τους σε εκδρομές.⁶⁷³ Ειδικότερα, το τελευταίο επιχείρημα είναι χαρακτηριστικό της δημόσιας εικόνας που προσπαθούσε να προβάλλει ο Σ.Ε.Η. στην τοπική κοινωνία του Ηρακλείου ως παράγοντα που συνέβαλλε στην πολιτιστική της ανάπτυξη.⁶⁷⁴ Κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, θεωρούμε πως το συγκεκριμένο εγχείρημα απέδωσε καρπούς. Σε λιγότερο από ένα χρόνο, ως τον Ιούνιο του 1957, ο Σ.Ε.Η. είχε πραγματοποιήσει δεκάδες νέες εγγραφές φτάνοντας να αριθμεί 120 εγγεγραμμένα μέλη.⁶⁷⁵

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1958 ο Σ.Ε.Η. προχώρησε στην τροποποίηση του καταστατικού του και στην αλλαγή της ονομασίας του. Η νέα συνδικαλιστική οργάνωση έφερε, πλέον, τον τίτλο *Ένωση*

⁶⁷¹ Διατηρούμε μια επιφύλαξη για το πρώτο χρονικό διάστημα μετά την απελευθέρωση.

⁶⁷² Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή διοίκησης Σ.Ε.Η. προς εφ. «Εργάτης», 7-7-1956.

⁶⁷³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ανακοίνωσις Σ.Ε.Η. «Προς Άπαντας τους Ιδιωτικούς Υπαλλήλους», 4-7-1956.

⁶⁷⁴ Η συγκεκριμένη πλευρά της δράσης του Σ.Ε.Η. έχει ήδη θιχτεί σε προηγούμενη ενότητα (βλ. παρούσα εργασία, σ. 62-66).

⁶⁷⁵ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 08.06.1957.

Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου (στο εξής Ε.Ι.Υ.Η.). Με αυτόν τον τρόπο, επικυρωνόταν και τυπικά η μετατροπή του Σ.Ε.Η. σε επίσημο συνδικαλιστικό φορέα του συνόλου των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου. Διακηρυγμένο στόχο του νεοϊδρυθέντος σωματείου αποτελούσε η συνένωση όλων των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου κάτω από την ίδια συνδικαλιστική στέγη.⁶⁷⁶ Το έδαφος είχε, ήδη, προλειανθεί μισό χρόνο νωρίτερα, το Νοέμβριο του 1957, ύστερα από τη συνένωση του Σ.Ε.Η. με το *Σωματείο Προσωπικού Ξυλεμπορικών Καταστημάτων Ηρακλείου* (στο εξής Σ.Π.Ξ.Κ.Η.).⁶⁷⁷ Εξάλλου, όπως έχει επισημανθεί, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 ο Σ.Ε.Η. λειτουργούσε στην πράξη ως φορέας συνδικαλιστικής εκπροσώπησης ευρύτερων κατηγοριών ιδιωτικών υπαλλήλων. Βάσει του καταστατικού του 1928 μπορούσε να συμπεριλάβει στις τάξεις του και άλλες ειδικότητες πέραν των εμποροϋπαλλήλων.⁶⁷⁸ Δεν πρέπει, τέλος, να λησμονείται – όπως προκύπτει και από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Σ.Ε.Η. της περιόδου 1928-1931- η ύπαρξη ανά την επικράτεια αδελφών του Σ.Ε.Η. σωματείων χαρακτηριζόμενων ως *Συλλόγων Ιδιωτικών Υπαλλήλων* ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου.⁶⁷⁹ Παρ' όλα αυτά, εκτιμάται πως, παρά τη μετατροπή του Σ.Ε.Η. σε πανυπαλληλική συνδικαλιστική οργάνωση, οι εμποροϋπάλληλοι πρέπει να αποτελούσαν, αν όχι την πλειονότητα, τουλάχιστον το βασικό πυρήνα των μελών της Ε.Ι.Υ.Η., τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της.

Η μελέτη του καταστατικού του νεοσυσταθέντος σωματείου μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια εικόνα σχετικά με το γενικότερο ιδεολογικό προσανατολισμό της Ε.Ι.Υ.Η. και τις προτεραιότητες που έθετε στη δράση της. Συγκρίνοντάς το με το καταστατικό και τον κανονισμό εσωτερικής λειτουργίας του Σ.Ε.Η. της περιόδου 1928-1931 –χωρίς να παραβλέπουμε την τριακονταετία που χωρίζει τις δυο περιόδους- διαπιστώνουμε αρκετές ομοιότητες μεταξύ τους. Οι ομοιότητες αυτές

⁶⁷⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Καταστατικόν Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 1^{ον}.

⁶⁷⁷ Ουσιαστικά και τυπικά επρόκειτο για διάλυση του δεύτερου και συγχώνευσή του με τον πρώτο (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικόν Νο 6 Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου της 29-11-57, Πρακτικόν 16^{ον} 29-11-1957 Γενικής Συνελεύσεως Σωματείου Προσωπικού Ξυλεμπορικών Καταστημάτων Ηρακλείου και Απόσπασμα Πρακτικού Νο 7, Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου 19-12-1957.

⁶⁷⁸ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 36.

⁶⁷⁹ Ενδεικτικά αναφέρονται οι περιπτώσεις της μετονομασίας του *Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Καβάλας* σε *Σύλλογο Ιδιωτικών Υπαλλήλων Καβάλας* [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 43, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 28-4-1930, σ. 91], και του *Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Δράμας* σε *Σύλλογο Ιδιωτικών Υπαλλήλων Δράμας* [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικού συμβουλίου και γενικών συνελεύσεων Σ.Ε.Η. (6/5/1928-26/6/1931), Αρ. Απόφασης 48, Πρακτικόν Συνεδριάσεως 27-6-1930, σ. 106].

εντοπίζονται τόσο στο ιδεολογικό υπόβαθρο όσο και στη δημόσια εικόνα που οι δυο φορείς επιδίωκαν να προβάλουν στην τοπική κοινωνία.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο άρθρο του καταστατικού της Ε.Ι.Υ.Η. επιβεβαιώνει τη σημασία που απέδιδε η διοίκηση του σωματείου στην προβολή του ως φορέα εκπροσώπησης εργαζομένων με σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Παράλληλα, εκφράζει και τον υπολανθάνοντα ελιτισμό που έχει ήδη εντοπιστεί στο δημόσιο λόγο του Σ.Ε.Η. της περιόδου 1928-1931. Μεταξύ των φιλοδοξιών που έτρεφε η Ε.Ι.Υ.Η. για τα μέλη της περιοπτη θέση κατείχαν η βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης παράλληλα με την επαγγελματική τους μόρφωση.⁶⁸⁰ Σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση των προαναφερόμενων στόχων θα επιτελούσαν, μεταξύ άλλων, η «εξύψωση της επαγγελματικής συνειδήσεως» των ιδιωτικών υπαλλήλων μέσω της διοργάνωσης διαλέξεων⁶⁸¹ και η ίδρυση αναγνωστηρίου και βιβλιοθήκης.⁶⁸² Ειδικότερα η επαφή με τα βιβλία θεωρούνταν ιδανικός τρόπος για την κατανόηση της αναγκαιότητας της κατάργησης «εκμεταλλεύσεως μεταξύ των ανθρώπων».⁶⁸³ Ωστόσο, παρά τη φαινομενικά ριζοσπαστική και, ταυτόχρονα, παράταιρη αυτή θέση για ένα σωματείο πολιτικά συντηρητικό, οι υπόλοιπες προτεραιότητες που έθετε η Ε.Ι.Υ.Η. επιτρέπουν μια συγκεκριμένη ερμηνεία. Αναδεικνύουν την απόκτηση των συγκεκριμένων εφοδίων ως αναγκαία προϋπόθεση για την επαγγελματική ανέλιξη των ιδιωτικών υπαλλήλων στον εργασιακό τους χώρο και κατ' επέκταση, για την κατάκτηση μιας καλύτερης θέσης εντός του υπάρχοντος – αστικού- κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου. Όπως, εξάλλου, έχει ήδη επισημανθεί,⁶⁸⁴ για συγκεκριμένους λόγους που έχουν αναλυθεί σε προηγούμενη ενότητα τα υπαλληλικά σωματεία στον τομέα της παροχής υπηρεσιών ήταν περισσότερο «επιρρεπή» συγκριτικά από τις «καθαρόαιμες» εργατικές οργανώσεις στην υιοθέτηση αντιλήψεων «ταξικής συνεργασίας» και άρα στην καλλιέργεια ελπίδων κοινωνικής ανέλιξης. Έτσι, ανάμεσα στο αρχειακό υλικό του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. μπορούμε να εντοπίσουμε αιτήματα του συλλόγου όπως αυτό που απηύθυνε στη διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. τον Ιούλιο του 1956 ζητώντας την αποστολή βιβλίων της «ειδικής κοινωνικής βιβλιοθήκης» της σχετικών με την οικονομία και το εμπόριο,

⁶⁸⁰ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Καταστατικόν Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 1^{ον} παρ. β.

⁶⁸¹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Καταστατικόν Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 2^{ον} παρ. α.

⁶⁸² Στο ίδιο, Άρθρον 2^{ον} παρ. β.

⁶⁸³ Στο ίδιο.

⁶⁸⁴ Βλ. στην παρούσα εργασία, σ. 22-25.

προκειμένου τα μέλη του να «αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του εμπορίου και της οικονομικής εν γένει ζωής».⁶⁸⁵

Ένα επιπλέον αξιοσημείωτο στοιχείο αποτελεί η προσπάθεια του σωματείου να κατοχυρώσει δικαιώματα στον έλεγχο της αγοράς εργασίας μέσω της συμμετοχής του στη διαδικασία επιλογής του προσωπικού των επιχειρήσεων. Είναι ενδεικτική η δεδηλωμένη στο καταστατικό της πρόθεση της Ε.Ι.Υ.Η. να επιβάλει στους εργοδότες τη διαμεσολάβησή της στην πρόσληψη υπαλλήλων στις επιχειρήσεις τους.⁶⁸⁶ Είναι προφανές πως ενδεχόμενη υλοποίηση του συγκεκριμένου στόχου θα προσέφερε στα μέλη του σωματείου ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στην αγορά εργασίας σε σχέση με τους συνδικαλιστικά ανοργάνωτους συναδέλφους τους, αποτελώντας, παράλληλα, ένα σημαντικό κίνητρο για την πραγματοποίηση νέων εγγραφών στην Ε.Ι.Υ.Η. Από τα διαθέσιμα στοιχεία, πάντως, δε συμπεραίνεται πως έγινε εφικτή η υλοποίηση του συγκεκριμένου στόχου.

Οι προϋποθέσεις που έθετε το καταστατικό για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους της Ε.Ι.Υ.Η., φανερώνουν μια προσπάθεια προστασίας του σωματείου από ενδεχόμενες εργοδοτικές παρεμβάσεις στο εσωτερικό του. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τον αποκλεισμό της συμμετοχής στο σωματείο υπαλλήλων οι οποίοι σχετίζονταν με την εργοδοσία μέσω της θέσης ευθύνης που είχαν στην επιχείρηση. Συγκεκριμένα επρόκειτο για τους κατόχους διευθυντικής ή άλλης διοικητικής θέσης σε επιχειρήσεις που απασχολούσαν πάνω από δέκα εργαζομένους.⁶⁸⁷ Δεν έχει εντοπιστεί καμία αναφορά στο σκεπτικό βάσει του οποίου επιλέχθηκε το προαναφερόμενο αριθμητικό όριο. Ωστόσο, είναι πιθανό να σχετίζεται με την εκτίμηση πως οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις μπορούσαν να θεωρηθούν –για τα τοπικά δεδομένα- μεγάλου μεγέθους και, άρα, να οριστούν ως καπιταλιστικές.⁶⁸⁸

Επίσης, με δεδομένο τον αντικομμουνιστικό προσανατολισμό της Ε.Ι.Υ.Η., είναι αξιοσημείωτη η απουσία περιορισμών ανάλογων με εκείνους του καταστατικού του 1928, το οποίο απέκλειε την εγγραφή στο σωματείο εργαζομένων με αριστερές πολιτικές πεποιθήσεις.⁶⁸⁹ Ωστόσο, η καταστατική πρόβλεψη διενέργειας ελέγχου των υποψήφιων νέων μελών από τη διοίκηση με στόχο τη διαπίστωση της τήρησης των

⁶⁸⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολής διοίκησης Σ.Ε.Η. προς Γ.Σ.Ε.Ε., 7/7/1956.

⁶⁸⁶ Η συγκεκριμένη επιδίωξη δηλώνεται ρητά στο δεύτερο άρθρο του καταστατικού της Ε.Ι.Υ.Η. (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Καταστατικόν Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 2^{ον}, παρ. ε).

⁶⁸⁷ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Καταστατικόν Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 3^{ον}.

⁶⁸⁸ Είναι πιθανό οι επιχειρήσεις που απασχολούσαν πάνω από δέκα εργαζομένους να θεωρούνταν για τα δεδομένα του Ηρακλείου μεγάλες.

⁶⁸⁹ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 38.

«απαραίτητων προσόντων» θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένα είδος ασφαλιστικής δικλίδας για τη διατήρηση της ιδεολογικής «καθαρότητας» της Ε.Ι.Υ.Η.⁶⁹⁰

Αξιοπρόσεκτη, επίσης, είναι η πρόβλεψη της συγκρότησης μηχανισμών για την οικονομική στήριξη και, γενικότερα, την αντιμετώπιση των βιοποριστικών προβλημάτων των μελών του σωματείου. Τη συγκεκριμένη ανάγκη εξυπηρετούσε η πρόβλεψη για την ίδρυση ταμείου αλληλοβοήθειας και καταναλωτικού συνεταιρισμού.⁶⁹¹ Παράλληλα, ευνοούνταν η ανάπτυξη της αλληλεγγύης και της αίσθησης συλλογικότητας μεταξύ των μελών του σωματείου. Ωστόσο δε γνωρίζουμε αν, τελικά, οι συγκεκριμένοι μηχανισμοί λειτούργησαν στην πράξη. Την προσπάθεια ανάπτυξης μιας κοινής συλλογικής ταυτότητας των μελών της Ε.Ι.Υ.Η. ευνοούσε και η πρόβλεψη για τη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των μελών της μέσω της ενθάρρυνσης ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων όπως οι εκδρομές και η ενασχόληση με τον αθλητισμό.⁶⁹² Η σημασία, εξάλλου, των προαναφερόμενων πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της συνοχής του σωματείου έχει ήδη επισημανθεί σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας εργασίας.⁶⁹³

7.4.2. Η συνδικαλιστική δράση του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η.

Η συνδικαλιστική δράση που αναλαμβάνει ο Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. κατά τη συγκεκριμένη περίοδο χαρακτηρίζεται από τη διατύπωση αιτημάτων σχεδόν αποκλειστικά οικονομικού χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, είναι εμφανής η απουσία διαθέσεων ουσιαστικής αντιπαράθεσης με το κράτος και την εργοδοσία. Πιο συγκεκριμένα, το αίτημα της κρατικής προστασίας από τις εργοδοτικές αυθαιρεσίες δε διατυπώνεται, συνήθως, με την απειλή της προσφυγής σε δυναμικές μορφές διεκδίκησης όπως η απεργία. Όμως, ακόμη και σε αυτήν τη σπάνια περίπτωση, αποτελεί περισσότερο απαίτηση επίδειξης «πατρικού» ενδιαφέροντος από έναν μηχανισμό που θα έπρεπε να επιτελεί, τουλάχιστον, το ρόλο του αμερόληπτου διαιτητή μεταξύ εργαζομένων και εργοδοσίας. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η κριτική της Γ.Σ.Ε.Ε. στην ευνοϊκή για τους εργοδότες στάση της κυβέρνησης Καραμανλή στα τέλη του 1956. Πιο συγκεκριμένα, η εμφανής δυσαρέσκεια της συνδικαλιστικής οργάνωσης πήγαζε από την «πλήρη εκτροπή» του *Εθνικού*

⁶⁹⁰ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Καταστατικόν Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 4^ο.

⁶⁹¹ Στο ίδιο, Άρθρον 2^ο, παρ. στ και η.

⁶⁹² Στο ίδιο, Άρθρον 2^ο, παρ. ζ.

⁶⁹³ Βλ. παρούσα εργασία, σ. 62-66.

Γνωμοδοτικού Συμβουλίου Κοινωνικής Πολιτικής⁶⁹⁴ από τον «προορισμό του ως οργάνου κρατικού παρεμβατισμού».⁶⁹⁵ Αντίθετα, εμφανώς οξύτερη είναι η κριτική που ασκείται κατά των εργοδοτών. Γενικότερα, διαπιστώνεται η προσπάθεια διαμόρφωσης ενός «δικδικητικού» συνδικαλιστικού προφίλ το οποίο, ωστόσο, σεβόταν απόλυτα τα κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο που είχε επιβάλει το μετεμφυλιακό καθεστώς. Κινούμενη εντός των προαναφερόμενων πλαισίων, η γενικότερη στάση του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. δεν παρέκκλινε από την κυρίαρχη γραμμή που είχε χαραχτεί από τις κεντρικές συνδικαλιστικές οργανώσεις στις οποίες ανήκε σε τοπικό (Ε.Κ.Η.), κλαδικό (Ο.Ι.Υ.Ε.) και πανελλαδικό επίπεδο (Γ.Σ.Ε.Ε.).

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που φαίνεται πως απασχόλησαν τη δράση του σωματείου κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν η καταστρατήγηση του εργασιακού ωραρίου των εμποροϋπαλλήλων.⁶⁹⁶ Πιο συγκεκριμένα, οι σχετικές ανακοινώσεις του σωματείου αφορούσαν την παράταση της λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων χωρίς την παράλληλη καταβολή της προβλεπόμενης αποζημίωσης στους υπαλλήλους λόγω υπερωριακής απασχόλησης.⁶⁹⁷ Σύμφωνα με τις καταγγελίες του Ε.Κ.Η., οι εμποροϋπάλληλοι υποχρεώνονταν σε εξαντλητική

⁶⁹⁴ Η λειτουργία του συγκεκριμένου οργάνου προβλεπόταν από το νόμο 3239/1955 «Περί τρόπου ρυθμίσεως των συλλογικών διαφορών εργασίας, συστάσεως Εθνικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου Κοινωνικής Πολιτικής και τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων ενίων εργατικών νόμων», ψηφισμένο το Μάιο του 1955, σύμφωνα με τον οποίο μπορούσε να τροποποιεί ή και να καταργεί συλλογικές συμβάσεις εργασίας (βλ. <https://www.elinyae.gr/ethniki-nomothesia/n-32391955-fek-125a-2051955>).

⁶⁹⁵ Στο συγκεκριμένο σημείο είναι εμφανής η πρόσληψη του ρόλου του κράτους ως διαμεσολαβητικού οργάνου μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955-1956), Ενημερωτικό Σημείωμα Γενικού Γραμματέα Ε.Κ.Η. Ι. Πευκιανάκη προς «Απαντα τα Σωματεία της δυνάμεως του Ε.Κ.Η.», 29-10-1956, Αρ. Πρωτ. 1380].

⁶⁹⁶ Σύμφωνα με τις καταγγελίες του Σ.Ε.Η., οι εμποροϋπάλληλοι υποχρεώνονταν, κατά παράβαση του νόμου περί οκταώρου σε καθημερινή εργασία εννέα ωρών [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ε.Κ.Η. προς τον Υπουργό Εργασίας, Αρ. πρωτ. 1231/312, 19-4-1955]. Σχετικά αιτήματα που απηύθυνε το σωματείο προς το νομάρχη το ίδιο χρονικό διάστημα αφορούσαν την απαγόρευση λειτουργίας των παντοπωλείων τις μεσημβρινές ώρες της χειμερινής περιόδου, εφόσον απασχολούσαν προσωπικό [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ε.Κ.Η. προς το Νομάρχη Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 1824/905, 22-10-1955]. Όπως, εξάλλου, τονίζονταν από τους συνδικαλιστές, η πρόβλεψη της μη απασχόλησης υπαλλήλων τις συγκεκριμένες ώρες της μέρας ως προϋπόθεσης για την αποδοχή του αιτήματος των παντοπωλών ήταν προσχηματική, αφού ήταν αδύνατη η λειτουργία των καταστημάτων τους χωρίς το προσωπικό τους [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Κοινοποίηση από Ε.Κ.Η. προς Σ.Ε.Η. Εγκυκλίου Γ.Σ.Ε.Ε. (Αρ. Πρωτ. 26-6-1956) διαμαρτυρίας προς Υπουργούς Εσωτερικών και Εργασίας, Αρ. Πρωτ. 707, 28-6-1956].

⁶⁹⁷ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Γραφείου Επιθεωρήσεως Εργασίας Ηρακλείου (Προϊστάμενος Δ. Δρουγγελίδης) προς Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητήριον Ηρακλείου και Επαγγελματικών και Βιοτεχνικών Εοιμελητήριον Ηρακλείου, 13-10-1956, Αρ. Πρωτ. 767.

καθημερινή εργασία ακόμη και δεκαέξι ωρών.⁶⁹⁸ Το φαινόμενο αυτό ήταν σαφώς πιο έντονο κατά τις εορταστικές περιόδους των Χριστουγέννων και του Πάσχα.⁶⁹⁹

Ωστόσο, παρά την έκταση που φαίνεται πως είχε λάβει το συγκεκριμένο πρόβλημα, η απροθυμία του σωματείου να αναλάβει πιο δυναμική δράση ήταν εμφανής. Οι πρωτοβουλίες του Σ.Ε.Η. και του Ε.Κ.Η. εξαντλούνταν αφενός, στη φραστική καταγγελία των τοπικών αρχών για ευνοϊκή στάση απέναντι στους εμπόρους και αφετέρου, στην αναζήτηση της κυβερνητικής παρέμβασης. Στις παραμονές του Πάσχα του 1955, η διοίκηση του Σ.Ε.Η. θα εγκαλέσει τη Χωροφυλακή για επίδειξη ανοχής στο «κατά βούλησιν άνοιγμα και κλείσιμο των καταστημάτων χωρίς μέριμνα για το προσωπικό».⁷⁰⁰ Παράλληλα, με εμφανή παρακλητική διάθεση, το Ε.Κ.Η. θα ζητήσει από το Υπουργείο Εργασίας την άσκηση πίεσης στο νομάρχη του Ηρακλείου ώστε να λαμβάνει υπ' όψη του και τη γνώμη του Σ.Ε.Η. στον καθορισμό του ωραρίου λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων.⁷⁰¹ Η καθυστερημένη απάντηση του υπουργείου ένα μήνα αργότερα, αποτελούσε, ουσιαστικά, ένα ευχολόγιο για την αναγκαιότητα συνεννόησης μεταξύ εργαζομένων και εργοδοσίας χωρίς καμία δέσμευση για τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων.⁷⁰² Ανάλογο αίτημα θα απευθύνει ο Σ.Ε.Η. στο νομάρχη λίγους μήνες αργότερα, κατά την εορταστική περίοδο των Χριστουγέννων του 1955.⁷⁰³ Η αντίδραση του Υπουργείου Εργασίας καθώς και των αρμόδιων τοπικών υπηρεσιών απέναντι στα προαναφερόμενα αιτήματα είναι, μάλλον, ενδεικτικές ενός προσχηματικού ενδιαφέροντος και μιας ανεκτικής στάσης απέναντι στις καταγγελλόμενες εργοδοτικές πρακτικές. Είναι χαρακτηριστικός ο συμβουλευτικός τόνος με τον οποίο

⁶⁹⁸ Όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν σε σχετική επιστολή διαμαρτυρίας του Ε.Κ.Η. προς το Υπουργείο Εργασίας, η «κατά βούλησιν» λειτουργία των καταστημάτων άνω των δεκαέξι ωρών ημερησίως, και μάλιστα χωρίς την πρόβλεψη καταβολής υπερωριακής αποζημίωσης, είχε ως συνέπεια την «εξάντλησιν» των υπαλλήλων [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Κοινοποίηση επιστολής Ε.Κ.Η. προς το Υπουργείο Εργασίας (30/1/1956) προς Σύλλογο Εμποροϋπαλλήλων, Αρ. Πρωτ. 78, 3-2-1956 και Επιστολή διοίκησης Ε.Κ.Η. προς Νομάρχη Ηρακλείου, 6, Αρ. Πρωτ. 1596, 13-12-1956.].

⁶⁹⁹ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 16.04.1955 και 24.12.1955.

⁷⁰⁰ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 16.04.1955.

⁷⁰¹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ε.Κ.Η. προς τον Υπουργό Εργασίας (Αρ. πρωτ. 1231/312, 19-4-1955).

⁷⁰² Συγκεκριμένα, ενώ αναγνώριζε την αναγκαιότητα παρέμβασης των κρατικών οργάνων για την αντιμετώπιση «κατάχρησης από τους εργοδότες του δικαιώματος ελεύθερου διακανονισμού του εργασιακού ωραρίου μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών», κατανοούσε, παράλληλα, την αναγκαιότητα «εξυπηρέτησης των αυξημένων αναγκών του κοινού (...) εντός του αναγκαιούντος λογικού πλαισίου» κατά τις εορταστικές περιόδους [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Κοινοποίηση απάντησης Υπουργείου Εργασίας σε επιστολή Ε.Κ.Η., Αρ. πρωτ. 1308/389, 13-5-1955].

⁷⁰³ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Αίτησις Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων προς την Νομαρχία Ηρακλείου, 19-12-1955 και *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 24.12.1955.

η Επιθεώρηση Εργασίας Ηρακλείου προσπαθούσε να αποσπάσει τη συναίνεση του Ε.Β.Ε.Η. για την καταβολή της υπερωριακής αποζημίωσης στους υπαλλήλους κατά τις εορταστικές περιόδους του Πάσχα και των Χριστουγέννων.⁷⁰⁴

Έχοντας υπόψη μας τα παραπάνω δε μας προκαλεί έκπληξη η απαξιωτική στάση των εργοδοτικών οργανώσεων απέναντι στα αιτήματα του Σ.Ε.Η. Το Μάιο του 1956 με ένα, μάλλον, αλαζονικό ύφος ο πρόεδρος του Ε.Β.Ε.Η. Α. Καστελλάκης θα απορρίψει το αίτημα του Ε.Κ.Η. για συνάντηση αντιπροσωπίας του με εκπροσώπους των εργοδοτικών θεσμικών φορέων για τη διευθέτηση του ζητήματος των απλήρωτων υπερωριών των εμποροϋπαλλήλων.⁷⁰⁵ Ωστόσο, η συνεχόμενη όχληση των αρμόδιων αρχών από το Ε.Κ.Η.⁷⁰⁶ φαίνεται πως τις υποχρέωνε κατά καιρούς να ανταποκρίνονται στα αιτήματα που τους απηθύνε. Η παρέμβασή τους περιελάμβανε, κυρίως, συστάσεις της *Επιθεώρησης Εργασίας* προς τους εμπόρους⁷⁰⁷ και αστυνομικούς ελέγχους για την τήρηση του ωραρίου λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων με τη συμμετοχή του Επόπτη Εργασίας και συνδικαλιστών του Σ.Ε.Η.⁷⁰⁸ Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των συγκεκριμένων παρεμβάσεων, εκτιμάται πως τα οφέλη που απέδιδαν στους εργαζομένους ήταν μάλλον πρόσκαιρα. Σύμφωνα με καταγγελίες του Σ.Ε.Η. και του Ε.Κ.Η., η μη καταβολή της αποζημίωσης στους υπερωριακά απασχολούμενους υπαλλήλους τους αποτελούσε συχνή πρακτική των εργοδοτών, ακόμη και όταν οι τελευταίοι συμμορφώνονταν, αρχικά, με τις υποδείξεις της Επιθεώρησης Εργασίας.⁷⁰⁹ Το Μάιο του 1957 το Ε.Κ.Η.

⁷⁰⁴ Ένα από τα βασικά επιχειρήματα της Επιθεώρησης Εργασίας για την απόσπαση της συναίνεσης του Ε.Β.Ε.Η. ήταν η «αποφυγή άσκοπων ταλαιπωριών εις τα αρμόδια δικαστήρια» [βλ. Στο ίδιο, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Προϊσταμένου Επιθεώρησης Εργασίας Ηρακλείου Δ. Δρουγγελίδη προς Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 288, 9-6-1956].

⁷⁰⁵ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Απαντητική επιστολή του Προέδρου Ε.Β.Ε.Η. Α. Καστελλάκη προς Ε.Κ.Η. στην επιστολή του Ε.Κ.Η. προς Ε.Β.Ε.Η. και Ε.Β.Ε., Αρ. Πρωτ. 5443, 11-5-1956.

⁷⁰⁶ Το Μάρτιο του 1957 η διοίκηση του Σ.Ε.Η. εξέφρασε τη διαμαρτυρία της στη διοίκηση της Χωροφυλακής για τη μη τήρηση του ωραρίου λειτουργίας των εμπορικών καταστημάτων (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 09.03.1957).

⁷⁰⁷ Ο προϊστάμενος του Γραφείου Επιθεωρήσεως Εργασίας Ηρακλείου Δ. Δρουγγελίδης θα εγκალέσει τους θεσμικούς φορείς των εργοδοτών για τη μη καταβολή στους υπαλλήλους του ποσού των υπερωριακών απασχολήσεων των εορταστικών περιόδων των Χριστουγέννων και του Πάσχα [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Γραφείου Επιθεωρήσεως Εργασίας (Προϊστάμενος Επιθεωρητής Εργασίας Δ. Δρουγγελίδης) προς Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου και Επαγγελματικό και Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 767, 13-10-1956].

⁷⁰⁸ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Κοινοποίηση διαταγής Διοικητού Χωροφυλακής προς τα αστυνομικά τμήματα Ηρακλείου από Ε.Κ.Η. προς Άπαντα τα σωματεία της δυνάμεως του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου, Αρ. Πρωτ. 354, 16-4-1956.

⁷⁰⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή διοίκησης Ε.Κ.Η. προς Ε.Β.Ε.Η., (13-12-1956), Αρ. Πρωτ. 1597 και Τηλεγράφημα προς τον Υπουργό Εργασίας και τη Γ.Σ.Ε.Ε. από Σύλλογο Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, (21-12-1956).

και ο Σ.Ε.Η. θα επανέλθουν διαμαρτυρόμενοι για την παραβίαση της ημιαργίας της Τετάρτης.⁷¹⁰ Θεωρούμε πως τα προαναφερόμενα αποτελούν σημαντικές ενδείξεις για την ολιγωρία που επιδείκνυαν οι κρατικές αρχές για την ουσιαστική εφαρμογή των όποιων ευνοϊκών νομοθετικών ρυθμίσεων προβλέπονταν για τους εργαζομένους.

Εκτός από την προάσπιση του εργασιακού ωραρίου των ιδιωτικών υπαλλήλων, μια εξίσου σοβαρή διεκδίκηση του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. και άλλων σωματείων της Ο.Ι.Υ.Ε. αποτελούσε η διαφύλαξη του θεσμού των συλλογικών συμβάσεων. Ωστόσο, η ψήφιση του νόμου 3239/1955 ακύρωνε στην πράξη τις συλλογικές συμβάσεις, περιορίζοντας, παράλληλα, το απεργιακό δικαίωμα.⁷¹¹ Η κατοχύρωσή των συλλογικών συμβάσεων μέσω των οποίων θα μπορούσε να εξασφαλιστεί ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης αποτελούσε ένα από τα ζητήματα που αναδείκνυε και η Ο.Ι.Υ.Ε. κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Το Νοέμβριο του 1956 στο 15^ο Συνεδριό της η πανυπαλληλική ομοσπονδία ανέδειξε την αναγκαιότητα της υπεράσπισης των συλλογικών συμβάσεων στη βάση «ελεύθερων διαπραγματεύσεων μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών».⁷¹² Για άλλη μια φορά η απροθυμία των αρμόδιων αρχών να επιβάλουν στους εργοδότες το σεβασμό των εργατικών δικαιωμάτων θα συμβαδίσει με την άρνηση των τελευταίων να συμμορφωθούν πλήρως με τις επιταγές του σχετικού θεσμικού πλαισίου. Έτσι, ενώ το *Δευτεροβάθμιο Διοικητικό Διαιτητικό Δικαστήριο* (στο εξής Δ.Δ.Δ.Δ.) -πιθανότατα υπό την πίεση της Γ.Σ.Ε.Ε. προς την κυβέρνηση Καραμανλή-⁷¹³ είχε κηρύξει υποχρεωτική τη Συλλογική Σύμβαση που επέβαλλε την αύξηση των μισθών των εμποροϋπαλλήλων⁷¹⁴ και κατοχύρωνε την ημιαργία της Τετάρτης, οι εργοδοτικές οργανώσεις πρόβαλλαν

⁷¹⁰ Κατά την ημιαργία της Τετάρτης τα εμπορικά καταστήματα έμεναν κλειστά τις απογευματινές ώρες (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 18.05.1957).

⁷¹¹ Ο νόμος 3239/1955 καθιστούσε υποχρεωτική τη διαιτησία σε περίπτωση απόρριψης των αιτημάτων των εργαζομένων από την εργοδοσία κατά τις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή συλλογικών συμβάσεων (βλ. Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1949-1968*, τόμος Β', σ. 325). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 20, στην πράξη επέβαλλε την κρατική διατίμηση των μισθών παρέχοντας τη δυνατότητα στους εκάστοτε υπουργούς Εργασίας και Συντονισμού να τροποποιούν όχι μόνο τις συλλογικές συμβάσεις αλλά και τις αποφάσεις των διαιτητικών δικαστηρίων [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ο.Ι.Υ.Ε. Προς Όλας τας οργανώσεις της Δυνάμεως της Ο.Ι.Υ.Ε., 22-11-1956, Αρ. Πρωτ. 15.].

⁷¹² Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ο.Ι.Υ.Ε. Προς Όλας τας οργανώσεις της Δυνάμεως της Ο.Ι.Υ.Ε., 22-11-1956, Αρ. Πρωτ. 15.

⁷¹³ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955-1956), Τηλεγράφημα Γενικού Γραμματέα Γ.Σ.Ε.Ε. Φ. Μακρή προς Πρόεδρον Κυβερνήσεως, Αντιπρόεδρον Κυβερνήσεως, Υπουργούς Συντονισμού, Οικονομικών, Εμπορίου, Εργασίας, 9-5-1956.

⁷¹⁴ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ενημερωτικό σημείωμα Ε.Κ.Η. προς Σύλλογο Εμποροϋπαλλήλων, Αρ. Πρωτ. 828, 24-7-1956. Ειδικότερα για τους εμποροϋπαλλήλους που εργάζονταν σε αστικά κέντρα με πληθυσμό άνω των 20.000 κατοίκων, όπως το Ηράκλειο, η μισθολογική αύξηση ανερχόταν στο 8% επί των μηνιαίων αποδοχών.

κωλύματα στην άμεση εφαρμογή τους.⁷¹⁵ Η συνεχιζόμενη κωλυσιεργία εκ μέρους της κυβέρνησης Καραμανλή με τη μη δημοσίευση των προαναφερόμενων αποφάσεων του Δ.Δ.Δ.Δ. θα θεωρηθεί ως πραξικοπηματική «ανατροπή της νομίμως εκδοθείσης αποφάσεως».⁷¹⁶

Το συγκεκριμένο γεγονός σε συνδυασμό με τον υπονομευτικό ρόλο των εργοδοτικών οργανώσεων θα εξαναγκάσουν τις καθεστωτικές συνδικαλιστικές ηγεσίες στην υιοθέτηση ενός πιο επιθετικού «ταξικού» λόγου και στην ανάληψη αντίστοιχων κινηματικών πρωτοβουλιών. Στις 26 Αυγούστου 1956 ο Σ.Ε.Α. θα προχωρήσει στη διοργάνωση πανεμποροϋπαλληλικής συγκέντρωσης στην Αθήνα με σαφείς αντικυβερνητικές και αντιεργοδοτικές αιχμές και προειδοποίηση κλιμάκωσης των κινητοποιήσεων με απεργιακό αγώνα.⁷¹⁷ Σε λιγότερο από ένα μήνα μετά, στις 17 Σεπτεμβρίου 1956, η τελική ακύρωση των αποφάσεων του Δ.Δ.Δ.Δ. από τον υπουργό εργασίας Λεωνίδα Μπουρνιά⁷¹⁸ θα προκαλέσει τις έντονες διαμαρτυρίες της Ο.Ι.Υ.Ε. και την πραγματοποίηση νέας συγκέντρωσης διαμαρτυρίας του Σ.Ε.Α. και του *Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Πειραιά* (στο εξής Σ.Ε.Π.). Βασικά αιτήματα των δυο συλλόγων ήταν η άμεση εφαρμογή των αποφάσεων του Δ.Δ.Δ.Δ. και η τροποποίηση των «αντεργατικών διατάξεων» του νόμου 3239/1955, ο οποίος καταγγελλόταν ως υπονομευτικός του θεσμού των συλλογικών συμβάσεων.⁷¹⁹ Τα δύο σωματεία θα καταγγείλουν την «αντεργατική κυβερνητική πολιτική» υπέρ των εμπόρων «εις ολόκληρον τον Ελληνικόν Λαόν» ζητώντας, παράλληλα, από τη Γ.Σ.Ε.Ε. την «κήρυξη της τάξης τους σε διωγμό»⁷²⁰ σε περίπτωση μη υλοποίησης των αιτημάτων τους.⁷²¹ Οι Γ.Σ.Ε.Ε. και Ο.Ι.Υ.Ε. σε μια προσπάθεια ανάδειξής τους ως

⁷¹⁵ Σύμφωνα με καταγγελία της Ο.Ι.Υ.Ε. τον Αύγουστο του 1956, το Υπουργείο Εργασίας, πιεζόμενο πιθανότατα από τις εργοδοτικές οργανώσεις, δεν είχε προχωρήσει ακόμη στην κοινοποίηση της προ ενός μήνα απόφαση του Δευτεροβάθμιου Διοικητικού Διαιτητικού Δικαστηρίου που δικαίωνε τα σχετικά αιτήματα [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Εγκύκλιος Ο.Ι.Υ.Ε. προς Άπαντα τα Σωματεία μέλη της Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων, Αρ. Πρωτ. 740, 9-8-1956].

⁷¹⁶ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Εκτάκτου Πανεμποροϋπαλληλικής Συγκεντρώσεως Αθηνών, 26-8-1956.

⁷¹⁷ Συγκεκριμένα, στο ψήφισμα της συγκέντρωσης περιλαμβάνεται, ουσιαστικά, εκτίμηση για χειραγώγηση του υπουργού συντονισμού Δημήτριου Χέλμη από τον Εμπορικό Σύλλογο Αθηνών [βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Εκτάκτου Πανεμποροϋπαλληλικής Συγκεντρώσεως Αθηνών, 26-8-1956].

⁷¹⁸ *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 15.09.1956.

⁷¹⁹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Εκτάκτου Γενικής Πανεμποροϋπαλληλικής Συγκεντρώσεως Αθηνών-Πειραιώς της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 1956.

⁷²⁰ Βάσει των όσων έχουν προαναφερθεί, εκτιμάται πως ο συγκεκριμένος όρος δε χαρακτηρίζει μόνο την κοινωνική-επαγγελματική ομάδα των ιδιωτικών υπαλλήλων αλλά το σύνολο των εργατικών και υπαλληλικών στρωμάτων.

⁷²¹ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Εκτάκτου Γενικής Πανεμποροϋπαλληλικής Συγκεντρώσεως Αθηνών-Πειραιώς της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 1956.

«υπερασπιστών» των εργατικών και υπαλληλικών συμφερόντων θα προειδοποιήσουν με την κήρυξη απεργίας. Ωστόσο, η συγκεκριμένη απειλή μετριαζόταν αμέσως από την παροχή της «αναγκαίας» πίστωσης χρόνου στην κυβέρνηση για την ανταπόκρισή της στα προαναφερόμενα αιτήματα.⁷²² Η πορεία των εξελίξεων απέδειξε πως η εργατική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή παρέμεινε αμετάβλητη. Δύο χρόνια μετά, τον Οκτώβριο του 1958, η κατάργηση του νόμου 3239/1955 περιλαμβανόταν ακόμη ως ανεκπλήρωτο αίτημα στο διεκδικητικό πλαίσιο του 13^{ου} Συνεδρίου της Γ.Σ.Ε.Ε.⁷²³

Μια επιπλέον χαρακτηριστική περίπτωση της προσπάθειας των εργοδοτών να μειώσουν το εργατικό κόστος στις επιχειρήσεις τους είναι εκείνη του *Συνδέσμου Ξυλεμπόρων Ηρακλείου* (στο εξής Σ.Ξ.Η.) στα τέλη του 1958. Η απόπειρα μεταβολής του εργασιακού καθεστώτος των εργαζομένων στα ξυλεμπορικά καταστήματα με το χαρακτηρισμό τους ως εργατών και όχι ως υπαλλήλων -και η συνεπαγόμενη μείωση των αποδοχών τους- στηριζόταν στον ισχυρισμό των εργοδοτών πως οι υπάλληλοί τους παρείχαν, κυρίως, χειρωνακτική εργασία. Το *Πρωτοβάθμιον Διοικητικόν Διαιτητικόν Δικαστήριον Ηρακλείου* (στο εξής Π.Δ.Δ.Δ.Η.) απέρριψε την εργοδοτική απαίτηση αποδεχόμενο τις ενστάσεις της Ε.Ι.Υ.Η.⁷²⁴ Η συγκεκριμένη απόφαση, που αποτελούσε και την πρώτη συνδικαλιστική νίκη του νεοϊδρυθέντος σωματείου, ευνοούσε, εκ των πραγμάτων, την ενίσχυση του κύρους του μεταξύ των εργαζομένων που εκπροσωπούσε.

Όπως προκύπτει από τις αποφάσεις του 15^{ου} Πανελλαδικού Συνεδρίου της Ο.Ι.Υ.Ε. που διεξήχθη το Νοέμβριο του 1956, ένα από τα ζητήματα τα οποία ανέδειξε η ομοσπονδία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν τα δικαιώματα των εργαζόμενων γυναικών. Ο Σ.Ε.Η. είχε εκπροσωπηθεί στο συνέδριο από τον πρόεδρό του Κωνσταντίνο Κόκκαλη.⁷²⁵ Στο διεκδικητικό πλαίσιο που εγκρίθηκε από το συνέδριο συμπεριλήφθηκαν και διεκδικήσεις οι οποίες αναδείκνυαν την ιδιαιτερότητα της εργαζόμενης γυναίκας. Αναφέρουμε ενδεικτικά το αίτημα της συνταξιοδότησής της στα πενήντα πέντε έτη, πέντε χρόνια δηλαδή νωρίτερα από τους άνδρες συναδέλφους της.⁷²⁶ Ωστόσο, παρά την αδιαμφισβήτητη προοδευτικότητά τους, διεκδικήσεις όπως

⁷²² Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Κοινοποίηση εγγράφου Γ.Σ.Ε.Ε. προς το Σ.Ε.Η., Αρ. Πρωτ. 1038, 27-8-1956.

⁷²³ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1949-1968, Β' Τόμος*, σ. 325.

⁷²⁴ Α.Ε.Ι.Υ.Η., αρ. φ. 2, Απόφαση Πρωτοβάθμιου Διοικητικού Διαιτητικού Δικαστηρίου Ηρακλείου, Αριθμός Απόφασης 3, 30-12-1958.

⁷²⁵ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Πληρεξούσιον, 10-11-1956.

⁷²⁶ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ο.Ι.Υ.Ε. Προς Όλας τας οργανώσεις της Δυνάμεως της Ο.Ι.Υ.Ε., 22-11-1956, Αρ. Πρωτ. 15.

η προαναφερόμενη δεν ήταν, ίσως, ανεπηρέαστες από τις κυρίαρχες ακόμη στην ελληνική μεταπολεμική κοινωνία συντηρητικές αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους. Οποσδήποτε, το αίτημα της μείωσης των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης της εργαζόμενης γυναίκας λάμβανε υπ' όψη του τις αυξημένες υποχρεώσεις της στον ενδοοικογενειακό καταμερισμό εργασίας, όπως η μητρότητα και η οικιακή εργασία. Ωστόσο, εφόσον δεν προκύπτει η αμφισβήτηση των συγκεκριμένων ρόλων από την Ο.Ι.Υ.Ε., πρέπει να θεωρήσουμε την αποδοχή των συγκεκριμένων ρόλων ως δεδομένη. Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε και το αίτημα της καθιέρωσης καθίσματος στα εμπορικά καταστήματα μόνο «δια το θήλυ προσωπικό»,⁷²⁷ το οποίο, πιθανότατα, εκκινούσε από τη στερεοτυπική αντίληψη περί «εύθραυστης» φύσης του γυναικείου φύλου.

Εκτός, όμως από τα κατεξοχήν οικονομικά αιτήματα που αφορούσαν την ικανοποίηση του βιοπορισμού των εργαζομένων, οι διεκδικήσεις του Σ.Ε.Η. επεκτείνονταν και στην κάλυψη των μορφωτικών αναγκών τους. Βασικό τους άξονα αποτελούσε, ουσιαστικά, η εξασφάλιση και γενίκευση του δικαιώματος της δωρεάν εκπαίδευσης για τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Χαρακτηριστική είναι η απαίτηση της κατάργησης των διδάκτρων στη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση. Είναι προφανές πως το κόστος της καταβολής τους επιβάρυνε περαιτέρω το εργατικό εισόδημα καθιστώντας δυσχερή τη φοίτηση ή την ολοκλήρωση των σπουδών στα δημόσια σχολεία για τα «τέκνα των εργαζομένων».⁷²⁸

Σε αντίθεση, ωστόσο, με τις αγωνιστικές διακηρύξεις της διοίκησης του Σ.Ε.Η. και τις προτροπές της για την υιοθέτηση μαχητικότερων μορφών δράσης, η ανταπόκριση των μελών του δε φαίνεται πως ήταν η προσδοκώμενη. Το αποτέλεσμα ήταν η παρουσίαση μιας αναντιστοιχίας μεταξύ των διακηρυγμένων στόχων της ηγεσίας και του χαμηλού βαθμού ανταπόκρισης της βάσης σε αυτούς.

Η έκτακτη γενική συνέλευση της 4ης Νοεμβρίου 1956,⁷²⁹ θα πραγματοποιηθεί μέσα στο φορτισμένο κλίμα που δημιουργούσε το ανέβασμα των τόνων από τη Γ.Σ.Ε.Ε. Καταδεικνύοντας ως βασικούς υπαίτιους των δεινών των εργαζομένων την «αντεργατική πολιτική» των μεταπολεμικών κυβερνήσεων και την «ασυδοσία της οικονομικής ολιγαρχίας», θα υιοθετήσει ορισμένους μάλλον φιλόδοξους στόχους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν η απόφαση της ίδρυσης πολιτικού φορέα των

⁷²⁷ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Επιστολή Ο.Ι.Υ.Ε. Προς Όλας τας οργανώσεις της Δυνάμεως της Ο.Ι.Υ.Ε., 22-11-1956, Αρ. Πρωτ. 15.

⁷²⁸ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως Σωματείου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, 4-11-1956.

⁷²⁹ Στο ίδιο, αρ. φ. 1, Φάκελος Εισερχομένων και Εξερχομένων εγγράφων (1-133 του 1955- 1956), Ψήφισμα Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως Σωματείου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, 4-11-1956.

εργατοϋπαλληλικών συνδικάτων με το χαρακτηριστικό τίτλο *Εργατικόν Κόμμα* και η σύσταση μιας «Τράπεζας Αγώνος», δηλαδή ενός ταμείου αλληλοβοήθειας για την οικονομική στήριξη των απεργιακών κινητοποιήσεων. Στο σημείο αυτό θεωρούμε απαραίτητες ορισμένες διευκρινίσεις. Καταρχάς, είναι προφανές πως η υλοποίηση των συγκεκριμένων στόχων –ιδιαίτερα ο πρώτος- προϋπέθετε τη συντονισμένη προσπάθεια ευρύτερων συνδικαλιστικών οργανώσεων σε πανεθνικό επίπεδο. Δε θα μπορούσε να είναι, επομένως, έργο ενός και μόνο σωματείου. Με δεδομένη τη σύμπλευση του Σ.Ε.Η. με τη γενικότερη γραμμή της Γ.Σ.Ε.Ε. είναι πιθανό να επρόκειτο για την επαναδιατύπωση ενός στόχου που ήδη έθετε η εργατική συνομοσπονδία. Ωστόσο, στα προαναφερόμενα εντοπίζεται μια ανακολουθία με τις διακηρυγμένες θέσεις της Γ.Σ.Ε.Ε. για τη σχέση μεταξύ συνδικαλισμού και πολιτικής. Παρά την αδιαμφισβήτητη «εθνικόφρονα» πολιτική τοποθέτηση της ηγετικής ομάδας του Μακρή, επίσημα προβαλλόταν η αναγκαιότητα αποχής των συνδικαλιστικών στελεχών από τις «κομματικές διαμάχες» χάριν της «ανεξαρτησίας των Συνδικάτων». ⁷³⁰ Εξάλλου, είναι προφανές πως ενδεχόμενη ίδρυση ενός «εργατικού» πολιτικού φορέα από τη Γ.Σ.Ε.Ε. δε θα είχε καμία σχέση ούτε με τα τυπικά ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, ούτε, πολύ περισσότερο, με τα κομμουνιστικά κόμματα μαρξιστικής-λενινιστικής κατεύθυνσης.

Παρ' όλα αυτά, στην πανεργατική απεργία της 5^{ης} Ιουνίου 1957 ο Σ.Ε.Η. θα καταγραφεί μεταξύ των σωματείων του Ε.Κ.Η. με τη χαμηλότερη συμμετοχή. Μόλις 35 από τα 120 εγγεγραμμένα μέλη του, δηλαδή ποσοστό μικρότερο του 30% του δυναμικού του, θα ανταποκριθούν στο απεργιακό κάλεσμα. ⁷³¹ Δε θα είναι η πρώτη περίπτωση μικρής ανταπόκρισης των μελών του Σ.Ε.Η. σε απεργιακό κάλεσμα. Τρία χρόνια νωρίτερα, τον Ιούνιο του 1953, η συμμετοχή του Σ.Ε.Η. είχε κινηθεί σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα με το ποσοστό συμμετοχής να φτάνει μόλις στο 20%. ⁷³² Μια πρώτη ερμηνεία της συγκεκριμένης στάσης θα μπορούσε να αποτελεί ο ιδιότυπος ελιτισμός του σωματείου, ο οποίος έχει ήδη σχολιαστεί σε προηγούμενες ενότητες και που, ενδεχομένως, αποθάρρυνε τη συμμετοχή του σε μια κινητοποίηση από κοινού με άλλα σωματεία. Δε θα πρέπει, επίσης, να υποτιμάται η ιδιαιτερότητα της

⁷³⁰ Όσον αφορά τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, είναι χαρακτηριστικές οι σχετικές οδηγίες της διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε. προς τα συνδικαλιστικά στελέχη ενόψει των βουλευτικών εκλογών της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956. Ωστόσο, αναγνώριζε το δικαίωμά τους να συμπεριληφθούν ως υποψήφιοι σε κομματικά ψηφοδέλτια, εκτός φυσικά εκείνων της Αριστεράς, μετά από έγκριση της συνομοσπονδίας (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 28.01.1956).

⁷³¹ Παρ' όλα αυτά, η ανταπόκριση των ηρακλειωτών εργατοϋπαλλήλων στη συγκεκριμένη απεργία θα πρέπει να θεωρηθεί ικανοποιητική, δεδομένης της καθολικής ή σχεδόν καθολικής συμμετοχής σε αυτήν της πλειονότητας των 44 σωματείων της δύναμης του Ε.Κ.Η. (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 08.06.1957).

⁷³² Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 250.

εργασίας του εμποροϋπαλλήλου και γενικότερα του ιδιωτικού υπαλλήλου ο οποίος απασχολούνταν κυρίως σε μικρές επιχειρήσεις, συχνά δίπλα στον ιδιοκτήτη ή μέλη της οικογένειάς του. Το συγκεκριμένο γεγονός ευνοούσε την καλλιέργεια ενός οικογενειακού κλίματος που ευνοούσε τη διαμόρφωση αντιλήψεων περί κοινότητας συμφερόντων μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη και, κατ' επέκταση, περί συνευθύνης του υπαλλήλου για την πορεία της εταιρείας. Υπό αυτήν την έννοια, η συμμετοχή του υπαλλήλου σε μια απεργία που στερούσε την επιχείρηση από την παροχή των υπηρεσιών του σ' αυτήν θεωρούνταν επιζήμια οικονομικά όχι μόνο για τους εργοδότες του αλλά και για τον ίδιο. Τέλος, θεωρούμε πως για το χαμηλό βαθμό «συνδικαλιστικής συνείδησης» των ιδιωτικών υπαλλήλων, όπως φανέρωνε η μειωμένη συμμετοχή τους στο σωματείο και τη δράση του, πρέπει να αποδοθούν ευθύνες και στην ίδια τη διοίκηση του Σ.Ε.Η. Η τελευταία φαίνεται πως αντιλαμβανόταν τη συνδικαλιστική δράση ως υπόθεση των «επαγγελματιών» συνδικαλιστών με τα απλά μέλη να αποτελούν στην καλύτερη περίπτωση απλώς εκτελεστικά όργανα του σχεδιασμού των πρώτων. Αυτή η πατερναλιστικού τύπου αντιμετώπιση της σχέσης μεταξύ ηγεσίας και βάσης από τη διοίκηση του Σ.Ε.Η. είναι εμφανής σε κάλεσμα του σωματείου για την εγγραφή νέων μελών μέσω του οποίου, ουσιαστικά, παρακινούσε τους ιδιωτικούς υπαλλήλους να εναποθέσουν «εν λευκώ» στα χέρια της την υπεράσπιση των εργασιακών τους δικαιωμάτων.⁷³³

Με βάση τα προαναφερόμενα, εκτιμάται πως οι προσδοκίες της ηγεσίας του Σ.Ε.Η., όπως αυτές εκφράζονταν μέσα από το δημόσιο λόγο του, για τη δημιουργία ενός μαζικού και διεκδικητικού σωματείου δε δικαιώθηκαν. Ο αριθμός των εγγεγραμμένων μελών του ποτέ δεν ξεπέρασε το ένα τέταρτο του συνόλου των απασχολούμενων στον κλάδο.⁷³⁴ Το συγκεκριμένο γεγονός σε συνδυασμό με την ιδιαίτερα χαμηλή συμμετοχή τους στις γενικές συνελεύσεις και τις απεργιακές κινητοποιήσεις επιβεβαιώνουν την προαναφερόμενη εκτίμηση. Ωστόσο, η ολοκλήρωση της ανάδειξης του Σ.Ε.Η. σε συνδικαλιστικό φορέα του συνόλου των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου μέσω της μετεξέλιξής του σε Ε.Ι.Υ.Η. δημιουργούσε θεωρητικά τις προϋποθέσεις για τη μαζικοποίηση του σωματείου.

⁷³³ Η συγκεκριμένη λογική «ανάθεσης» και, ουσιαστικά, της εν λευκώ εκπροσώπησης της βάσης από την ηγεσία είναι εμφανής στο κάλεσμα του σωματείου, σύμφωνα με το οποίο, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, «Ο Σύλλογος θα σας εξυπηρετεί χωρίς να απασχολείσθε και να χάνετε την εργασία σας.» (βλ. *Εργάτης*, Ηράκλειο, φ. 21.07.1956).

⁷³⁴ Τα συγκεκριμένα αριθμητικά μεγέθη αφορούν τους εμποροϋπαλλήλους.

7.5. Η περίοδος της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974)

Η εγκαθίδρυση της απριλιανής δικτατορίας και η συνεπαγόμενη κατάργηση των όποιων συνταγματικών ελευθεριών είχαν διατηρηθεί μετά την καταστολή του κινήματος των Ιουλιανών του 1965,⁷³⁵ θα σημάνουν τη «δια ροπάλου» επιβολή του πλήρους και ασφυκτικού ελέγχου των συνδικαλιστικών οργανώσεων από το στρατιωτικό καθεστώς. Η αποπομπή των αριστερών συνδικαλιστών από τις θέσεις που κατείχαν στα συνδικαλιστικά όργανα -στα οποία πλέον είχαν τοποθετηθεί διορισμένες διοικήσεις- καθώς και οι φυλακίσεις και οι εκτοπίσεις πολλών από αυτούς, θα αποτελέσουν για άλλη μία φορά τις πλέον προσφιλείς μεθόδους για την «εξυγίανση» των εργατοϋπαλληλικών οργανώσεων.⁷³⁶ Δυο μήνες μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος των συνταγματαρχών, τον Ιούνιο του 1967, ύστερα από απόφαση του Ανώτατου Στρατιωτικού Διοικητή Κρήτης, ο Νικόλαος Βενιέρης και ο Ιωάννης Μακαρώνας θα αποπεμφθούν από τη διοίκηση του Ε.Κ.Η.⁷³⁷ Ο από τον Ιούλιο του 1947 και επί είκοσι συναπτά έτη αδιαμφισβήτητος πρόεδρος του Ε.Κ.Η. Ανδρέας Σταυρουλάκης θα διατηρήσει για άλλα δύο χρόνια το αξίωμά του μέχρι την αντικατάστασή του από τον Κωνσταντίνο Τσερκέζη τον Ιούνιο του 1969, ακολουθώντας την πορεία του «μέντορά» του Φώτη Μακρή.⁷³⁸ Ο διορισμός του Ανδρέα Σταυρουλάκη το Σεπτέμβριο του 1974 ως πρώτου προέδρου της περιόδου της Μεταπολίτευσης στο Ε.Κ.Η. μέχρι την οριστική αποχώρησή του τον Ιανουάριο του 1976 θα αποτελέσει το κύκνειο άσμα της συνδικαλιστικής δράσης του μακροβιότερου μέχρι σήμερα προέδρου του.⁷³⁹

Τα λιγοστά διαθέσιμα στοιχεία σχετικά με τη δράση της Ε.Ι.Υ.Η. προέρχονται από τα πρακτικά των συνελεύσεων του σωματείου και αφορούν την περίοδο από το Μάρτιο του 1972 ως το Σεπτέμβριο του 1975, όταν το διορισμένο από τη χούντα διοικητικό του συμβούλιο θα παραιτηθεί κατ' εφαρμογήν του Νόμου 6/1975 που εγκαινίαζε την έναρξη της διαδικασίας *αποχουντοποίησης* των συνδικαλιστικών

⁷³⁵ Όπως εκτιμάται από το Σεραφεΐμ Σεφεριάδη, ο διακηρυγμένος στόχος του μαζικού κινήματος που αναπτύχθηκε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο (υπεράσπιση της συνταγματικής νομιμότητας) δεν έθετε άμεσα ζήτημα κατάργησης της μοναρχίας. Ωστόσο, η δυναμική που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της σε μεγάλο βαθμό αδιαμεσολάβητης δράσης του λαϊκού παράγοντα (υπερβαίνοντας συχνά τις πρωτοβουλίες των πολιτικών και συνδικαλιστικών ηγεσιών του) προκαλούσε τις εύλογες ανησυχίες του καθεστώτος για περαιτέρω ριζοσπαστικοποίησή του προοπτικά [βλ. Σ. Σεφεριάδης, «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», σ. 25].

⁷³⁶ Γιώργος Αλεξάτος, «Η εργατική τάξη και το εργατικό κίνημα στα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας», <https://edromos.gr/h-ergatikiki-taxi-kai-to-ergatiko-kinima-sta-xronia-tis-stratiotikis-xountas/?amp>

⁷³⁷ Δ. Χ. Σάββας, *Η ιστορία του Εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, σ. 295.

⁷³⁸ Στο ίδιο, σ. 297.

⁷³⁹ Στο ίδιο, σ. 298 και 301.

οργανώσεων.⁷⁴⁰ Μια επιπλέον σημαντική πηγή πληροφοριών για τα αιτήματα της ένωσης και για την κατανόηση του πολιτικού και ιδεολογικού υποβάθρου της δράσης της είναι και η αρθρογραφία στα ελάχιστα φύλλα του *Ιδιωτικού Υπάλληλου*, της εφημερίδας της Ο.Ι.Υ.Ε., τα οποία εντοπίστηκαν στα αρχεία του σωματείου.

Όπως προκύπτει από τα προαναφερόμενα, η πολιτική και ιδεολογική αφετηρία της Ο.Ι.Υ.Ε. και κατ' επέκταση και της Ε.Ι.Υ.Η. κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας δεν ήταν διαφορετική από εκείνη της προδικτατορικής Γ.Σ.Ε.Ε. Αμετακίνητη βάση της εξακολουθούσαν να αποτελούν οι «υγιείς αρχές του ελεύθερου δημοκρατικού συνδικαλισμού»,⁷⁴¹ το ίδιο μίγμα αποκάλυπτου αντικομμουνισμού και προσήλωσης στις αρχές της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Την ίδια στιγμή, με την ταξική πάλη εξορισμένη ως έννοια –και φυσικά ως πρακτική– από το δημόσιο λόγο και τη δράση της Ο.Ι.Υ.Ε. και της Γ.Σ.Ε.Ε.⁷⁴² παρέμενε κυρίαρχη η λογική της «αμοιβαίας και ισότιμης συνεργασίας του κεφαλαίου και της εργασίας» με το κράτος σε ρόλο συντονιστή και διαιτητή.⁷⁴³ Υπό αυτό το πρίσμα, ο ιδιωτικός υπάλληλος καλούνταν να κινητοποιηθεί για την ευημερία της επιχείρησης για την εξυπηρέτηση των κοινών συμφερόντων του με τον εργοδότη. Σε αυτό το εμπλουτισμένο αλλά όχι νέο αφήγημα που πρότειναν οι «εργατοπατέρες» της Χούντας ο έλληνας εργάτης και υπάλληλος καλούνταν να δώσει το «παρών» στο «κάλεσμα της Πατρίδος» ως «σκαπανέας της αληθινής Κοινωνικής, Οικονομικής και Πολιτικής Δημοκρατίας».⁷⁴⁴ Με βάση τη συγκεκριμένη αντίληψη για τις σχέσεις μεταξύ των «δύο παραγόντων της παραγωγής»,⁷⁴⁵ η κριτική η οποία ασκούνταν στον επιχειρηματικό κόσμο θυμίζει εκείνη της προδικτατορικής περιόδου. Αρκούνταν σε

⁷⁴⁰ Ο Νόμος 6/1975 «περί τρόπου διενέργειας των αρχαιρεσιών και πάσης φύσεως εκλογών εις τα εργατοϋπάλληλα και επαγγελματικά σωματεία και ενώσεις αυτών» προέβλεπε την εκλογή νέων διοικητικών οργάνων σε όλες συνδικαλιστικές οργανώσεις πλην των ναυτεργατικών και δημοσιογραφικών ενώσεων (βλ. <https://www.e-nomothesia.gr/kat-somateia-sundikalistikeseleutheries/n-6-1975.html>).

⁷⁴¹ Τον Απρίλιο του 1969 κατά την προετοιμασία του συνεδρίου της Ο.Ι.Υ.Ε. ο *Ιδιωτικός Υπάλληλος* επιχαίρει για το γεγονός πως οι αντιπρόσωποι των σωματείων της ομοσπονδίας «εμφορούνται από τας υγιείς αρχάς του Ελεύθερου Δημοκρατικού Συνδικαλισμού» (βλ. *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

⁷⁴² Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του γενικού γραμματέα της Γ.Σ.Ε.Ε. Φώτη Μακρή στο «απαλλαγμένο από κάθε ταξικό μίσος σύγχρονο πνεύμα της Εργατικής Πρωτομαγιάς», η οποία περιλαμβανόταν στο κάλεσμα που απηύθυνε με αφορμή την επέτειο της Εργατικής Πρωτομαγιάς του 1969 (βλ. *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

⁷⁴³ Τα συγκεκριμένα επιχειρήματα διατυπώνονται με έμφαση από το γενικό γραμματέα της Ο.Ι.Υ.Ε. Κωνσταντίνο Νικολαΐδη σε συνέντευξη που παραχωρεί στον *Ιδιωτικό Υπάλληλο* (βλ. *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

⁷⁴⁴ Αναφέρεται στο κάλεσμα που απευθύνει Μακρή με αφορμή την επέτειο της Εργατικής Πρωτομαγιάς του 1969 (βλ. *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

⁷⁴⁵ Συνέντευξη Κωνσταντίνου Νικολαΐδη, «Ο “καλός” ή ο “κακός” εργάτης, υποπροϊόντα εκ της αδυναμίας εφαρμογής εργατικής νομοθεσίας», *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969.

επιπλήξεις των εργοδοτών που εξαιτίας της απληστίας τους⁷⁴⁶ έθεταν σε κίνδυνο την «κοινωνική ειρήνη». Αξιοσημείωτο είναι ότι προς επίρρωση του συγκεκριμένου αφηγήματος επιστρατεύονταν και η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Η βασική επιχειρηματολογία συμπυκνωνόταν στην αναγκαιότητα προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας και, ειδικότερα, της εργασιακής νοοτροπίας στα νέα δεδομένα που δημιουργούσε η από το 1962 σύνδεση της Ελλάδας με την *Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα* (στο εξής Ε.Ο.Κ.).⁷⁴⁷ Ειδικότερα το τελευταίο αποτελεί ένα επιπλέον ενδεικτικό στοιχείο της πλήρους ευθυγράμμισης του καθεστωτικού συνδικαλισμού με βασικές στρατηγικές επιλογές του ελληνικού κεφαλαίου και του αστικού πολιτικού κόσμου.⁷⁴⁸

Σύμφωνα με όσα έχουν αναφερθεί σχετικά με τη στάση των επίσημων συνδικαλιστικών ηγεσιών απέναντι στο μετεμφυλιακό καθεστώς, καταδεικνύεται η αποδοχή του ρόλου του ως ουδέτερου ρυθμιστή των εργασιακών σχέσεων, ενίοτε και προστάτη των εργατικών συμφερόντων. Στη διάρκεια, όμως, της επταετούς δικτατορίας η υποστήριξη των επιλογών της κρατικής εξουσίας θα προσλάβει χαρακτηριστικά πλήρους υποταγής σε αυτήν. Η συγκεκριμένη στάση εξυπηρετούσε, οπωσδήποτε, και την ανάγκη διατήρησης των προνομίων που απολάμβαναν οι «εργατοπατέρες» ως ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα χάρη ακριβώς στην ανάδειξή τους από τον κρατικό μηχανισμό. Ενδεικτικά, αναφέρουμε την ολόπλευρη στήριξη των συγκεκριμένων συνδικαλιστικών ηγεσιών στην εκστρατεία υπέρ του «ΝΑΙ», δηλαδή υπέρ της έγκρισης της τροποποίησης του συντάγματος από τη Χούντα στις παραμονές του δημοψηφίσματος του 1968.⁷⁴⁹ Συχνά, η αυτονόητη συμμόρφωση των δοτών συνδικαλιστικών ηγεσιών με το καθεστώς των συνταγματαρχών αποκτούσε.

Η αδιαμφισβήτητη, ωστόσο, συμμόρφωση της Ο.Ι.Υ.Ε. με τον ασφυκτικό έλεγχο της δικτατορίας στις συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν εμπόδιζε την προβολή ενός διεκδικητικού πλαισίου το οποίο, ουσιαστικά, επαναδιατύπωνε αιτήματα της προδικτατορικής περιόδου. Ενδεικτικά αναφέρονται η εξίσωση της αμοιβής των ιδιωτικών υπαλλήλων των «επαρχιών» (οι περιοχές της χώρας εκτός Αττικής) με

⁷⁴⁶ Είναι χαρακτηριστική η αναφορά στις «στυγνές και αντικοινωνικές εκδηλώσεις» της «μυωπαζούσης εργοδοσίας», οι οποίες προκαλούν «αντιδράσεις κοινωνικοπολιτικού περιεχομένου» (βλ. Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, «Ο Νόμος 2112», *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

⁷⁴⁷ *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969.

⁷⁴⁸ Παρά τη γενική ισχύ της συγκεκριμένης στάσης, δεν παραγνωρίζονται οι ενδοιασμοί που εκφράζονταν από επιμέρους τμήματα της ελληνικής αστικής τάξης (βλ. Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', σ. 145-149).

⁷⁴⁹ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φώτης Μακρής, «οι εργαζόμενοι απάντησαν “ΝΑΙ” στην πρωτοβουλία αυτή του Στρατού» για την «αποκατάσταση της Δημοκρατίας και την κατάλυση της κοινωνικής αδικίας» (βλ. *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

εκείνες του «κέντρου» (της πρωτεύουσας), η χορήγηση επιδομάτων βαρέας και ανθυγιεινής εργασίας σε συγκεκριμένες κατηγορίες ιδιωτικών υπαλλήλων (εμποροϋπαλλήλους, φαρμακοϋπαλλήλους, προσωπικό νοσηλευτικών ιδρυμάτων κ.α.), η μείωση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης και η βελτίωση της νοσοκομειακής περίθαλψης.⁷⁵⁰

Στο προαναφερόμενο διεκδικητικό πλαίσιο περιλαμβάνονταν και αιτήματα τα οποία αφορούσαν τις εργαζόμενες γυναίκες του κλάδου αποτελώντας, στην ουσία, επαναδιατύπωση παλαιότερων σχετικών διεκδικήσεων. Καταρχάς, θεωρούμε προφανές πως το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των, κατά κανόνα ανδροκρατούμενων συνδικαλιστικών ηγεσιών για το ρόλο της εργαζόμενης γυναίκας δεν ήταν άσχετο με τη σταδιακή αλλαγή των αντιλήψεων για τις έμφυλες σχέσεις η οποία σημειωνόταν στη μεταπολεμική Ελλάδα. Αναντίρρητα, η αλλαγή αυτή εδραζόταν στις σημαντικές μεταβολές που είχαν αρχίσει να συντελούνται στην υλική βάση της ελληνικής κοινωνίας ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου και αφορούσαν τη δυναμική είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η επιτάχυνση της συγκεκριμένης διαδικασίας και τα μαζικά χαρακτηριστικά που έλαβε κατά τη μεταπολεμική περίοδο σήμαινε πως ένα υπολογίσιμο τμήμα των μισθωτών εργαζομένων ήταν, πλέον θηλυκού γένους. Η παρουσία τους ήταν ιδιαίτερα εμφανής στον τομέα των υπηρεσιών, ο οποίος συνδικαλιστικά καλυπτόταν σε μεγάλο βαθμό από την Ο.Ι.Υ.Ε. Έτσι, στο ξεκίνημα της δεκαετίας του 1970 η γυναικεία απασχόληση στον τριτογενή τομέα θα αγγίξει τον αριθμό των 220.000 ατόμων.⁷⁵¹ Η συγκεκριμένη αντικειμενική πραγματικότητα με τη σειρά της σήμαινε πως ένα κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητο ποσοστό του ακροατηρίου στο οποίο απευθυνόταν η ομοσπονδία των ιδιωτικών υπαλλήλων ήταν γυναίκες. Η συγκεκριμένη πραγματικότητα καθιστούσε αναγκαίο τον εμπλουτισμό των διεκδικήσεων της με αιτήματα που λάμβαναν υπόψη τους τα ιδιαίτερα βιολογικά και κοινωνικά γνωρίσματα αλλά και τις «εύλογες απαιτήσεις»⁷⁵² του «ευαίσθητου φύλου». Ενδεικτική της δυσμενέστερης εργασιακής μεταχείρισης των γυναικών συγκριτικά με τους άνδρες συναδέλφους τους ήταν οι σημαντικές μισθολογικές αποκλίσεις μέχρι και της τάξης του 45%.⁷⁵³ Εκτός αυτού, δεν ήταν

⁷⁵⁰ Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, «Ο Νόμος 2112», *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969.

⁷⁵¹ Ξανθή Πετρινωτή-Κώνστα, Διδακτορική διατριβή, *Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της γυναικείας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, 1961, 1971: οικονομική διερεύνηση*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1981, σ. 73, όπως αναφέρεται στο Γιώργος Αλεξάτος, «Οι εργαζόμενες γυναίκες στη μεταπολεμική Ελλάδα», <https://tomov.gr/2021/03/05/oi-ergazomenes-gynaikes-sti-metapolemiki-ellada-1950-1974/>

⁷⁵² *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969.

⁷⁵³ Το 1971 ο μέσος μηνιαίος μισθός στη βιομηχανία ανερχόταν στις 7.155 δραχμές για τους άντρες ενώ για τις γυναίκες μόλις στις 3.920 δραχμές (βλ. Μάγδα Νικολαΐδου, *Η γυναίκα στην Ελλάδα* –

σπάνιες οι περιπτώσεις σεξουαλικής παρενόχλησης από εργοδότες και προϊσταμένους.⁷⁵⁴ Προς την κατεύθυνση της περιφρούρησης των γυναικείων εργασιακών δικαιωμάτων η Ο.Ι.Υ.Ε. θα προβάλει αιτήματα όπως η συνταξιοδότηση των γυναικών στο πεντηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους, –των ανδρών συναδέλφων τους στο εξηκοστό- η μισθολογική εξίσωσή τους με τους άνδρες, η βελτίωση των παροχών κοινωνικής ασφάλισης και η απαρέγκλιτη τήρηση του εργασιακού ωραρίου.⁷⁵⁵ Ωστόσο, όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια, το ενδιαφέρον αυτό δεν ήταν πλήρως απαλλαγμένο από τα κυρίαρχα ακόμη εκείνη την περίοδο στερεότυπα για τους έμφυλους ρόλους. Χαρακτηριστικό της αναπαραγωγής των κοινωνικών στερεοτύπων σχετικά με το «εύθραυστο» της γυναικείας φύσης είναι το προστατευτικό και «πατρικό» -σχεδόν «γλυκανάλατο»- ύφος με το οποίο ο *Ιδιωτικός Υπάλληλος* περιγράφει την εργασία της πωλήτριας.⁷⁵⁶

Σε μήκος κύματος ανάλογο με εκείνο των τριτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων συνδικαλιστικών οργανώσεων κινήθηκε και η όποια δράση ανέπτυξε η Ε.Ι.Υ.Η. στη διάρκεια της δικτατορίας. Η εκτίμησή μας είναι πως πρόκειται, ουσιαστικά, για μια κατ' ευφημισμόν «δράση», αν λάβουμε υπ' όψη μας την πλημμελή, σχεδόν προσχηματική και κατ' επίφαση δημοκρατική, λειτουργία των συλλογικών οργάνων του σωματείου. Υπό αυτήν την έννοια, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου, ο ρόλος του σωματείου περιοριζόταν σε εκείνον του χειροκροτητή του καθεστώτος.

Μια πρώτη παρατήρηση αφορά τον αριθμό των μελών του σωματείου, ο οποίος εμφανίζεται αυξημένος συγκριτικά, τουλάχιστον, με εκείνον της προδικτατορικής περιόδου (στα τέλη της δεκαετίας του 1950). Συγκεκριμένα, στις παραμονές των αρχαιρεσιών της 20ής Ιουνίου 1973 αριθμούσε 200 ταμειακώς εντάξει μέλη από οποία τα 126 συμμετείχαν στις εκλογές για την ανάδειξη νέου διοικητικού συμβουλίου.⁷⁵⁷ Ωστόσο, η έλλειψη στοιχείων για το ποσοστό των μελών της Ε.Ι.Υ.Η. επί του συνόλου των ιδιωτικών υπαλλήλων του Ηρακλείου καθιστά δύσκολη τη σύγκριση με την προδικτατορική περίοδο. Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο,

Δουλειά και χειραφέτηση – Καστανιώτης, Αθήνα 1978, σ. 42, όπως αναφέρεται στο Γ. Αλεξάτος, «Οι εργαζόμενες γυναίκες στη μεταπολεμική Ελλάδα»).

⁷⁵⁴ ΓΣΕΕ, *Ο ελληνικός συνδικαλισμός και τα προβλήματα των εργαζομένων*, Αθήνα 1956, σ. 30, όπως αναφέρεται στο Γ. Αλεξάτος, «Οι εργαζόμενες γυναίκες στη μεταπολεμική Ελλάδα».

⁷⁵⁵ Στο ίδιο.

⁷⁵⁶ Το σχετικό άρθρο της εφημερίδας αναφέρεται με ιδιαίτερα γλαφυρό και παραστατικό τρόπο στις «χαριτωμένες κατά κανόνα» πωλήτριες «με τις μπλουζίτσες τους» (βλ. *Ιδιωτικός Υπάλληλος*, φ. 30.04.1969).

⁷⁵⁷ Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικών 65^{ον}, 20-6-1974.

ενδεικτικό της υπολειτουργίας του σωματείου είναι τα μεγάλα χρονικά διαστήματα που μεσολαβούσαν μεταξύ των γενικών συνελεύσεων του σωματείου (ακόμη και μεγαλύτερα του ενός έτους).⁷⁵⁸ Και αυτό παρά τις προβλέψεις του καταστατικού της ένωσης που επέβαλλαν τη διενέργεια δύο τακτικών συνελεύσεων ανά έτος, εκτός από τις έκτακτες οι οποίες αφορούσαν την αντιμετώπιση έκτακτων ζητημάτων.⁷⁵⁹ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως σε διάστημα δύο ετών, από το Μάρτιο του 1972 ως το Μάρτιο του 1974, είχαν πραγματοποιηθεί μόλις τέσσερις γενικές συνελεύσεις, από τις οποίες μόνο μία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μαζική.⁷⁶⁰ Ο πιθανότερος λόγος είναι πως επρόκειτο για εκλογοαπολογιστική συνέλευση, η οποία θα επικύρωνε τον απολογισμό του απερχόμενου διοικητικού συμβουλίου. Το συγκεκριμένο σώμα θα εξέλεγε την εφορευτική επιτροπή για τις επερχόμενες αρχαιρεσίες, γεγονός που απαιτούσε αυξημένη προσέλευση για τη συμπλήρωση της προβλεπόμενης απαρτίας.

Εντύπωση, επίσης, προκαλούν αφενός, το είδος των θεμάτων που απασχολούσαν τις γενικές συνελεύσεις και αφετέρου, το σχεδόν απρόσωπο και μάλλον διεκπεραιωτικό ύφος που χαρακτηρίζει τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Ε.Ι.Υ.Η. Και τα δυο ήταν ενδεικτικά μιας μάλλον τυπικής και όχι ουσιαστικής λειτουργίας του σωματείου. Συγκεκριμένα, τα μόνιμα θέματα που περιλαμβάνονταν στην ημερήσια διάταξη των τριών από τις τέσσερις γενικές συνελεύσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της διετίας 1972-1974 αφορούσαν την επικύρωση του διοικητικού και οικονομικού απολογισμού των διοικητικών συμβουλίων, την έγκριση του προϋπολογισμού και την ενημέρωση των μελών του σωματείου για τρέχοντα ζητήματα. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως ένα από τα κοινά θέματα που τέθηκαν και στις τρεις αυτές συνελεύσεις ήταν η προετοιμασία της γιορτής της Ένωσης (τη Δεύτερη μέρα του Πάσχα)⁷⁶¹ και η διαδικασία επιλογής μέσω κλήρωσης του μέλους του σωματείου που θα έφερε τιμητικά τη θρησκευτική εικόνα κατά τη διάρκεια της εορταστικής εκδήλωσης.⁷⁶² Η διαδικασία πραγματοποίησης των γενικών συνελεύσεων περιοριζόταν στην εισήγηση του

⁷⁵⁸ Στο ίδιο, φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 60^{ov}, 8-3-1972, 61^{ov}, 28-3-1973, 62^{ov}, 13-6-1973, 63^{ov}, 20-3-1974.

⁷⁵⁹ Στο ίδιο, φ.1, Καταστατικών Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων, Άρθρον 22^{ov}, παρ. α.

⁷⁶⁰ Αναφερόμαστε στη γενική συνέλευση της 13^{ης} Ιουνίου 1973 στην οποία συμμετείχαν 64 μέλη του σωματείου επί των 125 ταμειακώς εντάξει (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικών 62^{ov}, 13-6-1973).

⁷⁶¹ Στο σημείο αυτό, ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί πως στο καταστατικό της νεοϊδρυθείσας Ε.Ι.Υ.Η. παραλείπεται η αναφερόμενη στη θρησκευτική γιορτή του σωματείου δεύτερη παράγραφος του άρθρου 30, η οποία παρατίθεται μόνο στο καταστατικό του Σ.Ε.Η. (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Καταστατικό Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων Ηρακλείου, Άρθρον 30^{ov}, παρ. β).

⁷⁶² Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 60^{ov}, 8-3-1972, 61^{ov}, 28-3-1973, 62^{ov}, 13-6-1973, 63^{ov}, 20-3-1974.

προέδρου του σωματείου⁷⁶³ για τα θέματα της ημερήσιας διάταξης και στην τυπική επικύρωσή τους από τα παρευρισκόμενα μέλη, των οποίων η παρουσία ήταν μάλλον διακοσμητική. Αυτό το συμπέρασμα προκύπτει από την πλήρη απουσία καταγεγραμμένων τοποθετήσεων πλην εκείνης του προέδρου στα πρακτικά των γενικών συνελεύσεων.⁷⁶⁴ Μοναδική περίπτωση καταγεγραμμένης «διαλογικής συζητήσεως» μεταξύ των μελών της ένωσης (χωρίς ξεχωριστή καταγραφή της κάθε άποψης) αφορούσε το ζήτημα της προετοιμασίας της θρησκευτικής γιορτής του σωματείου.⁷⁶⁵ Το ζήτημα της διεκπεραίωσης μιας εθιμοτυπίας συνδεδεμένης με τη θρησκεία δεν αποτελούσε από τη φύση του πιθανή πηγή προστριβών που μπορεί να υπέκρυπταν πολιτικές διαφορές. Συνεπώς, αποτελούσε μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις θεμάτων που μπορούσαν με ασφάλεια να ενταχθούν στην ημερήσια διάταξη της συνεδρίασης ενός συνδικαλιστικού οργάνου χωρίς να προκαλέσουν ερωτήματα στις Αρχές. Εξάλλου, η προβολή της εικόνας ενός σωματείου απολίτικου και αφοσιωμένου στην παράδοση συνέβαλλε, οπωσδήποτε, στην επίδειξη της νομιμοφροσύνης του απέναντι σε ένα δικτατορικό καθεστώς που παρουσιαζόταν ως θεματοφύλακας του τρίπτυχου «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια».

Από τα λιγοστά διαθέσιμα στοιχεία, δεν προκύπτει η ανάληψη από τη διοίκηση της Ε.Ι.Υ.Η κάποιας σοβαρής δράσης για την προβολή των αιτημάτων της. Αυτό που χαρακτηρίζει τις εισηγήσεις της διοίκησης στις γενικές συνελεύσεις της ένωσης είναι γενικόλογες αναφορές στην ανάγκη προστασίας των εργατικών δικαιωμάτων⁷⁶⁶ μαζί με επαινετικά σχόλια για τις ενέργειες της Ο.Ι.Υ.Ε. υπέρ του κλάδου⁷⁶⁷ και, φυσικά, η επιδοκιμασία της «φιλεργατικής» πολιτικής της Χούντας.⁷⁶⁸ Την ίδια στιγμή, η κυριαρχία της λογικής της «ανάθεσης» με την έννοια της απουσίας κάθε μορφής πρωτοβουλίας από τη βάση και πλήρους υποκατάστασής της από την ηγεσία φαίνεται πως λειτουργούσε στον υπέρτατο βαθμό. Έτσι, ο,τιδήποτε αφορά την ανάληψη –έστω και τυπικής– δράσης κινηματικού χαρακτήρα περιορίζεται σε παραστάσεις στις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες όπως η *Επιθεώρηση Εργασίας*. Στην

⁷⁶³ Πρόεδρος της Ε.Ι.Υ.Η., κατά την περίοδο από το Μάρτιο του 1972 ως το Σεπτέμβριο του 1975 (ενδεχομένως και την περίοδο που προηγήθηκε από τον Απρίλιο του 1967 ως το Μάρτιο του 1972) ήταν ο Σταμάτης Παπαδάκης, ο οποίος, όπως διαπιστώνεται, παρέμεινε στη θέση του μέχρι την έναρξη της διαδικασίας «αποχουντοποίησης» των σωματείων (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972, 61^{ον}, 28-3-1973, 62^{ον}, 13-6-1973, 63^{ον}, 20-3-1974, 65^{ον}, 20-6-1973, 67^{ον}, 17-9-1975).

⁷⁶⁴ Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972, 61^{ον}, 28-3-1973, 62^{ον}, 13-6-1973, 63^{ον}, 20-3-1974.

⁷⁶⁵ Στο ίδιο, φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972.

⁷⁶⁶ Στο ίδιο, Πρακτικόν 60^{ον}, 8-3-1972.

⁷⁶⁷ Στο ίδιο, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972 και 66^{ον}, 20-3-1974.

⁷⁶⁸ Στο ίδιο, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972 και 61^{ον}, 28-3-1973.

πράξη, δεν αποτελούσαν τίποτε περισσότερο από προσωπικές παρεμβάσεις του προέδρου του σωματείου και σπανιότερα της διοίκησης ως συλλογικού οργάνου με τα απλά μέλη απόντα.⁷⁶⁹ Γενικότερα, η δράση του σωματείου, στην ουσία, περιοριζόταν σε μια σειρά ατομικών πρωτοβουλιών του προέδρου του, επικυρωμένων εκ των υστέρων από μια βάση που βρισκόταν σε ρόλο παθητικού θεατή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο συνδικαλισμός από προϊόν συνειδητής συλλογικής δράσης μετατρέποταν ολοκληρωτικά σε υπόθεση των «ειδικών». Ενδεικτικά αναφέρεται το γεγονός πως η διασφάλιση της τήρησης του εργασιακού ωραρίου στα οπωροπωλεία είχε αποδοθεί στο προσωπικό ενδιαφέρον του προέδρου παρουσιαζόμενη, έτσι, ως αποκλειστικά δική του επιτυχία.⁷⁷⁰ Είναι προφανές πως πρακτικές όπως οι προαναφερόμενες ενθάρρυναν πατερναλιστικές συμπεριφορές, οι οποίες με τη σειρά τους εκφύλιζαν τη σχέση μεταξύ διοίκησης και μελών σε ένα είδος πελατειακών σχέσεων. Η «εξυπηρέτηση» ατομικών υποθέσεων των εργαζομένων από τη συνδικαλιστική ηγεσία μπορούσε να λάβει διάφορες μορφές. Πραγματοποιούνταν είτε με παραστάσεις του προέδρου «υπέρ των συναδέλφων» στην *Επιθεώρηση Εργασίας*,⁷⁷¹ είτε με τη διατήρηση αλληλογραφίας με την Ο.Ι.Υ.Ε. «προς περαίωσιν υποθέσεων αφορουσών των συναδέλφων ημών»,⁷⁷² είτε ακόμη μέσω της διαμεσολάβησης της διοίκησης για την επίλυση «τυχόν διαφορών με τους εργοδότες».⁷⁷³ Πάντοτε, βέβαια, υπό τον απαραίτητο όρο πως τα αιτήματα κινούνταν εντός των πλαισίων που όριζε η νομιμότητα.⁷⁷⁴

Ωστόσο, εκτός από το κοινωνικό κύρος που θεωρητικά προσέδιδε στον κάτοχό της η ιδιότητα του εγκεκριμένου από το καθεστώς συνδικαλιστικού στελέχους, φαίνεται πως προέκυπταν και οφέλη οικονομικής φύσης. Τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα –αν και όχι απαραίτητα υψηλής χρηματικής αξίας– συνέβαλλαν με τη σειρά τους στην αναπαραγωγή αντιλήψεων και πρακτικών «εργατοπατερισμού». Έτσι, μεταξύ των εξόδων που εγκρίνονται από τη γενική συνέλευση της 28^{ης} Μαρτίου 1973 κατά την παρουσίαση του οικονομικού απολογισμού για το έτος 1972 περιλαμβάνεται και η καταβολή 9.200 δραχμών στον πρόεδρο του σωματείου ως αποζημίωση για «ημεραργίες», προφανώς, λόγω της άσκησης των συνδικαλιστικών του καθηκόντων.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹ Στο ίδιο, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972 και 61^{ον}, 28-3-1973.

⁷⁷⁰ Στο ίδιο, Πρακτικόν 61^{ον}, 28-3-1973.

⁷⁷¹ Στο ίδιο, Πρακτικόν 61^{ον}, 28-3-1973.

⁷⁷² Στο ίδιο, Πρακτικόν 61^{ον}, 28-3-1973.

⁷⁷³ Στο ίδιο, Πρακτικόν 61^{ον}, 28-3-1973 και 66^{ον}, 20-3-1974.

⁷⁷⁴ Στο ίδιο, Πρακτικά 60^{ον}, 8-3-1972, 61^{ον}, 28-3-1973 και 66^{ον}, 20-3-1974.

⁷⁷⁵ Στο ίδιο, Πρακτικόν 61^{ον}, 28-3-1973.

7.6. Η «αποχουντοποίηση»

Η δοτή διοίκηση της Ε.Ι.Υ.Η. διατήρησε τη θέση της ως τις 17 Σεπτεμβρίου 1975, οπότε και παραιτήθηκε για τη διενέργεια των αρχαιρεσιών που θα αναδείκνυαν το νέο διοικητικό συμβούλιο.⁷⁷⁶ Όπως όλες οι υπόλοιπες συνδικαλιστικές οργανώσεις, η Ε.Ι.Υ.Η. εντάχθηκε στις προβλεπόμενες από το Νόμο 6/1975, διαδικασίες «αποχουντοποίησης» του συνδικαλιστικού κινήματος. Στις αρχαιρεσίες της 8^{ης} και 9^{ης} Οκτωβρίου 1975⁷⁷⁷ θα εκλεγεί η νέα ενδεκαμελής διοίκηση και η τριμελής εξελεγκτική επιτροπή της Ε.Ι.Υ.Η. Στην ίδια διαδικασία ορίστηκαν και οι αντιπρόσωποι του σωματίου για τα συνέδρια του Ε.Κ.Η. και της Ο.Ι.Υ.Ε., έξι και δύο αντίστοιχα.⁷⁷⁸ Από τις 8 Οκτωβρίου 1975 η αρίθμηση του βιβλίου πρακτικών του σωματίου θα ξεκινήσει από τον αριθμό ένα.⁷⁷⁹ Η συγκεκριμένη επιλογή θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια συμβολική κίνηση που σηματοδοτούσε το νέο ξεκίνημα της Ε.Ι.Υ.Η. μέσα στις σαφώς ευνοϊκότερες συνθήκες που διαμόρφωσε η περίοδος της *Μεταπολίτευσης*.

⁷⁷⁶ Στο ίδιο, Πρακτικόν υπ. αριθ. 67, 17-5-1975.

⁷⁷⁷ Συγκεκριμένα, ψήφισαν 287 επί 413 εγγεγραμμένων μελών (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 1^{ον} 8-10-1975 και 2^{ον}, 9-10-1975).

⁷⁷⁸ Η Ε.Ι.Υ.Η. εκπροσωπήθηκε με έξι συνέδρους στο συνέδριο του Ε.Κ.Η. και με δύο στο συνέδριο της Ο.Ι.Υ.Ε. (βλ. Α.Ε.Ι.Υ.Η., φ.1, Πρακτικά Συνελεύσεων Ενώσεως Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου, Πρακτικά 1^{ον} 8-10-1975 και 2^{ον}, 9-10-1975).

⁷⁷⁹ Στο ίδιο, Πρακτικά 1^{ον} 8-10-1975.

Επίλογος

Θεωρούμε ότι η παρουσίαση της πορείας του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. επιβεβαιώνει την εκτίμηση πως η ιστορία μιας δημόσιας συλλογικότητας αντανάκλα την εξέλιξη του στενότερου και ευρύτερου κοινωνικού περιγύρου στα πλαίσια του οποίου δρα. Με βάση τη συγκεκριμένη εκτίμηση, οι επιλογές της και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δεν καθορίζονται μόνο από τις διεργασίες που συντελούνται στο εσωτερικό της. Η διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της επηρεάζεται αναπόφευκτα από τις σχέσεις που διαμορφώνει –είτε είναι ανταγωνιστικές είτε πρόκειται για σχέσεις συνύπαρξης- με άλλες δημόσιες συλλογικότητες και οργανωμένες δομές και μηχανισμούς εξουσίας όπως το κράτος, καθώς και από τη στάση της απέναντι σε κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα και παγιωμένες αντιλήψεις. Πιο συγκεκριμένα, η ιστορική εξέλιξη του Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. αποτυπώνει, γενικότερα, τις διεργασίες που λάμβαναν χώρα τόσο στην τοπική κοινωνία του Ηρακλείου όσο και πανελλαδικά από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα μέχρι την έναρξη της *Μεταπολίτευσης* και, ειδικότερα, την εσωτερική διαπάλη που διεξαγόταν στο ελληνικό εργατικό κίνημα κατά την ίδια περίοδο. Μια διαπάλη η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί και στο εισαγωγικό σημείωμα, μπορεί να συμπεκνωθεί στο δίλημμα «ενσωμάτωση ή ρήξη»: συμμόρφωση με το υφιστάμενο αστικό κοινωνικοπολιτικό καθεστώς ή αμφισβήτησή του στην προοπτική οικοδόμησης μιας άλλου τύπου οργάνωσης της κοινωνίας; Όπως διαπιστώνεται από τη δράση του, το σωματείο δεν έμεινε αμέτοχο στη συγκεκριμένη αντιπαράθεση. Είτε ελεγχόμενος από μετριοπαθείς και συντηρητικές ηγεσίες είτε υπό την πολιτική επιρροή των ριζοσπαστικών δυνάμεων, άλλοτε επιχειρώντας να πρωταγωνιστήσει στις εξελίξεις και άλλοτε περιοριζόμενος σε δευτερεύοντα ρόλο, ο Σ.Ε.Η.-Ε.Ι.Υ.Η. επιδίωκε πάντα να βάζει τη δική του σφραγίδα στα τεκταινόμενα. Αυτό γινόταν ιδιαίτερα εμφανές σε ιστορικές συγκυρίες που αποτέλεσαν σταθμούς στη σύγχρονη ελληνική ιστορία όπως ο απελευθερωτικός αντιφασιστικός αγώνας της δεκαετίας του 1940.

Είναι προφανές πως στην ιδεολογική του τοποθέτηση, εκτός από τις εσωτερικές διεργασίες στον εργασιακό κλάδο που εκπροσωπούσε, βάρυναν καθοριστικά και οι κυρίαρχες πολιτικές τάσεις στον κοινωνικό του περίγυρο. Υπό αυτήν την έννοια, δεν προκαλεί καμία έκπληξη η ένταξη του σωματείου στο βενιζελικό στρατόπεδο από ιδρύσεώς του στα μέσα της δεκαετίας του 1910 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930 μέσα στο έντονα φιλοβενιζελικό περιβάλλον του Ηρακλείου και, γενικότερα, της Κρήτης. Δεν είναι, εξάλλου, τυχαίο πως η συγκεκριμένη πολιτική επιλογή συμβάδιζε με την υιοθέτηση μιας αντίληψης ταξικής

συνεργασίας η οποία επέβαλλε την ενσωμάτωση του συλλόγου στην αστική κοινωνία του Ηρακλείου ως «ισότιμου» μέλους της εμπορικής του «οικογένειας». Ο τρόπος με τον οποίο δρομολογήθηκε η ίδρυση της *Νυκτερινής Επαγγελματικής Σχολής Εμποροϋπαλλήλων* και ο ρόλος που της επιφύλασσε η διοίκηση του Σ.Ε.Η. αποτελούσαν, ίσως, το ιδανικό όχημα για την προσέγγιση του προαναφερόμενου στόχου και, οπωσδήποτε, καθοριστικής σημασίας παράγοντα ιδεολογικής υποταγής του σωματείου στην εργοδοσία και το κράτος. Κατά ανάλογο τρόπο, η επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων, η εντεινόμενη ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος και η σταδιακή μετατόπιση σημαντικού τμήματος του εργατικού προσφυγικού στοιχείου προς το Κ.Κ.Ε. κατά τη δεκαετία του 1930 θα επιδράσουν, οπωσδήποτε, καταλυτικά στην αριστερή πολιτική στροφή του Σ.Ε.Η. κατά την περίοδο 1934-1947. Η συγκεκριμένη εξέλιξη συνέπεσε, εξάλλου, με την αξιοσημείωτη παρουσία κομμουνιστών συνδικαλιστών προσφυγικής καταγωγής στα εργατοϋπαλληλικά σωματεία του Ηρακλείου και την ανάδειξη αρκετών από αυτούς στην ηγεσία τους με χαρακτηριστική την περίπτωση του ίδιου του Σ.Ε.Η.

Η απότομη συντηρητική στροφή του συλλόγου το 1947 ως αποτέλεσμα της βίαιης καταστολής του ΕΑΜικού κινήματος από το παλινορθωμένο αστικό καθεστώς θα αποτελέσει μια ασυνέχεια στη μέχρι τότε δράση του, η οποία θα διαρκέσει μέχρι την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας τον Ιούλιο του 1974. Η βίαιη επανένταξη του Σ.Ε.Η. στον «υγιή εθνικό κορμό» θα σηματοδοτήσει την έναρξη μιας περιόδου κατά την οποία το σωματείο θα επιτελεί, ουσιαστικά, ρόλο χειροκροτητή και εκτελεστή των εντολών της καθεστωτικής και «εθνικόφρονος», πλέον, ηγεσίας της Γ.Σ.Ε.Ε. Ο απροκάλυπτος αντικομμουνισμός και η νομιμοφροσύνη απέναντι στην «καθεστηκυία τάξη» θα αποτελέσουν τα βασικά ιδεολογικά χαρακτηριστικά της νέας γραμμής στην οποία κινούνταν πια το σωματείο. Η *Μεταπολίτευση* θα προσφέρει, αναμφισβήτητα, περισσότερες δυνατότητες για την ανάπτυξη της δράσης των σωματείων ευνοώντας, παράλληλα, την αναζωογόνηση της πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης στο συνδικαλιστικό κίνημα. Παράλληλα, δημιούργησε ευνοϊκότερους όρους για την ενίσχυση των δυνάμεων που επεδίωκαν τον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος με την πλήρη απαλλαγή από τον σφιχτό κρατικό εναγκαλισμό, χαρακτηριστική μορφή του οποίου αποτελούσε, μεταξύ άλλων, ο διαβόητος «εργατοπατερισμός». Αξιοποιώντας τις δυνατότητες που παρείχαν οι νέες αυτές συνθήκες, η Ε.Ι.Υ.Η. συνέχισε τη δράση της εξακολουθώντας

να αποτελεί μέχρι σήμερα αναπόσπαστο τμήμα του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος του Ηρακλείου.

Πηγές

Αρχεία

- Αρχεία Ένωσης Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ηρακλείου τα οποία βρίσκονται στα γραφεία του προαναφερόμενου σωματείου στην πόλη του Ηρακλείου.
- Αρχεία Κομματικής Οργάνωσης Κρήτης του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας τα οποία βρίσκονται στα γραφεία της Κομματικής Οργάνωσης Ηρακλείου του Κ.Κ.Ε. στην πόλη του Ηρακλείου.

Τύπος-Περιοδικά

- *Ανιστόρητον*, 2011
- *Ανόρθωσις* (Ηρακλείου), 1927-1936
- *Δράσις* (Ηρακλείου), 1946-1947
- *Ελευθέρα Σκέψις*, 1936
- *Ελεύθερη Κρήτη* (Ηρακλείου), 1944-1947
- *Ελεύθερη Γνώμη* (Ηρακλείου), 1944-1946
- *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 1998
- *Εργάτης* (Ηρακλείου), 1955-1966
- *Εφημερίδα των Συντακτών* (Αθηνών), 2016
- *Η Φωνή του Εφέδρου* (Αθηνών), 1924
- *Θέσεις*, 1997-1998
- *Ιδιωτικός Υπάλληλος* (Αθηνών), 1969
- *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, 2013
- *Μαχόμενη Κρήτη*, 1946
- *Μνήμων*, 1991
- *Νέα Εφημερίς* (Ηρακλείου), 1918-1926
- *Πατρίς* (Ηρακλείου), 1946-2016
- *Ριζοσπάστης* (Αθηνών), 1923-2018
- *Τετράδια Ιστορικής Δημογραφίας*, 2011
- *Τόλμη* (Ηρακλείου), 2010
- *Φωνή του Λαού* (Ηρακλείου), 1936

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Έ., «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κινημάτων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ. 8, 1996, σ. 195-198.
- Αβδελά, Έ., «Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στο μεσοπόλεμο: όψεις και θέσεις», στο Μαυρογορδάτος Γ. Θ.,-Χατζηιωσήφ Χρ., (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 193-204.
- Αγριαντώνη, Χρ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 2010.
- Αλεξάτος, Γ. Ν., *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα. Από την πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του Μεσοπολέμου*, Κουκκίδα 2015.
- Αλεξάτος, Γ., «Η εργατική τάξη και το εργατικό κίνημα στα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας», *Δρόμος της Αριστεράς*, 24.04.2017, <https://edromos.gr/h-ergatikiki-taxi-kai-to-ergatiko-kinima-sta-xronia-tis-stratiotikis-xountas/?amp>
- Αλεξάτος, Γ., «Οι εργαζόμενες γυναίκες στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Το μοβ*, 05.03.2021, <https://tomov.gr/2021/03/05/oi-ergazomenes-gynaikes-sti-metapolemiki-ellada-1950-1974/>
- Ανδρικήκης, Α. Α., «Η ματωμένη Κυριακή του Ηρακλείου (1935)», *Πατρίς*, 04.08.2008.
- Ανδρικήκης, Α. Α., «Το εργατικό κίνημα από τα ηρωικά χρόνια στην τραγωδία», *Πατρίς*, 8.5.1997.
- Ανδρικήκης, Α. Α., «Η αντιφορολογική εξέγερση των Κρητικών που ανέτρεψε την κυβέρνηση Ζαΐμη», *Πατρίς*, 5.11.2012, <https://archive.patris.gr/articles/231890/155347>.
- Ανωγιάτης-Pelé, Δ. και Μαυρέας, Κ., «Αστικός και αγροτικός πληθυσμός στην Ελλάδα κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα: μια πρώτη αποτίμηση της πληθυσμιακής ενδυνάμωσης των αστικών κέντρων», *Τετράδια Ιστορικής Δημογραφίας*, τόμ. 6, 2011), σ. 137-190.
- Αξελός, Λ. (επιμ.), *Γ. Σκληρού Έργα*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1976, σ. 19-74.
- Αυγουστίδης, Α., *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.

- Βατάλης, Κ. Π., *Το φαινόμενο του δοσιλογισμού στην Κοζάνη κατά τη διάρκεια της ιταλικής και γερμανικής κατοχής, διπλωματική εργασία*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Θεσσαλονίκη 2020.
- Βερβενιώτη, Α., *Οι συναγωνίστριες: τα αίτια της συμμετοχής και η δράση των γυναικών στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις, 1941-1944, διδακτορική διατριβή*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 1991.
- Βλαντάς Μ. Γ., «Από την προϊστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ηρακλείου», *Μαχόμενη Κρήτη*, τόμ. 3, 1946, σ. 71-73.
- Γεωργουδής, Π., «Πάγκαλος: Ο πρωτεργάτης του κινήματος για το δωρο στην Κρήτη», *Εφημερίδα των Συντακτών*, φ. 4.8.2016.
- Γκίκας, Α., «Η αντιμετώπιση του ΚΚΕ από το αστικό κράτος», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* τόμ. 6, 2013, σ. 83-120.
- Dakin, D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2001.
- Δαφνής, Γ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, τόμος Α', εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974.
- Ελεφάντης Α.Γ., *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, ΚΚΕ και αστισμός στο Μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
- Κακουδάκης, Μ. Γ., και Βλαντάς, Μ. Γ., «Από την προϊστορία και την ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Κρήτης», *Μαχόμενη Κρήτη*, τόμ. 1, 1946, σ. 3-6.
- Κακουδάκης Μ. Γ., και Βλαντάς, Μ., «Συνθήκες δουλειάς και εργατικοί αγώνες στην Κρήτη», *Μαχόμενη Κρήτη*, τόμ. 2, 1946, σ. 36-38.
- Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Ε. (επιμ.), *Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος 2, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 1974.
- Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (επιμ.), *Η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης (1909-1918)*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989.
- Κορδάτος, Γ., *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1972.
- Κοκκινάκης, Γ., «Η “ιστοριογραφία του νικητή” και το κίνημα του Θερίσου: προϋποθέσεις και αποτελέσματα της βενιζελικής πολιτικής», *Πρακτικά*,

Θέριsson 1905 100 χρόνια, Πρακτικά συνεδρίου, Χανιά, 3-5 Μαΐου 2005, Χανιά 2009, σ. 427-439.

- Κοκκινάκης, Γ., «Α΄. Πολιτειακές αντιλήψεις στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913) στο 1898-1899, Κρήτη, Φωτογραφικές μαρτυρίες από το προσωπικό λεύκωμα του πρίγκιπα Γεωργίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, σ. xix-xxxii.
- Κορνάρος, Θ., *Στρατόπεδο Χαϊδαρίου*, Πολιτιστικός Σύλλογος «Θέμος Κορνάρος», Ηράκλειο Κρήτης 2007.
- Κουκουλές, Γ. Φ., «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», στο Φλάισερ, Χ., (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 235-290.
- Κουκουλές, Γ. Φ., *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σισύφου 1964-1966*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- Κουλούρη, Χρ., *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας, Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1997.
- Λαγουδάκη, Ε., «Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Ηρακλείου», *Τόλμη*, φ. 18.04.2010.
- Λαγουδάκη, Ε., «Οργανωτικές προσπάθειες των εργατών και των υπαλλήλων του Ηρακλείου στις αρχές του 20ού αιώνα», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 19.10.2016.
- Λαγουδάκη, Ε., *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Δοκιμάκης, Ηράκλειο 2009.
- Λάμπρου, Π., *Πόλεις σε κρίση: οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στο μεσοπολεμικό Ηράκλειο, διπλωματική εργασία*, Πανεπιστήμιο Κρήτης Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη Σύγχρονη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία, Ρέθυμνο 2018.
- Ληξουριώτης, Γ. Δ., «Προστατευτικός νομοθετικός παρεμβατισμός και η εμφάνιση του εργατικού δικαίου στην Ελλάδα: Η περίπτωση της παιδικής εργασίας», στο Μαυρογορδάτος Γ. Θ.,-Χατζιωσήφ Χρ. Χ., (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 205-223.

- Λιάκος, Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993.
- Λιβιεράτος, Δ., *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1918-1936)*, τόμοι 1-4, Κομμούνα, Αθήνα 1985.
- Λιναρδάτος, Σ., *Πώς εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου 1936*, Το Βήμα, βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009.
- Λυμπεράτος, Μ.Π., *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου, Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (επιμ.), *Η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης (1909-1918)*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989.
- Μαΐλης, Μ., *Το αστικό πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα από το 1950 έως το 1967*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2014.
- Μακράκη, Λ., *Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1910)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
- Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο νομό Ηρακλείου από το 1929 ως τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936», στο Δετοράκης Θ.-Καλοκαιρινός, Α., (επιμ.), *Πεπραγμένα Θ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμος Γ1, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2005, σ. 395-411.
- Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Το Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου στον Εμφύλιο», *Πατρίς*, 18.06.2007.
- Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Το Συνδικαλιστικό Κίνημα στο Ηράκλειο κατά το Μεσοπόλεμο», *4^ο Μάτι*, 01.04.2005.
- Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Οι μεγάλες κινητοποιήσεις των αμπελοκτημόνων το 1934 και των σταφιδεργατών το 1935 και το πολιτικοκοινωνικό κλίμα της εποχής στο νομό Ηρακλείου», *Πατρίς*, 19.08.2003.
- Μανουκάκη-Μεταξάκη, Α., «Η Πρωτομαγιά του 1944 και ο Ναπολέων Σουκατζίδης», *Πατρίς*, 09.05.2020.
- Μαργαρίτης, Γ. *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τόμος 1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001.
- Ματθαίου, Σ., «Η εφημερίδα του Ηρακλείου “Εργάτης” ή “Λαός” (1914-15). Προσπάθεια για την οργάνωση των εργατών και για τη διάδοση νεωτερικών ιδεών σε μια επαρχιακή πόλη», *Μνήμων*, τόμ. 13, 1991, σ. 139-196.

- Μαυρέας, Κ., «Όψεις εκπροσώπησης εργατικών συμφερόντων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η περίπτωση της “Παράταξης Στρατή”», *Θέσεις* 49 (1994), http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=category&id=67&Itemid=113
- Μοσκόφ, Κ., *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1985.
- Μουδόπουλος, Σ., «Ο Νόμος 281/1914 για τα Επαγγελματικά Σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του Συνδικαλιστικού Κινήματος», στο Μαυρογορδάτος Γ. Θ., – Χατζηιωσήφ Χρ. Χ., (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 225-253.
- Μπεναρόγια Α., *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Κομμούνα, Αθήνα 1986.
- Μωραϊτίδης Μ., *Το φοιτητικό κίνημα στην Ελλάδα Πολιτική ριζοσπαστικοποίηση και συλλογική δράση (1956-1964)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Βόλος, Σεπτέμβριος 2015.
- Νικολαΐδου, Μ., *Η γυναίκα στην Ελλάδα – Δουλειά και χειραφέτηση* – Καστανιώτης, Αθήνα 1978.
- Νούτσος, Π., *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. Α΄, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1990.
- Παλούκης, Κ., *Η οργάνωση Αρχείου του Μαρξισμού (1919-1934). Κοινωνικοί αγώνες, πολιτική οργάνωση, ιδεολογία και πολιτισμικές πρακτικές στα εργατικά στρώματα της μεσοπολεμικής Ελλάδας*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Ρέθυμνο 2015.
- Παχή, Ο., «Ο Θεσμός της Γερουσίας στη Νεότερη Ελλάδα (1829-1935)», *Ανιστόρητον*, τόμ. 11, τχ. 14, 2014, σ. 1-11, <http://www.anistor.gr/greek/grback/index.htm>
- Περάκης, Μ., *Το τέλος της οθωμανικής Κρήτης-Οι όροι κατάρρευσης του καθεστώτος της Χαλέπας (1877-89)*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Αθήνα 2008.

- Περγαλίδης, Σ., «Εμπρός για τη συνδικαλιστική αναδιοργάνωση», *Ελεύθερη Κρήτη*, Ηράκλειο, φ. 14.10.1944.
- Πετρινιώτη-Κώνστα, Ξ., *Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της γυναικείας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα, 1961, 1971: οικονομική διερεύνηση, διδακτορική διατριβή*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1981.
- Ποταμιάνος, Ν., *Οι νοικοκυραίοι, Μαγαζάτορες και βιοτέχνες στην Αθήνα, 1880-1925*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015.
- Σάββας, Δ. Χ., *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του Ε.Κ.Η.*, Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου 2011.
- Σάββας, Δ. Χ., «Ιστορικές σελίδες: Οι τσαγκαράδες στο Μεγάλο Κάστρο», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 18.05.2009.
- Σάββας, Δ. Χ., «Οι αποθήκες, τα σταφιδεργοστάσια και οι σταφιδεργάτες εκείνης της εποχής, Λες και ήταν χθες», *Πατρίς*, Ηράκλειο, φ. 15.09.2008.
- Σβορώνος, Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Σεφεριάδης, Σ., «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 12 (1998), σ. 5-34.
- Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939* τόμοι Α1, Α2, Β1, Β2, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2019.
- Συλλογικό έργο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1949-1968*, τόμος Β', Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2011.
- Συλλογικό, *Πεπραγμένα Θ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμος Γ1, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2005.
- Τζόκας, Σ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932, Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002.
- Τόμσον, Ε. Π., *Χρόνος, εργασιακή πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός*, μετ. Β. Τομανάς, Εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1994.
- Τράπεζα της Ελλάδος (επιμ.), *Η κρίση του 1929. Η ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2009.

- Φραγκιαδουλάκης, Μ., *Τουρισμός και επιχειρηματικότητα: μια εθνογραφική προσέγγιση*, ΙΜΕ ΓΣΒΕΕ, Αθήνα 2019.
- Χατζηιωάννου, Μ. Χρ., «Για μια ιστορία της συλλογικότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα: ερωτήματα και συζητήσεις», στο Αβδελά. Ε.-Εξερτζόγλου Χ.- Λυριντζής Χρ. (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 2015, σ. 145-168.
- Χατζηιωσήφ, Χρ., «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χατζηιωσήφ Χρ., Παπαστρατής Π., (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμος Β΄, μέρος Α΄, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 9-57.
- Χατζηιωσήφ, Χρ., «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Χρ., Παπαστρατής Π., (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμος Β΄, μέρος Β΄, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 37-123.
- Χατζόπουλος, Κ., «Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», μετ. Δημήτρης Χρ. Ξιφάρης, *Θέσεις* 58 (1997), http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=article&id=566:category-566&catid=58&Itemid=113

Βιβλιογραφία στο διαδίκτυο

- <https://archive.patris.gr/articles/231890/155347>.
- <https://www.taxheaven.gr/law/2112/1920>.
- <https://www.elinyae.gr/ethniki-nomothesia/n-32391955-fek-125a-2051955>
- <https://www.e-nomothesia.gr/kat-somateia-sundikalistikes-eleutheries/n-6-1975.html>).
- <https://tomov.gr/2021/03/05/oi-ergazomenes-gynaikes-sti-metapolemiki-ellada-1950-1974/>
- <https://www.imerodromos.gr/5-marti-1943/>
- http://4mati.blogspot.com/2005/04/blog-post_114794139981683928.html.
- <http://arxeio.kke.gr/collections/show/5>
- https://gsee.gr/?page_id=897.
- <http://www.anistor.gr/greek/grback/index.htm>

- http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=article&id=566:category-566&catid=58&Itemid=113
- http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&view=category&id=67&Itemid=113
- <https://www.ntore.gr/gr/past/apokries-sto-irakleio-sto-perasma-ton-xronon-1>.
- <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/1929-1974.pdf>